Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

DENKOVIĆ ANDREA

HORVÁT–MAGYAR KÉTNYELVŰSÉG A KÖZOKTATÁSBAN

A kétnyelvűség szociolingvisztikai dimenziói a horvátországi magyar tanulók nyelvhasználatában

Nyelvtudományi Doktori Iskola
Doktori Iskola vezetője: Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár

Szláv Nyelvtudományi Doktori Program
Program vezetője: Dr. Bańczerowski Janusz DSc, professor emeritus

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke:	Dr. Bańczerowski Janusz DSc, professor emeritus
Hivatalosan felkért bírálók:	Dr. Vig István DSc, habilitált egyetemi docens Dr. Gadányi Károly DSc, egyetemi tanár
A bizottság titkára:	Dr. Ráduly Zsuzsanna PhD, egyetemi docens
A bizottság további tagjai:	Dr. Mojszejenkó Viktor DSc, egyetemi tanár Dr. Barics Ernő CSc, egyetemi docens
Témavezető:	Dr. Nyomárkay István MHAS, professor emeritus

Budapest, 2013

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés 1
1.1. A természetes kétnyelvűség mindennapjainkban 1
1.2. A kutatás célja és módszere 2
1.3. A disszertáció szerkezeti felépítése 3
1.4. Hátrány vagy előny? 5

2. Horvátország történeti áttekintése a migrációs folyamatok szemszögéből 7
2.1. A horvát nyelv a szláv nyelvtörténet keretében 7
2.2. A horvátok letelepedése 9
2.2. A koraközépkori horvát állam, a Horvát Királyság megalakulása 9
2.4. A horvát írásbeliség kezdetei 10
2.5. A horvát–magyar államközösség 12
2.6. Az illír mozgalom, a horvát nemzeti és nyelvi megújulás 14
2.7. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságtól napjainkig 17

3. Horvátország a népességstatisztika tükrében 20
3.1. Népesedési viszonyok elemzése a népszámlálások nézőpontjából 20
3.2. A horvátországi magyarok demográfiai jellemzése 23

4. Kétnyelvű oktatás kisebbségben 33
4.1. Kétnyelvű oktatási programok – kétnyelvűsítés lehetőségei és perspektívái 33
4.2. A horvátországi magyar tannyelvű oktatási intézmények múltja és jelene 42

5. Kétnyelvűség a horvátországi magyar tanulók nyelvhasználatában 48
5.1. Anyanyelv a kétnyelvűségben 48
5.2. A kétnyelvű célcsoportok bemutatása 52
5.3. Kétnyelvű első- és második nyelvi nyelvelsajátítás 55
5.4. A horvát–magyar kétnyelvűség fokának megállapítása 60

6. A nyelvhasználat színterei 70
6.1. A nyelvi interakciók következményei kétnyelvű közösségekben 70
6.2. Családi kétnyelvűség és a vegyes házasságok összefüggései 73
6.3. A nyelvhasználati színterek meghatározása 75
6.3.1. A horvát–magyar nyelvhasználat színterei 77
6.3.2. A családtagok nyelvhasználatának színterei 84
6.3.3. Az egyszemélyes nyelvhasználat fontosabb színterei 91
6. 4. A nyelvhasználat kétnyelvűségben 97

7. Nyelvi attitűd szerepe kisebbségi helyzetben 99
7.1. Nyelvi attitűd vizsgálata – a horvát és a magyar nyelvváltozatok megítélése 101
7.1.1. Viszonyulás a horvát nyelvhez 105
7.1.2. Viszonyulás a magyar nyelvhez 110
7.1.3. A nyelvi viszonyulásmód összehasonlítása 115
7.2. Nyelvi sztereotípia vizsgálata 118
7.3. Nyelvcsere vagy nyelvmegtartás küszöbe? 126
7.4. Nyelvtervezés, nyelvművelés és nyelvápolás lehetőségei és feladatai 130

8. Az érintkező nyelvek kontaktusnyelvészeti megnyilvánulásai 135
8.1. Nyelvi változás, interferencia és kontaktushatás – a nyelvváltozatok sajátosságai kétnyelvűségben 135
8.2. A nyelvi változók ismertetése a vizsgált nyelvi jelenségek függvényében 141
8.3. Egyetemes kontaktusváltozók vizsgálata 145
8.3.1. Analitizáló és szintetizáló nyelvi megoldások 145
8.3.2. Felesleges névmások használata 149
8.3.3. Többes szám használata 151
8.3.4. Szórendi eltérések 155
8.3.5. Kicsinyítő képzők használata 157
8.3.6. Hasonlítás kifejezése 159
8.3.7. Feminizálás 161
8.3.8. Egyetemes kontaktusváltozók összehasonlító elemzése 163
8.4. Egyetemes változók vizsgálata 167
8.4.1. A *-t végű igék* kijelentő és felszólító módú alakjai 167
8.4.2. Az *inessivusi -ban/-ba* változó 170
8.4.3. A *valószínűleg, hogy* változó 172
8.4.4. *A -nók/-nők* változó 173
8.4.5. Egyetemes változók összehasonlító elemzése 174
8.5. Nyelvi jelenségek nyelvhasználati megnyilvánulásai 176

9. Összegzés 182

Szakirodalom 191

Melléklet 198
1. Horvátország népességstatisztikai adatai – a magyarok demográfiai jellemzése 198
2. A horvátországi magyar tannyelvű oktatási intézmények 202
3. A kutatás kérdőív mintája 205
4. A nyelvhasználati színterek vizsgálatának részeredményei 211
5. A nyelvi attitűd nyelvszociológiai változóinak részeredményei 213
6. Az egyetemes kontaktusváltozók és az egyetemes változók használati gyakoriságának vizsgálati eredményei 215

Ábrajegyzék

3.1. ábra. Horvátország lakosságának nemzetiségi megoszlása a 2001. évi népszámlálás adatai alapján 22
3.2. ábra. Horvátország legnépesebb nemzetiségeinek területi elhelyezkedése a 2001. évi népszámlálás adatai alapján 22
3.3. ábra. A horvátországi magyarok területi elhelyezkedésének számaránya a 2001. évi népszámlálás alapján 24
3.4. ábra. A magyarok számának alakulása a Kárpát-medence egyes területein az 1880 és 2001 közötti népszámlálások alapján 26
3.5. ábra. A horvátországi magyarok számának alakulása az 1890 és 2001 közötti népszámlálások alapján. 27
3.6. ábra. A magyarok területi elhelyezkedésének alakulása Horvátország egyes vidékein az 1910., 1948., 1991. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján 30
3.7. ábra. A horvátországi magyarok számarányának alakulása a régi és az új megyei beosztás szerint 31
3.8. ábra. A horvátországi magyarok nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása a 2001. évi népszámlálás adatai alapján 32
3.9. ábra. A magyarság létszámváltozása országonként az 1990-es években 201
4.1. ábra. A kétnyelvűség foka, típusa és kognitív hatása 40
4.2. ábra. Anyanyelvápolás és magyar tanítási nyelvű iskolahálózat az 1967/68-as tanévben 44
4.3. ábra. A horvátországi magyar oktatási intézmények tanulói létszámalakulása 46
5.1. ábra. A teljes minta anyanyelv szerinti százalékos megoszlása 54
5.2. ábra. Elsőként elsajátított nyelv százalékos megoszlása célcsoportok szerinti bontásban 57
5.3. ábra. Másodikként elsajátított nyelv százalékos megoszlása célcsoportok szerinti bontásban 57
5.4. ábra. A teljes minta nyelvtudásának mértéke százalékos megoszlásban 61
5.5. ábra. A nyelvtudás mértéke százalékos megoszlásban célcsoportok szerinti bontásban 61
5.6. ábra. A teljes minta értés, beszéd, olvasás és írás szerinti százalékos megoszlása 64
5.7. ábra. A magyar tannyelvű általános iskolások értés, beszéd, olvasás és írás szerinti százalékos megoszlása 66
5.8. ábra. A magyar tannyelvű középiskolások értés, beszéd, olvasás és írás szerinti százalékos megoszlása67
5.9. ábra. A horvát tannyelvű általános iskolás tanulók értés, beszéd, olvasás és írás szerinti százalékos megoszlása 69
6.1. ábra. A nyelvváltás folyamata 70
6.2. ábra. Nyelvhasználati színterek nyilvánosságfoka 76
6.3. ábra. A fő nyelvhasználati színterek 76
6.4. ábra. Melyik nyelven beszélsz a következő egyénekkel? 78
6.5. ábra. Melyik nyelven beszélnek hozzád a következő egyének? 81
6.6. ábra. Melyik nyelven beszél édesanyád a következő egyénekkel? 88
6.7. ábra. Melyik nyelven beszél édesapád a következő egyénekkel? 88
6.8. ábra. Melyik nyelven beszél(nek) testvére(i)d a következő egyénekkel? 89
6.9. ábra. Melyik nyelven olvasol újságot, folyóiratot vagy szépirodalmat? 92
6.10. ábra. Milyen nyelvű könyvek vannak a családodban? 93
6.11. ábra. Milyen nyelvű rádióműsorokat hallgatsz? 94
6.12. ábra. Milyen nyelvű tévéműsorokat nézel? 94
6.13. ábra. Melyik nyelven szoktál ...? 95
7.1. ábra. Az attitűd összetétele 100
7.2. ábra. Melyik nyelvet szereted jobban? 102
7.3. ábra. Melyik nyelven tudod könnyebben kifejezni magad? 103
7.4. ábra. Az ismeretlenek észreveszik-e, hogy kétnyelvű vagy? 104
7.5. ábra. Viszonyulás a horvát nyelvhez százalékos megoszlásban 105
7.6. ábra. Viszonyulás a magyar nyelvhez százalékos megoszlásban 111
7.7. ábra. A nyelvek közötti pozitív viszonyulások arányának összehasonlítása százalékos megoszlásban. 116
7.8. ábra. A nyelvek közötti negatív viszonyulások arányának összehasonlítása százalékos megoszlásban 117
7.9. ábra. Hol beszélnek szebben magyarul? 119
7.10. ábra. Vannak olyan dolgok, amelyek jobban hangzanak 122
7.11. ábra. Előfordult már, hogy valaki Rád szólt, hogy ne beszélj magyarul? 124
7.12. ábra. A nyelvi tervezés és hatékonysága 133
8.1. ábra. Analitikus szerkezetek használatának gyakorisága százalékos megoszlásban 148
8.2. ábra. Felesleges névmások használatának gyakorisága százalékos megoszlásban 150
8.3. ábra. Többes szám használatának gyakorisága százalékos megoszlásban 154
8.4. ábra. Szórendi eltérések használatának gyakorisága százalékos megoszlásban 157
8.5. ábra. Kicsinyítő képzők használatának gyakorisága százalékos megoszlásban 159
8.6. ábra. A hasonlítás kifejezésére alkalmazott változók használatának gyakorisága százalékos megoszlásban 161

8.7. ábra. A feminizált foglalkozásnevek használatának gyakorisága százalékos megoszlásban 163
8.8. ábra. Kontaktusváltozat elfogadása célcsoportok szerinti bontásban 164
8.9. ábra. Kontaktusváltozat elfogadása nyelvi jelenség szerinti bontásban..... 166
8.10. ábra. A *-t végű igék* kijelentő módjának használati gyakorisága százalékos megoszlásban..... 170
8.11. ábra. Az *inessivusi -ban/-ba* változó használatának gyakorisága százalékos megoszlásban..... 171
8.12. ábra. A *valószínűleg, hogy* változó használatának gyakorisága százalékos megoszlásban 172
8.13. ábra. A *-nók/-nők* változó használatának gyakorisága százalékos megoszlásban..... 174
8.14. ábra. Egyetemes nemstandard változók elfogadása nyelvi jelenség szerinti bontásban..... 175
8.15. ábra. Egyetemes nemstandard változók elfogadása célcsoport szerinti bontásban..... 176
8.16. ábra. Nemstandard változat elfogadása százalékos megoszlásban célcsoportok szerinti bontásban ... 178

Táblázatjegyzék

3.1. táblázat. Horvátország lakosságának nemzetiségi megoszlása az 1971., 1981., 1991. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján 198
3.2. táblázat. A horvátországi magyarok számának alakulása területegységenkénti bontásban az 1890 és 2001 közötti népszámlálások adatai alapján..... 199
3.3. táblázat. A horvátországi magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek számának alakulása megyénként a 2001. évi népszámlálás adatai alapján..... 200
3.4. táblázat. A horvátországi magyarok általános demográfiai jellemzése a 1991. és 2001. évi népszámlálás alapján 200
3.5. táblázat. A magyarok számának változása a Kárpát-medence egyes országaiban az 1880 és 2001 közötti népszámlálások adatai alapján 201
4.1. táblázat. Két- és többnyelvű oktatási programok 36
4.2. táblázat. A kétnyelvűség hatásai az oktatásra 39
4.3. táblázat. Az 1987/88-as tanév 15 tanulócsoportjának szakirányú felbontása..... 45
4.4. táblázat. A horvátországi magyar tannyelvű, kéttannyelvű, illetve anyanyelvápoló oktatási intézmények tanulóinak létszáma a 2010/2011-es tanévben..... 202
4.5. táblázat. A horvátországi magyar oktatási intézmények és tanulók létszámának alakulása..... 204
5.1. táblázat. Az anyanyelv meghatározásai 49
5.2. táblázat. A kétnyelvűség meghatározásai 50
5.3. táblázat. A kétnyelvűség fontosabb típusai..... 51
5.4. táblázat. A vizsgálatban résztvevő általános iskolák és középiskola tanulóinak létszáma a 2008/2009-es tanévben 53
5.5. táblázat. Második nyelv elsajátításának forrásai 58
5.6. táblázat. Egyéb nyelvtudás elsajátításának forrásai..... 59
5.7. táblázat. Milyen szinten beszéled a következő nyelveket?..... 62
6.1. táblázat. A szülők iskolai végzettsége nem szerinti megoszlásban..... 87
6.2. táblázat. A teljes minta összesített osztályzatai a 2007/2008-as tanévben 90
6.3. táblázat. A horvát–magyar nyelvhasználat színtereinek százalékos megoszlása..... 211
7.1. táblázat. A nyelvi tervezés feladatkörei és megoldásukat célzó tevékenységei..... 130
7.2. táblázat. A nyelvművelés és nyelvtervezés összehasonlítása..... 132
7.3. táblázat. A nyelvi attitűd vizsgálata szociológiai változók alapján százalékos megoszlásban 213
8.1. táblázat. Analitikus szerkezetek használatának gyakorisága..... 147
8.2. táblázat. Felesleges névmások használatának gyakorisága 149
8.3. táblázat. Többes szám használatának gyakorisága 153
8.4. táblázat. Szórendi eltérések használatának gyakorisága 156
8.5. táblázat. Kicsinyítő képzők használatának gyakorisága 158
8.6. táblázat. A hasonlítás kifejezésére alkalmazott változók használati gyakorisága..... 160
8.7. táblázat. A foglalkozásnevek generikus és feminizált alakjának preferálása 162
8.8. táblázat. A *-t végű igék* kijelentő módjának – suksükölés, szuksükölés, hiperkorrekció – használati gyakorisága..... 168
8.9. táblázat. A *-nók/-nők* változó használatának gyakorisága..... 173
8.10. táblázat. A vizsgált nyelvi változók változatainak használati gyakorisága az összesített eredmények alapján 215
8.11. táblázat. A vizsgált nyelvi változók változatainak használati gyakoriságának összesített eredményei ország szerinti bontásban..... 217
8.12. táblázat. A vizsgált egyetemes kontaktusváltozók és a nyelvszociológiai változók összefüggése 219
8.13. táblázat. A vizsgált egyetemes változók és a nyelvszociológiai változók összefüggése 222

1. Bevezetés

1.1. A természetes kétnyelvűség mindennapjainkban

A nyelvi érintkezéssel kapcsolatos kérdések ugyan felmerültek már korai szerzők műveiben[1], de a kétnyelvűség-kutatás csupán a múlt század ötvenes éveitől a nyelvészeti szemléletváltást követően került a tudományos érdeklődés előterébe, mint elméleti és módszertani kérdéseket integráló vizsgálati terület, a nyelvi változások strukturális és társadalmi-kulturális tényezők együttes figyelembevételével. Mackey (1956) igen korai megállapítása szerint „a kétnyelvűség a nyelvészet egyik legfontosabb kérdése, de az egyik leginkább mellőzött területe is", habár egyidős az emberiség történetével (Bartha 1999: 23). A két-, illetve többnyelvűség az egynyelvűségtől jóval gyakoribb természetes nyelvi helyzet, hiszen a világ országainak legtöbbjében egynél több nyelv használatos[2], a beszélt nyelvek nagyobb részét pedig közepes és kis nyelvek teszik ki. Köztudott, hogy a magyar anyanyelvűek meghatározó száma – mintegy harmada – él kisebbségben, illetve kétnyelvű kontaktushelyzetben, a beszélőközösségek nyelvi érintkezéseinek hosszú távú következménye pedig az egyik nyelv dominanciája, mely fokozatosan nyelvváltást eredményezhet. Kiss (1997: 967) a magyar nyelvtudományban sürgető feladatként fogalmazza meg a magyarra vonatkozó nyelvi tervezést, miszerint „a nyelvnek mind identitásőrző és -kifejező, kultúramegtartó és -teremtő funkciója, mind pedig az állandó alkalmazkodás szükségessége kiemelt fontosságú terület kell, hogy legyen. [...] nem tudjuk, milyen jövő vár a magyar nyelvközösségre. Azt azonban igen, hogy nyelvének olyan jövője lesz, amilyen sors a nyelvközösségre vár. Azt is tudjuk, hogy jövőjéért minden nyelvközösség csak a mindenkori jelenben tehet". A nyelvi asszimiláció folyamata hatványozottabban érvényesül szórványságban élő kisebbségekben, hiszen a kisebbségi nyelvek sokkal gyorsabban szorulnak vissza és idővel tűnnek el, nyelvhasználati szokásaik megismerése lényegesnek minősül, hiszen jelző értéknek számít az anyanyelv jövőjét illetően. Bańczerowski (1998: 23) a kis nyelvek ápolása és védelme érdekében, a világnyelvek által diktált versennyel szemben, hangsúlyozza a széles körű fejlődési

[1] Ókori görög és latin szerzők érintőlegesen tárgyalnak bizonyos problematikákat, Platón a szókölcsönzés kérdéseit tárgyalja, Quintilianus pedig a korai többnyelvűség előnyeit (Bartha 1999: 23).
[2] Els Oksaar (1992: 23-6) megállapítása szerint ma a Föld lakosságának 70%-a rendszeresen használ naponta több nyelvet. A kétnyelvűség kiterjedtségéről más kutatók eredményei alapján eltérő értékek is születtek – a világ nyelvei és a regisztrált államok száma szerint.

feltételek – társadalmi és magánéleti területen is – minden funkciójának biztosítását, mivel „a nyelv életképességét erősíti kulturális pozíciója, elsősorban az irodalomban, mindenekelőtt pedig az iskolában történő használata. […] A mai integrálódó, globalizálódó világban kíméletlen verseny, harc és kiszorítósdi folyik a nyelvek, a kultúrák között is, és tőlünk függ, hogy milyen eredménnyel végződik". A kétnyelvűség korántsem marginális kérdés, hiszen mindennapjaink részét képezi, az pedig, hogy milyen irányú folyamatoknak vagyunk aktív alkotói vagy passzív megfigyelői jelenleg is szemtanúi vagyunk.

1.2. A kutatás célja és módszere

Az empirikus kutatást Dél-Baranya és Kelet-Szlavónia oktatási intézményeiben végeztem, Horvátország egyetlen olyan területén, ahol még tömbben koncentrálódott nagyobb arányú magyarság, akik mindennapi beszédprodukciójuk folyamán két vagy három nyelvi kódot – magyar standard, magyar kontaktusváltozat, horvát – alkalmaznak, viszont egyre szűkülő anyanyelvi életterük, az államnyelv növekvő presztízse és intenzív nyelvi hatása mellett, úgy tűnik kedvező feltételeket biztosít az elmúlt években tapasztalható felgyorsult asszimilációs folyamatnak.

A dolgozatban ismertetésre kerül a kisebbségben élő horvátországi magyar tanulók kétnyelvű nyelvhasználatának elemzése szociolingvisztikai megközelítés alapján, melyre passzív gyűjtést, illetve résztvevő megfigyelést és feltáró kérdőíves módszert alkalmaztam. A felmérésben résztvevő 186 tanuló reprezentatív mintának tekinthető, akik korösszetétel – 10–14, illetve 14–18 év közötti – és oktatási tannyelv – magyar tannyelvű általános iskolások, magyar tannyelvű középiskolások, horvát tannyelvű általános iskolások – szerint differenciált célcsoportokat alkotnak, valamint családi környezetük különböző nyelvi háttért biztosít, s feltehetően mindennapi interakcióikban ennek megfelelően eltérő nyelvi hatás éri őket.

Tan (1947) szuggesztiójának a kétnyelvűség és az egynyelvűség ugyanazon dimenziónak két végpontjaként – külön-külön dimenzióként a nyelv minden aspektusára vonatkozóan (beszéd megértése, használata, olvasás, írás) – meghatározás elfogadásával, a kétnyelvűség szűkebb, illetve tágabb értelmezésével a kétnyelvű egyén kompetenciáját illetően figyelembeveendő, hogy a legtöbb ember anyanyelve sem tökéletes minden aspektusban, az ideális kétnyelvűek pedig azok akik „nemcsak tökéletesen uralják mindkét nyelvet lingvisztikai szempontból, hanem elsajátították és összehangolták azokat a gyakran

különböző gondolkodási formákat, szokásokat is, amelyek egy kultúrát jellemeznek és a nyelvben sűrítve adva vannak" (Göncz 1985: 14). A gyűjtött nyelvi korpusz alapján megkísérlem feltárni az anyanyelv és másodnyelv szerepét a tanulók nyelvi életében, illetve repertoárjában, valamint az oktatás tannyelvének szerepét és a másodnyelv kontaktushatását nyelvismeretükre, beszédhelyzetben alkalmazott kódválasztásuk és kódváltásuk előidéző tényezőit. A másodlagos szocializációs folyamatában lévő kétnyelvű tanulók nyelvi viselkedésének, nyelvválasztásának és -használatának feltérképezése jelentős ismereteket szolgálhat, hiszen azon generációt képviselik, akiken a nyelvi folyamatok iránya, azaz az anyanyelv megmaradása vagy visszaszorulása múlik.

1.3. A disszertáció szerkezeti felépítése

A dolgozat öt egymással szorosan összefüggő fő részből áll, az általános áttekintést nyújtó három fejezetet a kétnyelvűség nyelvhasználati megnyilvánulásának vizsgálata követi négy fejezetben tagolva.

Az első részben a horvátországi magyar közösség múltja és jelene kerül ismertetésre a történeti és a népességstatisztikai viszonyok összefoglaló elemzésével, továbbá az iskola szerepe a kisebbségi oktatás keretében, mely meghatározó nyelvhasználati színtérként a kisebbségi nyelv megőrzésének vagy megszűnésének fő eszköze, ezáltal az oktatás nyelve nagymértékben befolyásolja egy közösség létét, kultúráját és nyelvét. A nyelvhasználat pedig amellett, hogy kizárólag az egyénre jellemző információt hordoz „sokat elmond a beszélő fizikai alkatáról, földrajzi, nemzeti és társadalmi hátteréről, és arról a kontextusról, amelyben kommunikál" (Crsytal 2003: 90). Már Montesquieu óta szinte tudományos közhelynek minősül a természeti környezet társadalomra gyakorolt hatása (földrajzi determinizmus elmélete), miszerint a különböző népek történelmének jellemző eseményeit, fejlődését alapvetően meghatározza és behatárolja a földrajzi környezet, az eltérő környezeti feltételek pedig eltérő életmód, ezáltal gondolkodásmód kialakulását segítik elő. Horvátország történeti áttekintésével célom a kulcsfontosságú események bemutatása, azon alapvető folyamatok felvázolása, melyek meghatározónak bizonyultak az ország fejlődésirányára és demográfiai változására, valamint előidézték sajátos népességi viszonyainak és földrajzi határának kialakulását, hozzájárulva a kulturális sokszínűségéhez és mai etnikai homogenizálódásához, s ezáltal nyelvi helyzetéhez. A múlt társadalmi-történelmi

migrációs folyamatai a jelen nemzetiségi összkép kialakulását eredményezték, melyek a horvátországi magyarság szempontjából kedvezőtlen megmaradási jövőt tükröznek, dinamikus ütemű fogyatkozásukat kiváltó demográfiai és egyéb tényezők feltárása pedig lényegesnek minősül egy közösség társadalmi hátterének és nyelvi körülményeinek megismeréséhez, hiszen „ha valamely nyelv helyzetét érdemben kívánjuk vizsgálni, akkor a meghatározó társadalmi tényezőket mind figyelembe kell vennünk" (Kiss 1997: 957). Ezt követően ismertetésre kerül a horvátországi magyar tannyelvű oktatási intézmények rövid története és tanulóinak létszámalakulása a kétnyelvű oktatási programok lehetőségeinek keretében, mivel az iskola oktatási és nevelési feladatkörű funkciójából adódóan egyrészt társadalmi szinten elősegíti a tanulók anyanyelvi nyelvhasználatának alakítását, nyelvi tudatuk s anyanyelvi készségük fejlesztését, másrészt „a társadalmi normák szerinti viselkedés bizonyos szabályait, mintáit közvetíti explicit és implicit módon egyaránt" (Kiss 1996: 139). A nevelés „lényegében nem más, mint az emberi kapcsolatok szervezeti rendszereiben való kívánatos viselkedés kialakítása", a nyelvi fennmaradást célzó oktatási program szerepköre pedig hatványozott jelentőségű kisebbségi körülmények között, hiszen presztízsváltozatként közvetíti a köznyelv írott és beszélt változatát (Buda 1994: 180).

Az általános bevezető fejezeteket a horvátországi magyar tanulók kétnyelvű nyelvhasználatának szociolingvisztikai szintézise követi szinkrón állapot leírásával. A nyelvhasználati jellemzők összefoglalását – anyanyelv, szülők anyanyelve, első- és második nyelvi nyelvelsajátítás és forrásai – a nyelvhasználati kompetenciák alakulása követi a horvát–magyar kétnyelvűség nyelvtudás, illetve nyelvismereti szint és alapkészség – értés, beszéd, olvasás, írás – szerinti felmérése a tanulók önértékelésére épülő szubjektív megítélése alapján. Figyelembe véve, hogy a tanulók tannyelvtől függően eltérő nyelvi környezetben szocializálódnak a nyelvi helyzetük megismeréséhez szükségszerű felmérni nyelvválasztási szokásaik minél szélesebb skáláját, azaz a horvát és a magyar nyelv alkalmazásának gyakoriságát nyilvánossági fok alapján differenciált nyelvhasználati – informális és formális – színtereken, valamint az elsődleges nyelvi mintát biztosító családi színtér nyelvválasztását, továbbá az aktív és passzív egyszemélyes nyelvhasználatot – gondolkodás, káromkodás, számolás, (néma) olvasás stb. nyelve –, hiszen a környezeti hatás kizárásával ez minősül legszemélyesebb és legspontánabb megnyilvánulási formának. A nyelvhasználati színterek bővülése vagy szűkülése tükrözi a beszélők adott nyelvhez/nyelvekhez és nyelvváltozathoz való viszonyulásának változását, a nyelvi attitűd megváltozása pedig társadalmi okokra visszavezethető nyelven kívüli tényezők függvénye, ezáltal közvetve hatással van a nyelvhasználatra, azaz egy beszélőközösségben

folyamatban lévő nyelvi változások leginkább attitűdvizsgálattal mérhetők (Kiss 1996: 151). Ismertetésre kerülnek a horvát és a magyar nyelvváltozatok megítélésének vizsgálati eredményei, a tanulók nyelvi életét befolyásoló nyelvhasználati környezet legfontosabb összetevőinek mögöttes mozgatórugóinak feltárása a nyelvi attitűd és nyelvi sztereotípiavizsgálata keretében, hiszen a kétnyelvű beszélők nyelvi viszonyulásmódja – amellett, hogy közösséggel való azonosulásnak, illetve közösségvállalásnak egyik lehetséges kifejezője – nem feltétlenül egyezik nyelvi és etnikai identitástudatával. Az utolsó fejezet a horvátországi magyar nyelvváltozatban megnyilvánuló nyelvi jelenségekkel foglalkozik a kontaktusváltozók és az egyetemes változók vizsgálatának keretében, a tanulók és a többi Kárpát-medencei kétnyelvű régióban élő beszélők nyelvhasználatának részletezésével, a közös nyelvi jellemzők és az eltérések sajátosságainak feltárása érdekében. Konkrét nyelvi változókon keresztül a tanulók nyelvhasználatában a környezet nyelvének kontaktushatása kerül vizsgálatra – azaz a funkcionális értelemben vett anyanyelvük használata mennyire követi a horvátországi magyar nyelvváltozat vagy a magyar standard normáit –, hiszen kétnyelvű beszélőközösségek esetében a másodnyelv változó intenzitású hatásának következtében differenciált nyelvhasználat kialakulását idéz(het)i elő egyéni és közösségi szinten egyaránt, a közvetlen kontaktushatás mellett a korlátozott első nyelvhasználat pedig a beszélők nyelvi rendszerében változást eredményez(het).

1.4. Hátrány vagy előny?

A kutatás célkitűzése az eltérő nyelvi hátterű fiatal korosztályú beszélők mai nyelvhasználatának széles körű elemzése, melyre ideális kutatási terepnek a közoktatás helyszíne bizonyul, a nagyszámban elérhető tanulók pedig alkalmas adatközlői csoportot képviselnek a beszélőközösség és a nyelvhasználat reprezentativitása szempontjából. A kommunikációs rendszerük megzavarása nélküli környezet és természetes élethelyzet – iskola – biztosításával, a rétegzett mintavétellel begyűjtött nyelvi adat híven tükrözi az alapsokaság mennyiségi és minőségi tulajdonságait a deskriptív adekvátság követelmény elérésének megfelelően.

A kérdőíves módszer közismert korlátja viszont, hogy nagyobb fokú a kérdezettek metalingvisztikai tudatossága, mivel formális helyzetben gondosabb nyelvhasználatra törekszenek – amellett, hogy az írott nyelv formálisabb a beszéltnél –, ezáltal a tényleges

nyelvhasználattól eltérő nyelvi adat is lehetséges. A folyamatban lévő tendenciaszerű nyelvi változások megállapítása és bővebb kifejtése érdekében a felmérést hasznos lenne megismételni és kiegészíteni szociolingvisztikai interjú nyelvi anyaggyűjtési mód alkalmazásával, illetve kiterjeszteni szélesebb korösszetételű generációs mintára a több szinkrón metszet longitudinális összehasonlítás céljából.

A kérdőív jelentős előnye az adatközlők nagyszámú részvétele mellett, hogy a vizsgált beszélőközösség nyelvi viselkedéséről az egyezések és különbségek összehasonlíthatósága érdekében átfogóbb, a nyelvi változó számszerűsíthető és szisztematizálható, statisztikai elemzésre alkalmasabb módszert szolgál, amellett, hogy nagyobb minta adataira támaszkodva teljesebb képet mutat a nyelvhasználatról, a vizsgált jelenségek alkalmazásáról, ezáltal következtethető a releváns nyelvi jelenség dinamikájára. A társadalmi körülmények által determinált kétnyelvűségi helyzetek sokféle variációjából adódóan a kétnyelvűség egzakt mérése lehetetlen, viszont a közösségben uralkodó nyelvszokások, illetve nyelvi viselkedések felmérésére, a nyelvváltozatok általános fejlődésirányának megjelenítése szempontjából relevánsnak bizonyul, ezáltal hasznos információkat nyerhetünk a nyelvcsere vagy nyelvmegtartás folyamatának irányáról.

2. Horvátország történeti áttekintése a migrációs folyamatok szemszögéből

2.1. A horvát nyelv a szláv nyelvtörténet keretében

Genetikai nyelvrokonság alapján a horvát nyelv az indoeurópai nyelvcsalád[3] szláv ágának délszláv nyelvcsoportjához tartozik, areális (területi vagy övezeti) osztályozás szerint a dunai nyelvszövetség (cseh, szlovák, szlovén, magyar, szerb – egyes délkeleti dialektusok kivételével) tagja, tipológiai szempontból pedig flektáló szintetikus nyelv domináns SVO[4] szórenddel (Nyomárkay 2007: 25–30). Az indoeurópai nyelvekhez hasonlóan a szláv nyelvek (satem csoportja[5]) az indoeurópai alapnyelv – ősnyelv – egy nyelvjárásának folytatásaként fokozatos differenciálódással fejlődtek ki – ősszláv[6] –, feltehetően az indoeurópai alapnyelv felbomlását (Kr.e. 4500-3500), a balti és a szláv nyelvek kiválását (Kr.e. 1500-1300) és a balti–szláv egység megszűnését (Kr.e. 700-200) követően (Nyomárkay 2007: 31–5). A szlávok őshazája – 6. századi több hullámú széttelepülésüket megelőzően – a Kárpátoktól északkeletre, a Volga és a Dnyeper közötti területen helyezkedhetett el. Migrációjuk együtt járt az ősszláv nyelv differenciálódásával, viszont „a 9-11. században nem voltak még kialakulva az egyes szláv nyelvek, a honfoglaló magyarság a felbomlófélben lévő késői ősszláv nyelvjárások közé ékelődött”, ahol a szláv dialektusok kontinuumot alkottak az északorosz területekig (Zoltán 1996: 640). A déli szláv nyelvek fejlődésük kezdeti szakaszában egész az írásbeliség megjelenéséig, azaz a sztenderd nyelvek első fokozatáig, egy egymásba átmenő nyelvjárásokból álló dialektusláncolatot, egy nyelvjárásilag ugyan tagolt, de egységes nyelvet képeztek, „amelyben a népesség anyanyelvként (anyanyelvjárásként) genetikailag közeli rokon nyelvi formákat használt, amelyek a kölcsönös megértés szakadatlan láncolatát képezték”, de nem voltak benne olyan világos izoglosszák, amelyek elválasztották volna a déli és keleti szláv idiomákat (Nyomárkay 2007: 19, 47). Trubeckoj következtése alapján, miszerint a nyelv felbomlása akkor következik be, amikor már nem képes az egész nyelvterületre érvényes innovációkat végrehajtani, az utolsó közös indíttatású egész

[3] Az indoeurópai nyelveket (korábban indogermánnak is nevezett) az Észak-Indiától Nyugat-Európáig terjedő területen beszélik (Nyomárkay 2007: 31).
[4] S=subjectum (alany), O=objectum (tárgy), V=Verbum (ige). A felosztás gyengéje, hogy nem létezik egy olyan nyelv sem, amelyik csak egyetlen csoportba sorolható.
[5] Az indoeurópai nyelvjárásokban egy viszonylag korai hangváltozással az eredeti palatalizált velárisok (*k’ és *g’) a nyelvjárások egyik csoportjában megmaradtak (kentum-nyelvek), míg a másikban spiránsokká (réshangokká) változtak (satem-nyelvek); a „száz” jelentésű számnévnek megfelelő alakváltozatából elnevezve (Nyomárkay 2007: 31).
[6] Írásban nem maradt meg, de összehasonlító-történeti módszerrel rekonstruálható „az egyes szláv nyelvek és dialektusok, valamint az ún. klasszikus nyelvek (óind, szanszkrit, görög, latin) alapján” (Nyomárkay 2007: 34).

nyelvterületre kiterjedő szláv innováció (hangváltozás) – a jerek (redukált ь, ъ) kisesése és vokalizációja – a 10. század végétől a 12. század végére tehető, melynek lezárultával a szláv nyelvek végleg önálló fejlődési útra lépnek (Zoltán 1996: 639). A szláv nyelvek hagyományosan mai elhelyezkedésük alapján nyugati (cseh, szlovák, szorb, lengyel, kasub), keleti (orosz, ukrán, fehéorosz) és déli (nyugati délszláv a horvát, szerb, szlovén, bosnyák, montenegrói; keleti délszláv a macedón, bolgár, egykori ószláv) szláv nyelvekre oszthatók, bizonyos nyelvi sajátosságaik szerint szorosabb kapcsolatot mutatva a hangtan, alaktan, mondattan, illetve a szókincs területén (H. Tóth 1996: 3).

A magyar honfoglalás kora és ezt követő egy-kétszáz év a szláv–magyar érintkezések legintenzívebb szakasza, a nyelvi kapcsolatok egyszerre kiterjedtek az ország belső területeire (egész nyelvterületre) és peremvidékeire is (marginális jellegéből adódóan kevesebb jövevényszó), azaz a régi szláv jövevényszavak döntő többsége szubsztrátum jellegű nyelvi kontaktusok eredménye „mintegy nyelvi örökség azok után a szlávok után, akiket a magyarság a Kárpát-medencében a 10-11. században nyelvileg asszimilált", míg a 12. század után a különböző szláv nyelvekből átvett jövevényszavak már nyelvenként elkülöníthetők és a magyar is átadó nyelvként egyre nagyobb szerephez jut (Zoltán 1996: 640–1).

A hasonló civilizációs körülmények és nyugati kereszténységhez tartozás mellett a magyarság szoros kapcsolatát a horvátokkal a múlt folyamán a nyelvi kölcsönhatások is szemléltetik, hiszen a szláv jövevényszavak jelentős része ó-horvát vagy ó-szlovén eredetű (államigazgatás, egyházi terminológia, egyes mesterségek, katonai élet, földművelés stb. jelentéskörébe sorolhatók), a 14-15. századtól pedig a horvátba és a többi szomszédos nép nyelvébe is egyre több magyar jövevény- és tükörszó kerül (társadalmi élettel, joggal, kereskedelemmel, háztartással, öltözködéssel, szórakozással stb. kapcsolatos fogalmak) (Nyomárkay 2004b: 2). Hadrovics (1944: 5–6) a magyar és déli szláv szellemi kapcsolatainak elemzésében erős geopolitikai, vallási és kulturális fejlettségével magyarázza, hogy „a legrégibb és legintenzívebb kulturális kapcsolatokat a magyarság a horvát nép felé építette ki. […] Ha az ilyen közösség elég erős ahhoz, hogy átvészelje az átmeneti belső megrázkódtatásokat és a külső ellenséges támadásokat, ha elég erős ahhoz, hogy nyolc évszázadon keresztül megálljon, minden megpróbáltatás és szerencsétlenség közepette, akkor ez nem lehet véletlen, hanem logikus következménye a legmélyebb és legerősebb történelmi erők működésének."

2.2. A horvátok letelepedése

A horvátok őstörténetéről és honfoglalásukról pontos és megbízható adatok nem állnak rendelkezésünkre, viszont a történeti szintézisek többségének Bíborbanszületett Konstantin császár 10. századi *A birodalom kormányzása (De administrando imperio)* című munkája szolgál elméleti forrásanyagul, miszerint a horvátok Fehér-Horvátországból[7] 626 utáni években – az avarok sikertelen bizánci veresége után – érkeznek a bizánci császár Hérakleiosz rendeletére, majd legyőzvén az avarokat letelepednek Dalmáciában, az egykori római Illíria[8] provincia területén. Létrehozzák Dalmát-Horvátországot (Tengermelléki-Horvátország) és Pannón-Horvátországot (Szávamelléki-Horvátország) – a szlávok földjének, majd egyre sűrűbben Szlavóniának nevezik –, délen pedig Vörös Horvátországot[9], azaz a mai Montenegrót. Egy másik elmélet szerint a horvátok letelepedése a 8. és 9. század fordulóján történt, Nagy Károly frank uralkodó avarellenes hadjáratai során.

2.2. A koraközépkori horvát állam, a Horvát Királyság megalakulása

Koraközépkorban három esemény bizonyult meghatározónak a horvát történelem későbbi fejlődésirányára: a II. aacheni szerződés (812), az egyházszakadás (1054) és Könyves Kálmán horvát királlyá koronázása (1102).

Az I. (803) és a II. aacheni békeszerződéssel (812) Európát felosszák a Frank Birodalom és Bizánc között, melynek következtében a középkori horvát állam a Nyugat és a Kelet ütközőpontján jön létre, ennek kihatása pedig évszázadokon keresztül érzékelhető lesz politikai, vallási és kulturális téren (Sokcsevits 2011: 57). Területileg szinte teljes Horvátország a Frank Birodalom uralma alá kerül – a római hatalom és a nyugati kultúrkör hatáskörébe –, míg egyes dalmát városok (Kotor, Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar) és szigetek (Rab, Krk, Osor, és Cres Lošinnjal) Bizánc fennhatóságába, a határvonalat pedig feltehetően a Drina folyó jelentette (mint 395-ben).

A 9. század közepétől, azaz Nagy Károly halálától (814), egész a 13. századig Horvátország a fejedelmek korát éli, ahol bizánci, frank, bolgár, magyar, horvát uralom

[7] Bijela Hrvatska, mai Lengyelország délkeleti része, Krakkó környéke.
[8] A Római Birodalomban Illyricum (lat.) tartománya, melyet a rómaiak felosztottak Dalmáciára és Pannóniára (10), majd I. Theodosius római császár halála után (395) a Keletrómai (Bizánci) és a Nyugatrómai Birodalom határterülete. Tágabb értelemben az Itáliától és Noricumtól keletre eső országok, Kr.e.168-tól Isztriától délre eső tengermellék, szárazföldön a Száva és a Drina közötti területet is jelenti (Nyomárkay 2007: 168).
[9] Crvena Hrvatska.

váltakozása következtében nehezen feltérképezhető akkori határvonala. Dél-Baranya[10] ebben az időben és a későbbi évszázadok folyamán is a magyarországi Baranya vármegye szerves részét képezi.

A 9. század kezdetétől a 10. század első évtizedeire alakul meg az önálló horvát állam – felölelve a mai Dalmáciát és Bosznia-Hercegovinát, az Adriai tenger és a Száva, a Vrbas és a Cetina folyók által határolt területet –, a keleti frank fennhatóság alól felszabaduló Dalmát- és Pannón-Horvátországot első királya Tomislav (925) egyesíti[11].

Az egyházszakadás (1054) következtében a katolikus egyház kettészakadt nyugati (római katolikus) és keleti (görögkeleti ortodox vagy pravoszláv) ágú egyházakra, ezáltal Horvátország egyházi szempontból is két világ, kultúra és vallás határává válik, az állami és egyházi hovatartozás pedig meghatározott fejlődési modellt és társadalmi-kulturális mentalitást is jelentett későbbi történetére (Juhász 1999: 9).

2.4. A horvát írásbeliség kezdetei

A szlávok az írásbeliség tekintetében két civilizációs szféra – nyugaton a latin, keleten a görög írás –, valamint eltérő nyelv, társadalmi berendezkedés, vallás és kultúra közé telepedtek le a Balkánon (Nyomárkay 2007: 51). A kereszténység felvétele a horvátok körében letelepedésüket követően feltehetően a 7. század közepétől a 9. század elejéig ment végbe, elsődlegesen az aquileai, majd a 8. századtól Cividelea del Friuli[12] és a bizánci fennhatóság alatt lévő dalmát városok misszionáriusai tevékenységének révén. Šanjek (2003: 80–3) szerint a horvátság fokozatosan három fázisban került kapcsolatba a kereszténységgel:

1. a 7. században a dalmát városokból Róma és Hérakleiosz császár közvetítésével;
2. a 8. század végétől Horvátország szárazföldi területeire Frank Birodalomból érkezett hittérítők által;
3. a mai Dél-Horvátországban I. Bazileosz császár uralkodása idejében a szláv liturgiát használó bizánci misszionáriusok tevékenységével.

[10] Baranyai háromszögnek, Drávaszögnek, illetve Drávaköznek is nevezett, ma Horvátország észak-keleti részét képező a Duna és a Dráva folyók által határolt terület, Pélmonostor (Beli Manastir) közigazgatási központtal. Lakossága a török hódoltságig (1543) főként magyar (12% szláv), későbbiekben betelepülések következtében megváltozik az etnikai képe. A legrégibb településeit már a 12. században említik, pl. Baranyavár (Branjin Vrh).

[11] A 10. század közepén – De administrando imperio szerint – a horvát királyság 11 zsupánságból áll (Livno, Cetina, Imotski, Pliva, Pset, Primorje, Bribir, Nona, Knin, Sidraga és Nin), viszont más források nagyobb területről számolnak be (Bosznia délnyugati része, Vrbas folyó felső folyása melletti terület) (Sokcsevits 2011: 71).

[12] Grado városa, ahová átvitték az aquileiai patriarchátus székhelyét.

A bizánci császár utasítására 863-ban Konstantin (Cirill) és Metód elsődlegesen morvaországi használatra létrehozzák az eredetileg Szaloniki környéki szláv nyelvjáráson alapuló első szláv irodalmi nyelvet, az ószlávot (óegyházi szláv), mely Metód (885) halála után a Morvaországból elüldözött tanítványaik révén a szláv nyelvek közelsége miatt alkalmasnak bizonyult, hogy a szlávság többi részénél is betöltse a liturgikus és irodalmi nyelv funkcióját, így sikeresen válik „a bulgáriai szlávok és részben a horvátok, majd később a keleti szlávok (988) és a szerbek irodalmi nyelvévé" (Zoltán 1996: 640). Branimir fejedelem uralkodása idején (879–892) kezdett elterjedni Dalmát-Horvátország – majd északnyugaton – egyházában a latin mellett hasonló státuszban az ószláv glagolita írás, mely „kezdetben, az első évszázadokban, használatát tekintve egyenrangú volt a cirill betűssel[13], de később évszázadokig megszakítás nélkül csak horvát területen maradt használatos", feltehetően a különböző társadalmi és gazdasági erőviszonyok következtében (Nyomárkay 2007: 51–6). A kereszténység terjesztése érdekében az egyház megengedte a helyi élő nyelvek ún. vulgáris nyelvek használatát, eredményeként az ószlávba népnyelvi elemek keverednek, ezáltal az idők folyamán kifejlődnek a sajátos jellegzetességeket őrző, az egyes területek helyi nyelveihez igazított szláv irodalmi nyelvek különféle redakciói[14], a horvát egyházi szláv pedig egészen a 16. századig megtalálható a horvát szövegekben. A középkortól kezdve horvát területen kialakulnak a regionális irodalmi nyelvek, ča-nyelvjáráson alapuló 15–16. századi latin és olasz (velencei) elemekkel átitatott, majd a što-nyelvjárású dubrovniki (raguzai) irodalmi nyelv, a 16. századtól pedig fejlődésbe indul a kaj-horvát irodalom (Nyomárkay 2007: 12).

A horvát történelem egyik legértékesebb – európai szinten is egyedülálló – műemléke a Baskai tábla (Bašćanska ploča), amely 1100 körül keletkezett a mai Baška közelében található Jurandvoron (Krk szigete). Jelentősége abban nyilvánul meg, hogy ez az első horvát nyelven glagolita írásban készült kőbe vésett nyelvemlékmű, amelyben Zvonimir horvát király (1075–1089) a Szent Lúcia apátságot földdel ajándékozza meg.

[13] A cirill betűs írás alapján fejlődött ki az orosz, az ukrán, a fehérorosz, a szerb, a Crna Gora-i, a macedón és a bolgár írás (Nyomárkay 2007: 51).
[14] 1. cseh-morva, 2. pannon-szláv, 3. bolgár macedón, 4. orosz, 5. horvát és szerb redakciók (Nyomárkay 2007: 57).

2.5. A horvát–magyar államközösség

Eredetileg a mai Horvátország középpontjának tekintett egykori három vármegyét Zágráb, Varasd (Varaždin) és Belovár-Kőrös (Bjelovar-Križevci), szláv népességű területet neveznek Szlavóniának, mely felváltva állt frank, horvát és magyar[15] fennhatóság alatt. A horvát uralkodóház kihalásával a horvát–magyar tárgyalások során létrejött Pacta Conventa – Qualiter néven is ismert szerződés, az első szó alapján – egyezmény[16] alapján a horvát nemesség a magyar királyt elfogadja sajátjának. Könyves Kálmánt 1102-ben Tengerfehérváron (Biograd) horvát királlyá is koronázzák, ezáltal a Horvát és Dalmát Királyság (Szlavóniával) 800 évre a Magyar Királysággal perszonálunióba lép, egész 1918-ig területi és politikai egységet képezve. A horvát–magyar államközösségben Horvátország a Magyar Királyság közigazgatási autonómiával rendelkező társországa, különálló országgyűléssel (szábor) és királyi helytartóval (bán).

A 11. század végétől egész a 16. századig – a török inváziói – főként Szlavónia területén magyar nemesség telepedik le – a magyarországihoz hasonló társadalomfejlődési viszonyok –, de jelentős mértékű az olasz, vlach[17], német, francia, szerb betelepültek száma is (Pavličević 1994: 137). II. András király 1222-ben aranybullát (Zlatna bula) bocsát ki a szabad kereskedelemért folyó viszály megfékezése érdekében, biztosítva az alsó- és középosztálybeli nemesek szabadságát és jogait – Magyarország és Szlavónia[18] területén lép hatályba –, de serkentve a betelepülést is. A 13. század folyamán – Horvátország Dalmát (Tengermelléki) és Szlavónia különálló bánságokra tagolódik (1260–1918) – Szlavónia gazdaságilag és politikailag jelentős fejlődésbe lendül, IV. Béla (1235–1270) a tatárjárás után városfejlesztésbe kezd, más feudális viszonyok és adók uralkodnak, külön pénznem (moneta banalis, banovac), szlavón címer (1496), sőt regnum-ként (királyság, ország) is nevezik. A 15. század folyamán Baranyához tartozik a mostani Kelet-Szlavónia területének egy része is – keleti határa Rétfalunál kezdődött, délnyugaton Brodon keresztül egész a Vuka folyóig, vagyis a mai Pozsega-Szlavóniai (Požeško-slavonska) és Verőce-Drávamenti (Virovitičko-podravska) megyék határa –, ahol a török

[15] Szent László 1083-ban foglalja el, majd 1091-ben az örökösödés jogán bevonul az Unán és Kapelán túli területekre (Arday 2002: 273).
[16] Sokcsevits (2011: 100) szerint nem konkrét írásban rögzített államjogi szerződés, hiszen ez Európában a 11-12. század fordulóján nem volt szokásos, de bizonyosan szóbeli megegyezés Kálmán és a horvát uralkodók között.
[17] A romanizált őslakosság elszlávosodott utódai, illetve a horvát eredetű félnomád életmódú állattenyésztéssel foglalkozó parasztok, akik a 14. századra vagyoni szempontból differenciálódnak nemes és jobbágy rétegekre (Sokcsevics 1993: 95).
[18] A következő városok kaptak szabad királyi város státuszt: Varaždin (1209), Vukovar (1231), Virovitica (1234), Petrinja (1240), Samobor (1242), zágrábi Gradec (1262).

hódoltság kezdetéig – a nemesség és papság elmenekül – a horvátok mellett nagy számban éltek magyarok és németek (Sršan 1993: 46).

A mohácsi csata után (1526) elkezdődött a 170 évig tartó török megszállás – megállítja a városok fejlődését, a feudális társadalom felbomlása, valamint új politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok kialakulása veszi kezdetét – és a határőrvidékek megszervezése a Drávától az Adriáig, emellett a török évszázadok a térség népeit földrajzilag összekeverték, nemzetileg nem homogenizálták, hanem éppen vallásilag tovább differenciálták (Juhász 1999: 16). A török pusztítások következtében a lakosság nagymértékben csökkent[19], egész vidékek néptelenedtek el a ča- és kaj-nyelvjárás – középkori horvát és szlavón tartományok nyelve – területe összezsugorodott, jelentős részük pedig a horvát-szlavón bánságból nyugatra és északra menekül, főként olasz területre[20], osztrák tartományba Burgenland (Gradišće), Nyugat-Romániába, Magyarországra, Csehországba és Szlovákiába (Sokcsevics 1993: 115). A Habsburgok által megszervezett Katonai Határőrvidékre (Vojna Krajina, Militärgrenze) a törökök elleni védelemre felkészített uszkókok (uskoci) kezdenek betelepülni az elfoglalt területekről, köztük jelentős része ortodox vallású szerb és – főként a sziszeki (Sisak) vereség után – katolikus vlachok. A 16. századra Baranya szinte elnéptelenedett, a török Duna mentére szerbek, horvátok, oláhok, rácok és sokácok[21] telepednek le (Sršan 1993: 75). A Habsburgok és a törökök közötti karlócai (Karlovac) békeszerződéssel (1699) a horvát területek jelentős része véglegesen felszabadul. A 15. és 18. század közötti időszakban lezajlott tömeges és többszörös népmozgások gyökeresen átalakították a térség etnikai szerkezetét, olyan jellegű alapvető etnikai átrendeződések mentek végbe, melyek egész az 1990-es évek elejéig meghatározzák a délszláv régió nemzetiségi viszonyainak az alapvonásait (Juhász 1999: 15). A végbement migrációk következtében a térség nyelvi helyzete tekintetében a što-nyelvjárás fokozatos térhódítása mellett kialakul az egész nyelvterületre mai napig fennálló dialektusképe, a „vándorlások, szlavizáló és a szláv nyelveket visszaszorítani szándékozó folyamatok megváltoztatták az eredeti É-D irányban húzódó izoglosszákat, így lényegében két különböző nyelvföldrajzi tényezővel kell számolnunk: a régi É-D irányúval és a központból csaknem minden irányban terjedő és ható kisugárzásúakkal”, ahol a progresszív centrumból kiinduló legfontosabb változások a konzervatív peremterületek minden irányában hatottak (Nyomárkay 2007: 62, 93–4).

[19] Az őshonos horvátországi magyarok nagy része elpusztult a török hódoltság alatt, s helyükre horvátok és szerbek települtek be (Sebők 1994: 135).
[20] Molise, Marche, Abruzzi, Avelino, Salerno, Foggia, Brindisi.
[21] Soi bánság őslakosai Soli helység (ma Tuzla), későbbiekben Bosznia északkeleti menekültjeit is így nevezik.

A török támadások idején nyugatról a Luther Márton (1520–1546) féle felvilágosodás–protestantizmus mozgalom hódít a katolikus egyház reformálásáról, viszont horvát földön nem vert erősebb gyökeret, hiszen több területen a kora középkortól kezdve a liturgia nyelve horvát, azaz az egyházi szláv óhorvát redakciója, valamint már léteztek a nép számára érthető nyelvű bibliafordítások (Sokcsevits 2011: 211). A mozgalom az ellenreformáció jegyében elősegítette a horvát könyvek terjedését és a liturgikus szövegek népnyelvre történő fordítását (addigi ča-nyelvjárás helyett a dél-boszniai što-nyelvjárás szolgált alapul), serkentve a déli szláv katolikusok kulturális aktivitását, de szinte semmiféle hatást nem gyakorolt a horvátországi politikai eseményekre (Nyomárkay 2007: 130). Az ellenreformáció legjelentősebb képviselői a jezsuiták és a ferencesek voltak, akik Dubrovnikba, Zágrábba, Rijekaba, Požegaba, Varaždinba, Križevcibe, Eszékre telepednek le, ellátva az oktatói és nevelői feladatokat, sokrétűen támogatva a horvát szellemi és kulturális fejlődést. A jezsuiták egyik jelentős képviselője Bartol Kašić (Bartholomaeus Cassius, 1575–1650), az első horvát nyelvtan szerzője – *Institutionum linguae illyricae libri duo,* Róma, 1604 – és az első teljes élő nyelvi bibliafordítás megalkotója.

2.6. Az illír mozgalom, a horvát nemzeti és nyelvi megújulás

A nemzeti tudatfejlesztési és megújulási mozgalmak Európában különböző időpontban – többnyire a 18–19. század fordulóján – történnek. A közép- és dél-európai nyelvújítási mozgalmak német nyelvi ösztönzésre bontakoztak ki, majd továbbterjedve keletre – a csehekhez, a magyarokhoz és a horvátokhoz – egyszerre törekedtek a nyelvszabályozás, a nyelvgazdagítás és a nyelvtisztítás feladatának megoldására, eredményei pedig a mai horvát sztenderd nyelvhasználatában is tükröződnek (Nyomárkay 2007: 185–94). A nemzeti–nyelvi unifikáció és a nemzeti–területi integráció szellemében zajló demokratikus társadalmi átalakulás nem volt könnyen megvalósítható a horvátság körében, hiszen két nagy birodalom közigazgatásilag egymástól elválasztott tartományban élt – a magyar koronához tartozó Bécsből kormányzott Határőrvidéken német, Isztriában és Dalmáciában erőteljes olasz hatás érvényesül, a Horvát Bánságban és Szlavóniában német és magyar mellett mesterségesen a latin nyelv hivatalos, Bosznia-Hercegovina pedig török uralom alatt –, ám a katolikus vallás és a nyugati kultúrához tartozás tudata összekötötte ezen megosztott népcsoportot (Sokcsevits 1993: 135–6).

A horvát irodalmi nyelv egységesítésének szükségessége már a 18. század végén felmerült, mivel három dialektus (što-, kaj-, ča-) és az ősi szláv ě (jat) diftongus különböző reflexeinek változata (jat helyén a što- és ča-nyelvjáráson belül -i, -e, -ije(-ie,-je), a kaj-nyelvjárásban -e változat) különböző nyelvtípusok halmazában területi megoszlásban élt párhuzamosan. A nemzeti újjáéledés korában a közös irodalmi nyelv megteremtése, azaz a jelentős alkotásokat felmutató nyelvjárások közüli választást, nyelvi és irodalmi kritériumok mellett nyelven kívüli tényezők is motiválták (Nyomárkay 2007: 12). Az egységes irodalmi nyelv és helyesírás bevezetésének vezéralakja Ljudevit Gaj (1809–1872), aki könyvében *A horvát-szláv helyesírás rövid alapvetése* (*Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaňa,* Buda, 1830) cseh minta[22] alapján új ortográfiát vázol (a későbbiekben č, ć (tj), ž, š, ě (jat helyén -je, -ije), lj, nj, đ(dj), dž kerül bevezetésre). A modern horvát irodalom és irodalmi nyelv kezdetei a horvát nemzeti újjászületés, az illírizmus kultúrtörténeti és társadalmi folyamat keretében az *Ilirske narodne novine*[23] (korábban *Novine horvatzke*) és irodalmi melléklete a *Danica ilirska* (korábban *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*) című folyóiratok kiadásához (1835) köthető[24], ám valójában a mozgalom kulturális gyökerei, eszmei előzményei sokévszázados múltra tekinthetnek vissza[25] (Nyomárkay 2007: 168; Sokcsevits 2011: 302). A humanizmus korában egyes irodalmárok a horvátokat az illírekkel azonosítják, hiszen már a reneszánsz idején kialakul az a nézet miszerint a Balkánon élő szlávok az egykor itt élt illírek leszármazottai, ugyanakkor Bartol Kašić is nyelvtanában a horvát nyelvet illírnek nevezi, viszont a mozgalom a romantikus illír elnevezést nem az egykori őslakos illír utódokra értelmezi, hanem a délszláv egység jelképes neveként használja (Szilágyi I. 1993: 217; Nyomárkay 2007: 168). Az illírizmus a horvát nemzeti ébredés nyelvi és irodalmi nemzeti megújulás jegyében kezdettől fogva politikai mozgalom is egyben, Gaj és hívei – főként fiatal polgári származású értelmiségi és nemzeti érzelmű középnemesség – az illír eszmét és névhasználatot pedig valamennyi (dél)szláv nép nemzeti (a Triglavtól a Fekete tengerig terjedő szláv tömbre) és nyelvi egységének megjelölésére, kultúröntudat felébresztésére alkalmazzák[26].

---

[22] Ján Kollar fejtette ki elsőként a szláv nyelvi egység gondolatát (1830) az orosz, a lengyel, a cseh és a délszláv alapján (Nyomárkay 2007: 168-9).

[23] *Narodne novine* az illír név használatának királyi betiltását követően (1843).

[24] 1836-tól az új és legelterjedtebb helyesírású što-dialektust használnak.

[25] A délszláv egység eszméje már a 16-17. században a Raguzai (Dubrovnik) körben Ivan Gundulić költő, Mavro Orbini történész, Juraj Križanić; majd az illírizmus előfutárai a német Herder, szlovák Šafárik, Ján Kollár és mások (Sokcsevics 2011: 293-4).

[26] Az illíristák szerint a déli szlávok nemcsak a horvátok, szlovének és szerbek, hanem a bolgárok is, így egyetlen nemzet különböző ágát alkotják, a későbbiekben elképzelésüket a horvátokra és szerbekre korlátozták. Az 1860-as években újjáéledt délszláv egységtörekvés már jugoszlávnak nevezett ideológián alapul (Juhász 1999: 16-8).

1850-ben a Bécsi Egyezményen (Bečki književni dogovor) válik az újštonyelvjárás a horvát, szerb és szlovén közös irodalmi nyelv standardjává, melynek megfelelően a horvátok elfogadják az -ije-ző ejtést, „nagyrészt a fonologikus helyesírási elvet s a főnevek többes számú esetragjainak egyszerűsítését is, bár ezen a területen viszonylagos egységéről csak a 19. század végétől beszélhetünk" (Nyomárkay 2007: 22). Emellett a 19. és a 20. század fordulóján jelentős kulturális és politikai tevékenységek zajlanak[27].

Az 1830-as párizsi forradalom hulláma átterjed Közép-Európára is (olaszok, lengyelek, magyarok, majd horvátok) a nemzeti liberalizmus eszméinek fokozatos térnyerésével. A horvát és a magyar összeegyezhetetlen nemzeti törekvések – különböző nemzeti érdekeket képviselve a nyelvtörvényekkel, Szlavónia és Rijeka (Fiume) hovatartozásával, Horvátország és Magyarország kapcsolatának problémájára vonatkozólag –, a közjogi küzdelmek fegyveres konfliktushoz vezetnek (1848), a horvát függetlenségi kérelem bécsi elutasítása eredményeként pedig továbbá is Pestről irányított magyar hatás érvényesül (Sokcsevits 1993: 142). Az 1867-es Osztrák–Magyar Monarchia dualista egyezménnyel – Osztrák Császárság, Magyar Királyság, I. Ferenc József császár és király is egyben – Horvátország felosztódik magyar (Horvátország és Szlavónia) és osztrák (Isztria, Kvarner, Dalmácia, Dubrovnik, Boka Kotorska, Határőrvidék) kormányzás között. Végül az 1868-as horvát–magyar kiegyezéssel Horvátország társországként Magyarországgal egy államközösséget alkot a Monarchián belül (egész 1918-ig), teljeskörű autonómiát kap a bel- és igazságügyben, a vallás és közoktatásügy területén (hivatalos nyelv a horvát), de a közigazgatásban (vasút, posta, gazdaság, adó és vámügyletek, hivatalok stb.) továbbra is magyar hatás érvényesül. Rijeka ideiglenes magyar kormányzás alá kerül, a Határőrvidék visszacsatolásával (1881) pedig kirajzolódik Horvátország észak-keleti határa.

[27] Többek között Maximilián Vrhovac zágrábi püspök nevéhez fűződik a horvát kulturális élet elindítása; Josip Juraj Strossmayer püspök közbenjárásával 1861-ben létrejön a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia (1867-tól Jugoszláv Tudományos Akadémia), támogatásával fejlődik az irodalmi, tudományos és művészeti élet; 1864-ben Franjo Rački (Akadémia elnöke) elindítja az első irodalmi tudományos folyóiratot Književnik; Ivan Mažuranić bánsága alatt (1873-1880) pedig jelentős fejlesztések zajlanak Horvátországban – oktatásreformokat hajt végre (1874-tól kötelezővé teszi a 4 éves általános iskoláztatást), egyetemek és múzeumok, valamint számos kulturális és tudományos intézmények nyílnak.

2.7. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságtól napjainkig

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően az I. világháború (1914–1918) után, Horvátország a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – 1929. október 3-tól Jugoszláv Királyság – részévé válik, Petar Karađorđević királynak (1921–1934) pedig a horvátok akarata ellenére az új alkotmány (1921) korlátlan törvényhozói hatalmat biztosít. 1918-ban az Újvidéki Szábor az addig Magyarország integráns részét képező Dél-Baranyát indokolatlanul Szerbiához csatolja, majd a mai állapotnak megfelelő trianoni határrögzítés alapján (1920) Szerémség, Bácska és Bánság nyugati része, valamint Muraköz és Muramente a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé válik.

A német csapatok bevonulása után 1941. április 10-én az usztasa Slavko Kvaternik Ante Pavelić nevében kikiáltotta a Független Horvát Államot (Nezavisna Država Hrvatska), amelyhez hozzácsatolják Bosznia-Hercegovinát és Szerémséget[28], míg a vegyes lakosságú Dél-Baranya[29] és a csaknem tiszta horvát Muraköz visszakerül magyar közigazgatáshoz, majd 1945-ben etnikai összetétellel indokolva visszacsatolják Horvátországhoz, Szerémséget pedig Szerbiához (Đilasova komisija) (Arday 1994: 11). A Független Horvát Államot diktatórikus módszerekkel a tengelyhatalmak (Németország és Olaszország) irányítják, fasiszták elleni fegyveres ellenállásként fokozatosan megalakul a Josip Broz Tito vezette kommunista partizán mozgalom. 1943. november 29-30-ai Jajceban tartott ülésén – A Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsának[30] létrejöttét követően – lefektetik a második vagy titóinak is nevezett Jugoszlávia alapjait, föderatív állami berendezés bevezetésével[31], minden jugoszláv nép szuverenitásának és teljes nemzeti egyenjogúságának célkitűzésével, beleértve a nemzeti kisebbségeket is[32]. A horvát nemzet képviselőtestületeként létrejön a Horvát Népfelszabadító Antifasiszta Tanács[33], amely 1944. május 8-9-i topuskoi ülésén megalakítja a Föderatív Horvátországot[34]. A II. világháború befejeztével a harcoló felek egymás ellen fordulnak, melynek következménye

[28] Területe: 102 725 km^2.

[29] Magyarországtól a meghúzott határvonal, Szerbiától a Duna, Szlavóniától a Dráva folyó határolja el Horvátország keleti földrajzi egységét, mely az egykori vármegye három magyar járásának töredékéből, a baranyavári, a mohácsi és a siklósi járásból alkotta terület.

[30] AVNOJ (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije); Bihać városában 1942. november 26-án megalakul a partizánmozgalom első hivatalos, közigazgatási feladatokra alkalmas szerve.

[31] A föderáció alapelvei között az alkotmány rögzítette a köztársaságok önrendelkezési jogát, beleértve az elszakadást vagy a más népekkel való egyesülés jogát is (Szilágyi 1993: 267).

[32] 1945. március 8-án II. Péter király kinevezte a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia (DFJ) ideiglenes koalíciós kormányát (elnöke Josip Broz Tito, külügyminisztere Ivan Šubašić – mindketten horvátok), majd Tito Népfrontjának választási győzelme után november 29-én megalakul a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság (FNRJ, Federativna Narodna Republika Jugoslavija), ahol köztársaságokként a határokat etnikai elv alapján határozták meg.

[33] ZAVNOH (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske).

[34] A háború alatt rövidebb ideig két ország létezett: Föderatív Horvátország és Független Horvát Állam (egész 1945. május 8-ig az usztasa állam összeomlásáig).

megtorlásként a partizánok általi számos usztasa, csetnik, kozák, szlovén honvéd és egyéb katona, illetve civil kivégzése, hozzájárulva a máig is vitatott pontos háborús áldozatok veszteségének számához.

Az I. és a II. világháború után bekövetkezett népmozgások az addigi dialektusképet alig változtatták meg, erre az időszakra csupán az újšto-elemek általánossá válása és a nyelvjárások rendszerének rögzülése jellemző, valamint az irodalmi nyelv egyre nagyobb jelentőségű befolyásoló hatása a dialektusok beszélőinek nyelvhasználatára is (Nyomárkay 2007: 95–6).

A Titói Jugoszláviának hat föderatív tagköztársasága – Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Szerbia és Macedónia –, csupán névlegesen formailag önálló, hiszen továbbá is Belgrádból irányított szocialista és kommunista rendszerként, centralista és nacionalista államként, korlátozott jogokkal és szabadsággal működött. Az 1989-ben bekövetkezett társadalmi-politikai változások, a kommunista szocializmus összeomlásának hulláma (Európa 9 országában) rövidesen elérte Jugoszláviát is, amely a belső feszült kapcsolatok miatt már nem működhetett tovább, sem mint szocialista, sem mint többnemzetű ország. A rendszerváltás és Jugoszlávia széthullása 1990-ben Belgrádban a Jugoszláv Kommunista Szövetség felbomlásával kezdődött, a politikai többpártrendszert elfogadását követően a horvátországi, a szlovéniai, a macedóniai és a bosznia-hercegovinai népszavazásokon nem kommunista pártok győztek – a függetlenedési opció kapott többséget –, míg Szerbiában és Montenegróban a kommunisták, új névvel szocialisták. Horvátországban a Horvát Demokrata Közösség[35] nyert Franjo Tuđman vezetésével, akik demokratikus választások után 1991. június 25-én (október 8-tól hatályos) kikiáltják Horvátország önállóságát és szuverenitását. Horvátország és Szlovénia függetlenedésével[36] a szerb irányítású Jugoszláv Néphadsereg[37] és felfegyverzett szabadcsapatai megszállják Horvátország területének egyharmadát, elfoglalják Kelet-Szlavóniát, Baranyát[38], Knint és környékét[39], ahol leváltva a legitim hatalmat a különböző „szerb autonóm körzetekből”[40] politikailag összevonva létrehozzák a senki által el nem ismert „Krajinai Szerb Köztársaságot”[41], etnikai tisztogatásokat és tömeggyilkosságokat hajtanak végre civilek ellen is, elüldözik szinte az összes nem szerb

[35] HDZ (Hrvatska demokratska zajednica).
[36] Ezt követően Macedónia szeptember 17-én, Bosznia-Hercegovina pedig október 15-én deklarálja függetlenségét.
[37] JNA (Jugoslavenska narodna armija).
[38] 1991. augusztusában.
[39] 1990. december végén.
[40] Srpska autonomna oblast (SAO).
[41] Republika srpska Krajina (RSK) – 1991. december 19-én kikiáltják függetlenségüket.

nemzetiséget (horvátok, magyarok és mások) akik helyére a volt Jugoszlávia területéről szerbeket telepítenek.

1995. december 14-én Szerbia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina elnökei aláírják a Daytoni békeszerződést, amellyel többek között megtörténik a megszállt területek reintegrációja. Nyugat-Szlavónia és Knin térsége a horvát hadsereg felszabadító rohamakcióit követően, Dél-Baranyát, Kelet-Szlavóniát és Nyugat-Szerémséget azonban csak 1998. január 15-én békés úton csatolják vissza Horvátország alkotmányjogi rendszeréhez, az 1995-ös Erduti (Erdőd) Egyezmény alapján. A 2011. december 11-es csatlakozási szerződés aláírásával, valamint a ratifikációs folyamat lezajlását követően, Horvátország 2013. július 1-től az Európai Unió 28. teljes jogú tagállamává válik.

A szláv országokban a 20. századi események a standard nyelvi helyzet tekintetében két különböző elgondolás szerint zajlottak, az I. világháború után „az állam határozza meg a nyelvet" alapelvnek megfelelően nyelvileg nem egységes államokat hoztak létre, a keleti blokk szétesését követően „a nyelv határozza meg az államot" alapú politikai változások történtek, míg jelenleg Nyugat-Európában a konvergencia, Kelet-Európában pedig a divergencia és a dezintegráció nyelvi helyzetnek megfelelő jegyei mutatkoznak a nyelvpolitikában (Nyomárkay 2004a: 22). Nyomárkay (2004a: 39) déli szomszédjaink nyelvi helyzetképének elemzésében általános tanulságként végkövetkeztetésképpen hozzáteszi, hogy „élő példákon láthatjuk a nyelven kívüli tényezők közvetlen és gyors visszahatását a nyelvre, egyrészt annak a beszélők részéről tanúsított értékelésre és megítélésre, másrészt magának a nyelvnek nemzeti tudatot formáló erejére is". A végbement népmozgások, az ideiglenes vagy végleges, illetve egyéni vagy egész csoportra kiterjedő belső és külső migrációk pedig a nyelvi-etnikai összetétel átrendeződésével a kétnyelvűség kialakulásának leggyakoribb múltbeli és jelenlegi módja (Bartha 1999: 44).

3. Horvátország a népességstatisztika tükrében

3.1. Népesedési viszonyok elemzése a népszámlálások nézőpontjából

Horvátország területén végzett egymást követő népszámlálások különböző módszerekkel, valamint a történeti változásoknak megfelelően a maitól eltérő közigazgatási egységekre vonatkoztak[42]. Az Osztrák–Magyar Monarchiában az 1890–1910 közötti időszakban végrehajtott népszámlálásokon a lakosság anyanyelvét és vallásfelekezetét községsorosan hozták nyilvánosságra – a szerbek és a horvátok külön anyanyelvűként szerepeltek –, majd az impériumváltozást követően, az I. világháború utáni népszámláláson szintén anyanyelvi és vallási kritériumra támaszkodva csupán rekonstruált formában közvetett módon lehet megállapítani az akkori nemzetiségi struktúrát a mai területegységekre vonatkoztatva (Sebők 1994: 136). A volt Jugoszlávia népszámlálási adatai változékony demográfiai és népességstatisztikai eredményeket mutatnak az aktuális állami érdekeknek és politikai áramlatoknak megfelelően, melyek ugyanakkor befolyásoló hatással bírtak a lakosság nemzetiségi szerkezetének alakulására, hiszen bizonyos választható nemzetiségi kategóriák eltűntek vagy éppen újak jelentek meg[43], a nemzet, a nemzetiség és a nemzeti kisebbség terminusai pedig sajátos értelmezést nyertek (Mrdjen 2002: 77, 81). A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság első 1921. évi népszámlálásán az etnikai megkülönböztetés alapja az anyanyelv volt, politikai okokból a szerbek és horvátok csak összevontan (szerb-horvát) szerepeltek, míg az 1931-es eredményeit bánságokra[44] összegezve publikálták (Sebők 2003: 139). Ez utóbbin – immár Jugoszláv Királyság – állami érdekeknek megfelelően figyelembe vették a nemzetiséget is, de jugoszláv államalkotó nemzetnek tekintik a horvátokat, a szerbeket, a szlovéneket, a macedónokat, a montenegróiakat és a „nem nyilatkozott" muzulmánokat is – akik jugoszláv nyelvet használnak – mesterségesen csökkentve a nemzetiségek számát az egység jegyében (Mrdjen 2002: 78-9). Az 1941. évi

[42] A népességstatisztikai és demográfiai adatok összevethetőségét megnehezítő tényező a vonatkozási terület többszöri változása (előző fejezetben vázoltak). Az Osztrák–Magyar Monarchia egykori alkotórészét Horvát-Szlavónországot az I. világháború után Jugoszláviához (1929-ig SHS Királysághoz), a II. világháborút követően Szerémség nagyobb részét, az egykori magyar megyéket Muraközt és Dél-Baranyát pedig Jugoszláviához csatolják. Dalmácia és Isztria a Monarchián belül Ausztriához tartozott, míg Fiume a Magyar Királysághoz. Az I. világháború után Isztria, Fiume, valamint Cres és Lošinj szigetei Olaszországhoz kerültek, Dalmácia Jugoszláviáé lett, Horvátországhoz azonban csak a II. világháború után csatolták, amikor az addig Olaszországhoz tartozott területeket is (Sebők 2003: 135).

[43] A muzulmán kategória először az 1961-es népszámláláson szerepel „jugoszláv nemzetiségű etnikai és nem vallásfelekezeti hovatartozás" értelmében, 1971-ben pedig már önálló nemzetiségként. A kreált jugoszláv „nemzeti" kategória többnyire a vegyes összetételű területeken hódít az adott politikai helyzetnek megfelelően, mint a rendszerhez való lojalitást jelző egységes szocialista Jugoszlávia identitás szellemi öröksége, döntő többségben pedig az 1961. évi népszámlálásig muzulmánok választották.

[44] A korábbi történelmi tartományokat, illetve bánságokat 1945-től az új Jugoszláviában köztársaságok szerint bontották.

magyar népszámlálás csupán Muraközre és Baranyára vonatkozott, míg a II. világháborút követő jugoszláv népszámlálás eredményeit (1948–1991) már részletes nemzetiségi bontásban településként közölték, 1961 óta[45] pedig szerepel a „jugoszláv–nemzetiségéről nem nyilatkozott" kategória, mely nagymértékben megnehezíti a nemzetiségi adatok kiértékelését, hiszen ezt általában a vegyes házasságban élők, illetve utódaik, valamint köztársaságonként a nemzeti és etnikai kisebbség tagjai, többnyire a II. világháború után született generáció választotta (Sebők 2003: 139–41). A későbbi népszámlálások (1971–1991) jellemzője a nemzetiségi összetétel alakulásának átrendeződése, azaz a jugoszláv és speciális kategóriák (nem nyilatkozott, regionális hovatartozás) látványos növekedése mellett a horvátok, a szerbek és az egyéb etnikai csoportok összlétszámának csökkenése, hiszen az átlag feletti jugoszlávok aránya ott tapasztalható leginkább, ahol számottevő a kisebbségek jelenléte, a szerb többségű járásokban azonban csak az átlag körül vagy alatt volt[46] (Sebők 2003: 141–2). Az 1991-es népszámlálás Jugoszlávia dezintegrációs folyamatának légkörében történt, ahol a nemzetiségek javára a nacionalista tenziók és törekvések következtében a jugoszlávnak deklarált kategória horvát területen szinte eltűnt – valamelyest nőtt a horvátok és a szerbek száma –, a többi köztársaságban pedig az etnikai összetétel és a népek egymáshoz viszonyított aránya teljesen felborult (Mrdjen 2002: 90).

A 2001. évi népszámlálás adatai alapján Horvátország szinte homogén nemzetállammá vált, az összlakosságából (4 437 460 fő) 89,63% (3 977 171 fő) horvát, 7,47% (331 383 fő) az összes nemzetiségi kisebbség, 2,01% (89 130 fő) nem nyilatkozott nemzeti hovatartozását illetően, 0,49% egyéb és 0,41% pedig ismeretlen nemzetiségű.

[45] További bevezetett speciális kategória a regionalitáson alapuló, valamilyen helyi identitást (baranyai, szlavóniai, muraközi stb.) jelző kategória.
[46] Horvátországban jugoszlávként 1961-ben az összlakosság 0,4%-a, 1971-ben 1,9%-a, 1981-re pedig már 8,2%-a nyilatkozott, míg 1991-re 2,2%-ra esett vissza.

3.1. ábra. Horvátország lakosságának nemzetiségi megoszlása a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

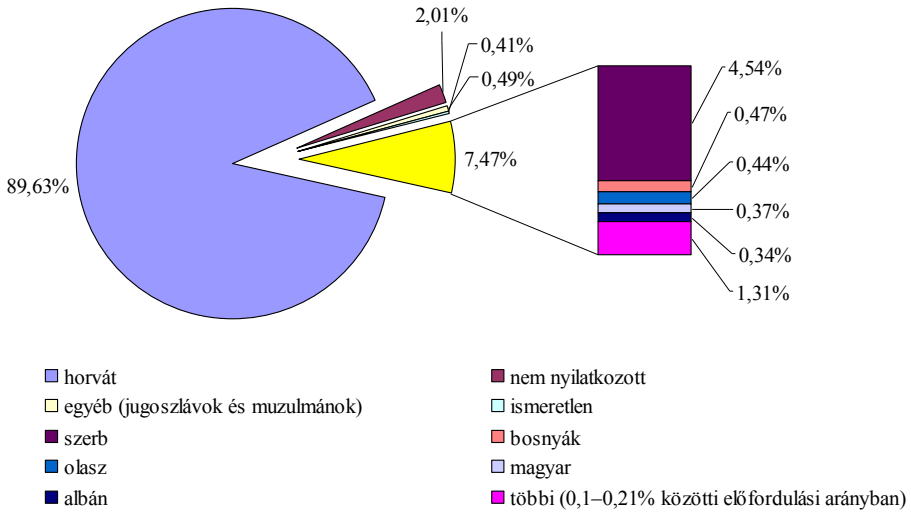

Forrás: Popis stanovništva 2001.

A kisebbségek csak bizonyos területrészeken élnek meghatározó számban, igaz, a szerbek kivételével, nemzetiségként az összlakosság 1% alatti arányát képezik. A legnépesebb nemzetiséget 4,54%-kal (201 631 fő) a szerbek alkotják, őket követik 0,47%-kal (20 755 fő) a bosnyákok és 0,44%-kal (19 636 fő) az olaszok, a magyarok mindössze 0,37%-kal (16 595 fő) a negyedik legszámosabb kisebbség az ország területén.

3.2. ábra. Horvátország legnépesebb nemzetiségeinek területi elhelyezkedése a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

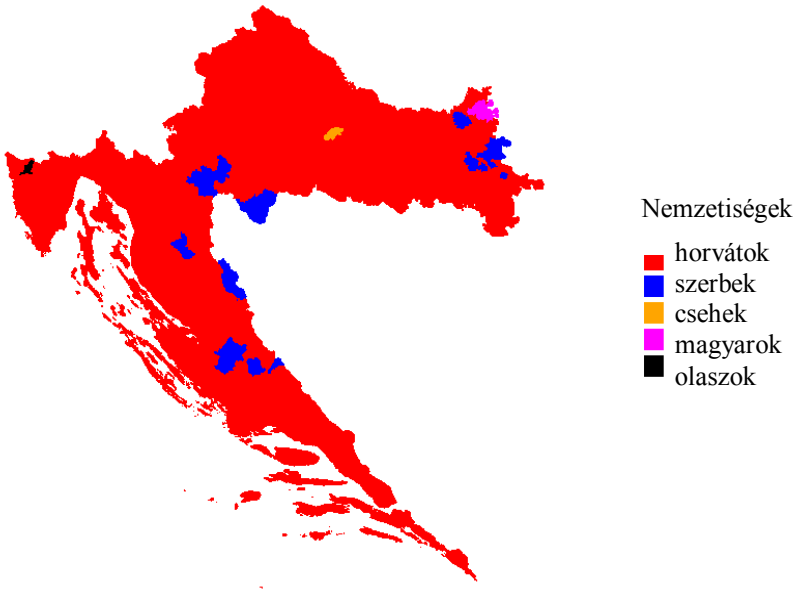

Forrás: Popis stanovništva 2001.

A horvátországi lakosság részletes nemzetiségi megoszlását, az 1971 és 2001 közötti időszakban végzett népszámlálások alapján, valamint a magyarok népességstatisztikai jellemzőit, szemléltetésképpen az *1. számú melléklet* tartalmazza. A 2011-es népszámlálás adatainak feldolgozása jelenleg folyamatban van, végleges eredményeit előreláthatóan a Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala 2012. év végére hozza nyilvánosságra.

A Horvát Köztársaság változatos történelme által formált szárazföldi területe ma 56 594 km^2 és a hozzátartozó 31 067 km^2 Adriai-tenger, kontinentális határainak hossza[47] 2 374,9 km, a tengerpart[48] pedig 6 278 km. Átlagos népsűrűsége 78,1 fő/km², ami 28,9-el kevesebb, mint Magyarországé (107 fő/km²), de a többi határos országoktól is lényegesen alacsonyabb értéknek számít. A 2010-es évre vonatkozó demográfiai mutatók[49] egyre kisebb teljes természetes szaporulatra utalnak (-8 735 fő, 2,0 ‰), azaz az élveszületések számának (43 361 fő, 9,8 ‰) csökkenése (születéskor várható átlagos élettartam: nők 79,6 év, férfiak 73,5 év) a magasabb mértékű elhalálozással (52 096 fő, 11,8 ‰) szemben a népesség természetes fogyását jelzi. A negatív irányú vándorlási egyenleg (-4 875 fő, -1,1 ‰) az előző évhez viszonyítva nagyobb migrációs veszteséget tükröz, hiszen kevesebb a bevándorlás (4 985 fő) a magas számú kivándorlók mellett (9 860 fő), melyben feltehetően közrejátszik a fokozatosan növekvő munkanélküliség szintje is, a romló gazdasági környezet[50] kihatásával. 2011-ben az ország aktív lakosságának 19,1%-a (305 333 fő) munkanélküli, Eszék-Baranya megyében pedig 28,5%-os (32 663 fő) értékkel az országos átlagot is nagymértékben meghaladja[51].

3.2. A horvátországi magyarok demográfiai jellemzése

A múlt század elején eredet és településviszonyok alapján őshonos (Árpád-kori) horvátországi magyarok utódai Kelet-Szlavóniában (Szerémségben), a Vuka-folyó és Eszék környékén (Kórógyon, Harasztin, Szentlászlón és Rétfalun)[52], Dél-Baranya falvaiban (Vörösmart, Csúza, Sepse, Kő, Hercegszőllős, Karancs, Kopács, Laskó és

[47] Ebből délkeleten Bosznia-Hercegovinával (1 011,4 km, 42,59%), északnyugaton Szlovéniával (667,8 km, 28,12%), északon Magyarországgal (355,5 km, 14,97%), északkeleten Szerbiával (317,6 km, 13,37%) és délen Montenegróval (22,6 km, 0,95%) határos.
[48] Ebből 1 880 km (29,95%) szárazföldi hossz és 4 398 km (70,05%) a szigetek partvonala.
[49] A Horvát Köztársaság Állami Statisztikai Hivatala által közétett Statisztikai információk (2012) alapján a becsült összlakosság 4 417 781 fő.
[50] GDP 2010-ben 10 400 EUR/fő, 2008-ban 10 700 EUR/fő, azaz az EU-27=100 átlagához viszonyítva a GDP európeli értéke a vásárlóerő-paritás (PPP) alapján 64-ről 61-re csökkent.
[51] 2009-ben az országos munkanélküliségi ráta 15,1%, Eszék-Baranya megyében 23,3%.
[52] *Horvátul*: Korođ, Hrastin, Laslovo i Retfala.

Várdaróc)[53] találhatók, de a Magyar Királyság társországaként a megye- és járásszékhelyeken, s a városokban ugyancsak mindenhol számottevő magyarság (értelmiségiek, kereskedők, MÁV és egyéb állami alkalmazottak) élt, ahol főként jelentős mértékű betelepülések a határőrvidék felszámolása[54], valamint az agrármigráció következtében a szlavóniai nagybirtokosok munkaerő telepítő akciója[55] után történtek (Sebők 1994: 141-3).

3.3. ábra. A horvátországi magyarok területi elhelyezkedésének számaránya a 2001. évi népszámlálás alapján

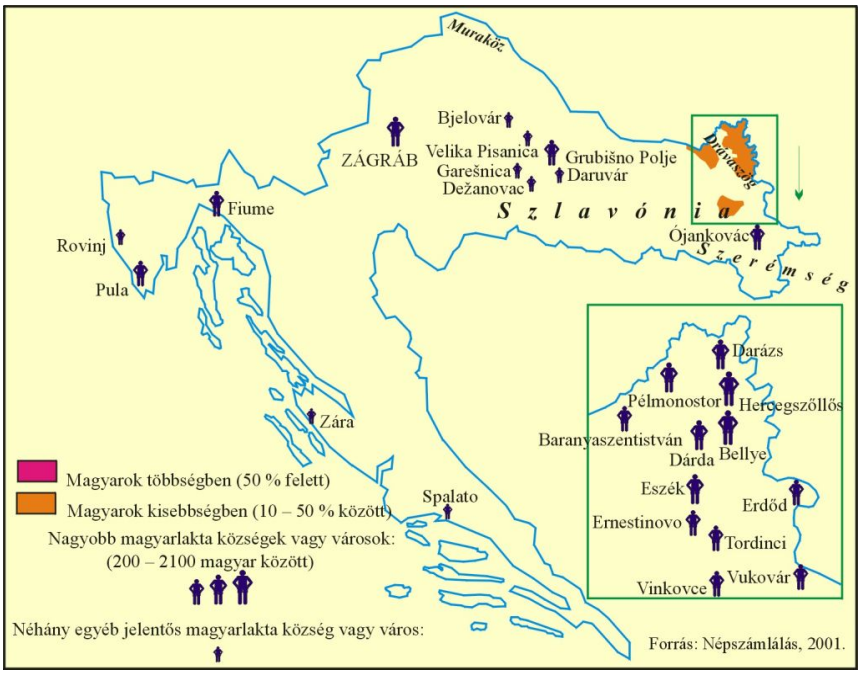

Forrás: Sebők 2003: 149

A horvátországi magyar kisebbség a 20. század folyamán jelentős demográfiai, politikai, gazdasági, szociális és területi változásokon esett át – a Magyar Királyság állampolgárai voltak, a trianoni határmegvonás következtében a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban anyanyelvi jogaik nélkül éltek, majd a II. világháborút megelőzően rövid időre újból Magyarországhoz tartoztak, miután Jugoszláviához kerültek a Horvát

[53] *Horvátul*: Zmajevac, Suza, Kotlina, Kamenac, Kneževi Vinogradi, Karanac, Kopačevo, Lug i Vardarac.
[54] A határőrök földjeit részben dél-magyarországi magyar parasztok olcsón vásárolták fel (magyarországi áraknak 5-10%-áért).
[55] 1840-ben a betelepült horvátországi magyarok száma 5 000 fő, 1910-re 106 000 főre nőtt, míg az 1900-as népszámláláskor 133 000 fő magyarországi születésű (többségük meglehetősen elszórtan 1870-90 között telepedett le, főként Szerém megyében, Vukovár környékén, Verőce megyében Eszék környékén és a Dráva mentén, Požega megye nyugati járásaiban és Belovár megye középső és keleti részén).

Tagköztársaság részeként –, következményeként pedig szórvány[56] területek alakultak ki és ezzel összefüggésben felgyorsuló ütemű asszimiláció ment végbe. Ugyanakkor fordulatot jelentett a Horvát Köztársaság függetlenedése (1991), hiszen a szerb megszállás alá kerülő területek (1998-ig) – Baranya, Kelet-Szlavónia, Nyugat-Szerémség –, éppen a magyarlakta térséget érintette, a háború közvetlen vagy közvetett következményei pedig kihatással voltak kényszerű vagy önkéntes migrációjukra (emigrációjukra)[57]. Immár horvát állampolgárként a Horvát Köztársaság Alkotmánya[58] által deklarált általános rendelkezéseinek (I. rész) megfelelően minden népcsoport és kisebbség tagjainak, nemzeti hovatartozástól függetlenül, egyenjogúságot és nemzeti jogaik megvalósulását, az ENSZ és a szabad világ országainak demokratikus elveivel összhangban biztosítja, továbbá szavatolja a nemzetiségi hovatartozás kifejezésének szabadságát, a kisebbségi nyelv és írás szabad használatát és a kulturális autonómiát (15.§). A nemzetiségi oktatási- és a nemzeti kisebbségek jogairól szóló alkotmányerejű törvény keretében, a kisebbség tagjai jogosultak az anyanyelven folyó oktatásra és nevelésre, mely a horvát tannyelvű oktatási intézmények számára előírt létszámnál kevesebb tanuló részére is megszervezhető (11.§), a közhivatalokban pedig azon területi egységeken, ahol az összlakosság egyharmadát teszik ki nyelvük és írásmódjuk egyenrangúan használható a horvát nyelv és a latin betűs írás mellett (12.§). Ez mára csupán Dél-Baranya Bellyéhez (Kopács, Várdaróc, Laskó) és

[56] Sebők (2006: 186-7) Vetési (2000) nyomán a szórvány meghatározásán azon etnikai közösségeket érti, amelyek számuknál és/vagy arányuknál (30% alatti) fogva kisebbségi életüket csak korlátozottan, funkcionálisan megcsonkítva tudják megélni, de megmaradásuknak vannak esélyei, míg az ezeknél kisebb, megmaradásra csak minimális eséllyel bíró kisebbségi maradványokat foszlányoknak nevezi. Továbbá hozzáteszi szórványosodás szempontjából a határokon túli magyar közösségek közül a horvátországiak helyzete egyedülállóan rossz, mivel fele szórványkörülmények, egyharmada pedig foszlánykörülmények között él.

[57] E területekről 7 903 fő magyar nemzetiségű menekült el becslések szerint fele Magyarországra, illetve nyugati országokba (további 1 000-1 500 fő elhalálozott), akik (valamint az elüldözött horvátok és egyéb nem szerb nemzetiségek) helyére a szervezett betelepítések keretében szerbek érkeztek (25 000-50 000 fő).

[58] Az 1990-ben létrejött (1997, 2000, 2001, 2010 módosított) Horvát Köztársaság Alkotmánya (Ustav Republike Hrvatske) a magyarokat őshonos államalkotó nemzeti kisebbségnek tekinti – szerbek, csehek, szlovákok, olaszok, magyarok, zsidók, németek, osztrákok, ukránok, ruszinok és mások mellett –, egyenjogúságot biztosítva a horvát nemzetiségű állampolgárokkal együtt.

A 1991-es (módosított 1992, 1997, 2000, 2002, 2012) Az emberi jogokról és szabadságjogokról és az etnikai és nemzeti közösségek vagy kisebbségek jogairól szóló alkotmányos törvény elfogadásával, a Horvát Köztársaság egyebek közt védi az etnikai és nemzeti közösségek (kisebbségek) egyenjogúságát és serkenti ezek sokoldalú fejlődését (3.§), elősegíti az etnikai és nemzeti közösségek vagy kisebbségek kapcsolatának fejlődését az anyaország népével, a nemzeti, kulturális és nyelvi fejlődésének előbbrevitele érdekében (4.§).

A Magyar–Horvát Alapszerződés (1992) 17. pontja értelmében, kölcsönösen mindkét ország kisebbségi tagjainak jogukban áll egyénileg vagy közösségük más tagjaival szabadon kifejezésre juttassák, megőrizzék és továbbfejlesszék etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásukat anélkül, hogy őket bárki akaratuk ellenére asszimilációra kényszerítené, továbbá anyanyelvüket a magánéletben és a nyilvánosság előtt szabadon használják, valamint emberi jogaikat és alapvető szabadságjogaikat teljes mértékben és hatékonyan, mindenfajta diszkriminációtól mentesen és a törvény előtt teljes egyenlőségben gyakorolják.

A Magyar–Horvát Kisebbségvédelmi Egyezmény (1995) – keretében megalakul a Magyar–Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság – 1. pontja biztosítja a kisebbségek számára a kultúra, a nyelv, a vallás és a magyar, illetve a horvát identitás megőrzését. Ennek érdekében a kétoldalú gazdasági együttműködés, a regionális fejlesztés, a kisebbségi képviselet, az oktatás, a kultúra, a tömegtájékoztatás, a kiadó- és tudományos-kutatási tevékenység, a jogalkotás, valamint a közművelődés egyéb területein olyan megfelelő intézkedéseket és mechanizmusokat hoznak létre és valósítanak meg, amelyek elősegítik a kisebbségek sokoldalú fejlődését.

Hercegszőllőshöz tartozó településeit érinti, ahol az autochton kisebbségnek tekinthető magyarlakta helységekben a járások statútumaikban rögzítettek alapján a magyar nyelv regionális hivatalos nyelvnek számít – igény szerint alkalmazható a közigazgatásban –, míg az Eszék-Baranya megyei Erneszti (Szentlászló) és Baranyaszentistván (Újbezdán), valamint Vukovár-Szerém megyei Tompojevce (Csák) és Tordince (Kórógy) közigazgatási területein[59] a magyar kisebbség már csak egyharmad alatti létszámban van jelen, de ettől függetlenül a járások alapszabályzataiba kétnyelvűséget rögzítettek.

3.4. ábra. A magyarok számának alakulása a Kárpát-medence egyes területein az 1880 és 2001 közötti népszámlálások alapján

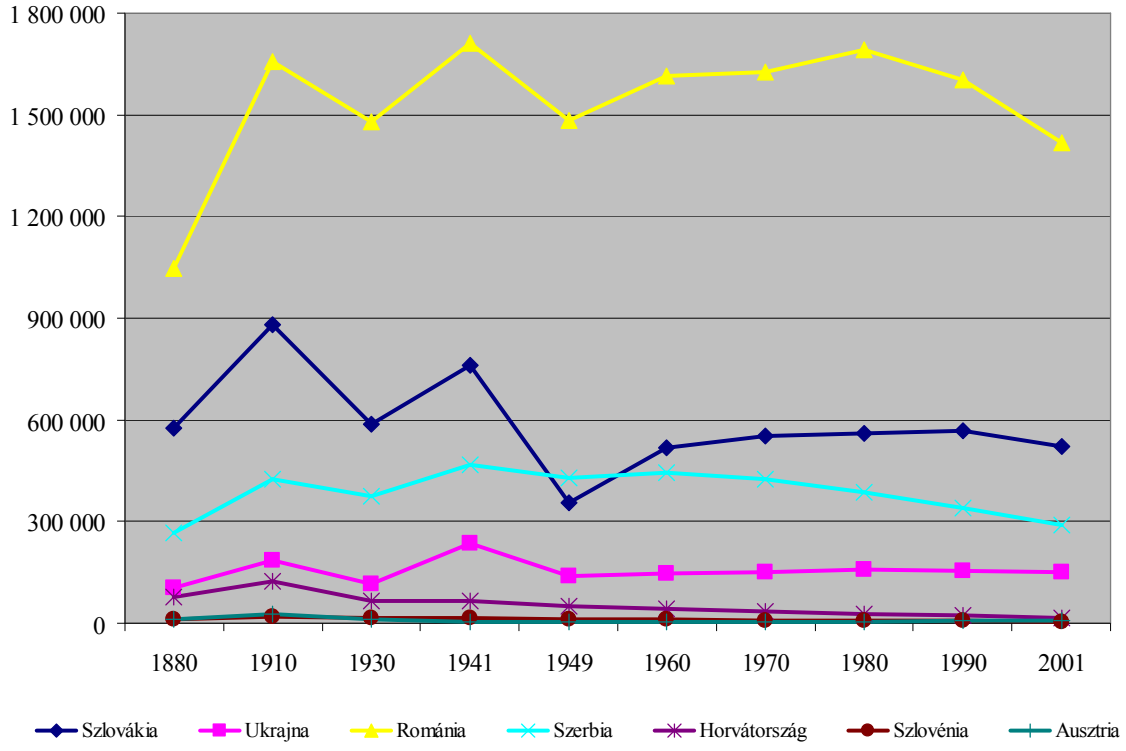

Forrás: Kocsis (2003a: 6, 13) és Sebők (1994: 138–9; 2003: 144)

A vázlatosan ismertetett horvát kisebbségi jogszabályok ugyan jelentős jogokat biztosítanak az anyanyelvhasználat terén a Kárpát-medencei átlaghoz viszonyítva, mégis a horvátországi magyarság – Szlovéniát követően – a leggyorsabban fogyatkozó közösséget képviseli a környező országok magyar nemzetiségi létszámváltozása alapján[60]. Hablicsek

[59] *Horvátul*: U Osječko-baranjskoj županiji općina Ernestinovo (Laslovo) i Petlovac (Novi Bezdan), zatim u Vukovarsko-srijemskoj županiji općina Tompojevci (Čakovci) i Tordinci (Korođ).

[60] A magyarság országonkénti létszámváltozása az 1990-es években: Szlovénia (-22%, -2 000), Horvátország (-20%, -4 000), Szerbia (-15%, -50 000), Románia (-11%, -182 000), Ukrajna (-9%, -16 000), Szlovákia (-8%, -47 000), Magyarország (-2%, -180 000), Ausztria (+21%, + 7000) (Sebők In: Hablicsek: 2004: 66).

(2004: 45) a Kárpát-medencei magyarság demográfiai elemzésében kifejti, hogy az identitásváltás módosulásában 30 éves korig többnyire egyenletesen érintett a lakosság, a 40 éves korúak asszimilációs jeleket hordozhatnak, figyelembevéve pedig a kisebb létszámú magyar etnikumok gyorsabb fogyatkozását Horvátország és Szlovénia egy ötéves periódusban 3-5%-os nemzetiségváltással vezet az asszimilációs ranglistán.

A mai Horvátország területén az 1890–2001 közötti időszakban végzett népszámlálások adatai alapján a nemzetiségi mutatók a magyarság részaránya szempontjából legkedvezőbben az 1910. évi népszámláláson alakultak, amikor 123 000 (3,55%) magyar nemzetiségűt regisztráltak, viszont 2001-ben már csak 16 595 (0,37%), azaz az összlakosság 128,21%-kos növekedése mellett a magyarok számaránya 13,49%-ra csökkent (86,51%-kal kevesebb mint 1910-ben).

3.5. ábra. A horvátországi magyarok számának alakulása az 1890 és 2001 közötti népszámlálások alapján

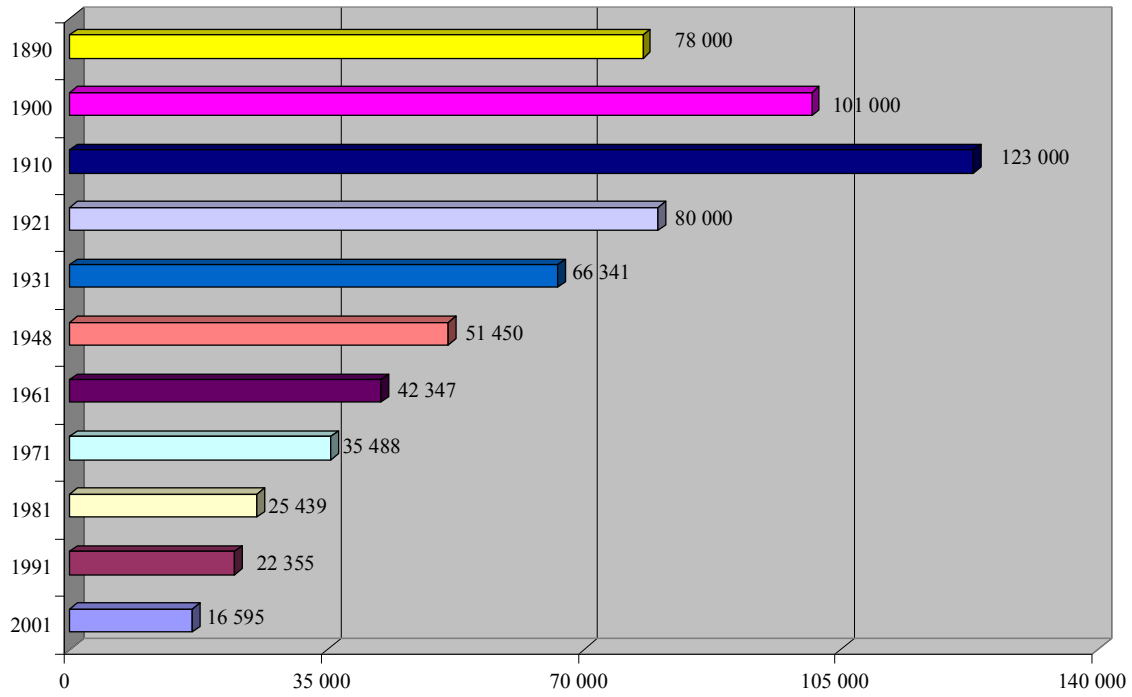

Magyarázat: Az 1910 és 1948 közötti népszámlálások adatai Sebők becslése alapján.

Forrás: Sebők (1994: 138–9; 2003: 144), Popis stanovništva 2001.

A horvátországi magyarok létszáma 90 év alatt a hetedére fogyatkozott és rohamosan csökkenő tendenciát mutat a továbbiakban is, hiszen már a legutolsó jugoszláv népszámláláshoz képest is (1991) a magyarság 25,77%-kal (5 760 fő) kevesebb. Az 1991 és 2001 közötti időszakban a létszámváltozási mutatók – születések, halálozások, vándorlások, identitásváltás – módosulása hozzájárultak a fokozatosan

kedvezőtlenebbé vált – horvátországi, de nemzetiségi átlagnál is – demográfiai helyzet kialakulásához, melyek Hablicsek (2004: 48–50) vizsgálata alapján a következők:

- Az alacsony élveszületések száma (1 791 fő, 9,1 ‰) mellett a növekvő termékenységi mutató (átlagos gyermekszám 1,26%-ról 1,35%-ra módosult) arra utal, hogy a gyermekvállalási hajlandóság egyáltalán nem csökkent, csak a népesség idősödése és csökkenése okozta a születésszám visszaesését, valamint feltehetően a családokban kompenzációs gyermekvállalás zajlik;
- A halálozások többlete (2 695 fő, 13,7 ‰) a születésekkel szemben (születéskor várható átlagos élettartam változatlanul 72,1 év) a természetes szaporodás helyett természetes fogyást jelez;
- Növekvő öregedési index (1,41)[61] és átlagkor (+5 év) által idősödő, viszonylag nem túl magas élettartamú korösszetétel (átlagos kor 2001-ben 42,9 év): fiatalok (0–19 évesek) 18,8%, fiatal aktív korúak (20–39 évesek) 25,4%, idősebb munkavállalási korúak 29,2%, idős korúak (60+ évesek) 26, 5%;
- Magas függőségi arány (0,83) a résznépesség aktív korosztályainak eltartási terheire vonatkozik[62], mely következtében még jobban megnehezedik a résznépesség önreprodukciója;
- A belső vándorlási egyenleg – a Magyarországra vándorlóknak (-1 865 fő, 19,8 ‰) a Magyarországról visszavándorlóknál (693, 7,4 ‰) jóval nagyobb száma miatt – erősen negatív (-1 172 fő, -6%);
- Többi változások – külső, illetve más országokba vándorlás (-2 400 fő, -25,5 ‰), jelentős mértékű identitásváltás, egyéb – tovább csökkentik a magyarok számát (mintegy 3 684 fővel), azaz több mint a felét teszi ki az összes megfigyelt változásnak.

Az 1990-es évek folyamán bekövetkezett mutatóváltozások alapján a volumenében zsugorodó horvátországi magyarságot rapid elöregedés, vándorlási hajlam és erőteljes nemzetváltás jellemzi, melyek következtében egyéb külső és szubjektív tényezők mellett veszélyezetté válik létszámfenntartó képessége.

A magyar lakosság demográfiai visszaesésének további okait Sebők (1994: 140–1; 2003: 143–4) és Arday (2002: 175, 280) számos múlt századi jelenség és folyamat együttes kölcsönhatásaként az alábbi tényezők változásának tulajdonítják:

[61] Tehát minden 100 fiatalra 141 idős korú jut.
[62] Tehát 100 aktív korúra 83 nem aktív korú jut – a ténylegesen foglalkoztatottak figyelembevételével még magasabb számarány –, de a horvátországi teljes népesség átlagánál is magasabb érték.

- A Monarchia idején számos magyar katona állomásozott Horvátország területén (még szerepeltek az 1910-es népszámláláson kb. 2 543 fő);
- A századfordulón Magyarországon jellemző az erőteljes nyelvi asszimiláció – a többnyelvű nem magyar nemzetiségűek egyre nagyobb arányban vallották magukat magyar anyanyelvűnek –, mely horvátországi viszonylatban főként Muraköz, Baranya és Drávamente területein érvényesül, valamint a szórványhelyzetben élő magyarság körében, akiknél már a magyar nyelvű oktatás hiánya[63] ezt tömegesen meggyorsította;
- Az I. világháború után a más országokhoz került területekről több százezer magyar repatriált az anyaországba (1918–24 között 44 093 fő);
- Magyarországra költözés, a nagy sorsfordulók után és következtében, a hatalomváltozással egzisztenciájában érintett városi lakosság (értelmiség, tisztviselők, állami alkalmazottak, vasutasok), ha nem repatriált megváltoztatta hovatartozását;
- Jelentős mértékű a két világháborús áldozatok és a megtorlások vesztesége;
- A két világháború közötti népszámlálásokon elterjedt gyakorlat a szándékos torzítás, valamint a névelemzés alapú számbavétel (vegyesházasságú vagy szlávos hangzású nevet viselő családok esetén a számlálóbiztosok minden tagot délszlávként vezették, ha nem is beszélte a nyelvet);
- Az egyre gyorsuló asszimiláció fő megjelenési formái a vegyes házasság, az elköltözés és a „jugoszláv" nemzetiségi kategória választása;
- Az 1960-as években számottevővé vált a külföldi ideiglenes vagy állandó munkavállalás, ezáltal kivándorlás lehetősége;
- A délszláv háború eredményezte lakosságcsere (a horvátországi szerbek kivándorlása a szerb ellenőrzés alatt álló területekre, valamint a szerbiai horvátok bevándorlása), melynek következtében a magyar lakosság migrációs hulláma (kényszerből távozott vagy nemzeti azonosulásának okán).

[63] A Julián Egyesület iskolák (1904-től), a MÁV és a reformátusok által működő iskolákban (1914-ben 82 iskolában 12 000 tanulóval) folyt magyar nyelvű elemi oktatás, az államosítás követő betiltásával megszűnt a magyar tannyelvű iskolai tagozat (Sebők 1994: 141).

3.6. ábra. A magyarok területi elhelyezkedésének alakulása Horvátország egyes vidékein az 1910., 1948., 1991. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján

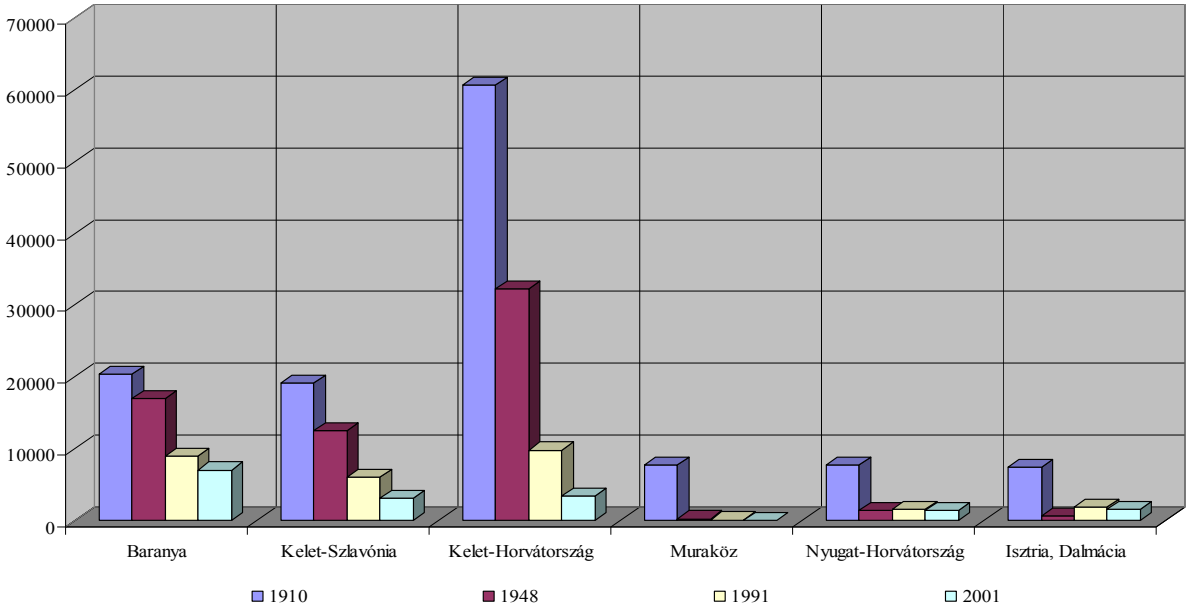

Magyarázat: Az 1910. és 1948. évi népszámlálás adatai Sebők becslése alapján. Az 1910. évi népszámlálást az anyanyelv alapján, az 1948., 1991. és 2001. évi népszámlálást a nemzeti hovatartozás alapján készítették. A területegységek a következő területrészeket tartalmazzák:

Nyugat-Horvátország: Kőröstől (Križevcitől) nyugatra.
Kelet-Horvátország: a Szávától északra, keleten kb. Eszékig.
Kelet-Szlavónia: Eszék, Vukovár, és Vinkovci környéke.

Forrás: Sebők (2003: 144), Popis stanovništva 2001.

A múlt század folyamán végbement események, a jelentős demográfiai és társadalomszerkezeti változások – általánossá vált természetes fogyás és a gazdasági, illetve háborús okokra visszavezethető migrációs veszteség – következtében a horvátországi népességstatisztikai mutatók egyértelműen alátámasztják a nemzetiségi összetétel lényeges átrendeződését, s ezen belül szembetűnő a magyarok rohamos fogyatkozása, valamint az általuk lakott helységek szórványosodása, mely köztudott elősegítő tényezője a többségi nemzetbe való beolvadásnak, hiszen településként minél kisebb a nemzetiségi nyelvet beszélők száma, az egyének napi vagy heti nyelvhasználatának aránya annál inkább eltolódik a többségi nyelv irányába, ez pedig egy kritikus ponton túl már egyenesen vezet a spontán nyelvi asszimiláció felé (Szilágyi 2002: 64-96). Elenyésző mértékben ugyan diaszpóra, vagy szórványhelyzetben Közép-Horvátországban és Dalmáciában, illetve Tengermelléken élnek, míg egyedül Baranya falvaiban – Kelet-Szlavóniában, illetve Eszéken – koncentrálódott nagyobb arányú

magyarság, igaz, számuk csak két településen haladja meg az ezer főt[64], egyre szűkülő homogén nyelvi életterük pedig alapjául szolgál a statisztikailag úgy tűnik megállíthatatlan asszimilációs folyamatnak[65].

3.7. ábra. A horvátországi magyarok számarányának alakulása a régi és az új megyei beosztás szerint[66]

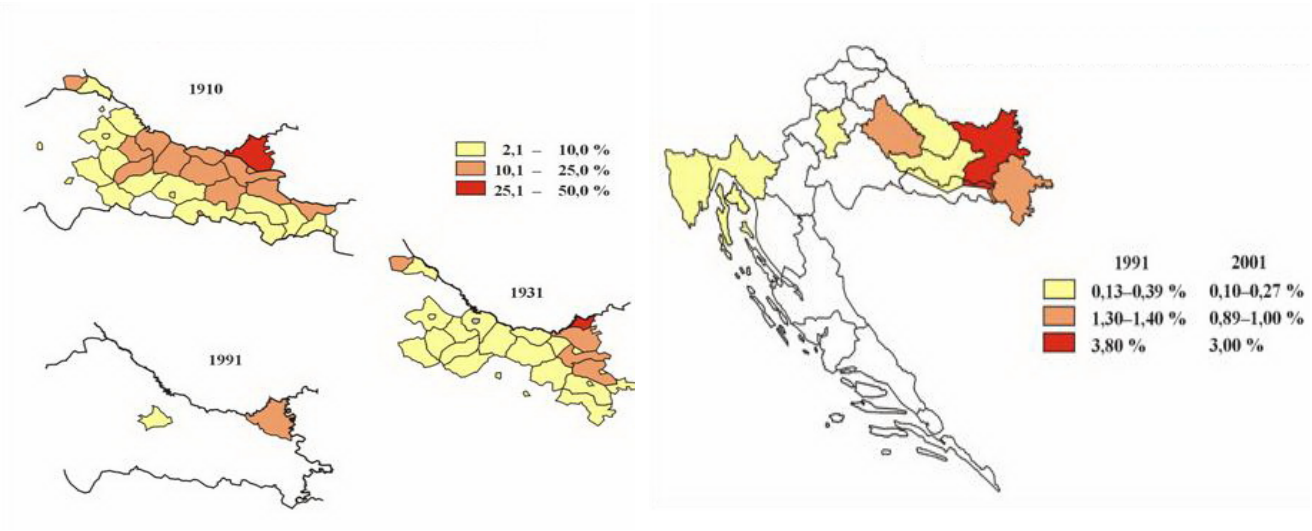

Forrás: Sebők László 2004: 336

Sajátos etnikai identitásvállalásra, illetve -gyengülésre utal a magyarság anyanyelvi és nemzetiségi adatsorainak összevetése, hiszen az 1991. évi népszámláláson 13,57%-kal, a 2001-sen pedig már 23,77%-kal kevesebben vallották magukat magyar anyanyelvűnek magyar nemzetiségükhöz képest. Ez ellentétes tendenciát tükröz az összes többi Kárpát-medencei magyar közösséghez viszonyítva – ugyanis a kisebbségek anyanyelv szerint általában többen vannak, mint nemzetiség szerint –, ahol 1–7%-kal több a magyar anyanyelvű a magyar nemzetiségűektől, s általában a magyar nemzetiségűek 95–98%-a határozottan magyar anyanyelvűnek tartják magukat (Sebők 2003: 144, 148). A magyart anyanyelvüknek vallók számának csökkenése a viszonylag homogén nyelvi környezetben, azaz az Eszék-Baranya megye határain túl, a kontinentális megyékben a legérezhetőbb, s nyilvánvalóan az anyanyelvhasználat gondja is ott a legproblematikusabb (Lábadi 2003: 179).

[64] A 1991. évi népszámláláson a magyar nemzetiségek (relatív többségben csupán 9 településen) ezerfős feletti számban a következők településeken éltek: Hercegszőllős 2 763 (40,6%), Bellye 2 435 (37,7%), Darázs 1 232 (26,6%), Pélmonostor 1 006 (7,7%). A 2001-es népszámláláson már csupán Hercegszőllősön 2 121 (40,9%) és Bellyén 1 921 (35,1%) találhatók relatíve nagyobb tömbben.

[65] A 2001-es népszámláláson az 16 595 magyar nemzetiségűből 9 784 (3%) Eszék-Baranya – ebből 7 114 (16,7%) Baranyában –, 2 047 (1%) Vukovár-Szerémség és 1 188 (0,89%) Bjelovar-Bilogora megyében tartották meg etnikai hovatartozásukat.

[66] Sebők (2003: 146) az 1991-es népszámlálás adatait az 1996 óta hatályos, teljesen új közigazgatási beosztás szerint is feltünteti, miszerint korábban minden jelentősebb település járásként (općina) működött, ma viszont a megyék mellett városok, járások és települések alkotják a közigazgatási rendszert.

3.8. ábra. A horvátországi magyarok nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

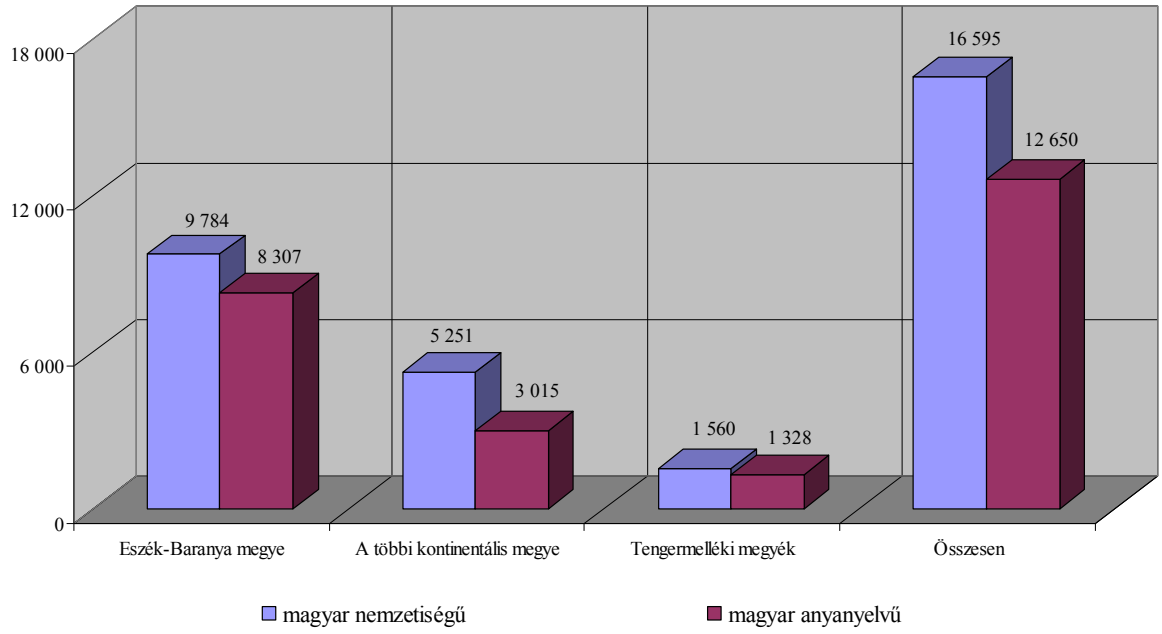

Forrás: Lábadi 2003: 179

A magukat magyar nemzetiségűnek, de más anyanyelvűnek vallóknál már feltehetően megtörtént a nyelvi asszimiláció, s ezt nagy valószínűséggel követi a nemzetiségi asszimiláció is[67], mivel a nyelvi asszimiláció abban az átmeneti, meglehetősen instabil (hosszú ideig nem fenntartható) fázisában kimutatható és népszámlálási adatokból mérhető, amíg az etnikai asszimiláció még nem történt meg, hiszen ezt követően nemzetiségi kategóriaként már nem fognak szerepelni a statisztikában, a befejeződött vagy előrehaladott szakaszában levő nyelvi asszimiláció pedig szinte magától indítja be az etnikai asszimiláció folyamatát (Szilágyi 2002: 64–96).

A horvátországi magyarság népesedési folyamatai kedvezőtlen jövőbeli megmaradási esélyeket tükröznek, demográfiai eróziójukat súlyosbítja a területileg többnyire elszórt koncentrációjuk, valamint nemzetváltási hajlandóság jeleként identitásuk gyengülésének következtében megnyilvánuló nyelvi asszimilációjuk, további etnikai és nyelvi hosszabb távú perspektívájuk pedig kérdésessé válik, figyelembe véve az elmúlt évszázadban lezajlott látványos ütemű fogyatkozásukat.

[67] Szilágyi (2002: 64–96) háromfajta, egymást követő – nyelvi, etnikai és felekezeti – asszimilációt különböztet meg, melyek addig kimutathatók, míg a következő asszimilációs lépés meg nem történt.

4. Kétnyelvű oktatás kisebbségben

4.1. Kétnyelvű oktatási programok – kétnyelvűsítés lehetőségei és perspektívái

Az anyanyelv oktatása, illetve az anyanyelven történő oktatás nyelvfejlesztő eszközként kulcsfontosságú a kisebbségek nyelvi megmaradásában, hiszen „gyakorlóterepe" a nyelvhasználatnak, a változatos regiszterkészlet és a legkülönfélébb szaknyelvek szóbeli és írásbeli produkciójának, amellett, hogy presztízstényezőként növeli a kisebbségi nyelv tekintélyét hozzájárulva a nyelvcsere lassításához (Lanstyák 1994: 90). Az oktatás folyamán a közeg (a nyelvek) és a kulturális tartalom befolyásoló hatású a tanulók későbbi tényleges nyelvhasználatára, azaz a kisebbségi nyelvek megőrzésére, ezáltal az iskola megszilárdíthatja „bizonyos nyelvek és kultúrák relatív fontosságának a tudatát", vagy „a nyelvek elpusztulásának, illetve elnyomásának egyik leghatékonyabb" módszerévé is válhat (Skutnabb-Kangas 1997: 6). Tehát a kisebbségi nyelv tanítása, illetve az anyanyelvű oktatás a nyelvhasználat egyik legfontosabb színtereként intézményi kereteken belül a tudati-pszichológiai asszimiláció eszközévé válhat, de hozzájárulhat a nemzeti, kulturális és nyelvi identitás megőrzéséhez is (Göncz 1999: 101). A kétnyelvű oktatás kiemelt célja „a magas fokú balansz kétnyelvűség kialakítása az oktatási-nevelési folyamat során, nevezetesen hogy a diákok tanulmányaik végén mindkét nyelven megközelítőleg azonos kompetenciákkal, tudással, illetve ismeretszerzési képességekkel rendelkezzenek" (Bartha 1999: 208). Lanstyák (1994: 90) a nyelvi fennmaradást célzó kisebbségi oktatási rendszer hatékonyságát az alábbi követelményekben látja: (a) minél nagyobb mértékben van jelen az iskolában a kisebbség nyelve (minél több tantárgyat oktatnak rajta), s a tanulók minél nagyobb hányadára terjed ki „fennhatósága": „szélességben", „mélységben" és „magasságban". Véleménye szerint nemcsak az a fontos, hogy az iskolahálózat (b) az adott kisebbség egész településterületét befedje, hanem az is, hogy (c) minden iskolatípusra kiterjedjen, s (d) a diákságnak minden nemzedékét magába foglalja, beleértve a felsőoktatásban résztvevőket is. Fontos a minőség kérdése is, vagyis az, hogy (e) a kisebbségi iskolák anyagi ellátottsága, (f) az oktatás színvonala ne legyen alacsonyabb, mint a többségi iskolákban. Hozzáteszi a létező gyakorlat alapján objektív akadályok vagy legtöbbször közönyből és tudatlanságból, ennek megfelelő oktatási rendszer sehol sem létezik. Annak ellenére, hogy ma a legtöbb társadalom a két-, illetve többnyelvűséget szükségszerű oktatási célként jelöli ki minden nyelvi kisebbségben élő gyermeknek és

egyben kívánatos célként minden gyermek számára „még mindig fogyatékosságnak számít, ha valakinek a többségtől eltérő anyanyelve és kultúrája van, és ha az illető nem középosztálybeli (és nem fiú)” (Skutnabb-Kangas 1997: 11, 49). Amennyiben az oktatás megfelelő támogatást nyújt a gyermekeknek két-, illetve többnyelvűségük kifejlesztésére, szellemi fejlődésük sok szempontból a velük összehasonlítható egynyelvűek által elérhető szint föle emeli, hiszen a magas szintű kétnyelvűek jobban teljesítenek az általános intelligenciát, kognitív rugalmasságot, komplex gondolkodást, a kreativitás és a metanyelvi tudatosság különböző jelenségeit mérő vizsgálatokban (feed-back-érzékenység, tartalom és forma elkülönítés, stb.), sőt gyorsabban és hatékonyabban tanulnak meg további nyelveket (Skutnabb-Kangas 1997: 9; 1998: 10). A szerző továbbá kiemeli, hogy a többnyelvűek rosszabb iskolai teljesítménye nem a többnyelvűségükből származó hátrányból fakad, hanem „egyik nyelvük – általában anyanyelvük – elhanyagolásának, az egészében rosszul szervezett oktatási rendszernek és részrehajló vizsgálatoknak tudható be”, ezáltal „nincs lehetőségük, hogy magas szintű két- vagy többnyelvű beszélő váljék belőlük”.

Az alábbiakban vázolt kétnyelvűségi oktatási programok Skutnabb-Kangas-féle tipológia szerint figyelembe veszik az oktatás, illetve a tanulók nyelvi és társadalmi céljait, mely által megvalósítható az egynyelvűség a többség vagy a kisebbség nyelvén, vagy a kétnyelvűség különböző formái (Göncz 1999: 105; Kiss 2002: 225–6).

1. *A hagyományos programban* az oktatás a többségi nyelven, a hivatalos vagy az államnyelven folyik a többségi tanulók számára, egynyelvűséget eredményezve.
2. *A nyelvi befullasztási vagy elsüllyesztési programban* az oktatás a kisebbségi és többségi tanulók részére a többségi nyelven egy osztályban zajlik, távlati egynyelvűséget okozva a többségi nyelven. A kisebbségi tanulóknak általában az államnyelv nem domináns, ezért a nyelvi, az értelmi fejlődés és az oktatás eredményessége nem megfelelő következményekkel jár, az iskolai kudarcot pedig saját hibájukként élik meg.
3. *Az elszigetelési vagy szegregációs programnál* kisebbségi nyelven folyik az oktatás kisebbségi tanulók részére, ahol a többségi nyelvet gyakran tantárgyként sem oktatják. A program eredményes egynyelvű fejlődés serkentésében kisebbségi nyelven.
4. *Az anyanyelv megőrzését célzó programban* az oktatás kisebbségi tanulók számára a kisebbség nyelvén folyik, de a többség nyelvét is intenzíven tanulják tantárgyként és már iskolai alkalmak keretében. A program kétnyelvűséget eredményez, hiszen az anyanyelv megtartása mellett hozzáfejlődik második nyelvként a többségi nyelv ismerete.

5. *A nyelvi bemerülési programnál* a többségi tanulók számára az oktatás kizárólag a kisebbségi nyelven folyik, majd később kezdik el tanulni anyanyelvüket tantárgyként, s tantárgyak oktatási nyelveként. A program eredményessége, hogy az első és a kisebbségi nyelvet is magas szintre felfejlesztik kétnyelvűséget eredményezve.
6. *Az átirányítási vagy tranzitív programban* a kezdeti oktatás két nyelven folyik, majd a többségi nyelv válik kizárólagossá, amikor a kisebbségi tanulók megfelelő szintig elsajátítják a többségi nyelvet. Alapvető kommunikatív készségek elsajátítása által csupán felszínes nyelvi tudást biztosít, ezért a kisebbségi tanulók tanulmányi teljesítménye gyengébb a többségi tanulóktól, államnyelvi dominanciás kétnyelvűséget serkentve.
7. *Az utópisztikus programban* a kisebbségi és többségi tanulók részére két nyelven folyik az oktatás. A program kétnyelvűséget eredményez, amennyiben az a nyelv kap nagyobb támogatást, amelyik az iskolán kívül a gyengébb nyelv.

4.1. táblázat. Két- és többnyelvű oktatási programok

TANNYELV	TANULÓ	AZ ISKOLAI OSZTÁLY TÍPUSA	A PROGRAM ELNEVEZÉSE	TÁRSADALMI CÉL	NYELVI CÉL
A többség nyelve (egy tannyelv)	1. T	Nyelvileg homogén / heterogén	Hagyományos	?	Egynyelvűség a többség nyelvén
	2. K	Nyelvileg heterogén	„Alámerülési” („befullasztási”)	Asszimiláció	
A kisebbség nyelve (egy tannyelv)	3. K	Nyelvileg homogén	Elszigetelési	Asszimiláció Izoláció	Egynyelvűség a kisebbség nyelvén
	4. K	Nyelvileg homogén	Tranzitív „Átirányítási”		
	5. T	Nyelvileg homogén / heterogén	Anyanyelv megtartása	Egyenlőség	
Két tannyelv (Kétnyelvű oktatás)	6.	Nyelvileg homogén	„Belemerülési”	Egyenlőség	Kétnyelvűség
	7. T/K	Nyelvileg heterogén	Utópisztikus	Egyenlőség, nyelvi gazdagodás	

K = kisebbség T = többség

Forrás: Göncz 1995: 79

Lanstyák (1998d: 61–8) nyomán a kétnyelvű oktatás megkülönböztethető aszerint is, hogy milyen szerepet játszik benne az egyik, illetve a másik nyelv, azaz:

1. *Másodnyelvű oktatás* (a másodnyelv kizárólagos vagy erősen uralkodó):
   a. *Teljes mértékben másodnyelvű oktatás* – a többségi nyelv az oktatás nyelve, az anyanyelvet tantárgyként sem oktatják, tulajdonképpen a nyelvi befullasztási programmal azonos, hiszen távlati célja az anyanyelv felcserélése a többségi nyelvvel. A kutatások alátámasztják, hogy a másodnyelven tanuló gyermekek másodnyelv dominánssá válnak – főként a formális regiszterekben –, anyanyelvi

fejlődésük leépül vagy megreked az informális stílusoknál, emellett különféle neurotikus tüneteket és beszédzavarokat is előidézhet. Az oktatási tannyelven a kognitív nyelvi kompetenciájuk kiépüléséig a tanulók alulteljesítenek az iskolában, szocioemocionális fejlődésük, önbizalmuk és önértékelésük erősen sérülhet, szégyenérzetet kiváltva, mivel a hibát saját magukban keresik és nem a rosszul választott tannyelvben, következményeként többnyire lemondanak nyelvükről és kultúrájukról, az iskolát irányító csoport értékrendszerét és normáit átvéve (Göncz 1999: 109).

b. *Anyanyelvápolás* – lényege, hogy a kizárólag többségi nyelven folyó oktatáson kívül a kisebbségiek számára kiegészítésként különórákon anyanyelvük nyelvtanát és nemzeti irodalmukat is oktatják. Egyfajta szükségmegoldás olyan területeken, ahol nincs objektív lehetőség az anyanyelvi oktatás létrehozására – szórványhelyzetben –, de alkalmazása veszélyes, mivel következményei megegyeznek a befullasztási program hatásaival és megjelenhet ott is, ahol a szülők anyanyelvi iskola helyett a többségi iskolát választották gyermekeik számára (Göncz 1999: 110).

c. *Nyelvoktatás* – az anyanyelvápolástól előnyösebb oktatási forma, mivel az anyanyelv a tanrend szerves részét képezi – nehezebb megszüntetni –, amellett, hogy az oktatás a többségi nyelven folyik kisebbségiek részére. Létjogosultsága nyelvélesztési nyelvtervezési tevékenység – a zajló vagy lezajlott nyelvcsere visszafordítása, újbóli elterjesztése – esetben indokolt, ha a kisebbség már többségi anyanyelvű, legalábbis erősen másodnyelv domináns, kisebbségi anyanyelvűeknél viszont szintén a nyelvi befullasztási programmal egyenlő.

2. *Kéttannyelvű oktatás* (a két nyelv nagyjából azonos szerepű):

a. *Kéttannyelvű oktatás* – a tantárgyak egy részét az egyik, a másik részét a másik nyelven oktatják, általában a humán tárgyakat a kisebbségi, a reál tárgyakat pedig az államnyelven. Célja szerint az átirányító programokkal hasonlóképpen a másodnyelvű oktatásra átállás és az anyanyelv leépülését eredményezi, mivel kódváltogatás által az anyanyelv szaknyelvi regisztereit veszélyeztetik, így a kisebbségi nyelv társadalmi előrehaladás eszközeként behozhatatlan hátrányba kerül presztízscsökkenést előidézve. Továbbá Lanstyák Cummins (1993) tanulmányára hivatkozva hozzáteszi a kisebbségi nyelven elért teljesítmény általában az e nyelven történő oktatás mennyiségének függvénye, míg a többségi nyelv fejlődése független az iskolai eredményességtől, de ha mégis van

összefüggés, akkor fordított módon érvényesül, azaz a többségi nyelv oktatási nyelvként használatának növekedésével csökken az e nyelven elért teljesítmény.

b. *Szorosabb értelemben vett kétnyelvű oktatás* – ugyanazon tanórán mindkét nyelvet használják oktatási nyelvként, mindkét nyelv tanulói számára (pl. Szlovéniában) – növeli a magyar nyelv presztízsét – vagy csupán a kisebbségi tanulók számára (pl. Horvátország). A kényszermegoldásnak tekinthető oktatási forma nem eredményezhet stabil kétnyelvűséget, idővel a többségi nyelv válik dominánssá és végeredménye az átirányító programokkal párhuzamos.

c. *Belemerítés* – a tantárgyak egy részét (kezdetben) másodnyelven oktatják, az anyanyelvi fejlődés nehezítése nélkül, viszont ez az oktatási forma a többségi tanulók esetében bizonyul sikeresnek.

3. *Anyanyelvű oktatás* (az első nyelv kizárólagos vagy uralkodó helyzetű):

a. *Teljes anyanyelvű képzés* – minden tantárgyat anyanyelven oktatnak, a többségi nyelvet pedig idegen nyelvként az anyanyelv közvetítésével. Az anyanyelv megtartása és fejlesztése szempontjából leghatékonyabb nyelvmegőrző program.

b. *Erős anyanyelvi dominanciájú kétnyelvű oktatás* – alapvetően anyanyelvű oktatási forma, ahol egy-két tantárgy oktatása folyik többségi nyelven és legkevésbé veszélyes, ha a tantárgy nyelve viszonylag alárendelt szerepű. Többnyire kétnyelvű oktatást eredményez, viszonyt mindkét nyelvre nyilvánvaló hátrányai által szükségmegoldásként átmenetileg fogadható el.

A vázolt oktatási modellek hatékonysága a társadalmi, a politikai, a szociolingvisztikai adottságok függvénye, az iskola pedig nyelvi célkitűzésének megfelelően dönt a kétnyelvűség típusának kialakításáról, mivel „kisebbségi körülmények között hozzáadó helyzetet teremtenek az anyanyelvmegőrző, többségiek számára pedig a nyelvi belemerítési programok, felcserélő kétnyelvűségi helyzetet a nyelvi befullasztási és átirányítási programok” (Göncz 1999: 111). Göncz (1999: 104–5) hangsúlyozza, hogy a tanulók kétnyelvűsítése különböző módon érhető el azon tanulóknál, akiknél a családi nyelv társadalmilag kevésbé releváns kisebbségi nyelv és a többségi nyelvi csoport tanulóinál, az iskola pedig gyakran egynyelvű oktatással magasabb fokon fejlesztheti ki a kétnyelvűség kívánatos formáját, mint ha két oktatási tannyelvet vezet be. A tannyelv variálásával az oktatás nyelvi kimenetele változik közvetítve az oktatással kiváltható változások társadalmi céljait – a többség és a kisebbség viszonyulására vonatkozólag a nyelvi és a kulturális pluralizmus stimulációval az integrációt vagy izolációval az

asszimiláció valamilyen formáját –, kihatása csak a társadalmi háttér – hozzáadó vagy felcserélő kétnyelvűségi helyzet – ismeretében értelmezhető megfelelően (uo.). Nincs ugyanis „általában vett kétnyelvűség”, sem „kétnyelvűségi standard”, csak számos válfaja létezik, melyben a két nyelv helyzete és viszonya a kisebbségi körülmények által meghatározott (Lanstyák 1994: 99).

4.2. táblázat. A kétnyelvűség hatásai az oktatásra

TÁRSADALMI HOZZÁÁLLÁS

↓

AZ OKTATÁS CÉLJA

Nyelvi gazdagodás	Beolvasztás		Megtartás	Szegregáció
	Direkt erőszakos	Fokozatos „humánus”		

↓

AZ OKTATÁSI PROGRAM KIVÁLASZTÁSA

„Belemerülési”	Elsüllyesztési	Tranzitív	Anyanyelv megtartása	Elszigetelési

↓

A KÉTNYELVŰSÉG TÍPUSA

Additív	Szubtraktív (A 2. nyelv dominanciája)	Funkcionális	Szubtraktív (Az 1. nyelv dominanciája)

↓

AZ ÉRTELMI FEJLŐDÉSRE KIFEJTETT HATÁS

Serkentő hatások lehetségesek	Negatív hatások lehetségesek	Serkentő hatások lehetségesek	Negatív hatások lehetségesek

↓

AZ ISKOLAI TELJESÍTMÉNYRE KIFEJTETT HATÁS

Pozitív hatások lehetségesek	Negatív hatások lehetségesek	Pozitív hatások lehetségesek	Negatív hatások lehetségesek

Forrás: Göncz 1995: 81

A heterogén közösségek pedagógiai gyakorlata különböző oktatási program alkalmazását igényli, hiszen a dominanciaváltáson átment kisebbségeknél sűrűn az iskolába lépő gyermek másodnyelve biztosabb deficites elsőnyelvi ismereteitől, míg a nyelvcsere előrehaladottabb állapotú közösségeknél a család nyelvátörökítő szerepe megszűnése által az iskola kénytelen őseinek nyelvét másodnyelvként oktatni (Lanstyák 1994: 91). Göncz (1999: 111–2) megállapítja, ha az anyanyelvet tartjuk fontosabbnak, akkor ez anyanyelvű oktatással érhető el, míg ha a két nyelvrendszer viszonylagos

függetlenségére törekszünk, akkor ez másodnyelv-tanulási módszerrel, az anyanyelv minimális közreműködésével érhető el, ahol figyelembeveendő tényező az is, hogy a szórványban élő kisebbségeknél a környezet államnyelvűsége az iskolától függetlenül is a balansz kétnyelvűségnek, illetve a másodnyelv megerősödésének kedvez (Lanstyák 1998d: 68). Lanstyák (1998d: 73) kiemeli ahhoz, hogy kisebbségi tanulókban kognitívan és kulturálisan hozzáadó kétnyelvűség alakuljon ki a többségi nyelvet tantárgyként oktató anyanyelvű iskolát tartja legmegfelelőbbnek és hozzáteszi, hogy „a modellen belül kell keresni a többségi nyelv hatékony oktatásainak lehetőségeit”.

A tanuló kétnyelvűsége érdekében azt a nyelvet szükségszerű az oktatási szocializáció folyamán intézményileg támogatni, melynek egyébként az iskolán kívüli szélesebb társadalmi környezetben kisebb az esélye a magas szintű elsajátításra, mivel „az anyanyelven folyó programok során fejlesztett, mindkét nyelv közös alapját képező tudás paradox módon a többségi nyelvtudást is elősegíti, feltéve, hogy a többségi nyelv második nyelvként való oktatása megfelelő” (Skutnabb-Kangas 1997: 31). Többségi tanulók esetében az első nyelvük az iskola segítsége nélkül is jól fejlődik, másodnyelven folyó oktatásuk magas fokú kétnyelvűséget eredményezhet, a kisebbségi tanulóknál viszont a többségi nyelven történő oktatással mindkét nyelv hiányos fejlődését és gyenge tanulmányi teljesítményt okozhat.

4.1. ábra. A kétnyelvűség foka, típusa és kognitív hatása

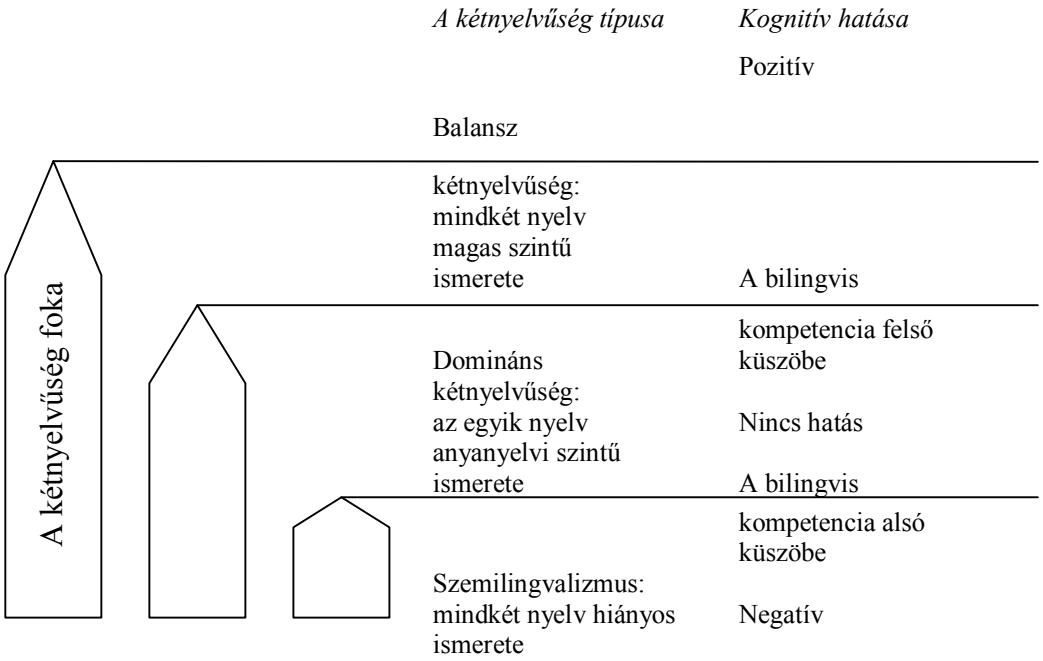

Forrás: Göncz 1995: 80

A két nyelv szoros kölcsönhatására kétnyelvű beszélőknél a Cummins-féle küszöbhipotézis és a fejlődési kölcsönhatás hipotézise szolgál magyarázattal, melyeknek közös kiindulópontja a hozzáadó és felcserélő kétnyelvűségi helyzet függvényében a kétnyelvű felkészültség (bilingvális kompetencia) összetevőinek – felszíni és kognitív nyelvi kompetencia – szintjétől meghatározott (Göncz 1999: 112). A bírálatok ellenére a küszöbhipotézis kielégítő magyarázatot nyújt a kétnyelvűség típusa és az intellektuális fejlődés összefüggésére, hiszen a kétnyelvű kompetencia alacsony szintjének túllépése kiiktatja a negatív hatásokat, magas küszöbének elérése pedig előfeltétele a kétnyelvűség serkentő hatásainak kifejezésére az értelmi fejlődésben, habár a pontos küszöbértékek nem határozhatóak meg egyértelműen. Hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben mindkét nyelv serkentésével a kétnyelvűség pozitív hatása várható, a domináns kétnyelvűség semmiféle hatást nem gyakorol a gyermek kognitív készségeinek fejlődésére, míg a felcserélő helyzetnek negatív következménye, hogy egyik nyelvben sem alakul ki megfelelően a kognitív nyelvi kompetencia – az iskolai eredményességét fontos meghatározó tényezője –, a fejlődési kölcsönhatás hipotézisének lényege pedig éppen, hogy a második nyelvben elérhető nyelvi kompetencia az anyanyelvben kialakult kompetencia függvénye (Göncz 1999: 114–5). E szerint, ha az első nyelvben a felkészültség alacsony és beiktatjuk a második nyelv intenzív tanulását, ez károsítja az első nyelv fejlődését és ezáltal a másodnyelvet is korlátozza, míg ha az első nyelvi kompetencia szintje magas, akkor a nyelvi fejlődés károsítása nélkül megfelelőek a feltételek a másodnyelv fejlődéséhez, vagyis a funkcionális kétnyelvűség kialakulásához (Göncz 2004: 267). A nyelvi felkészültséghez hozzátartozik a (kettős) félnyelvűség, illetve szemilingvalizmus terminusa, mely a kétnyelvű egyén nyelvi készségének alacsonyabb fokára utal az egynyelvű anyanyelvi beszélő nyelvtudásához képest, azaz két nyelvvel fedi le a kommunikációs tartományt, de korlátozott nyelvi jártasságú vagy az anyanyelvében, vagy a második nyelvében, vagy mindkét nyelvében, tehát nincs birtokában az adekvát kommunikatív, illetve nyelvi kompetenciának[68] (Kiss 2002: 205–6). Egyes kutatók megbélyegző jelentésben értelmezik, gyakran nem tudatosan az egynyelvűségi szemléletet támogatva, mivel implicite a kétnyelvűek beszédét a „kívánatos és normális" egynyelvűségi állapothoz viszonyítják, figyelmen kívül hagyva, hogy „az egynyelvű ember is lehet szemilingvális (félnyelvű), mint ahogy a kétnyelvű egyén is lehet kettősen

[68] Polidimenzionális fogalomként *a kommunikációs kompetencia* közvetlen összetevői: nyelvi kompetencia, nyelvi pragmatikai kompetencia, metanyelvi kompetencia, metanyelvi pragmatikai kompetencia, para- és extranyelvi kompetencia, para- és extranyelvi pragmatikai kompetencia, kultúrkompetencia, pragmatikai kultúrkompetencia (Bańczerowski 2000: 351).

szemilingvális (kettős félnyelvű), ha a beszédfejlődést nem serkentik megfelelően" (Göncz 1999: 113–4). Skutnabb-Kangas felhívja a figyelmet, hogy „a jelenséget nem mint a kisebbségi gyermekek sajátosságát kell tekintenünk, hanem mint egy olyan helyzet következményét, amelyben az iskola semmibe veszi az otthonról hozott nyelvet, miközben kényszeríti a második nyelv tanulását" (Bartha 1999: 179). A szülők hozzáadó kétnyelvűségi körülményekkel biztosíthatják gyermekeik magas fokú kétnyelvűségének kifejlesztését, az iskola feladata pedig tájékoztatni a szülőt „ahhoz, hogy a két nyelv nagyjából egyforma szintig felfejlődjön, a két nyelv és kultúra hatásainak nagyjából egyenlő erősséggel kell hatniuk a gyerekre", hiszen ha „az egyik nyelv hatásai és használata csak a családra, esetleg a legszűkebb környezetre korlátozódik, és az élet minden más területén a másik nyelv és kultúra hatásai érik a gyereket, világos, hogy az első nyelv elsorvad, és helyét az erősebb hatásokkal bíró veszi át" (Göncz 2004: 274).

4.2. A horvátországi magyar tannyelvű oktatási intézmények múltja és jelene

A több évszázados múltra visszatekinthető horvátországi oktatási intézmények közül a baranyai iskolák megalakulása a református kálvinista egyház közbenjárásával a 16. századra tehetők[69]. Bár működésükben számos módosuláson estek keresztül, mégis jelentős a kulturális és a művelődési szerepkörük.

Az 1918 és 1945 közötti időszakban a magyar tagozatok megnyitásának előfeltétele legalább 30 magyar tanuló jelentkezése volt, amennyiben ez nem teljesült az anyanyelvet póttantárgyként oktatták, amellett, hogy az ún. „névtörvény"[70] alapján csupán a magyar hangzású vezetéknévvel rendelkezőknek volt lehetőségük anyanyelvű iskoláztatásra. A mai Horvátország területén nem volt magyar tagozatos középiskola, a tanulók középfokú tanulmányaikat magyar nyelven Magyarországon, illetve Szabadkán és Újvidéken (Vajdaság) folytathatták, ahol akkoriban a horvátországi magyar pedagógusok jelentős része végzett. 1935-ben magyar tanítóképzés indult Belgrádban, de ez rövidesen meg is szűnt, mint ahogy a nyolcvanas években az Eszéki Egyetem Pedagógiai Karán folyó

[69] Az 1576. augusztus 16–17-ei hercegszőlősi zsinaton megalakult a baranyai református egyház és meghatározták a rendszeres oktatás ügyét – 1543-ban megalapították a laskói iskolát, majd a vörösmarti iskolát –, ahol 300 évig pályavégzett teológusok tanítottak.

[70] Névelemzéssel a számlálóbiztosok szerb–horvát nemzetiségűeknek vezették a szlávos és a németes családi nevűeket a kisebbségek létszámának tudatos csökkentésének érdekében, gyermekeik pedig csak államnyelvi iskolába járhattak, még ha a család minden tagja magyarul beszélt (Arday 1994: 19; Juhász 1999: 300).

tanítóképzés is. Ezen körülmények okán a magyar anyanyelvűek jelentős része oktatási intézmények hiányában asszimilálódott.

A II. világháborút követően a kisebbségoktatási törvényi rendelkezések által (1945. augusztus 10.) már 20 tanuló elegendő volt iskola, illetve tagozat megnyitásához, 3. osztálytól kezdve pedig az államnyelvet is oktatták. Ennek megfelelően négy vagy hat osztályos általános iskolák alakultak, viszont jelentős számú értelmiségi emigráció (Magyarországra vagy Nyugatra) folytán jellemző volt a pedagógushiány. Az 1945-ös (1948-tól hatályos) törvény – a kötelező hétéves alapfokú oktatásról – alapján összevonásra került a négyosztályos általános iskola és a háromosztályos alsó tagozatú gimnázium, ezáltal 1949-ben létrejött az egyetlen magyar hétosztályos középiskola (algimnázium), majd 1952-ben Vörösmarton megnyílt a főgimnázium első osztálya, azonban a tanulók alacsony létszáma miatt rövidesen meg is szűnt. A tanulók, illetve a magyar lakosság számának csökkenését ebben az időszakban Faragó (1998) a következőkkel indokolja:

1. fiatalok kivándorlása főként Nyugatra,
2. városokba áramlás, többségi nemzetbe beolvadás,
3. a magyarság aránylag kis természetes szaporulata,
4. a vegyesházasságok növekvő száma, gyermekeik már 99%-ban nem magyar iskolákba járnak,
5. a jugoszláv eszme terjedése és erősödése.

Az 1960-as évek elején az általános iskolák központosításával és önállósításával megalakultak a központi iskolák, melyekhez a kisebb iskolák integrálódásának érdekében csatlakoztak a körzeti iskolák, majd ez követően fokozatosan kialakult a máig érvényben lévő alábbi felépítésű iskolahálózat (Faragó 1998: 12; Merki 2011: 32–3):

1. Magyar tannyelvű és kétnyelvű óvodák és csoportok.
2. Magyar tannyelvű nyolcosztályos iskolák és a hozzájuk tartozó négyosztályos körzeti tagozatok.
3. Kétnyelvű nyolcosztályos iskolák – magyar nyelvű alsó tagozatok, kétnyelvű felső tagozatú oktatás.
4. Horvát (vagy szerb) tannyelvű iskolák – fakultatív alapon magyar nyelv és nemzeti kultúra oktatása, azaz anyanyelvápolás – a tanulók kisebb része a magyar nyelvet anyanyelvi szinten, nagyobb része idegen nyelvként, azaz környezetnyelv szinten tanulja.

5. Kétnyelvű középiskolai tagozatok – a tantárgyak egy részét magyar nyelven, más részét horvát (vagy szerb) nyelven tanítják.
6. Anyanyelvápolás középiskolai szinten a horvát (vagy szerb) tannyelvű tagozatokba járó magyar tanulók számára.

4.2. ábra. Anyanyelvápolás és magyar tanítási nyelvű iskolahálózat az 1967/68-as tanévben

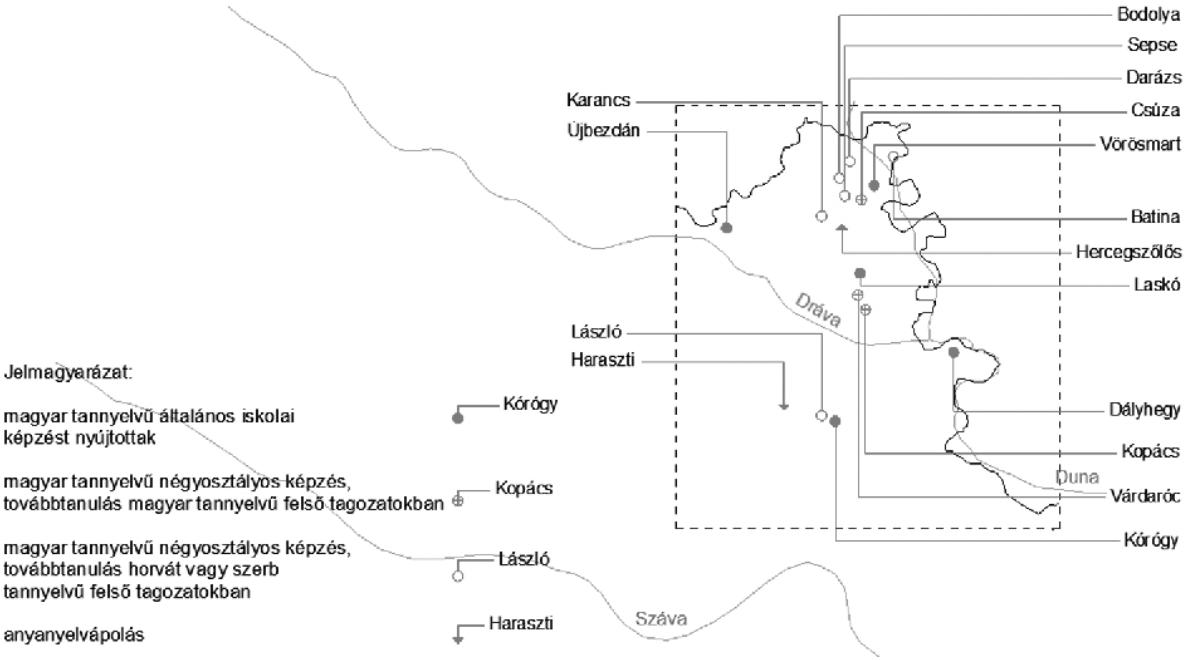

Forrás: Merki 1979: 96

Az 1967/68-as tanévtől kezdve elsősorban szórványvidékeken – ahol nem volt lehetőség magyar tagozat megnyitására, vagy az időközben megszűnt anyanyelvi oktatás pótlására – a horvát tannyelvű iskolákban a magyar anyanyelvű tanulók részére anyanyelvápolást szerveztek, ahol kezdetben az anyanyelvórák heti óraszáma az alsó tagozatokban 4-5, a felső tagozatokban 3-4 volt, a későbbekben pedig 3-4-re, illetve 2-3-ra módosult.

A magyar anyanyelvű tanulóknak 1969-től volt lehetőségük középfokú tanulmányaikat két nyelven folytatni a pélmonostori Középiskolai Központ megalakulásával – a pélmonostori és a dárdai középiskolák összevonásával –, egész 2001-ig, a magyar nyelvű oktatás megszűnéséig. Ez elsősorban szakirányú központ volt – közgazdasági és inasképző irányzattal –, majd 1973-ban megnyílt a magyar tannyelvű gimnáziumi tagozat is. Az 1975/76-os tanévben, a középiskolai oktatásrendszer átszervezésével, módosult a gimnáziumi és a szakirányú oktatás addigi tanterve, a tanulók pedig a 3. tanévben választhattak irányzatot, míg az első 2 év egységes tanterv szerint

zajlott. Az 1983-as oktatásreform folyamán a tanulók szakmát választhattak már az első 2 évben is, de lehetőségükben állt a 2. év után szakirányuk változtatására, valamint új szakok alakulhattak érdeklődésigénynek megfelelően.

4.3. táblázat. Az 1987/88-as tanév 15 tanulócsoportjának szakirányú felbontása

I. osztály	II. osztály	III. osztály	IV. osztály
művelődési	pedagógiai	közgazdasági	pedagógiai
közgazdasági	közgazdasági	fémipari	közgazdasági
mezőgazdasági	mezőgazdasági	mezőgazdasági	fémipari
matematikai	fémipari		
fémipari			

Forrás: Faragó 1998: 34

Jelenleg az 1999 óta Eszéken működő – óvodát, általános iskolát és középiskolát magába foglaló – Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ középiskolájában általános gimnázium, szállodaipari és idegenforgalmi technikus, kereskedelmi és bolti eladó, valamint közgazdasági szakirány működik.

A magyar tanulók felsőfokú tanulmányaikat anyanyelvükön a Zágrábi Egyetemen 1994 óta – főként nem magyar nemzetiségű hallgatókkal – működő Általános Nyelvészeti és Orientalisztikai Intézet szervezeti keretein belül Hungarológiai Tanszéken folytathatják, továbbá az Eszéki Egyetemen 2007-ben megnyílt Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken.

Az 1991 és 1997 közötti időszakban a háborús események következtében a horvátországi magyar nyelvű oktatási rendszer teljes mértékben felbomlott, az oktatás a külföldre menekült magyar tanulók részére létesített oktatási intézményekben a horvátországi tantervek szerint folyt horvát nyelven, míg a megszállt területeken a szerb tanterv vált kötelezővé. A horvátországi magyar iskolahálózat fokozatos helyreállításával stabilizálódott, viszont napjainkra az asszimiláció jeleként a magyar nyelven részesülő tanulók számának jelentős csökkenése tapasztalható, mely egyrészt a vázoltak következménye – a tanulók többsége nem részesült anyanyelvi képzésben, azaz kulturális közeggel –, másrészt a demográfiai változások, illetve a születések alacsony száma is előidéző tényezőként hozzájárult a magyar kisebbség gyors ütemű fogyatkozásához. Az elmúlt 45 évben a magyar tannyelvű oktatásban részesülő tanulók csökkenése mellett arányosan nő a másodnyelvű oktatást választó és a magyar nyelvet csupán anyanyelvápolásként tanuló iskolások száma, melynek alakulását szemléltetésképpen az alábbi ábra tartalmazza.

4.3. ábra. A horvátországi magyar oktatási intézmények tanulói létszámalakulása

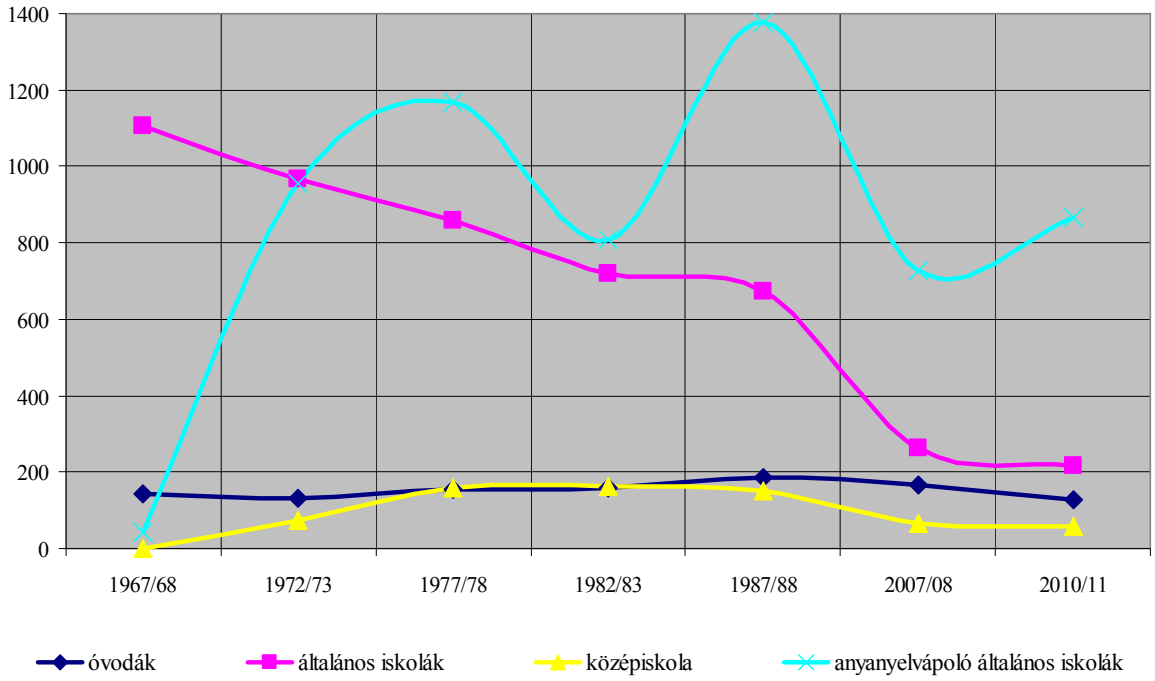

Forrás: Faragó (1998: 17-8); Merki (2011: 33–8), Merki Ferenc után negyed századdal (2011: 75–80); Statistički ljetopis Republike Hrvatske (2011: 473).

A fenti ábra részletezését, valamint a horvátországi magyar tannyelvű és anyanyelvápoló óvodák, általános iskolák, közép- és felsőfokú oktatási intézmények tanulóinak létszámát a 2010/11-es tanévben a *2. számú melléklet* tartalmazza.

A jelenleg hatályban lévő horvátországi kisebbségi oktatás modelljei:

- *A modell* – az oktatás teljes mértékben a kisebbség nyelvén folyik, azaz 4 központi általános iskolában és 5 kihelyezett tagozatában magyar tannyelven;
- *B modell* – az oktatás két tannyelven folyik, azaz 1 általános iskolában működik magyar–horvát tannyelvű oktatás;
- *C modell* – anyanyelvápoló oktatás heti 5 óraszámban, 16 horvát tannyelvű általános iskolában és 8 kihelyezett tagozatában biztosított.

Az oktatási modellek eltérő mértékben ugyan, de mindegyik típusa megvalósul a horvátországi magyarok körében, azaz négyszintű magyar nyelvű közoktatásban – óvodai, alapfokú, középfokú és felsőfokú iskoláztatás – részesülhetnek. Igaz intézményhiány – igényhiány – miatt a tanulók alacsony hányada részesülhet anyanyelvű oktatásban, hiszen a magyar tannyelvű intézmények Horvátország északkeleti részén helyezkednek el, azaz Eszék-Baranya és Vukovár-Szerém megye területén találhatók, a zágrábi Ivan Gundulić Általános Iskola és a Bölcsészettudományi Kar, Hungarológiai Tanszék kivételével.

A magyar nyelven folyó közoktatás – mint kulcsfontosságú tényező egy kisebbség megmaradásában – számos módosuláson esett át a múlt század dinamikus társadalmi események következtében, hozzájárulva a horvátországi magyarság, azaz tanulók drasztikus csökkenéséhez, mely tendencia annak ellenére zajl(ik)ott, hogy a hatályban lévő horvát törvények – Horvát Köztársaság Alkotmánya, a Kisebbség Jogokról Szóló Alkotmányerejű Törvény az anyanyelvi oktatásról – a nemzeti kisebbség nyelvén folyó oktatást a horvátnál kisebb tagozatú, illetve létszámú csoport részére is engedélyezik.

5. Kétnyelvűség a horvátországi magyar tanulók nyelvhasználatában

5.1. Anyanyelv a kétnyelvűségben

A szociolingvisztikai, ezen belül a kétnyelvűség-kutatás lényeges kiindulópontja a kétnyelvűség és az anyanyelv fogalmak meghatározása. Ma a kétnyelvűségnek több szerteágazó definíciója létezik és nyilvánvaló a kétnyelvű helyzetek számos variációja is. Összetett társadalmi jelenségként a kétnyelvűség vagy bilingvizmus két nyelv kapcsolatának, azaz két etnikum tagjainak érintkezése folyamán közvetlen vagy közvetett következménye, a nyelvi kapcsolatok pedig nemcsak két-, hanem többnyelvűséget is eredményezhetnek (Kiss 2002: 211–2). Conrad (1988) szerint a kétnyelvűség az egyénnek vagy közösségnek az a képessége, hogy két nyelvet oly szinten birtokol, hogy tetszés szerint váltogathatja őket, míg Diebold elegendőnek tartja az írott nyelv passzív megértését (uo.). Haarmann (1973) értelmezésében a kétnyelvűség két nyelv használatát jelenti, s két nyelv lehet anyanyelv, azaz az elsődleges szocializáció szakaszában elsajátított nyelv, vagy pedig anyanyelv és másodnyelv (másodlagos szocializáció következménye), melyeknek különböző felhasználási területei lehetnek (uo.). Herman (1987: 449) megállapítása szerint a kétnyelvű egyén „két különböző nyelvet (tehát nem ugyanannak a nyelvnek két tájnyelvi vagy stiláris változatát) a beszédhelyzet követelményeinek megfelelően váltogatva, az anyanyelvi beszédhasználatnak megfelelő spontaneitással beszél”. Skutnabb-Kangas (1997: 18) a kétnyelvű oktatás céljainak meghatározásánál kétnyelvűnek tekinti azt a személyt „aki egy- vagy többnyelvű közösségben is anyanyelvi szinten képes két (vagy több) nyelven kommunikálni, a közösség és az egyén által az egyén kommunikatív és kognitív kompetenciájára kirótt szociokulturális követelményeknek megfelelően, és aki mindkét (illetve valamennyi) nyelvi csoporttal (és kultúrával) vagy azok részeivel képes azonosulni”. A kétnyelvűség terminus definiálásánál fontos szem előtt tartani, hogy nem a nyelvészek, hanem a beszélők (közösségek) döntik el egy nyelv önállóságát és nyelvi változatait, akikre viszont kihatással vannak az adott térség politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési viszonyai.

A kétnyelvűség-kutatás ma még nem önálló egységes diszciplína, annak ellenére, hogy egyszerre jelent nyelvi, kognitív, lélektani, neurolingvisztikai, társadalmi, politikai, oktatási stb. kérdést, a különböző tudományterületek pedig elméleti és módszertani apparátusával eltérő szempontokból vizsgálják a kétnyelvűség egyes aspektusait (Bartha

1999: 26–7). Meghatározásánál figyelembe kell venni, hogy a kutató mely tudományág képviselője, ezáltal a kétnyelvűség mely egyéni vagy közösségi komponensét helyezi előtérbe – azaz mely komponens képezi a megfigyelés tárgyát –, hiszen ettől függően a definíciók gyakran az egynyelvűségtől és az anyanyelv terminustól való elhatárolódást, illetve ezek kölcsönhatását tűzik ki célul (Göncz 1999: 94). Az anyanyelv és a kétnyelvűség egy lehetséges meghatározását Göncz (uo.) Skutnabb-Kangas nyomán az alábbiak szerint foglalja össze.

5.1. táblázat. Az anyanyelv meghatározásai

Kritérium	**Anyanyelv**
1. Az elsajátítás ideje	– az elsőnek elsajátított nyelv/az első tartós kommunikációs kapcsolat nyelve
2. Kompetencia/felkészültség (a nyelvismeret szintje)	– a legjobban ismert nyelv
3. Funkció (a nyelvek használatának gyakorisága)	– a legtöbbet használt nyelv
4. Attitűd (azonosulás vagy azonosítás)	– az a nyelv, amellyel valaki azonosul – az a nyelv, amellyel valakit mások mint anyanyelvi beszélőt azonosítanak
Laikus vélemények: az a nyelv, amelyen álmodunk, gondolkodunk, számolunk, verset vagy naplót írunk	

Forrás: Göncz 1999: 94

Skutnabb-Kangas (1997: 13–4) az anyanyelv meghatározásakor megkülönbözteti a származást (az elsőként elsajátított nyelv), a nyelvtudás fokát (a legjobban ismert nyelv), a funkciót (a legtöbbet használt nyelv), valamint a beszélő belső (saját maga azonosulása) és külső (mások által azonosítása) identifikációját, miszerint:

1. Egy személynek több anyanyelve is lehet, különösen a származás és az azonosulás szempontjából, de a többi kritérium alapján is;
2. Ugyanannak a személynek más-más lehet az anyanyelve a különböző definíciók szerint;
3. A definíciók alapján (kivéve a származás szerint) egy személy anyanyelve élete során akár többször is változhat;
4. Az anyanyelv-definíciók a nyelvi emberi jogokkal kapcsolatos tudatosság foka alapján hierarchikus sorrendbe állíthatók. A társadalmi tudatosság e fokának alapján mérhetjük fel, hogy – kimondva vagy kimondatlanul – mely definíciókat használják a társadalom intézményei.

Az alkalmazott kritériumtól függően egy beszélőnek tehát lehet két (vagy több) anyanyelve, sőt ez változhat is az idő folyamán, és ugyanez érvényesül a kétnyelvűséggel kapcsolatban is.

5.2. táblázat. A kétnyelvűség meghatározásai

Kritérium	**Kétnyelvű az az egyén, aki(t) …**
1. Az elsajátítás ideje	– a családban kezdettől fogva anyanyelvi beszélőktől két nyelvet tanult meg – kezdettől fogva párhuzamosan két nyelvet használt kommunikációs eszközként
2. Kompetencia/felkészültség (a nyelvismeret szintje)	– két nyelvet teljesen birtokol – két nyelvet anyanyelvi szinten ismer – két nyelvet egyformán ismer – egy másik nyelven is képes érthető kijelentések megtételére – bizonyos fokig ismeri és használja egy másik nyelv nyelvtani struktúráit is – kapcsolatba kerül egy másik nyelvvel is
3. Funkció (a nyelvek használatának gyakorisága)	– felváltva használ, vagy képes használni, különböző helyzetekben, szóban vagy írásban, két vagy több nyelvet saját elhatározása szerint vagy a közösség követelményeinek megfelelően
4. Attitűd (azonosulás vagy azonosítás)	– saját magát kétnyelvűnek vallja és két nyelvvel/kultúrával (vagy azok részeivel) azonosul – mások kétnyelvűnek/két nyelvet anyanyelvi szinten beszélőnek tartanak

Forrás: Göncz 1999: 95

Egy beszélő (közösség) akkor tekinthető kétnyelvűnek, ha a mindennapi nyelvhasználatban két vagy több nyelvet használ és beszédhelyzettől, illetve nyelvhasználati szintértől függően választja a megfelelő nyelvet. A környezet hatásától függően különböző típusú kétnyelvű csoportok alakulhatnak ki, melyeket Göncz a következőképpen vázol:

5.3. táblázat. A kétnyelvűség fontosabb típusai

Kritérium	**Közösségi**	**Egyéni**
	kétnyelvűség	
1. A közösség viszonyulása	– additív-hozzáadó : szubtraktív-felcserélő kétnyelvűségi helyzet	
2. Csoport	– elit : népi (kisebbségi) – egyoldalú : kétoldalú	
3. Következmény		– hozzáadó : felcserélő
4. A második nyelv elsajátításának ideje		– korai : késői
5. A nyelvek elsajátításának sorrendje		– lingvizmus : glottizmus
6. A nyelvek ismeretének szintje		– domináns : balansz – receptív : produktív
7. Szemantikai hasonlóság/különbség		– mellérendelt : összetett
8. A nyelvek elsajátításának/tanulásának módja		– „természetes” : „ellenőrzött” /iskolai

Forrás: Göncz 1999: 97

Ezen klasszifikáción kívül egyéb típusú és fokozatú kétnyelvűség is létezik, a társadalmi meghatározottságú közösségi és egyéni kétnyelvűség a nyelvi kontaktusok következménye, a határon kívül élő magyarok pedig mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. A társadalmi körülmények függvényeként vannak, akik értik az államnyelvet, vannak akik anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik, és ugyanakkor különböző fokozatú nyelvtudásúak (Kiss 2002: 217). A diaszpórában, illetve szórványhelyzetben élő magyar kisebbség túlnyomó többségnél az egyoldalú kétnyelvűség jellemző, vagyis államnyelvi anyanyelvű környezetük nem tud magyarul. Kiss (1994: 101–2) megállapítása szerint az életkor, főként a szomszédos országokbeli magyarság körében, eléggé egyértelmű meghatározó tényező a kétnyelvűség foka szempontjából, hiszen az idősebb magyarok államnyelvi tudása általában gyengébb, a középkorúaké jó, a fiatalkorúaknál az iskola és a tömegtájékoztatás nagy szerepet játszik.

5.2. A kétnyelvű célcsoportok bemutatása

A dolgozatban ismertetésre kerül a kisebbségben élő horvátországi magyar tanulók kétnyelvű nyelvhasználatának kutatási eredménye, azaz az anyanyelv és másodnyelv nyelvváltozatainak helye, szerepe és konkrét megnyilvánulása nyelvi életükben. A 2008/2009-es tanévben végzett felmérés 186 tanuló részvételével készült, akik valamennyien mindennapjaikban három – magyar standard, magyar kontaktusváltozat, horvát – nyelvváltozat „ütközőzónájában" élik anyanyelvi életüket (Kiss 1996: 139). A másodlagos szocializációs folyamatában lévő 10–18 év közötti korosztály család és/vagy iskolai szocializáció folytán már elsajátította bizonyos fokig a magyar és a horvát nyelvet, valamint kialakult nyelvhasználati szokása és nyelvi tudata, illetve kétnyelvű kommunikatív kompetenciája, hiszen a felnőttkori nyelvhasználatot meghatározó tényezők is ebben az életszakaszban jelentkeznek. Az anyaggyűjtést kérdőíves módszerrel a dél-baranyai és kelet-szlavóniai magyar tannyelvű általános iskolákban, az eszéki magyar tannyelvű középiskolában – az egyetlen horvátországi magyar tannyelvű középiskola –, valamint a horvát tannyelvű általános iskolás tanulók – a magyar nyelvet csupán anyanyelvápolásként tanulják – körében végeztem rétegzett mintavétel alapján *(3. számú melléklet: A kutatás kérdőív mintája)*. A felmérésben résztvevő tanulók átlagosan egy vagy két osztályfőnöki órán a gyűjtő jelenléte nélkül töltötték ki a kérdőívet, biztosítva a nyugodt, illetve a kommunikációs rendszerük megzavarása nélküli környezetet és természetes élethelyzetet, a megfigyelői paradoxon[71] jelenség nem kívánatos következményének elkerülése érdekében. A reprezentatív mintának tekinthető vizsgálatban résztvevő válaszadók oktatási tannyelv és korösszetétel alapján három differenciált célcsoportot képeznek:

I. magyar tannyelvű általános iskolások (Má): 10–14 éves tanulók, 5–8. osztály;
II. magyar tannyelvű középiskolások (Mk): 14–18 éves tanulók, 1–4. osztály;
III. horvát tannyelvű általános iskolások (Há): 10–14 éves tanulók, 5–8. osztály.

[71] Labov által elnevezett jelenség a befolyásolás elkerülésének érdekében, hiszen „az emberek nyelvileg is másként viselkednek, ha nem megszokott környezetükben s nem megszokott társaikkal van dolguk" (Kiss 2002: 36).

5.4. táblázat. A vizsgálatban résztvevő általános iskolák és középiskola tanulóinak létszáma a 2008/2009-es tanévben

I. magyar tannyelvű általános iskolások	összes tanuló létszáma N	ebből kitöltötte N	ebből kitöltötte %	iskolák részaránya %
Vörösmarti Általános Iskola, Vörösmart	41	37	90,24	37,76
Újbezdáni tagozati iskola, Újbezdán	13	5	38,46	5,1
Laskói Általános Iskola, Laskó	38	35	92,11	35,71
Kórógyi Általános Iskola, Kórógy	16	11	68,75	11,22
HMOM Központ Általános Iskola, Eszék	16	10	62,5	10,2
Összesen:	**124**	**98**	**79,03**	**100**
II. magyar tannyelvű középiskolások				
HMOM Központ **Középiskola *összesen:***	**65**	**53**	**81,54**	**100**
III. horvát tannyelvű általános iskolások				
Antunovaci Általános Iskola, Antunovac		1		2,86
Bellyei Általános Iskola, Bellye		8		22,86
Darázsi Általános Iskola, Darázs		3		8,57
Kiskőszegi tagozati iskola, Kiskőszeg		1		2,86
Dr. Franjo Tuđman Általános Iskola, Pélmonostor		6		17,14
Hercegszőlősi Általános Iskola, Hercegszőlős		9		25,71
Szentlászlói Általános Iskola, Szentlászló		7		20
Összesen:		**35**		**100**
Összesítve:		**186**		

A kétnyelvűségi helyzetek sokféleségéből adódóan az empirikus kutatás folyamán gyűjtött nyelvi korpusz eredményei a nyelvek ismeretében jelentkező különbségek feltárása érdekében a nyelvismereti fok – domináns vagy balansz kétnyelvűség –, a nyelvelsajátítás ideje – korai vagy kései, illetve szimultán vagy szukcesszív kétnyelvűség – és a nyelvtanulási környezet – természetes vagy ellenőrzött – kategorizálás alapján kerülnek ismertetésre, mely dichotómiák relevánsak a tanulók kétnyelvűségének megjelenítése szempontjából. Közvetve a tanulók környezetében használt nyelvek gyakoriságából következtethetni lehet a nyelvrendszerük fejlettségi fokára – nyelvi dominancia (az egyik nyelv lényeges jobb ismerete) vagy nyelvi egyensúly (a két nyelv nagyjából egyforma mértékű ismerete) –, hiszen a nyelvek különböző ismerete eltérő nyelvi viselkedést eredményez, ez pedig megkülönböztető hatást fejthet ki a

személyiségvonás alakulására (Göncz 1985: 17). A vizsgálatban résztvevő eltérő nyelvi hátterű tanulók a másodlagos szocializációjuk folyamatában anyanyelvi és másodnyelvi oktatásban részesülnek, s ennek megfelelően feltételezhető az iskola tannyelvének befolyásoló szerepe kétnyelvűségük fokára, hiszen a nyelvtanulási környezet kedvező vagy kedvezőtlen viszonyulása által, valamint az intenzív és hosszantartó nyelvi hatásnak kitett kétnyelvű egyénnél valószínűbb a jobb azonnyelvi ismeret.

A szociolingvisztikában bizonyított megállapítás, hogy a nyelvhasználat, illetve nyelvválasztás társadalmi és biológiai meghatározottságú tényezője az életkor mellett a nem, hiszen a nők és a férfiak közötti társadalmi különbségek nyelvi eltéréseket okoznak, ugyanakkor számos nyelvben jegyeztek már fel fonológiai különbségeket is, miszerint eltérő a paralingvisztikai rendszerük és többek között a nők gyakrabban a magasabb presztízsű nyelvet választják, amellett, hogy hajlamosabbak a normakövetésre is (Wardhaugh 2005: 288-94). A vizsgálatban résztvevők 48,92%-a lány, 47,31%-a fiú és 3,76%-a nem nyilatkozott a nemét illetően, így százaléknyi különbséggel (3 fő) több lány szerepelt.

A tanulók anyanyelvére vonatkozó kérdésre 172 fő válaszolt, ahol 82,08% a magyar nyelvet, 15,61% a horvátot és 1,16% mindkét nyelvet (a középiskolások csoportjából), valamint ugyanennyien a németet tartják anyanyelvüknek. Érdekes, hogy a minta 81,05–78,57%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek a magyar tannyelvű általános és középiskolások körében, a fennmaradó 17,89–21,43% pedig a horvát nyelvet jelölte, míg a horvát tannyelvű általános iskolások 90,9%-a tartja a magyart anyanyelvének és csupán 9,09% a horvátot, azaz a másodnyelven szocializált tanulóknál nagyobb mértékű az anyanyelvi kötődés.

5.1. ábra. A teljes minta anyanyelv szerinti százalékos megoszlása

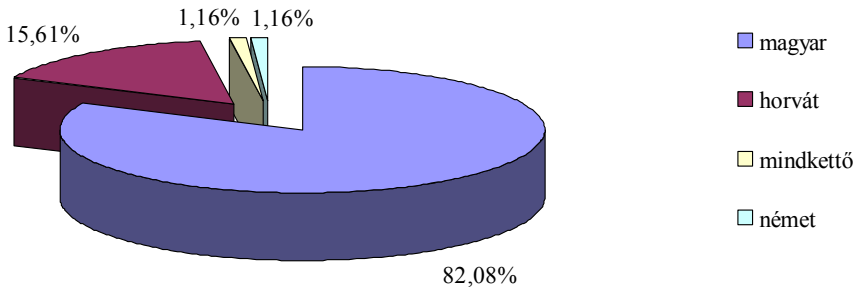

A szülők anyanyelvére vonatkozó eredmények szinte összhangban állnak a tanulók válaszaihoz viszonyítva, azaz gyermekeik számára az elsődleges szocializáció folyamán biztosítják nyelvi továbbörökítést, illetve anyanyelvük megőrzését. A teljes minta 83,03%-a a magyar nyelvet, 15,12%-a a horvátot és 1,85%-a egyéb nyelvet (1 fő magyar–német, 1 fő szerb, 1 fő roma) jelölte édesanyja anyanyelveként (162 válaszadó), míg édesapjuk anyanyelvére vonatkozólag szinte ugyanezen arányok születtek, azaz 83,96%-nak a magyar, 14,78%-nak a horvát és 1,26%-nak egyéb nyelv (1 fő francia, 1 fő magyar–német kétnyelvű) az anyanyelve (159 válaszadó). A magyar tannyelvű általános iskolások célcsoportja az édesanyjuk anyanyelvének 80,65% a magyart jelölte, 17,2% a horvátot és 2,15% egyéb nyelvet (1 fő szerb, 1 fő roma), míg édesapjuk 83,52%-ának a magyar az anyanyelve, 15,38%-ának a horvát és 1,1% egyéb, illetve 1 fő francia anyanyelvű. A magyar tannyelvű középiskolásoknál ezen arányok növekedtek, hiszen 84,72% a magyar nyelvet, 12,5% a horvátot és 2,78% egyéb nyelvet (1 fő magyar–német) tartják édesanyjuk anyanyelvének. Édesapjuk 86,11%-ának magyar az anyanyelve, 11,11%-ának horvát és 2,78%-ának egyéb nyelv (1 fő magyar–német). A horvát tannyelvű tanulók szülei anyanyelvére vonatkozó eredmény további növekedést mutat, hiszen édesanyjuk 87,89%-ának magyar az anyanyelve, a fennmaradónak pedig horvát, míg édesapjuk 82,81%-ának magyar az anyanyelve és 17,19%-ának a horvát. A családi nyelvhasználat és kétnyelvűség kialakulásának felmérésénél ugyanakkor figyelembeveendő a környezet és a vegyes házasságok meghatározó szerepe is, melynek részletes vizsgálata a *6.2. Családi kétnyelvűség és a vegyes házasságok összefüggései* fejezetben történik.

5.3. Kétnyelvű első- és második nyelvi nyelvelsajátítás

A kétnyelvűség megkülönböztethető az egyén életszakai alapján gyermekkori, serdülőkori és felnőttkori bilingvizmus típusokra, miszerint meghatározó különbségek alakulhatnak ki a nyelvelsajátítás idejétől függően a későbbi nyelvtudás mértékére, hiszen már közhelynek minősül az a széles körben elterjedt felfogás, hogy a gyermekkori nyelvtanulás a leghatékonyabb időszak a „tökéletes” nyelvelsajátításra. Martin-Jones és Romaine (1985) szerint „elegendő bizonyíték létezik annak kimondására, hogy a kétnyelvű fejlődés magába foglalja az elsajátításban résztvevő nyelvek interakciójának folyamatát, ezáltal az elsajátítás módja, jellege, minősége erősen eltér az egynyelvű elsajátításétól”, a kétnyelvű nyelvelsajátítás pedig „az egynél több nyelvvel való igen korai, egyidejű, rendszeres és

folyamatos érintkezés eredménye" (De Houwer (1995) In: Bartha 1999: 180-91). A kutatók körében ugyan vitatott kérdés a bilingvista egyén nyelvi rendszerének elsajátítási folyamata az életszakaszok és a környezet általi ingerek függvényében, s ezzel kapcsolatban számos nem egységes álláspontú hipotézis született[72]. Teljes az egyetértés viszont arra vonatkozólag, hogy a második nyelv elsajátítása az anyanyelv közeli nyelvi kompetenciák kialakulásához leghatékonyabb a minél fiatalabb életkor, amikor a gyermek még legfogékonyabb a környezet, illetve nyelvi inputok értelmezésére, valamint kifejlődik a metanyelvi tudatossága, azaz a nyelvek strukturális sajátosságának elemzésére és értelmezésére irányuló képessége. Újabb kutatások szerint már a magzati életszakasztól egészen a serdülőkorig tartó időszak tekinthető a legmegfelelőbbnek a hatékony nyelvelsajátítás szempontjából – a balansz kétnyelvűség kialakulásának érdekében –, mivel a gyermekkorra jellemző a nagyobb neurofiziológiai alkalmazkodó készség – a kiejtés, a hangtani és az auditív percepciós és produkciós készségek területén –, a felnőttkori nyelvtanulásnál pedig a fejlettebb analitikus gondolkodás és absztrakciós képesség, a társadalmi és lexikális ismeretek mellett, viszont nagyobb lehet az első nyelvi hangtani, lexikai, szintaktikai interferenciajelenségek száma (uo.). A gyermekkori kétnyelvűség vizsgálatánál tehát figyelembeveendő szempont az elsajátítás ideje, mely lehet egyidejű (szimultán), illetve egymás utáni (szukcesszív/konszekutív), vagy újabb terminológia alapján (Jürgen Meisel és Annick De Houwer által bevezetett) kétnyelvű első nyelvi és kétnyelvű második nyelvi nyelvelsajátítás (uo.).

A felmérésben résztvevő tanulók jelentős része elsődleges nyelvi szocializációjuk folyamán – a családban – legnagyobb arányban a magyar nyelvet tanulták meg először, hiszen a teljes minta (176 válaszadó) 74,43%-a a magyar nyelvet jelölte elsőként elsajátított nyelvnek, 23,3%-a a horvátot (4 adatközlő mindkét nyelvet jelölte) és 2,27%-a egyéb nyelvet (1 fő angol, 1 fő francia, 1 fő német, 1 fő szerb).

[72] Chomsky (1959) innátista hipotézise, nyelvelsajátítási apparátusa; Penfield és Roberts (1959) kritikus periódus hipotézise; Lenberg (1967) a verbális gondolkodás kialakulása; Volterra és Taeshner (1978), Vihman (1985) egyetlen rendszer hipotézise; De Houwer és Romaine (1995) külön rendszer hipotézise.

5.2. ábra. Elsőként elsajátított nyelv százalékos megoszlása célcsoportok szerinti bontásban

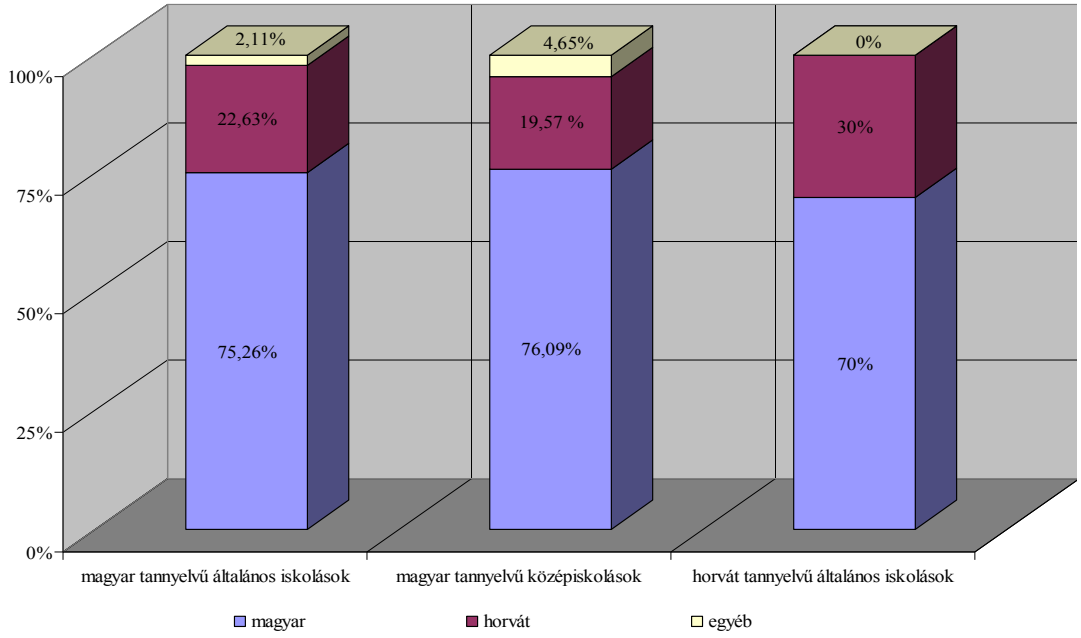

A teljes minta (176 válaszadó) 74,9%-a a horvát nyelvet sajátította el második nyelvként, 19,51%-a a magyart és 5,59%-a egyéb nyelvet (5 fő német, 3 fő angol, 1 fő francia, 1 fő szerb), azaz a vizsgálatban résztvevők ténylegesen horvát–magyar kétnyelvű mintát alkotnak, ahol megközelítőleg háromnegyedük a magyar nyelvet sajátította el elsőként és negyedük a horvátot, második nyelvként pedig szinte háromnegyedük a horvátot és negyedük a magyar nyelvet (az alacsony mértékű egyéb nyelvek mellett).

5.3. ábra. Másodikként elsajátított nyelv százalékos megoszlása célcsoportok szerinti bontásban

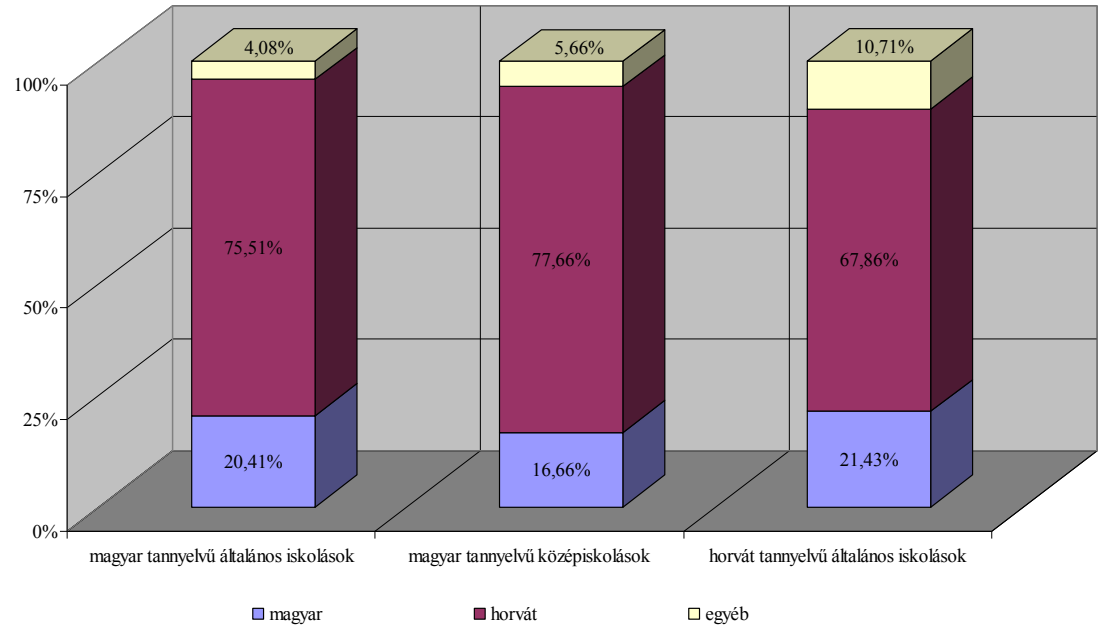

Az első nyelv elsajátítása egyértelműen a családi színtéren történik, viszont figyelembe véve a vizsgálatban résztvevő tanulók fiatal korát szükségszerű felmérni a család és az iskola, illetve egyéb források – környezet – szerepét a második nyelv elsajátításában.

5.5. táblázat. Második nyelv elsajátításának forrásai

			magyar	horvát	egyéb nyelvek angol	francia	német	szerb
		édesanyjától	6	7				
		édesapjától	4	8			1	
		szüleitől	5	35		1	2	
	Szülők összesen		**15**	**50**		**1**	**3**	
	nagyszülőktől		4	2				
	édesapjától és nagyapjától			1				
	nagyanyjától			1				
	testvér(ek)től		1	1				
	rokonoktól			5				
	családtól			4				
	1–6 év között		11	29		1	3	1
	régen		1					
Család összesen			**32**	**93**		**2**	**6**	**1**
	6–12 év között		5	5				
	óvodában		7	4			1	
		óvónőtől	2	7				1
	iskolában		2	22	1			
		alsó	4	22	2		1	
		felső		2				
		általános iskola	1	6				
		középiskola						
		tanároktól	1	21	2			
		osztálytársaktól		1				
Óvoda, iskola összesen			**22**	**90**	**5**		**2**	**1**
	barátoktól		5	29				
	szomszédoktól			3				
	mindenkitől			1				
	ismerősöktől		2					
	TV-ből			1	3			2
	ide költöztünk			2				
	nem rég			1				
	amióta táncolok			1				
	élet			1				
Egyéb forrás összesen			**6**	**43**			**2**	

Megjegyzés: N=305 válasz. Egyes adatközlők több nyelvelsajátítási forrást is megjelöltek, míg viszonylag sokan egyet sem jelöltek.

A második nyelv elsajátításában – a horvát és a magyar nyelvnél is – a család és az iskola színterei megközelítőleg azonos súlyú forrásként szerepelnek, hiszen a válaszadók általában mindkettőt bejelölték, azaz a tanulók többsége iskoláskor előtti időszakban – az első nyelv megszilárdulása után – kezdte elsajátítani a második nyelvet. Az eredmények arra utalnak, hogy kétnyelvű környezetük – elsődleges és másodlagos szocializálódás

színterei – egyenlő esélyeket biztosítanak nyelvtanulásukban az egyéb nyelvelsajátítási források mellett.

Másodlagos szocializálódásuk folyamán intézményi keretek között egyéb idegen nyelv(ek) tanulása is szerepel az oktatási programban. A teljes minta egyéb elsajátított nyelvként 46,45%-a az angol és 43,13%-a a német nyelvet jelölte, 5,12%-a pedig a franciát. További 5,19% egyéb nyelvtudást is feltüntetett – mint a szerb (4 fő) és az arab, bosnyák, finn, latin, olasz, orosz, török (nyelvenként 1 fő) –, melyeket iskola, TV vagy otthon önállóan sajátítottak el. Az alábbi táblázat szemlélteti, hogy egyéb – harmadik – nyelv elsajátításának forrását többnyire az iskola biztosítja és lényegesen alacsonyabb mértékben a családi környezet.

5.6. táblázat. Egyéb nyelvtudás elsajátításának forrásai

	angol	francia	német	szerb
édesapjától	2		2	
szüleitől	1		2	
otthon	4		1	
Szülők összesen	**7**		**5**	
nagyszülőktől	2		2	
nagyapjától				1
rokonoktól	3		5	1
1–6 év között	2		6	
fiatal koromban	1		1	
évek óta	1		1	
Család összesen	**16**		**20**	**2**
6–12 év között	11		5	1
óvodában	1		1	
iskolában	61	8	56	1
alsó	28		28	
felső	17		6	
általános iskola	1			
középiskola	4	4	2	
tanároktól	42	2	37	1
Óvoda, iskola összesen	**165**	**14**	**135**	**3**
barátoktól				1
magamtól	1		1	
iskolán kívül	1		2	
Németországban			5	
TV-ből	13	1	9	2
számítógépes játékok	2		2	
amikor van kedvem	2		1	
az ember nem egy nap alatt tanul meg egy nyelvet	1			
este				1
Egyéb összesen	**20**	**1**	**20**	**4**

Megjegyzés: N=400 válasz. Egyes adatközlők több nyelvet és nyelvelsajátítási forrást is megjelöltek, míg viszonylag sokan egyet sem jelöltek.

A vizsgálatban résztvevő tanulók gyermekkori horvát–magyar kétnyelvű mintát alkotnak – eltekintve a másodlagos szocializálódásuk folyamán tanult harmadik nyelvtől, illetve többnyelvűségtől –, a korai periódusban zajló nyelvelsajátítás pedig elősegíti az anyanyelvi szintű kommunikatív, illetve nyelvi kompetenciájuk kialakulását. Két nyelv használatának ismereti szintje, az azonos vagy eltérő kommunikatív kompetenciák összefüggésének szempontjából, különböző körülmények hatására változhat, ami megtörténhet az egyén életszakaszaiban is. Grosjean (1992) kiemeli a kétnyelvű egyén „a két nyelvet – elkülönülten vagy együtt – az élet különféle színterein, különböző emberekkel, különböző célokra használja. Minthogy a szükségletek és a két nyelv használata rendszerint meglehetősen eltérők, ezért a kétnyelvű ritkán beszéli egyformán vagy teljesen folyékonyan mindkét nyelvét" (Bartha 1999: 196). Lambert (1975) elsőként különbözteti meg a két nyelv tudásának mértékét kiegyenlített (balansz) vagy egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűségre[73], Grosjean (1982) pedig a bilingvista gyermek nyelvi dominancia kérdését tovább magyarázza azzal, hogy azon nyelv lesz domináns, melyre a gyermeknek nagyobb szüksége van, vagy a könnyebben elsajátítható nyelvi formák nyelve (Bartha 1999: 184-5).

5.4. A horvát–magyar kétnyelvűség fokának megállapítása

A kétnyelvűség fokának megállapítására alkalmazott kérdéseket a nyelvtudás mértékének felmérése Sándor (2000: 166) tanulmánya nyomán, a nyelvismereti szintre vonatkozólag *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén* című könyvsorozatból[74] (Csernicskó 1998: 242; Göncz 1999: 226; Lanstyák 2000: 290) merítettem, valamint az alapkészségek – értés, beszéd, olvasás, írás – vizsgálatát Göncz (1985: 209) kérdőíve alapján készítettem *(3. számú melléklet: III. pont)*.

A tanulók kétnyelvű nyelvhasználatuk felméréséhez szükségszerű megismerni nyelvtudásukat, melyre vonatkozólag önértékelésük alapján öt lehetőség közül választhattak magyar, illetve horvát nyelvtudásuk mértékről.

[73] *Kiegyenlített (balansz) kétnyelvűnek* az tekinthető, aki azonos mértékben, bár nem szükségképpen teljes tudással rendelkezik mindkét nyelven, *az egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűségben* pedig értelemszerűen különbségek vannak a két nyelv egymáshoz viszonyított kompetenciát illetően (Bartha 1999: 184).

[74] A kutatói közösség kialakítása 1993. októberében a 6. Élőnyelvi Konferencia keretében kezdődött Budapesten, melyet további értekezletek követtek: nagymegyeri Élőnyelvi Konferencia (Szlovákia, 1994), ungvári Élőnyelvi Konferencia (1995), szegedi Élőnyelvi Konferencia (1996).

5.4. ábra. A teljes minta nyelvtudásának mértéke százalékos megoszlásban

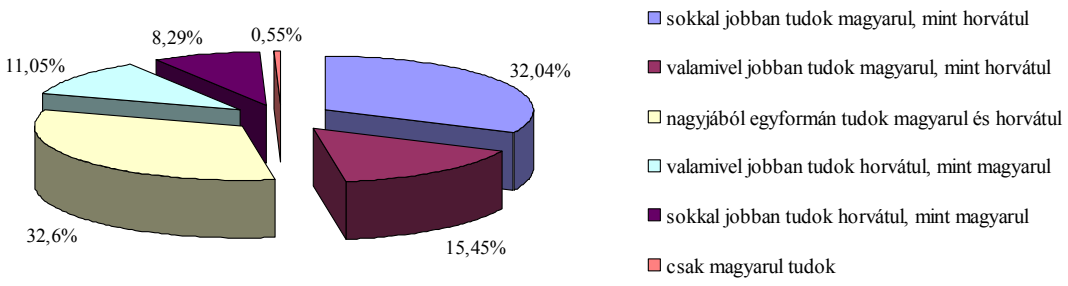

A teljes minta (181 válaszadó) szinte fele (47,49%) a magyar nyelvtudását minősítette *sokkal*, illetve *valamivel jobbnak*, míg egyötöde (19,34%) a horvátot, a fennmaradó része (32,6%) pedig *nagyjából egyforma* mértékű nyelvtudást jelölt és csupán 1 adatközlő (0,55%) nyilatkozta, hogy *csak magyarul tud*.

5.5. ábra. A nyelvtudás mértéke százalékos megoszlásban célcsoportok szerinti bontásban

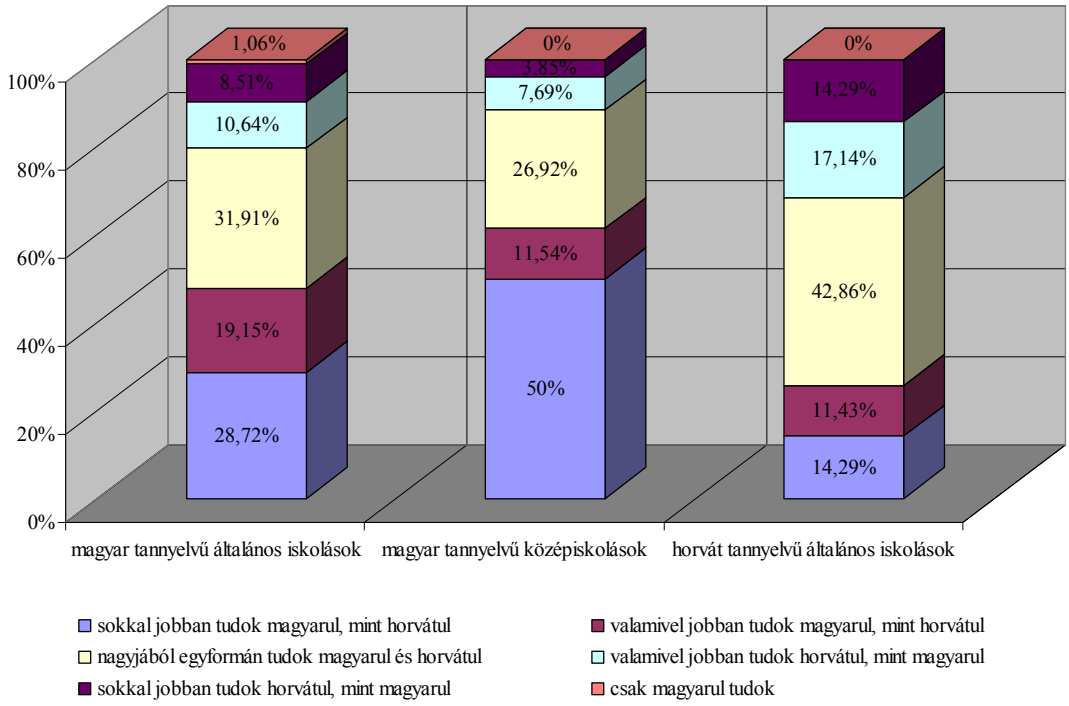

A magyar tannyelvű általános iskolás tanulók (94 válaszadó) 47,87%-a *sokkal* és *valamivel jobbnak* értékelték a magyar nyelvtudásukat, 19,15%-a pedig a horvátot, míg 31,91%-a *nagyjából egyforma* szintűnek tartja mindkét nyelvismeretét. A magyar tannyelvű középiskolások (52 válaszadó) körében dominál legjelentősebben a magyar nyelv és legkevésbé a horvát, hiszen 61,54%-a *sokkal*, illetve *valamivel jobbnak* ítélte a

magyar nyelvtudását és csupán 11,54%-a a horvátot, ugyanakkor a *nagyjából egyforma* mértékű nyelvismeret 26,92%-kal a legalacsonyabb értéknek számít a célcsoportok között. A horvát tannyelvű általános iskolás tanulók (35 válaszadó) válaszai eltérő megoszlást mutatnak, hiszen legtöbben, azaz 42,86%-uk *nagyjából egyformának* minősítették a horvát és a magyar nyelvismeretüket, 31,43%-uk pedig *sokkal*, illetve *valamivel jobbnak* értékelik a horvát nyelvtudásukat, míg csupán 25,72%-uk a magyart.

A célcsoportoknál jelentkező eltérések feltehetően az iskola nyelvi szocializációjának következményére utalnak, hiszen a magyar tannyelvű iskolások körében elsődlegesen a magyar nyelv dominál, ezt követi az egyforma mértékű nyelvtudás és csak kisebb arányban a horvát nyelv, ahol szembetűnő a középiskolások kimagasló magyar nyelvismerete (30%-os növekedés a Má csoportjával szemben), a horvát tannyelvű általános iskolásoknál – a magyar nyelvet csak anyanyelvápolásként tanulják – pedig legtöbben mindkét nyelv azonos mértékű ismeretét, majd a horvát és legkevésbé a magyar nyelvtudásukat tekintik jobbnak.

A tanulók szubjektív megítélésük alapján nyelvtudásuk mértékének részletesebb megállapítására hét opcionális válasszal értékelhették a magyar, horvát és egyéb nyelvi nyelvismereti szintjüket.

5.7. táblázat. Milyen szinten beszéled a következő nyelveket?

A nyelvismeret szintje	**magyarul**		**horvátul**		**egyéb nyelven***	
	N	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**
6) anyanyelvi szinten	133	71,51	39	21,55	3	1,38
5) nagyon jól	33	17,74	43	23,76	7	3,23
4) jól	19	10,22	70	38,67	48	22,12
3) nem nagyon jól	1	0,54	22	12,15	68	31,34
2) alig néhány szót			1	0,55	55	25,35
1) nem beszélem, csak értem			6	3,31	30	13,82
0) sehogy					6	2,76
Összesen:	**186**	**100**	**181**	**100**	**217**	**100**

Megjegyzés: * az adatközlők több nyelvismereti szintet is megjelöltek.

A nyelvismereti szint alacsonyabb (0–3) és magasabb (4–6) kategóriájú csoportosításában a vizsgált minta a magyar nyelvet 99,46%-ban magasabb és csak elhanyagolható mértékben 0,54% alacsonyabb szinten beszéli, azaz a tanulók 71,51%-a

anyanyelvi szinten, 17,74%-a *nagyon jól* és 10,22%-a *jól beszéli a magyar nyelvet*. Ezen válaszok az anyanyelvhez (82,08%), valamint az elsőként elsajátított nyelvhez (75,26%) viszonyítva alacsonyabb értékeket képviselnek, tehát a tanulók anyanyelvük ellenére kevesebben minősítik a magyar nyelvet anyanyelvi nyelvismereti szintűnek.

A környezet domináns nyelvét, *a horvát nyelvet* 83,98%-a magasabb nyelvismereti szinten beszéli, vagyis 21,55%-a *anyanyelvi szinten*, 23,76%-a *nagyon jól* és legtöbben, azaz 38,67%-a *jól*. Itt viszont a tanulók magasabb nyelvismereti szintre értékelték a horvát nyelvtudásukat az anyanyelv (15,61%) és az elsőként elsajátított nyelvhez (22,63%) képest, azaz a horvátot magas szinten sajátították el második nyelvként. Alacsonyabb nyelvismereti kategóriába az adatközlők 16,56%-a sorolható, ahol legtöbben, azaz 12,15%-a *nem nagyon jól* beszélik a horvát nyelvet, 0,55%-a *alig néhány szót,* 3,31%-a pedig *nem beszéli, csak érti*.

A magasabb kategóriába eső egyéb nyelvismeret szerint az adatközlők 22,12%-a *jól beszélnek* valamilyen idegen nyelven és csupán 3,23%-a *nagyon jól*. Elhanyagolható mértékben ugyan, de 1,38%-a egyéb nyelvet beszél *anyanyelvi szinten* (1 fő francia, 1 fő német, 1 fő ismeretlen nyelvet jelölt anyanyelvi szintűnek). Az egyéb nyelvismeret között 73,27%-kal az alacsonyabb kategóriájú szintek dominálnak, vagyis 31,34%-a *nem nagyon jól*, 25,35%-a *alig néhány szót* és 13,82%-a *nem beszél, csak ért*. Tehát a teljes minta a magyar és a horvát magas nyelvismerete mellett, valamely harmadik (vagy több) nyelv(ek)en kommunikál, de alacsonyabb nyelvismereti szinten.

A vizsgálatban résztvevő tanulók saját értékelésük szerint a magyar és a horvát nyelvet magas nyelvismereti szinten beszélik, jelentős részük a magyar nyelvet anyanyelvi szintűnek, a horvátot pedig jónak minősíti. Az asszociációs kapcsolat vizsgálata[75] alapján, amelynél megállapítható kettő vagy több minőségi ismérv közötti összefüggés szorossága, minden esetben magas pozitív értékek születtek. Alacsonyabb (0–3) és magasabb (4–6) kategória szerinti bontásban – $\chi^2_{\text{magyar–horvát}}$=26,3, ahol a V=0,27, $\chi^2_{\text{magyar–egyéb}}$=221,33, ahol V=0,74 és $\chi^2_{\text{horvát–egyéb}}$=129,78, ahol V=0,57 – a nyelvismereti szint és a nyelvek között egyértelműen közepes, illetve erős asszociációs kapcsolat áll fenn mindhárom esetben. Az értékekből arra lehet következtetni, hogy a tanulók nyelvismereti szintje magyar domináns, de a horvát és az egyéb nyelv között is szoros összefüggés mutatható ki. Tehát a minta két-

[75] Az alkalmazott statisztikai eljárások:
Khi-négyzet próba (χ^2) a kapott adatok szignifikáns eltérésének felmérésére (χ^2>0, minél nagyobb pozitív eredmény szorosabb kapcsolatot feltételez, mivel ha χ^2=0 független, vagyis nincs kapcsolat);
Cramer-féle korrelációs együttható (V) az összefüggés szorosságának meghatározása a vizsgált jelenség változása érdekében (0 ≤V≤ 1).

, illetve többnyelvű csoportot alkot, hiszen a magyar és a horvát mellett 26,73%-uk egyéb nyelven is *jól*, *nagyon jól* vagy *anyanyelvi szinten* beszél.

Arra a kérdésre, hogy **A veled egykorúakhoz viszonyítva milyen mértékben értesz, beszélsz, olvasol és írsz magyarul, illetve horvátul?** a vizsgálatban résztvevő tanulók (186 válaszadó) önértékelésük alapján a következő diagramban szereplő válaszokat adták.

5.6. ábra. A teljes minta értés, beszéd, olvasás és írás szerinti százalékos megoszlása

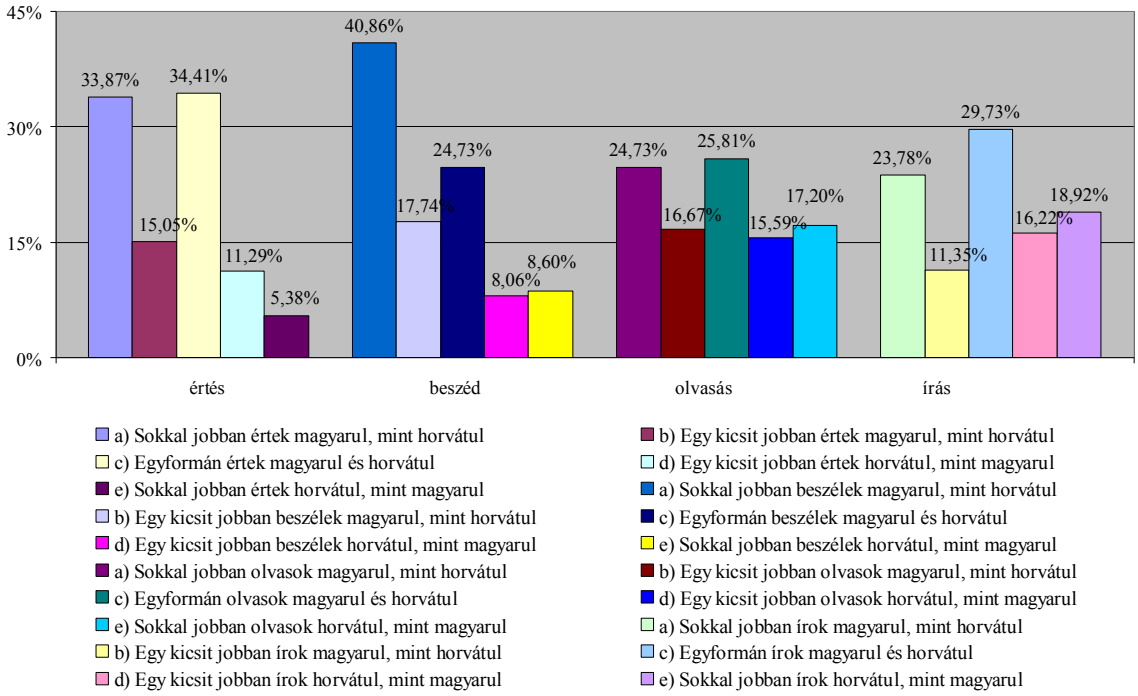

Megfigyelhető, hogy az összes adatközlő jelentős része *sokkal inkább a magyar nyelvet* preferálja a horváttal szemben, míg megközelítőleg hasonló arányban *egyformának* értékelte a magyar és horvát nyelv értését, beszédet, olvasást és írást. A vizsgált minta nyelvi egyensúlymutatói[76] pozitív értékeket képeznek, vagyis saját megítélésük alapján a magyar nyelv használata dominál közepesen, illetve alacsony léptekben megközelítve a teljes egyensúlyt.

A magyar és a horvát nyelv értése 30,38%-os nyelvi egyensúlymutatóval a magyar nyelv közepes dominanciáját jelzi, hiszen a minta fele (48,92%) szerint *jobban érti a*

[76] E. Peal és Lambert alapján kidolgozott *nyelvi egyensúlymutatóval (balance score)* meghatározható a vizsgálatban résztvevők nyelvi dominanciája, illetve a magyar és a horvát nyelv használatának mértéke (Göncz 1985: 137). A pozitív eredmény a magyar, míg a negatív a horvát nyelv dominanciájára utal, a 0 eredmény pedig a nyelvek közötti teljes egyensúlyt jelzi.

magyar nyelvet a horváttól, 34,41% viszont *egyformának* értékelte mindkét nyelvet, míg csupán 16,67% *a horvát nyelvet érti jobban*.

A beszéd nyelvi egyensúlymutatója 37,1% szintén közepes magyar nyelvi dominanciára utal, hiszen 58,6% szerint *jobban beszéli a magyar nyelvet*. 24,73% *egyformán* mindkét nyelvet, míg csupán 16,66% ítélte *jobbnak a horvát beszédét*.

A magyar, illetve horvát nyelvű olvasás nyelvi egyensúlymutatója 8,06%-kal alacsony mértékben hajlik a nyelvek közötti teljes egyensúlyra, viszont még a magyar nyelv dominál, hiszen 41,4% *jobban olvas magyarul*, 32,79% pedig *horvátul* és 25,81% *egyforma* szinten olvas mindkét nyelven.

Az írásban 2,43% a nyelvi egyensúlymutató, amely már a magyar és a horvát nyelv teljes egyensúlyára utal, de pozitív előjele által még alacsony mértékben a magyar nyelv használata dominál, de már erőteljesen közelít a 0 értékhez. Ebben a kategóriában az adatközlők ugyanakkora arányban (35,14%) választották *a magyar és a horvát nyelvet is jobbnak*, 29,73% pedig *egyformán* ír magyarul és horvátul.

A nyelvtudási szint szerinti felosztásban összesítve az eredményeket a felmérésben résztvevő adatközlők *sokkal jobban* értenek (33,87%), beszélnek (40,86%), olvasnak (24,73%), írnak (23,78%) *magyarul*, mint horvátul. *Egy kicsivel jobban* értenek (15,05%), beszélnek (17,74%), olvasnak (16,67%), írnak (11,35%) *magyarul*, mint horvátul. A megkérdezettek *egyforma szinten* értenek (34,41%), beszélnek (24,73%), olvasnak (25,81%), írnak (29,73%) magyarul és horvátul. *Valamivel jobban* értenek (11,29%), beszélnek (8,06%), olvasnak (15,59%), írnak (16,22%) *horvátul*, mint magyarul. *Sokkal jobban* értenek (5,38%), beszélnek (8,6%), olvasnak (17,2%), írnak (18,92%) *horvátul*, mint magyarul.

A négy alapkészségről – értés, beszéd, írás, olvasás – kapott válaszokból egyértelműen látható a magyar nyelv dominanciája a vizsgált célcsoportok önértékelése alapján, mely a szubjektivitás által eltérő eredményt is tükrözhetnek a beszélők tényleges nyelvtudásáról, viszont bizonyos motiváló hatást fejt(het)nek ki nyelvhasználatuk továbbfejlesztési hajlandóságukra. A magyar és a horvát nyelv használata tehát az értésben és beszédben erőteljes magyar nyelvhatást jelez, ahol a válaszok többsége a sokkal jobban és az egyforma szinten értek/beszélek magyarul, mint horvátul helyezkedik el, míg a horvát nyelv értését/beszédét alacsonyabb szintre minősítették. Az olvasásban és írásban ugyanezek az értékek egyenletesebben oszlanak el, így a teljes nyelvi egyensúlyra kezdenek hajlani, vagyis a tanulók közelítenek az egyforma szintű magyar és horvát nyelv használatára. Az eredmények alapján arra lehet következtetni, figyelembe véve a vizsgált

korosztály fiatal korát is, hogy míg a nyelv megértésük és beszédjük a családi színtérből származik, addig az írás és olvasás az iskolai szocializáció következménye. Ezt alátámasztják a következő részeredmények, ahol célcsoportok szerinti bontásban kerülnek bemutatásra a felmérésben résztvevő tanulók válaszai.

I. A magyar tannyelvű általános iskolások körében alacsony, illetve közepesen erős magyar nyelvi hatás érvényesül a 98 válaszadónál.

5.7. ábra. A magyar tannyelvű általános iskolások értés, beszéd, olvasás és írás szerinti százalékos megoszlása

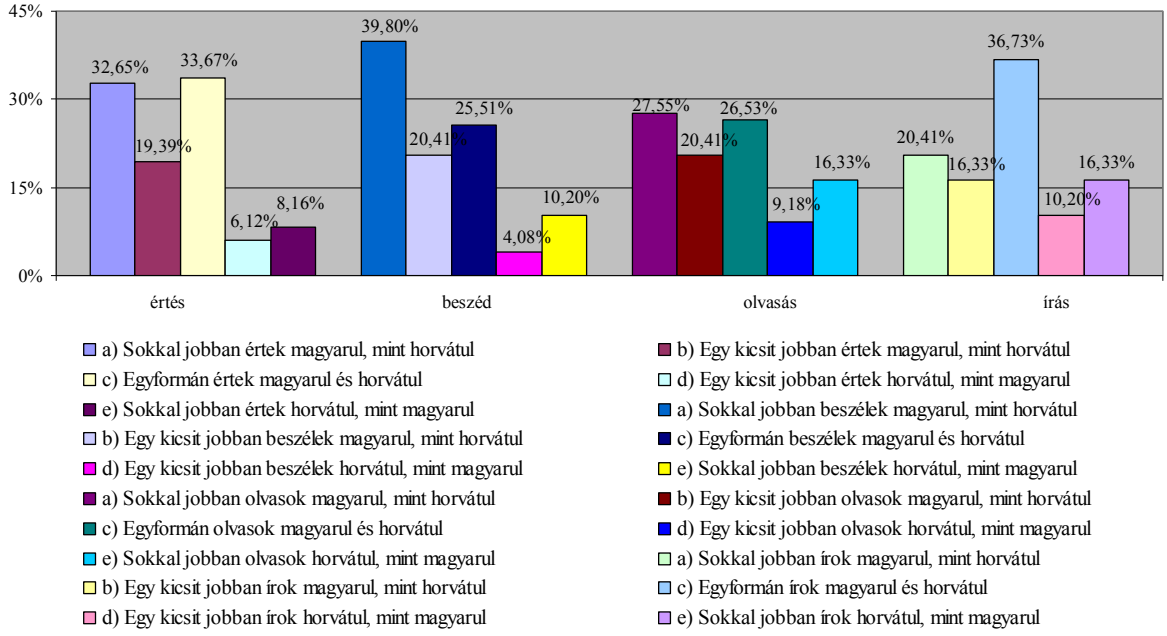

A *magyar nyelv értését* 52,04% részesítette előnyben, 33,67% *egyforma* szintűnek és 14,28% a *horvát nyelvet* jelölte, a 31,22%-os nyelvi egyensúlymutató pedig közepes magyar nyelvi dominanciát jelez.

A beszédben ezen értékek növekednek a magyar nyelv javára, hiszen 60,21% *jobban beszél magyarul*, 25,51% *egyformán* és csupán 14,28% ítélte *jobbnak horvát* nyelvű verbális készségét, ahol a nyelvi egyensúlymutató közepesen erős értéket vesz fel (37,76%).

Az olvasásban szintén a magyar nyelv dominál, igaz alacsonyabb mértékben (16,84%-os nyelvi egyensúlymutató), hiszen a minta szinte fele (47,96%) *jobbnak* vélte *magyar nyelvű olvasását*, 26,53% *egyformának*, míg 25,51% a *horvát nyelvű olvasást* részesítette előnyben.

A nyelvi egyensúlymutató az íráskészségnél 7,14%-os értékkel hajlik a nyelvek közti teljes egyensúlyra, de még alacsony magyar domináns hatást fejt ki, hiszen ugyanazon arányban értékelték *jobbnak magyar nyelvű írásbeli* kifejezésüket és az *egyforma* szintű magyar és horvát nyelvű írásukat, 26,53% viszont a *horvát nyelvet* választotta.

A magyar tannyelvű általános iskolások körében is megfigyelhető, hogy míg az értés- és beszédkészségben erőteljesen preferálják a magyar nyelvet, addig az olvasásban és írásban a súlyok egyenletesebben oszlanak szét, vagyis egyre nagyobb szerepet tölt be a horvát nyelv használata.

II. A magyar tannyelvű középiskolásoknál (53 válaszadó) egyértelműen látható a magyar nyelv dominanciája, hiszen az általános iskolásokhoz viszonyítva jelentős növekedés látható mind a négy alapkészségnél. A pozitív nyelvi egyensúlymutatók szintén magasabb értékeket vesznek fel, azaz közepes, illetve erős magyar nyelvi hatás érvényesül.

5.8. ábra. A magyar tannyelvű középiskolások értés, beszéd, olvasás és írás szerinti százalékos megoszlása

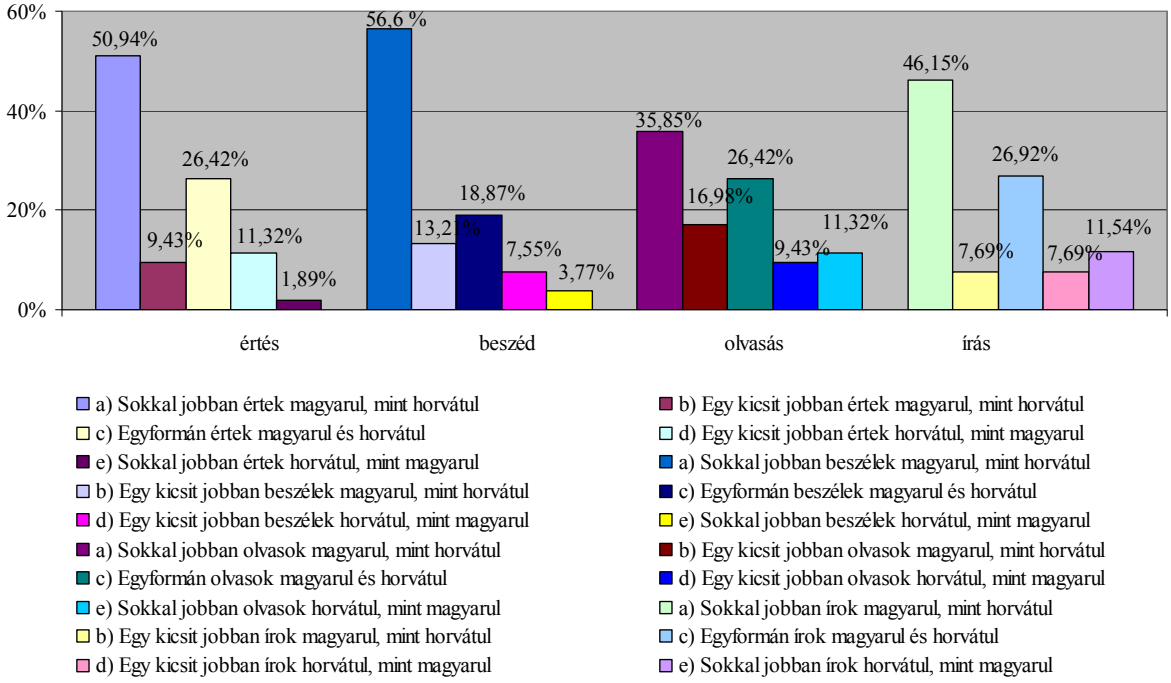

A vizsgált minta 60,37%-a preferálta *jobbnak a magyar nyelv értését*, 26,42%-a *egyforma* szinten ért mindkét nyelven és csupán 13,21%-a *jobbnak* ítélte *a horvát nyelv értését* (48,11%-os nyelvi egyensúlymutató).

A tanulók a magyar nyelvű verbális kifejezésüket az értéstől is magasabb szintre minősítették, a magyar nyelv dominanciáját pedig alátámasztja a 55,66%-os nyelvi egyensúlymutató, hiszen 69,81% szerint *jobban beszél magyarul*, 18,87% *egyformán* és csak 11,32% választotta inkább a *horvát nyelvet*.

Az olvasásban a közepes nyelvi egyensúlymutató 28,3%-kal még a magyar nyelv használatát jelzi, azaz 52,83% *jobbnak* vélte *magyar nyelvű olvasását*, 26,42% *egyforma* szintűnek minősíti és 20,75% szerint *horvátul jobban olvas*.

Az *írásban* a minta 53,84%-a választotta a *magyar nyelvet*, 26,92%-a szerint *egyformán* használja mindkét nyelvet, valamint 19,23% inkább *a horvát nyelvet* preferálja, a 34,62%-os nyelvi egyensúlymutató pedig szintén a magyar nyelv használatát tükrözi.

Ezen célcsoporton belül is az értés és a beszéd kategóriájában a magyar nyelv erősen domináns szerepet játszik, míg az olvasásban és írásban valamennyivel alacsonyabb, de még erőteljes hatást fejez ki.

III. A horvát tannyelvű iskolások (35 válaszadó) eredményei a magyar tannyelvű iskolásokhoz viszonyítva teljesen eltérő értékeket tükröznek, hiszen az értésben és beszédben a nyelvi egyensúlymutatók a magyar és a horvát nyelv teljes egyensúlyához közelítenek, míg az olvasásban és az írásban a negatív irányú előjelek által erősen a horvát nyelv dominál.

Legtöbb adatközlő, azaz 48,57% *egyforma szintű nyelvértést* jelölt, majd 28,57% *jobban ért horvátul* és 22,86% *a magyar nyelv értését* tekinti *jobbnak*, a 1,43%-os nyelvi egyensúlymutató pedig a magyar és a horvát nyelv teljes egyensúlyára utal.

A verbális kommunikációban ugyan nagyon alacsony mértékben, de még a magyar nyelv dominál 7,14%-os nyelvi egyensúlymutatóval, azaz a minta 37,14%-a *jobban beszél magyarul,* 31,43%-a *egyformán* mindkét nyelven és *ugyanennyien* inkább a *horvát nyelvet* preferálják.

Az olvasásban viszont a -47,14%-os nyelvi egyensúlymutató a horvát erős nyelvi hatását jelzi, ahol legtöbben, vagyis 71,43% *inkább horvátul olvasnak*, 22,86% *egyformán* és csupán 5,71% inkább *magyarul*.

Az íráskészség még ettől is erőteljesebb horvát nyelv dominanciára utal a -58,57%-os nyelvi egyensúlymutatóval, hiszen a minta 82,85%-a *horvátul ír jobban*, 14,71%-a *egyformán* és csak 2,86% szerint *magyarul*.

5.9. ábra. A horvát tannyelvű általános iskolás tanulók értés, beszéd, olvasás és írás szerinti százalékos megoszlása

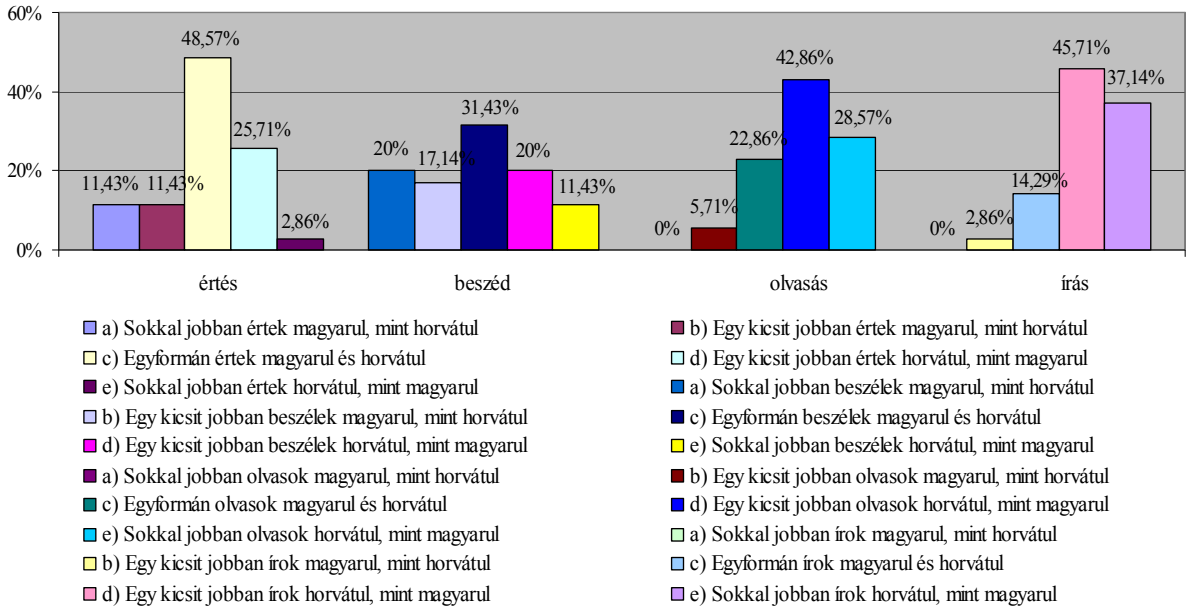

A vázolt eredmények alátámasztják, hogy az iskola tannyelve jelentősen befolyásoló hatású a nyelvhasználati kompetenciák alakulására, hiszen a három célcsoport közül látható, hogy leginkább a magyar tannyelvű középiskolások választják a magyar nyelvet mind a négy alapkészségben, a horvát tannyelvű általános iskolások viszont – túlnyomó többségben magyar anyanyelvűnek tartják magukat – erőteljesen a horvát nyelvet preferálják, mivel lényegesen jobbnak jelölték a horvát nyelv értését, beszédét, olvasását és írását. Általános szociolingvisztikai tapasztalat, hogy a kétnyelvűségi egyensúly valamelyik nyelv dominanciájának, azaz erősebb érvényesülésének az irányába mozog. A nyelvi dominanciaviszonyok különböző körülmények hatására – akár az egyén életszakaszaiban is – változhatnak, kontaktushelyzetben pedig a dominanciaváltás következményeként – előfordulhat az egyik nyelv készségeinek csökkenésével a másik nyelv kompetenciájának növekedése – a nyelvhasználati minták és a nyelvi repertoár változásával – akár az egymást követő nemzedékek viszonylatában – átértékelődik a nyelvek szerepe, s a kódok, valamint a hozzájuk tartozó kommunikatív normák is új jelentést kapnak (Bartha 1999: 184-6). A domináns nyelv pedig – a modern kor természetes, illetőleg nyílt és burkolt hatásmechanizmusaitól támogatva – eredményesen szorítja vissza a gyenge vagy gyengébb helyzetű másik nyelvet (Kiss 2002: 221).

6. A nyelvhasználat színterei

6.1. A nyelvi interakciók következményei kétnyelvű közösségekben

Az emberi interakciók változatos jellegéből adódóan az ebből származó nyelvi kimenetelek is különfélék lehetnek, főként a kontaktushelyzetben élő beszélőközösségek körében. Két-, illetve többnyelvű közösség érintkezésének nyelvi következménye az egyik nyelv dominanciája, mely hosszabb távon fokozatosan nyelvváltást eredményezhet. Általában ennek a folyamatnak következtében egy közösség – többnyire valamely nyelvi kisebbség – egy másik nyelvet, környezetének a nyelvét elsajátítva kétnyelvűvé válik, s az eredetileg domináns anyanyelvből korlátozott használati körű nyelv lesz, úgy, hogy a másik nyelv válik dominánssá, idővel pedig anyanyelvvé (Kiss 2002: 196).

6.1. ábra. A nyelvváltás folyamata

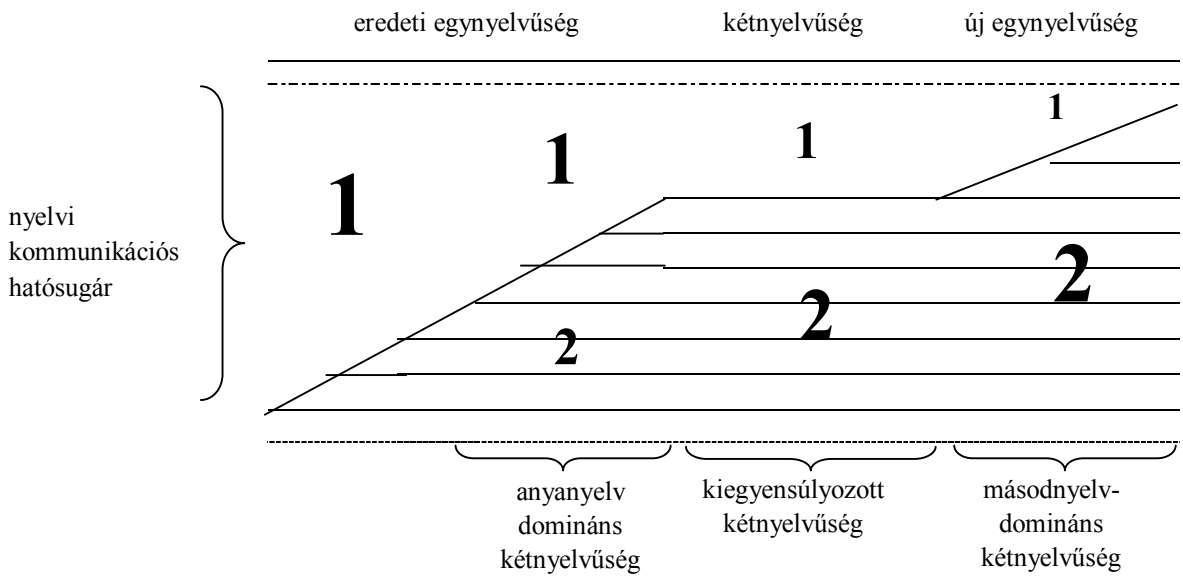

Forrás: Kiss 2002: 196

A szociolingvisztikai szakirodalom terminológiáját tekintve nem egységes fogalmak a nyelvcsere, a nyelvvesztés és a nyelvhalál[77], habár rokon jelentésű terminust jelölnek. Azt a folyamatot, ahol egy beszélőközösség egy nyelv megszokott használatáról

[77] A szakirodalomban egyéb kifejezés is használatos: *nyelvleépülés, nyelvfelejtés, nyelvhalványulás, nyelvvisszaszorulás, nyelvpusztulás, nyelvpusztítás, nyelvirtás, lingvicizmus,* illetve *nyelvmegőrzés, nyelvélénkítés és nyelvfelélesztés* (Bartha 1999: 124; Borbély 1998: 194).

fokozatosan áttér egy másik nyelv használatára nyelvcserének nevezzük. Grosjean (1982) kiemeli a nyelvcsere időbeni szerepét, miszerint azóta létező nyelvi jelenség, amióta a nyelvek kapcsolatba kerültek egymással (Borbély 1998: 193). A nyelvi változás eredményeként a nyelvcsere a többségi nemzet irányába történő nyelvi és kulturális asszimiláció jele, mely legtöbbször az egyik nyelv teljes feladásával jár. Gal (1979) szerint a nyelvcsere folyamata „amint elkezdődik, szinte teljesen ugyanolyan, mint a nyelvi változások más fajtái. A szinkrón változatoknak a különböző beszélők és különböző társadalmi környezetek közötti társadalmilag motivált újraelosztásából áll" (Kiss 2002: 196). Weinreich (1953) megfogalmazásában a nyelvcsere „teljes egészében struktúrán kívüli kérdés, hiszen nyilvánvaló, hogy soha nem a kontaktusban lévő két nyelv struktúrája határozza meg, mely nyelv adja át szerepeit a másiknak. […] a nyelvcserének nincsenek szigorúan nyelvészeti kiváltó okai" (Bartha 1999: 130). A nyelvcsere és a nyelvvesztés fogalmai közt szoros kapcsolat áll fenn, hiszen míg a nyelvcsere egy egész beszélőközösséget érint, addig a szinonimaként is használatos nyelvvesztés az egyén, illetve az adott beszélő nyelvi repertoárjában megtörtént változásokra vonatkozik, a nyelvhalál terminusa pedig közösségi szinten értelmezhető folyamat, mely következtében egy adott nyelv teljesen megszűnik létezni. Paulston (1994) Thomason alapján a nyelvhalál ismérveiként a következőket tekinti: 1. nincs anyanyelvi beszélője, 2. a mindennapi kommunikációban egyetlen beszélőközösség sem használja, és 3. nem jellemzik a nyelvi változás természetes folyamatai (Bartha 1999: 126–7). A nyelvcsere és a nyelvhalál közötti összefüggés, hogy egy nyelv visszaszorulásával párhuzamosan a domináns (többségi) nyelv terjedése zajlik, mely által rövidebb vagy hosszabb idő alatt átveszi a közösségben korábban használt nyelv funkcióit, egyszersmind növeli e nyelv beszélőinek számát (uo.).

A nyelvcsere ellentétes folyamata a nyelvmegőrzés vagy nyelvmegtartás, mely a kétnyelvű közösségek nyelvhasználati minták, szokások, normák megtartására irányuló tudatos nyelvtervezési tendencia. Mindkét jelenség szoros kapcsolatban áll a társadalmi és kulturális változásokkal, valamint a csoportok között meglévő kapcsolatokkal, ezáltal egy-egy közösség életében eltérő mértékben bár, de egyszerre van jelen (Borbély 1998: 195). Minthogy a nyelvcsere folyamata során a különböző életkorú, iskolázottságú, nyelvtudású stb. beszélők esetében a nyelvmegtartás különböző módon és mértékben valósul meg, egy nyelv bizonyos változatának társadalmi szintű megtartása egy kontinuumot jelent a minden generáció által kiterjedt társadalmi helyzetekben való használattól addig a pontig, amíg az adott nyelvet anyanyelvi beszélők már egyetlen helyzetben sem használják (Bartha 1999: 130).

A kontaktushelyzetek, a kétnyelvűség formái, az érintkező nyelvpárok rendkívül sokfélék lehetnek, ezért, míg az egyik helyzetben – látszólag azonos elrendezés – a nyelv megőrzésének kedvez, addig máshol nyelvcseréhez vezet, nem szólva azokról a helyzetekről, amelyekben a már egyáltalán nem használt nyelv részlegesen vagy teljesen visszanyeri korábbi funkcióit (Bartha 1999: 131–2). Kétnyelvű közösségekben a nyelvek használata általában a különféle szituációknak és társadalmi funkcióknak megfelelően oszlik meg, tehát hosszú távon két nyelv rendszeres használata csak akkor tartható fenn, ha a nyelvek között bizonyos funkcionális megoszlások vannak, hiszen egy bilingvista beszélő (közösség) nyelvhasználatánál különféle tevékenységekhez különböző színtereken más-más nyelv kötődhet (pl. iskolában vagy családban használt nyelv). A kétnyelvű nyelvhasználat és nyelvválasztás dinamikus jellegű, hiszen a nyelvekhez fűződő szerepek társadalmi befolyásoltság által, valamint külső és belső tényezők hatására is változ(hat)nak. Egy beszélőközösség nyelvváltása és a nyelvi rendszerében történő változások számos nyelven kívüli tényezők függvénye és ugyanakkor ez a folyamat nem feltétlenül irreverzibilis. Labov (1994) szerint ahhoz, hogy „a változás okait megérthessük, tudnunk kell, a társadalmi struktúrán belül a változás honnan ered, hogyan terjed más társadalmi csoportok felé, és hogy melyik csoport mutatja a legnagyobb ellenállást. Mivel egy nagyobb struktúrába való beágyazódás elkerülhetetlenül okok együttesére vezethető vissza, bármely beágyazódási kérdés megválaszolásához többváltozós elemzésre van szükség. […] A belső faktorok rendszerint függetlenek egymástól, miközben a külsők szoros kapcsolatban állnak” (uo.). A nyelvhasználat környezetét pedig olyan külső szempontok is befolyásolják, mint egy csoport számbeli kiterjedése más csoportokhoz képest, a földrajzi elhelyezkedés, a területi-demográfiai koncentráltságnak mértéke, a társadalmi összetétel, a beszélők iskolázottsága, foglalkozási háttere, az exogám házasságok aránya, az érintkező csoportok közötti társadalmi és/vagy kulturális hasonlóság mértéke, a kormány nyelvpolitikája, az oktatási rendszer, a többségi és kisebbségi attitűdök, az anyaországgal való kötelék megléte (uo.).

6.2. Családi kétnyelvűség és a vegyes házasságok összefüggései

Kisebbségi helyzetben két- vagy többnyelvű közösségekben idővel nő a vegyes házasságok aránya – főként a szórványhelyzetben lévő kisebbségeknél –, következményeként pedig felgyorsulnak az asszimilációs folyamatok a többségi etnikum javára. Az interetnikus házasságok nem feltétlenül vezetnek asszimilációhoz, viszont a nyelvcsere egyik meghatározó demográfiai tényezői lehetnek. Az asszimilációt Skutnabb-Kangass (1997: 20) a következőképpen határozza meg: „a jellegzetes etnográfiai jegyek eltűnése, vagyis egyrészt a tárgyi és nem tárgyi kultúra specifikus elemeinek objektív elvesztése, másrészt egy bizonyos etnikai csoporthoz való tartozás szubjektív érzésének elvesztése; ezzel egyidejűleg az előző kultúra helyébe lépő másik kultúrához való tartozás jegyeinek elsajátítása, valamint az utóbbi kultúrához való tartozás szubjektív érzése". Hozzáteszi a kisebbségi oktatás folyamán „a többségi nyelv pozitív megerősítésével, a kisebbségi nyelvvel és kultúrával kapcsolatos szégyen és bűntudat kialakításával" pszichológiai eszközként, egyfajta lelki ráhatásként is elérhető, mivel máig több országban hasonló értelmezéssel az integráció szó használatos, mint „közös jegyek együttesének kialakítása egy etnikai szempontból heterogén csoportban". Asszimiláció esetén az utódnemzedéknél általában bekövetkezik a szülő anyanyelvéről, mint egyéni és közösségi kommunikációs eszközről, valamint a nemzeti azonosságtudatról való teljes lemondás, illetve az új anyanyelv és nemzeti azonosságtudat elfogadása (Mirnics 1998: 42-5). Mirnics (uo.) szerint az asszimiláció demográfiai jelenségként mindig depopulációt vált ki a nemzeti kisebbségi közösségben, indikátoraiként a következőket sorolja fel:

1. az etnikai vegyes házasságban élő nemzetiségi szülő azonosságtudatának gyengülése és az utódnemzedék anyanyelvváltása az államalkotó nemzethez tartozó szülő javára;
2. a családon belüli azonosságtudathoz való ragaszkodás hagyományának a megváltozása;
3. a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatásának romlása, megvonása vagy a hozzá való ragaszkodás megszűnése a kisebbségi szülők részéről;
4. a nemzeti hovatartozás kinyilvánítása és az anyanyelv ismerete közötti egyre növekvő eltávolodás;
5. az anyanyelvhasználat szűkítésének állandósított törvényes vagy a törvényeket megkerülő gyakorlata.

Az etnikai homogámia[78] nemcsak az egynemzetiségű, hanem a soknemzetiségű országokban is jóval gyakoribb, mint az etnikai heterogámia[79], hiszen ez az a tény, amely az etnikai közösségeket reprodukálja (uo.). A vegyes házasságok aránya nagy hatással van a kisebbségi nyelv életére, mivel a nyelvileg vegyes házasságokban élők többségénél idővel általában a kisebbségi nyelv visszaszorulásával a magasabb presztízsű (többségi) nyelv érvényesül. Ez nem jelenti automatikusan a kisebbségi nyelv feladását, ha a szülők tudatosan megfelelő stratégiát alkalmaznak gyermekeik nyelvtervezésével kapcsolatosan.

Köztudott, hogy a gyermek nyelvi, illetve kommunikatív kompetenciáját nagyban meghatározza környezete, valamint családi neveltetése, mivel ettől függően különböző nyelvi hatásoknak van kitéve. Családonként különböző nyelvhasználati szokásminták uralkod(hat)nak, amelyek feltérképezése komplex feladat, hiszen két- vagy többnyelvű közösségekben ezt számos tényező befolyásol(hat)ja. A vegyes házasságú családokban általában a magasabb presztízsű nyelvnek van a legnagyobb esélye a túlélésre, ami leginkább a született gyermek(ek) nyelvtudásában, egy- vagy kétnyelvűségében, nyelvhasználati szokásaiban nyilvánul meg. Családi modelltől és kultúrkörtől függően további fontos változó tényezőnek számít, hogy melyik házastárs (szülő) képviseli a többségi vagy presztízsnyelvet, hiszen általában a kisebbségi nyelv átadásának nagyobb az esélye, ha annak hordozója az anya (Bartha 1999: 140–1).

A felmérésben alkalmazott kérdőívben szándékosan nem szerepelt a minta szüleinek nemzetiségére vonatkozó kérdés (a háborús események következtében érzékeny témának minősíthető, emellett releváns adat a tényleges anyanyelvhasználat), csupán a szülők anyanyelve alapján következtethető a nemzetiségük. A vizsgálatban résztvevők (162 válaszadó) 67,28%-a szerint szüleik anyanyelvét tekintve etnikai homogám – vagyis a teljes minta 66,05%-a magyar és 1,23%-a horvát anyanyelvű szülőktől származik –, és a tanulók anyanyelve is ezen arányok szerint alakult önbevallásuk alapján. A minta 32,72%-a nyelvileg vegyes házasságú szülőktől származik, ahol 13,58% magyar anyanyelvű édesanyától és horvát anyanyelvű édesapától, valamint ugyanekkora arányban horvát anyanyelvű édesanyától és magyar anyanyelvű édesapától. A fennmaradó 6,19%-nál a szülők egyéb vegyes anyanyelvűek (1,85% magyar édesanya–n/a édesapa, 0,62% szerb édesanya–magyar édesapa, 0,62% roma édesanya–n/a édesapa, 0,62% magyar édesanya–francia édesapa, 0,62% horvát édesanya–n/a édesapa, 0,62% n/a édesanya–magyar édesapa, 0,62% magyar–horvát szülők, 0,62% magyar–német szülők). Az etnikai

[78] Az azonos nemzetiségűek között kötött házasság.
[79] A különböző nemzetiségiek között létrejött házasság.

heterogám szülők gyermekei túlnyomórészt magyar anyanyelvűnek tartják magukat és nagy többségük az édesanyjuk anyanyelvét tekinti saját anyanyelvének. A célcsoportokon belül a szülők házasodási szokásait nézve hasonló arányok mutatkoznak, túlnyomórészt (63–73–71%) az azonos anyanyelvű, illetve nemzetiségű házasságok dominálnak. Érdekes eredmények születtek viszont a tanulók óvodai tannyelvére vonatkozólag, mivel még a vegyes házasságú szülők gyermekei is nagyrészt magyar nyelvű óvodába jártak függetlenül saját anyanyelvüktől, ugyanakkor a jelenleg horvát tannyelvű általános iskolások többsége is magyar nyelvű óvodába járt. Ennek egyik lehetséges magyarázata a szülők tudatos nyelvi tervezése többségi egynyelvű környezetben, vagyis másodlagos szocializációjuk folyamán utódjaik balansz kétnyelvűség kialakulásának érdekében feltehetően megfelelőbbnek tartják a másodnyelvű oktatást. Köztudott, hogy az anyanyelvű iskola a nemzeti kisebbségek fennmaradásának alapvető feltétele, hiszen az anyanyelv oktatása (anyanyelvi oktatás), s még inkább az anyanyelven történő (anyanyelvű) oktatás elsősorban, mint nyelvfejlesztő eszköz játszik szerepet a kisebbségek nyelvi megmaradásában. Az iskola a kisebbségi nyelv használatának lényeges gyakorlóterepe, „olyan színtér ez, amely a tanulókat és a pedagógusokat meglehetősen változatos regiszterkészlet kialakítására ösztönzi, lehetővé téve a legkülönfélébb szaknyelvek szóban és írásban történő használatát” (Lanstyák 1994: 90).

A szülők a gyermek számára az első minta nyelvhasználati szempontból, közvetlen környezetük, akiktől az elsődleges nyelvet elsajátítják – az elsődleges szocializáció terepe –, így kétnyelvűségben a család nemcsak szociolingvisztikai tényezőként, hanem nyelvhasználati színtérként is jelentős, melynek különösen lényeges szerepe van a nyelvcserehelyzetbe jutott kisebbségi nyelvek életében (Kiss 2002: 92; Sándor 2000: 127).

6.3. A nyelvhasználati színterek meghatározása

A szociolingvisztikában elterjedt fogalmak a beszédhelyzet és a nyelvhasználati színtér. A beszédhelyzet, illetve az interakciós kontextus a beszélők közötti kölcsönös kapcsolatát jelzi, vagyis azoknak a nyelvhasználatot befolyásoló közvetlen körülményeknek az összefoglaló fogalma, amelyekben a nyelvi kommunikáció zajlik. A beszédhelyzetek eltérő típusokba csoportosíthatóak a nyelvhasználat azonosságától vagy különbözőségétől függően. A nyelvhasználati színtér az azonos nyelvhasználatot eredményező

beszédhelyzeteknek az elnevezése, mely nyilvánossági foktól függően megkülönböztethető nyilvános (közéleti) és privát (bizalmas) beszédhelyzetekre (Kiss 2002: 67–9).

6.2. ábra. Nyelvhasználati színterek nyilvánosságfoka

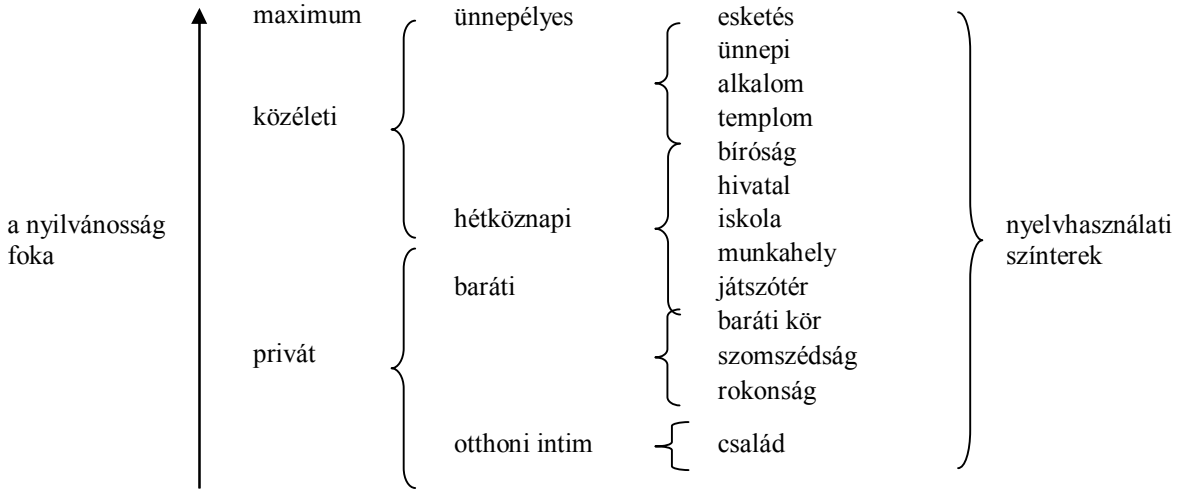

Forrás: Kiss 2002: 69

Fishman öt színtért különböztet meg – család, baráti kör, vallás, oktatás, munka (foglalkozás) –, de hangsúlyozza, hogy a társadalmilag releváns színterek típusa és száma közösségtől függően változhat, mely állásponttal a kétnyelvűséggel foglalkozó szociolingvisták többsége is egyetért, hiszen legtöbb esetben az alábbiakat veszik figyelembe:

6.3. ábra. A fő nyelvhasználati színterek

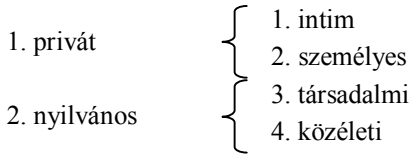

Forrás: Kiss 2002: 69

Labov elsőként különíti el a nyelvhasználatot befolyásoló informális és formális alapvető beszédhelyzettípusokat, miszerint a nyilvános színtereken a priváttól eltérően, növekszik a nyelvi tudatosság, s ennek következtében gyakoribbá válik a magasabb presztízzsel bíró köznyelv vagy köznyelvies formák használata (Sándor 2000: 65). Véleménye szerint a privát (familiáris) nyelvhasználat koherensebb, nem tudatos és ezáltal nem működik a tudatos nyelvi ellenőrzés, mint a nyilvános kommunikációs helyzettípusnál. A formális beszédhelyzetnél általában a standard nyelvhasználatot választja a beszélő, míg az informális helyzettípusnál a szubstandard változatot. A

formalitás különböző szintjein az anyanyelvi beszélők minden nyelven egy sor stilisztikai változatot tudnak használni (Wardhaugh 2005: 45). A beszédhelyzet nyilvánossági fokának változásával befolyásolva van a beszélő nyelvi tudatossága és módosul a nyelvhasználata, a családi körben zajló spontán beszélgetések pedig az informális beszédhelyzet „tiszta" formája (Kiss 2002: 68–9). A mindennapi beszédhelyzeteknek végtelen sok hasonló és különböző kombinációja létezik, a hasonló beszédhelyzetek hasonló vagy azonos nyelvhasználatot indukálnak. A nyelvválasztást befolyásoló tényezőket Grosjean a következőképpen csoportosítja (Sándor 2000: 41):

a) a beszélgetés résztvevői,

b) a szituáció,

c) a beszélgetés tartalma,

d) a beszélgetés, mint szociális interakció funkciója.

Természetesen figyelembeveendő szempont, hogy a beszélő nyelvválasztási döntését egy-egy beszédhelyzetben számos egyéb tényező – kisebbségi helyzetű közösségben kiemelt szerepű az egyén/közösség nyelvi attitűdje is – befolyásolhatja. Kétnyelvű közösségek esetében tehát elkerülhetetlen a kialakult nyelvválasztási szokások vizsgálata, vagyis az, hogy a két nyelv/változat közül különböző beszédhelyzetekben melyiket választják (uo.).

A felmérésben alkalmazott nyelvhasználati színterekkel kapcsolatos kérdéseket Göncz (1985: 207–9), *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén* című könyvsorozatból (Csernicskó 1998: 246; Göncz 1999: 230; Lanstyák 2000: 294), valamint Sándor (2000: 168–70) nyomán készítettem *(3. számú melléklet: II. pont).*

6.3.1. A horvát–magyar nyelvhasználat színterei

A továbbiakban részletezésre kerülnek a vizsgálatban résztvevő tanulók legfontosabb nyelvhasználati színterei a privát kommunikációs helyzettípustól – familiáris színtér – a nyilvános típus – közéleti, azaz a tanulóknak az iskola minősül formális színtérnek – felé haladva, figyelembe véve, hogy a nyelvhasználat különféle színterein milyen eltérések tapasztalhatók a célcsoportok horvát és magyar nyelvválasztási szokásai között. Ezt követően felmérésre kerülnek a szűkebb családtagjaik – a minta édesanyja, édesapja, testvére(ik) – nyelvválasztási szokásai, illetve a horvát és a magyar nyelv alkalmazásának gyakorisága ugyanazon nyelvhasználati színtereken. A 186 adatközlőből átlagosan 5-10%

nem válaszolt némely kérdésre, főként a nagyszülőkkel használt nyelvvel kapcsolatosan, amiből arra lehet következtetni, hogy már nem élnek, vagy a testvér (ek) nyelvválasztását illetően, hogy egyedüli gyermek, viszont erre vonatkozó adatot kevesen jelöltek. A tanulóknak a nyelvválasztásukra vonatkozó kérdéseknél differenciált válaszadási lehetőségük volt bejelölni a rájuk leginkább jellemző alternatívát, mivel egy kétnyelvű közegben különböző mértékben jellemző mindkét nyelv használata a nyelvi színtértől függően. A nyelvi dominancia meghatározásának bonyolult volta miatt a vizsgálatban résztvevők az alábbi öt opcionális feleletből választhattak:

A = mindig magyarul,

B = többnyire magyarul, de néha horvátul is,

C = egyforma gyakran magyarul és horvátul,

D = többnyire horvátul, de néha magyarul is,

E = mindig horvátul.

Az egyszerűsítés kedvéért a továbbiakban vázolt szöveges magyarázatoknál az A+B (magyar nyelvhasználat domináns) és a D+E (horvát nyelvhasználat domináns) válaszadási lehetőségek egybevontan, viszont a feltüntetett diagramokban és a *4. számú mellékletben* részletezve százalékos megoszlásban kerülnek ismertetésre.

A nyelvhasználati színterekkel kapcsolatos első kérdésre – **Melyik nyelven beszélsz a következő egyénekkel?** – a tanulók az alábbi diagramban szereplő összesített százalékos válaszokat adták.

6.4. ábra. Melyik nyelven beszélsz a következő egyénekkel?

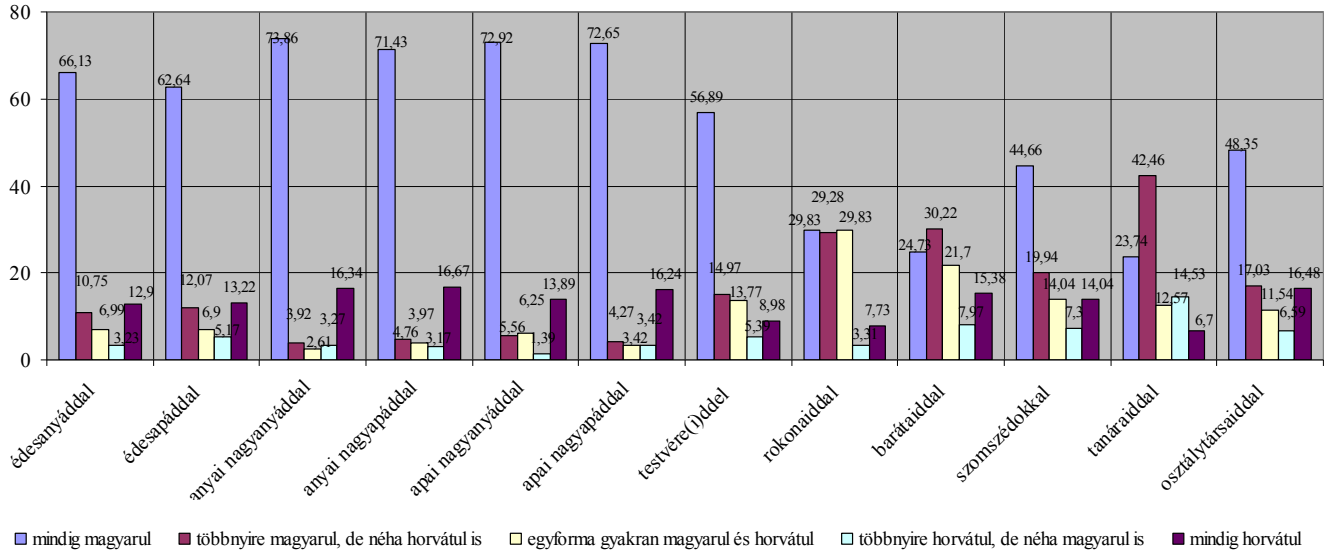

Az eredményekből egyértelműen kitűnik, hogy a teljes minta az informális közegében, azaz a szűkebb családjában – édesanyjával, édesapjával, nagyszüleivel és testvéré(ei)vel – túlsúlyban a magyar nyelvet preferálja verbális kommunikációjában, hiszen 72-79% közötti megoszlásban jelölte a magyar nyelvhasználatot, 15-19% a horvátot, 4-7% pedig mindkét nyelvet. A nyelvi egyensúlymutatók (53-62%) közepesen szoros, illetve erős magyar nyelv dominanciáját jelzik, vagyis a tanulók szűkebb családi légkörben többnyire a magyar nyelvet választják kommunikációs eszközként.

A célcsoportok részeredményeiben viszont lényeges különbségek mutatkoznak, hiszen míg a Má csoportjában a teljes minta eredményeihez viszonyítva megközelítőleg azonos részarányok születtek a családban használt nyelvről, addig a Mk tanulóinál ugyanezen arányok szembetűnő növekedést mutatnak a magyar nyelv javára, amit alátámasztanak a magas pozitív nyelvi egyensúlymutatók is (59-75%). Ugyanis a Mk csoportjának 85-89%-a leginkább magyarul beszél családtagjaival, 10-20%-a pedig a horvát nyelvet választja és csupán 2-6%-a jelölte az egyforma nyelvhasználatot. Ezeket a kifejezetten magas értékeket ellensúlyozza a Há csoportjának részeredménye, akiknél viszont még a leggyakoribbnak számít a magyar nyelv használata (49-70%), de jóval nagyobb arányban választják a horvát nyelvet (22-23%) és az egyforma nyelvhasználatot (6-23%) a szűkebb családjukban a többi célcsoporthoz viszonyítva.

Valamennyivel alacsonyabb értékek születtek az összes tanuló rokonokkal zajló nyelvválasztásával kapcsolatosan, ahol 59,11%-ban inkább magyarul beszél, 11,04%-ban horvátul, 29,83%-ban egyformán mindkét nyelven, a nyelvi egyensúlymutató (35,08%) pedig még a magyar nyelv dominanciájára utal közepes szorossággal. A célcsoportokon belül látható, hogy az Má és az Mk csoportjában szinte azonos arányban (70%) dominál a magyar nyelv használata (43-44%-os nyelvi egyensúlymutatók), a Há csoportjánál pedig az értékek a nyelvek közötti teljes egyensúlyra utalnak (1,43%-os nyelvi egyensúlymutató), hiszen legtöbben (65,71%) az egyforma nyelvhasználatot jelölték, majd ugyanakkora arányban (17,14%) a magyar és a horvát nyelvhasználatot.

A teljes minta a vizsgált színtereken legalacsonyabb mértékben, azaz 54,95%-ban a barátokkal beszél magyarul, 23,35%-ban horvátul és 21,7%-ban pedig egyformán mindkét nyelven. A 20,47%-os nyelvi egyensúlymutató, igaz alacsonyabb mértékben az előzőekhez képest, de még a magyar nyelv dominanciáját jelzi. Ennek okozója a célcsoportokon belüli egyensúlytalanság, vagyis ezen a színtéren is a Má és a Mk csoportjai jóval magasabb arányban preferálják a magyar nyelv használatát (65%), míg a Há iskolások külön kategóriát képeznek, hiszen baráti érintkezéseikben már nagy többségben, azaz 55,89%-

ban a horvát nyelvet választják, 35,29%-ban egyformán mindkét nyelvet és csupán 8,82%-ban a magyart. A baráti kommunikációjukban közepesen szoros horvát nyelvi hatás érvényesül (-42,65%-os nyelvi egyensúlymutató), ami viszonylag nem meglepő, ha figyelembe vesszük az osztálytársakkal zajló kommunikációjukat, ahol már egyáltalán nem használják a magyar nyelvet.

A nyilvános színtér felé haladva a felmérésben résztvevők a szomszédokkal zajló verbális kommunikációjukban szintén a magyar nyelvet részesítik előnyben, amit alátámaszt a közepesen szoros nyelvi egyensúlymutató (36,94%), azaz 64,6%-ban inkább a magyar nyelvet használják, 21,34%-ban a horvátot és 14,05%-ban egyformán mindkét nyelvet. A Há csoportjánál ezen a színtéren is 47,06%-ban a horvát nyelv dominál, majd 32,35%-ban a magyar és 20,59%-ban viszont mindkét nyelv.

A formális színtéren közepesen erős magyar nyelvhatás érvényesül (31-37%-os nyelvi egyensúlymutatók), tehát a tanulók az iskolában – tanárokkal és osztálytársakkal – átlagosan 66%-ban leginkább a magyar nyelvet használják, 22%-ban a horvátot és 12%-ban pedig mindkét nyelvet. Szembetűnő, hogy a Má és a Mk iskolások nagy többsége (75-92%) osztálytársaival magyarul beszél, míg a Há csoportja sem az osztálytársakkal, sem a tanárokkal nem beszél magyarul, hiszen itt majdnem a teljes minta (92-97%) a horvát nyelvet jelölte és a nyelvi egyensúlymutatók (-64,29%, -82,86%) erős horvát nyelvi hatásra utalnak.

Az összesített eredményekből egyértelműen látható, hogy a vizsgálatban résztvevők verbális kommunikációjukban a magyar nyelv használatát preferálják informális és formális beszédhelyzetekben is, a 43,89%-os összesített nyelvi egyensúlymutató pedig minden nyelvhasználati színtéren a magyar nyelv közepesen erős dominanciáját jelzi. Összesítve a tanulók 69,6%-a többnyire magyarul, 18,62%-a horvátul és 11,78%-a egyformán használja a magyar és a horvát nyelvet. Ezen arányok magasabb értéket képviselnek az informális színtéren, azaz a szűkebb családban – szülők, testvér(ek), nagyszülők –, akikkel a minta túlsúlyban leginkább magyarul beszél, míg a rokonokkal és barátokkal ugyanezen arányok csökkenő tendenciát mutatnak, a megoszlások pedig közelítenek az egyforma szintű nyelvhasználat felé, de még nagymértékben a magyar nyelvhatás érvényesül. A célcsoportok közötti eltéréseknél szembetűnő, hogy a magyar tannyelvű iskolások sokkal magasabb értékkel jelölték a magyar nyelvhasználatot minden vizsgált színtéren, sőt az Mk csoportja kiemelkedik a magyar nyelvhasználatának értékelésével, ami főként a nyilvános színtéren nyilvánul meg, ahol – tanárokkal és osztálytársakkal – egyáltalán nem választják a horvát nyelvet, legfeljebb elenyésző

arányban (6-8%) egyforma nyelvhasználatot jelöltek. A Há csoportjánál viszont familiáris közegben még a magyar nyelv dominál, igaz alacsonyabb mértékben a másik két csoporthoz viszonyítva, de a nyilvános színtér felé haladva – iskola, de még a baráti érintkezéseikben is – már túlsúlyban a horvát nyelvi hatás érvényesül. Az egynyelvű oktatási program következményeként egyértelmű, hogy a tanulók az iskolában már csak a horvát nyelvet használhatják vagy csak kisebb arányban (2-8%) mindkét nyelvet, hiszen a magyar nyelvet csupán anyanyelvápolásként tanulják, amellett, hogy viszonylag homogén többségi közegben szocializálódnak. Ezt alátámasztják a célcsoportok összesített nyelvi egyensúlymutatói, hiszen a Má (52,34%) és a Mk (60,56%) tanulóinál közepesen erős magyar nyelv dominanciája látható, míg a Há (0,54%) csoportjánál már a nyelvek közti teljes egyensúlyra utal az informális és formális színtereket egyaránt érintve.

A tanulók nyelvhasználatára kihatással van, hogy közvetlen környezetük melyik nyelvet preferálja leginkább verbális kommunikációjukban, ezért lényegesnek minősül felmérni nyelvválasztásukat. Arra a kérdésre, hogy – **Melyik nyelven beszélnek hozzád a következő egyének?** – az alábbi diagramban százalékosan szereplő válaszokat adták a tanulók.

6.5. ábra. Melyik nyelven beszélnek hozzád a következő egyének?

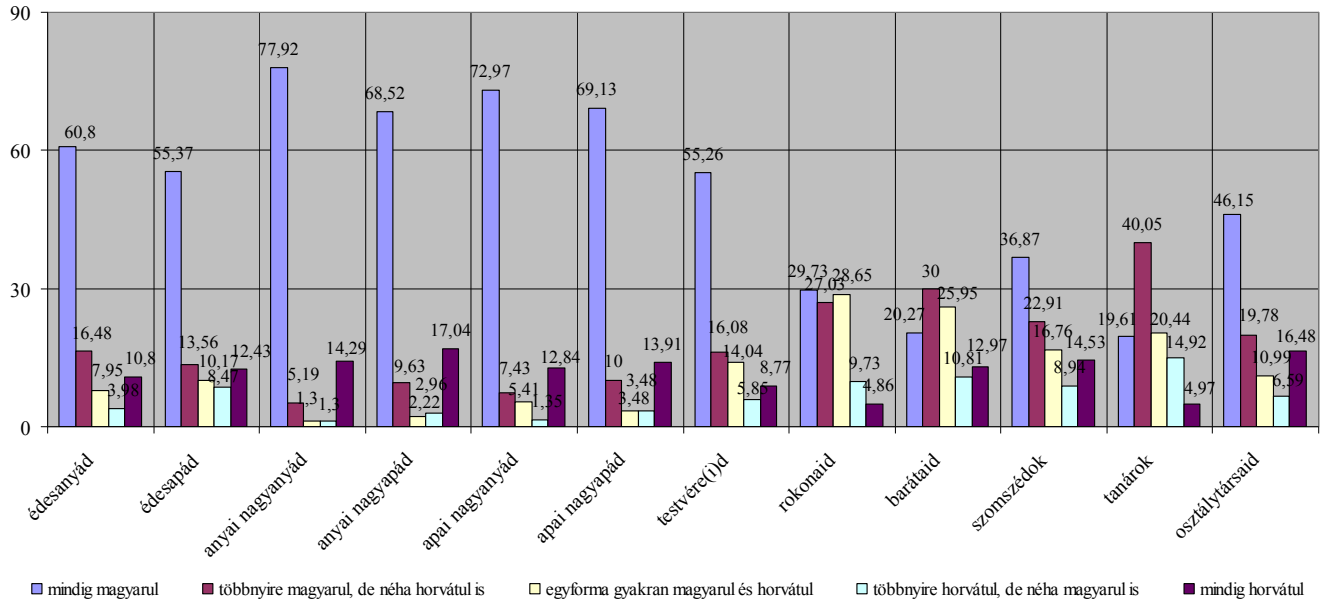

A teljes minta informális színtere, azaz szűkebb családja 69-84%-a leginkább a magyar nyelvet preferálja a tanulókkal zajló nyelvhasználatában, 14-21%-a a horvátot és 4-14%-a pedig egyformán mindkét nyelvet, ahol a nyelvi egyensúlymutatók közepes, illetve

erős magyar nyelvi hatást fejeznek ki (40-64%). A szülők és a testvér(ek) nyelvválasztása a tanulókkal megközelítőleg azonos arányú, mint a tanulók velük való nyelvválasztása, viszont a nagyszülők nagyobb mértékben használják a magyar nyelvet unokáikkal, mint fordítva. A célcsoportoknál az előzőekben vázoltakhoz hasonló tendencia mutatható ki, hiszen a magyar tannyelvű iskolásokkal környezetük magasabb mértékben használja a magyar nyelvet. A Mk csoportjának szűkebb családja szinte kifejezetten 84-91%-ban magyarul beszél, 8-16%-ban pedig horvátul és csupán 4-6%-ban egyformán, viszont a nagyszülők vagy magyarul, vagy horvátul beszélnek a tanulókkal, egyforma nyelvhasználatot nem jelöltek. A Há csoport családja legnagyobb arányban magyarul beszél (52-80%), de lényegesen alacsonyabb megoszlásban a Má és Mk iskolásokhoz képest. A családi színteret tekintve a nyelvi egyensúlymutatók közepes, illetve erős magyar nyelvi hatást jeleznek a Má és a Mk csoportjánál, míg alacsony, illetve közepes hatást a Há iskolásoknál.

A tanulókkal a rokonok 56,76%-ban leginkább a magyar nyelvet használják verbális kommunikációjukban, 28,65%-ban egyformán mindkettőt, valamint 14,59%-ban a horvátot. A 33,51%-os nyelvi egyensúlymutató a rokonok nyelvhasználatának közepes szorosságú magyar nyelv dominanciáját jelzi, viszont a célcsoportok közül itt is kitűnik a Há csoportjának eredménye, hiszen a 2,47%-os nyelvi egyensúlymutató a nyelvek közötti teljes egyensúlyra utal.

A felmérésben résztvevő tanulók barátai 50,27%-ban leggyakrabban a magyar nyelvet használják, 25,95%-ban egyformán a magyart és a horvátot, 23,78%-ban viszont a horvát nyelvet választják, a 16,89%-os nyelvi egyensúlymutató pedig alacsony mértékben a magyar nyelvi hatásra hajlik, amely az összes színtér közül a legalacsonyabb értéket képviseli. A célcsoportok közül az Má és a Mk iskolások ebben a kategóriában is leginkább a magyar nyelvet preferálják (61%), a Há csoport barátai viszont leggyakrabban a horvát nyelvet választják (57,15%) a tanulókkal zajló kommunikációjukban, amit alátámaszt a -45,71%-os nyelvi egyensúlymutató.

A szomszédok 59,78%-a magyarul beszél a vizsgálatban résztvevő alanyokkal, 23,47%-a horvátul, 16,67%-a pedig magyarul és horvátul, a nyelvi egyensúlymutató (24,97%) alacsony mértékben a magyar nyelv dominanciáját jelzi. A célcsoportok közötti megoszlások ezen a színtéren is a Má és a Mk csoportjánál közepes magyar nyelvi hatást fejeznek ki (42-35%-os nyelvi egyensúlymutatók), hiszen velük leggyakrabban (66-67%) magyarul beszélnek, míg a Há iskolásoknál, igaz alacsony mértékben (-12,86%-os nyelvi egyensúlymutató), de horvát nyelvi hatás érvényesül (45,71% választja a horvát nyelvet).

A formális színtéren, vagyis az iskolában a tanulókkal a tanárok és az osztálytársak nyelvhasználatukban túlnyomórészt a magyar nyelvet preferálják (60-66%), ahol a nyelvi egyensúlymutatók (27,21-36,26%) közepes magyar nyelvi hatást fejeznek ki. A célcsoportok között szembetűnő, hogy a Má és a Mk iskolásokkal kifejezetten csak magyarul (72-94%) vagy egyformán mindkét nyelven beszélnek (6-28%) és csupán elenyésző mértékben horvátul (2-3%), a nyelvi egyensúlymutatók szintén ezt a közepes, illetve erős magyardomináns hatást támasztják alá (44-77%). A Há csoportnál pedig ezen a színtéren is erőteljesen a horvát nyelv dominál (-59%, -84% nyelvi egyensúlymutatók), hiszen a tanulókkal 91,42%-ban csak horvátul beszélnek tanáraik és osztálytársaik, 8,58%-ban pedig egyformán magyarul és horvátul.

Az összesített eredményeket nézve szinte azonos arányok születtek a teljes mintával zajló verbális kommunikációt illetőleg, mint a tanulók nyelvválasztását tekintve. A teljes mintával 68,2%-ban a magyar nyelvet használják az összes színtéren, 18,66%-ban pedig a horvátot és csak 13,12% jelölte az egyforma gyakoriságú nyelvhasználatot. A 43,46%-os nyelvi egyensúlymutató közepesen szoros magyardomináns hatást fejez ki. A célcsoportok között a Mk csoportjánál legerősebb a magyar nyelv dominanciája (80%), ezt követi a horvát és az egyforma nyelvhasználat (10-10%), a Má iskolások pedig valamennyivel kevesebb mértékben magyardomináns csoportot képeznek (72,66% leginkább magyarul, 14,53% horvátul, 12,8% egyformán). A Há csoportjánál a nyelvi egyensúlymutató (2,26%) a nyelvek közötti teljes egyensúlyra utal, hiszen a mintához az informális és formális színtéren leggyakrabban, azaz 41,49%-ban horvátul, 39,89%-ban magyarul, valamint 18,62%-ban mindkét nyelven beszélnek.

A nyelvhasználati színterekkel kapcsolatos eredmények alapján arra lehet következtetni, hogy a Má és a Mk iskolások magyardomináns kétnyelvű csoportot alkotnak, míg a Há tanulók balansz kétnyelvűek. A Mk csoportjánál, ahogy nő a nyilvánossági fok, úgy csökken a horvát nyelv használata, valamint növekszik a magyar nyelv dominanciája, míg a Há iskolásoknál a nyilvánossági fok növekedésével csökken a magyar nyelv használata, de ez már a baráti színtéren is megnyilvánul. Az életkor a nyelvhasználatot befolyásoló fontos tényezője, hiszen különböző életszakaszokban változó társadalmi elvárásoknak és szerepköröknek kell eleget tennünk. Az iskoláskor a társadalmi életkor[80] szempontjából az önállósodás életszakasza, amely meghatározza a felnőttkori

[80] Kiss (2002: 91–100) megkülönbözteti a biológiai és társadalmi életkort, valamint az utóbbit szakaszonként bontja a nyelvhasználat szempontjából.

nyelvhasználatot. A 10. életévtől kezdődően kifejlődik a különböző nyelvi változatok megkülönböztetésének és megítélésének a tudata, illetve a nyelvi kompetencia, beépülnek az érték- és előítéletstruktúrák, tehát kialakulnak bizonyos attitűdfajták (Kiss 2002: 92). A vizsgálatban résztvevő három célcsoport másodlagos szocializáció (iskoláskor) folyamatában lévő fiatal korosztály, de ezen belül is lényeges az életkori differenciálás: 10–14 éves különböző tannyelvű általános iskolások és 14–18 éves magyar tannyelvű középiskolások. Labov (1975: 258–9) szerint a nyelvi változások legegyszerűbb adatai két egymást követő generáció nyelvhasználatának megfigyeléséből származnak, feltéve, ha egyazon beszédközösség fejlődésének különböző szakaszait reprezentálják, ezáltal összehasonlítható társadalmi karakterisztikumai vannak. Az egymást követő nemzedéknek számító Má és Mk csoportjának eredményeit összehasonlítva látható, hogy a középiskolások már fejlettebb nyelvhasználati szokásokkal rendelkeznek informális és formális színtéren egyaránt, valamint kiforrott a nyelvi viselkedésük, illetve beállítottságúk, hiszen általános tapasztalat az is, hogy az életkorral lineárisan arányos az anyanyelv használata. Az életkor szerepe mellett figyelembe kell venni a család nyelvi hátterét, hiszen a család az elsődleges nyelvi környezet, mely mintaként hatással van a gyermek nyelvi fejlődésére és felkészítésére. A család és a közösség nyelvi hagyománya – ezzel összefüggésben a nyelvi attitűdnek, illetve a nyelvi magatartásformák kialakításában és fenntartásában – a követendőnek tartott normák betartásával szabályozza és biztosítja a nyelvi választás továbbélését, a felnövekvő nemzedéknél pedig először természetesen csak spontán utánzásról lehet szó, a beidegződött nyelvhasználati szokások később válnak tudatosan vállalt és követett nyelvi magatartássá (Kiss 2002: 145–6). A családi nyelv fogalma tehát arra a speciális nyelvhasználati módozatra vonatkozik – nemcsak sajátos, családban használt szavakra, kifejezésekre, névformákra –, amely adott család tagjait a többiektől elkülöníti (uo.). Ezért lényegesnek minősül a családtagok nyelvhasználatának vizsgálata, mivel az egyént már gyermekkorától ebben a közegben érik az első nyelvi, szociológiai és egyéb hatások az érzelmi kötődés mellett.

6.3.2. A családtagok nyelvhasználatának színterei

A gyermek a nyelvet a nyelv hordozóival való interakció és a kommunikáció során sajátítja el (Jarovinszkij 1995: 91). A nyelvelsajátítás alapjául szolgáló nyelvi mintát elsősorban az anyai beszéd és a család szolgáltatja, melynek sikeressége jelentősen függ a hallott beszéd

tartalmától és jellemzőitől. A Sapir–Whorf hipotézis[81] szerint egy nyelv struktúrája befolyásolja beszélőinek világszemléletét, ezáltal a nyelv és a kultúra között szoros kapcsolat áll fenn, tulajdonképpen nem is létezhet egyetlenegy olyan kultúra sem, amely teljesen független a nyelvtől. „A nyelv a struktúrájával meghatározza azt a módot, amelynek a segítségével észleljük (érzékeljük), megtapasztaljuk a nyelven kívüli valóságot. Így a «nyelvi korlátok» abszolút módon kizárják azt a lehetőséget, hogy egy adott nyelvi környezetben létrejött kultúra e nyelv nélkül fennmaradhasson" (Bańczerowski 1998: 23). A Basil Bernstein-féle kommunikációs kód-elmélet[82] alapján pedig a családi nyelvhasználat szociokulturálisan meghatározott jelenségként determinált a társadalmi réteghez tartozás által, hiszen a család beszédtevékenység folyamán közvetíti a gyermeknek a nyelv társadalmilag elfogadott használati módját. Véleménye szerint az iskolai esélyegyenlőtlenség a különböző társadalmi csoportokhoz tartozásból következő eltérő nyelvhasználatnak a folyománya, a nyelvhasználati különbségek pedig a szocializációs módnak az eltérő voltából következnek, de a nyelvi hiánnyal induló gyermekek hátrányukat pótolhatják iskolai tanulmányai folytán kedvező feltételek biztosításával, s így nem maradnak el semmivel sem a kidolgozott kódú nyelvhasználattal rendelkező társaiktól (Kiss 2002: 125–6). A családi nyelvhasználat különbözőségeiből adódóan ismertetésre kerülnek a vizsgált minta szüleire vonatkozó egyes szociokulturális tényezők – korosztály, iskolázottság, foglalkozás –, mivel ezen szempontok befolyásolják a gyermek nyelvi fejlődését (nyelvelsajátítását, nyelvhasználatát, nyelvi kifejezőkészségét). A tanulók édesanyja túlnyomó többségben 31–40, édesapja pedig 36–45 év közötti korosztály (20-27% nem válaszolt). Az édesanyák általános iskolázottságának tannyelvére vonatkozó adatok szerint 70,63% magyar tannyelvű, 23,02% pedig horvát tannyelvű* iskolába járt (126 válaszadó). A fennmaradó 6,35% egyéb tannyelvet jelölt, azaz 8 fő kéttannyelvű (a válaszok között szerepelt: horvát–magyar, szerb–magyar, magyar–szerbhorvát, magyar–német) és 1 fő szerb tannyelvű. Az összesített eredményekből egyértelműen kitűnik, hogy anyanyelvük ellenére (83,03% magyar anyanyelvű) lényegesen

[81] *A relativista-determinista hipotézis* szerint a gondolkodást az elsajátított és használt nyelv határozza meg, azaz a nyelvi relativitás a nyelvek különböző módú valóság kódolására utal, a nyelvi determinizmus hipotézise pedig a különböző nyelveket beszélő egyének különböző módon is gondolkodnak róla a nyelvek különböző módú valóság szegmentációja által (Göncz 1999: 68).

[82] *Bernstein-hipotézis* szerint az osztály-, illetőleg a rétegspecifikus nyelvhasználat elősegíti vagy hátráltatja a gyermek kognitív fejlődését, azaz rétegkötöttségű esélyegyenlőtlenséget közvetít, így elkülöníti a kidolgozott (formális) nyelvi kódot – a komplex mondatszerkezetek, teljes mondatok alkalmazása – a korlátozott (közösségi) nyelvi kódtól – a rövid grammatikailag egyszerű és befejezetlen, szintaktikailag szegényes mondatok használatára alkalmas (Kiss 2002:125–6).

* *Megjegyzés:* Előfordultak szerb–horvát válaszok, melyeket a horvát tannyelvbe soroltam, hiszen a szülők általános iskolás kötelezettségeik eleget tételének idején egységesen horvát–szerb, illetve szerb–horvát tannyelvű iskolába járhattak.

kevesebben jártak magyar tannyelvű általános iskolába és a megoszlások tolódnak a horvát és egyéb tannyelvű általános iskola felé. Ez viszont a célcsoportok között tapasztalható különbségek következménye, hiszen a Há csoportjának édesanyja anyanyelvéhez képest (87,89% magyar, 12,12% horvát anyanyelvű) sokkal alacsonyabb mértékben részesült anyanyelvű oktatásban, vagyis 59,26%-a magyar és 40,74%-a pedig horvát tannyelvű általános iskolába (1 fő szerb–horvátot jelölt*) járt. Ez a tendencia még inkább jellemző, ha az adatközlők édesapjának eredményeit nézzük (142 válaszadó), hiszen anyanyelvük ellenére (83,96% magyar anyanyelvű) 64,79% magyar, 27,46% horvát* és 7,75% pedig egyéb tannyelvű általános iskolába járt, azaz 11 fő kéttannyelvű (a válaszok között szerepeltek: horvát–magyar, magyar–szerbhorvát) és 2 fő egytannyelvű (1 szerb, 1 francia). A minta édesapjának iskolai tannyelvére vonatkozólag is látható, hogy a horvát tannyelvű oktatás jobban preferált, ami leginkább szembetűnő a Há csoportjánál, hiszen 55,56% horvát, 37,04% magyar és 7,41% pedig egyéb nyelvű (2 fő magyar–horvát kéttannyelvű) iskolába járt.

Az eredmények szemléltetik, hogy a vizsgálatban résztvevők szülei jelentős része anyanyelvű oktatást választott, viszont kimagaslóan sokan inkább többségi tannyelvű általános iskolába jártak (főként a horvát tannyelvű iskolások szülei). Nyilvánvaló az anyanyelv és az iskolai tannyelv választásának összefüggése, azonban ennek szorossága alacsony függőségi viszonyt feltételez az asszociációs kapcsolat vizsgálata alapján. Ezt statisztikailag alátámasztják a következő értékek: $\chi^2_{\text{magyar–horvát}}=3{,}65$ és $V=0{,}11$; $\chi^2_{\text{magyar–egyéb}}=4{,}68$ és $V=0{,}14$; $\chi^2_{\text{horvát–egyéb}}=1{,}28$ és $V=0{,}14$ (a minta édesanyára vonatkozólag) és $\chi^2_{\text{magyar–horvát}}=8{,}62$ és $V=0{,}17$; $\chi^2_{\text{magyar–egyéb}}=9{,}64$ és $V=0{,}2$; $\chi^2_{\text{horvát–egyéb}}=2{,}11$ és $V=0{,}17$ (a minta édesapjára vonatkozólag).[83] Feltehetően a szülők iskolai tannyelv választásának egyéb okai is lehetnek, ugyanis szórványhelyzetük ellenére a területi koncentráltság által lehetőségükben állt anyanyelvű oktatásban részesülni, viszont a szubjektív indokok felderítése további vizsgálatot igényelne körükben. A többségi tannyelvű iskolát előnybe részesítő szülőknél (illetve szüleik) valószínűleg a környezet nyelve magasabb presztízzsel rendelkezik, vagy egyszerűen nyelvtervezési stratégiájuk folyamán ezt találták hatékonyabbnak, nemzedékről nemzedékre örökítendőnek. Ezen eredmények tükrében nem váratlan gyermekeik iskolai tannyelv választásának alakulása.

---

* *Megjegyzés:* Előfordultak szerb–horvát válaszok, melyeket a horvát tannyelvbe soroltam, hiszen a szülők általános iskolás kötelezettségeik eleget tételének idején egységesen horvát–szerb, illetve szerb–horvát tannyelvű iskolába járhattak.

[83] $\chi^2>0$, minél nagyobb pozitív eredmény szorosabb kapcsolatot feltételez, mivel ha $\chi^2=0$ független, vagyis nincs kapcsolat; $0 \leq V \leq 1$.

A szülők iskolai végzettségével kapcsolatos összesített adatokat a következő táblázat tartalmazza (a nem válaszolók köre 31,18% az édesanyákra és 24,19% az édesapákra vonatkozólag).

6.1. táblázat. A szülők iskolai végzettsége nem szerinti megoszlásban

	alapfok		középfok		felsőfok	
	N	%	N	%	N	%
édesanyák	45	35,16	66	51,56	17	13,28
édesapák	31	21,99	99	70,21	11	7,8

A szülők legnagyobb arányban középfokú végzettséggel rendelkeznek, ahol a célcsoportok között jelentős különbségek nem tapasztalhatók, kivéve, hogy összesítve alacsony mértékű a felsőfokú végzettséggel rendelkezők köre (13,28–7,8%). Ugyanakkor feltűnő, hogy az édesanyák közül csupán valamennyivel több, mint a fele rendelkezik középfokú végzettséggel (51,56%) és igen magas az általános iskolát végzők aránya (35,16%) az édesapákhoz viszonyítva (21,99% alapfokú, 70,21% középfokú). Ez viszont a nemek közötti különbségre utaló adat és nem meglepő, ha figyelembe vesszük az országos átlagot[84].

A szülők foglalkozására vonatkozólag az édesanyáknál legnagyobb arányban a háziasszony szerepel (50 fő), illetve a szakképesítést igénylő szakmák – a következő legjellemzőbb válaszok párat kiemelve varrónő, eladó, szakács, pék, fodrász, kozmetikus, pincérnő – és a felsőfokú végzettséget igénylő képzettségek – mint óvónő, tanítónő, tanárnő, könyvtáros, nővér, orvosnő, közgazdász, könyvelő. Az édesapák foglalkozása legnagyobb arányban valamely szakmához kötődik – géplakatos, ács, kőműves, autómechanikus, elektrotechnikus, sofőr, szakács, hentes, kertész –, majd a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások – mint tanár, építész, pap, fogorvos, erdészmérnök, rendőr – és páran már nyugdíjasok (főként háborús veteránként).

A továbbiakban a vizsgált minta szűkebb családjának – édesanyák, édesapák, testvér(ek) – nyelvválasztása következik, részletezve a formális és informális nyelvhasználati színtereken. A teljes minta válaszait százalékos megoszlásban szubjektív megítélésük alapján a szülők nyelvhasználatára vonatkozólag – saját szüleikkel,

[84] Az országos összlakosságából 48,3% nő és 32,2% férfi alap- (általános iskola vagy még az sem), 40,5% nő és 55% férfi közép-, 11,2% nő és 12,8% férfi felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik (Popis stanovništva 2001.).

házastársukkal, testvérrel (testvérekkel), rokonokkal, barátokkal, valamint szomszédokkal – az alábbi összesített százalékos diagramok tartalmazzák.

6.6. ábra. Melyik nyelven beszél édesanyád a következő egyénekkel?

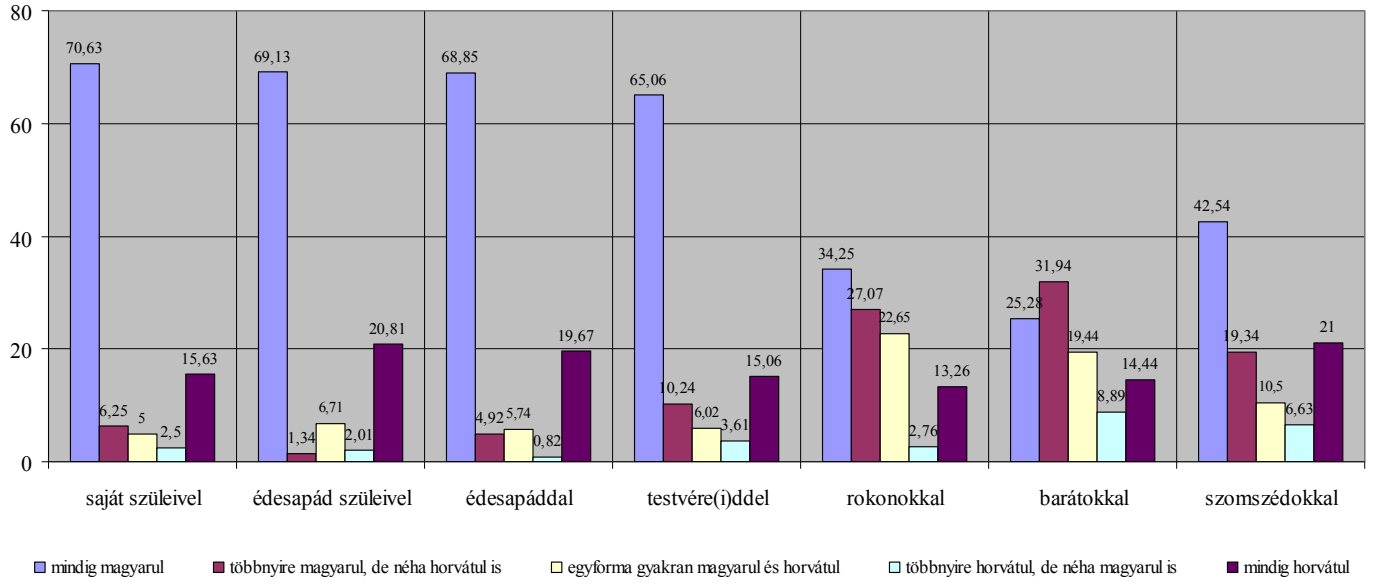

6.7. ábra. Melyik nyelven beszél édesapád a következő egyénekkel?

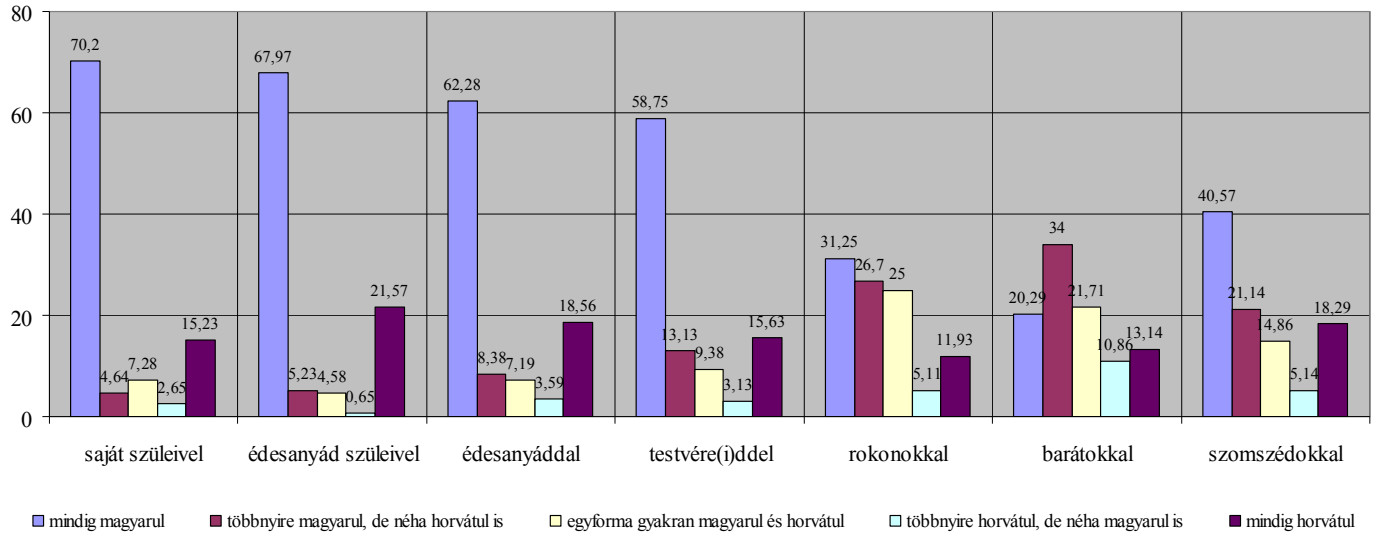

A szülők összesített eredményeit tekintve nyelvi kommunikációjukat illetőleg túlsúlyban a magyar nyelv használata dominál, amit alátámaszt a közepesen szoros nyelvi egyensúlymutató (39%), hiszen a vizsgált színtereken 65-66%-ban leginkább a magyar nyelvet használják, 21%-ban a horvátot és 13-15%-ban pedig egyforma gyakorisággal mindkét nyelvet. A családi közegben – saját és házastársuk szüleivel, házastárssal,

testvérrel/testvérekkel – erősebb magyar nyelvi hatás érvényesül (71-77%), míg a rokonokkal, barátokkal és szomszédokkal ugyanezen arányok csökkenő tendenciát mutatnak (55-62%), így a magyar nyelv dominanciája mellett egyre nagyobb mértékben használatba kerül a horvát nyelv és az egyforma szintű nyelvhasználat. A célcsoportokon belül megközelítőleg azonos eloszlású a minta édesanyjának és édesapjának nyelvválasztása adott színtéren. A csoportok között viszont meghatározó különbségek tapasztalhatók, mivel a Mk tanulók szülei legmagasabb arányban választják a magyar nyelvet (51-55%-os összesített nyelvi egyensúlymutatók), főleg a privát nyelvhasználati színtéren (81-86%), ahol kifejezetten erősen dominál a magyar nyelv (63-77%) közepes erőséggel a nyilvános színtér felé haladva. Ugyanezen értékek a Má iskolásoknál valamennyivel alacsonyabb értéket képviselnek (42-43%-os összesített nyelvi egyensúlymutatók), viszont a Há csoport szüleinek nyelvhasználata sokkal alacsonyabb mértékben magyardomináns (17-10%-os összesített nyelvi egyensúlymutatók), ahol 46%-ban választják a magyar nyelvet és a fennmaradó 54% oszlik a horvát és az egyforma szintű nyelvhasználatra. Lényeges különbségnek tekinthető, hogy míg a szűkebb családi légkörben a minta szülei túlnyomórészt a magyar nyelvet használják, addig a rokonokkal, barátokkal és szomszédokkal az értékek a nyelvek közötti teljes egyensúlyra hajlanak, vagy a horvát nyelv dominanciájára, igaz alacsony szinten.

6.8. ábra. Melyik nyelven beszél(nek) testvére(i)d a következő egyénekkel?

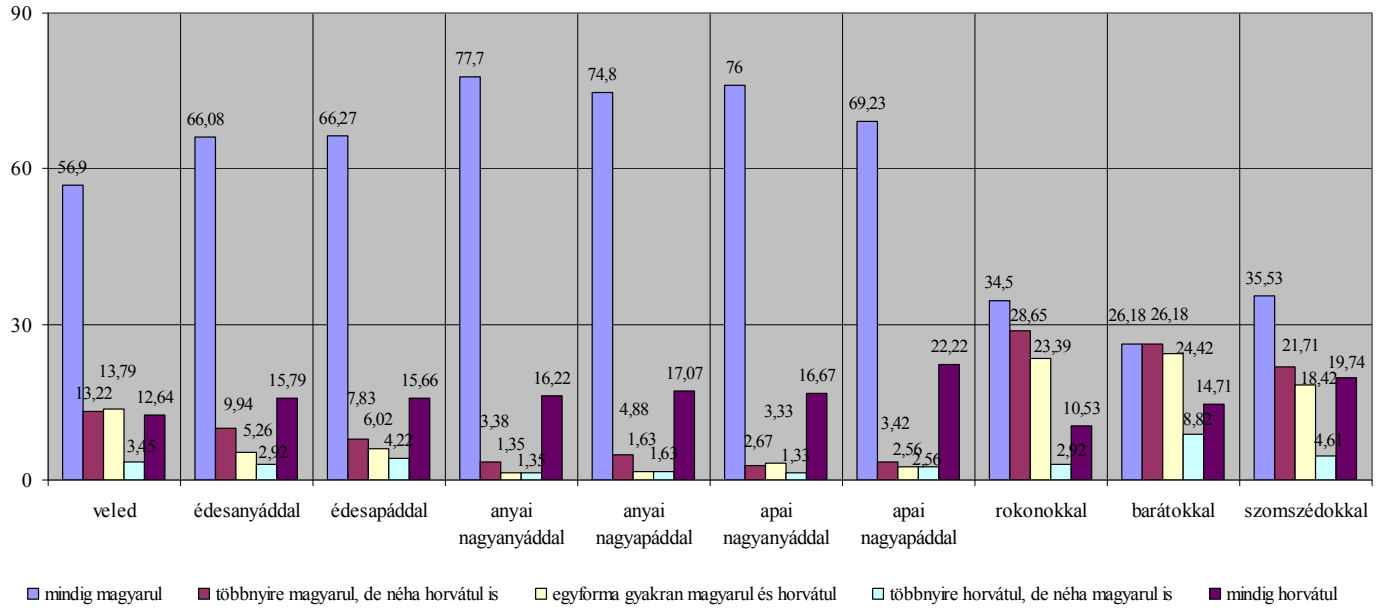

A teljes minta testvére(i)nek nyelvhasználata közepes mértékben magyardomináns (46,03%-os nyelvi egyensúlymutató), ahol leggyakrabban, vagyis 70%-ban inkább a magyar nyelvet választják, 19,32%-ban a horvátot és 10,64%-ban mindkét nyelvet verbális kommunikációjukban. Ezen értékek magasabbak a szűkebb családban zajló kommunikációban, ahol 70-82% között választották a magyar nyelv használatát (50-63%-os nyelvi egyensúlymutatók), míg a rokonokkal, barátokkal és szomszédokkal még a magyar nyelv dominál alacsonyabb szinten (20,34–36,84%-os nyelvi egyensúlymutatók). Az összesített eredményeket nézve az adatközlők testvére(i)nek nyelvválasztása a tanulókhoz viszonyítva megközelítőleg azonos használati gyakoriságot tükröz és ugyanez a tendencia figyelhető meg a célcsoportok részeredményeiben is, azaz elsődleges és másodlagos szocializálódásuk színterei szinte ugyanazon körülményeket biztosítottak.

A szülők nyelvválasztásának vizsgálata után látható, hogy gyermekeik vagy megközelítőleg hasonló arányú gyakoriságban használják a nyelveket, mint a szüleik (Má és Mk csoport), vagy valamivel alacsonyabb arányban (Há csoport). Ez a másodlagos szocializáció folyamán bekövetkezett változások következménye, ahol az oktatási programnak, illetve az iskola tannyelvének, valamint a környezet által gyakorolt hatásnak meghatározó szerepe van, hiszen többségi : kisebbségi helyzet vonatkozásában számolni kell a nyelvi és társadalmi környezet nyomásával, még ha ez más színtércsoportokhoz képest csekély is (Lanstyák–Simon 2002: 348).

Lényegesnek minősül kitérni a tanulók iskolai érdemjegyeire is, mivel a célcsoportok eltérő tannyelvű iskolások, akik túlnyomó többsége (80-91%) magyar anyanyelvű. A teljes minta az előző évi, vagyis a 2007/2008-as tanévben megszerzett osztályzatainak alakulását – teljes átlagosztályzat, valamint osztályzat magyar és horvát nyelvből – a következő táblázat tartalmazza.

6.2. táblázat. A teljes minta összesített osztályzatai a 2007/2008-as tanévben

	teljes átlag		**magyar nyelvből**		**horvát nyelvből**	
	N	**%**	**N**		**N**	**%**
1 (elégtelen)	1	0,6			1	0,6
2 (elégséges)	1	0,6	12	7,27	19	11,31
3 (közepes)	33	19,88	31	18,79	52	30,95
4 (jó)	66	39,76	38	23,03	48	28,57
5 (jeles)	65	39,16	84	50,91	48	28,57
összesen:	166	100	165	100	168	100

A teljes mintából átlagosztályzat szerint legtöbben (39,76%) jó érdemjeggyel végezték az előző tanévet, ahol a célcsoportok közül kivételt képez a Má csoportja, akik összesített eredménye 52,22%-ban jeles. Magyar nyelvből összesítve legtöbben (50,91%) jeles eredménnyel zárták az előző tanévet, ahol kimagasló a 96,77%-os arány a Há iskolásoknál, míg a Má tanulók ugyanezt 45,16%-ban produkálták, a Mk csoportban viszont ugyanakkora arányban (29,27%) oszlanak a jeles, jó és közepes érdemjegyek. Horvát nyelvből legtöbben (30,95%) közepes osztályzattal végezték a tanévet, ahol figyelembe véve a célcsoportok részeredményeit a Há iskolásoknak majdnem a fele (45,71%) és a Mk csoport egyharmada (30,95%) érte el ezt az eredményt, míg a Má tanulók érdemjegyei leginkább a jeles és a jó (31-32%) között mozognak. A vizsgált minta eredményét tekintve összesítve nagyon jól vagy jól teljesít iskolai kötelezettségeinek eleget tételében tannyelvtől és anyanyelvtől függetlenül, viszont kivételt képeznek a horvát nyelvből elért osztályzatok, ahol kimagaslóan sokan gyengébb, illetve közepes eredménnyel teljesítettek a Há csoport körében, ami visszavezethető az iskola tannyelvére, vagyis az anyanyelvre. A megoszlásokat viszont csökkentheti az is, hogy a vizsgálatban résztvevők közül összesen 31,72% nem válaszolt adott kérdéskörtől függően.

6.3.3. Az egyszemélyes nyelvhasználat fontosabb színterei

A nyelvválasztás szempontjából nagymértékű befolyást gyakorol a nyelvi és társadalmi környezet, az egyszemélyes nyelvhasználatban viszont nem szükséges a beszédpartner jelenléte, ezért ez a legspontánabb és legszemélyesebb nyelvi megnyilvánulásnak minősül, ahol a nyelvhasználónál akár a mások előtt nem vállalt gondolatai is előfordulhatnak, vagyis ez az a nyelv, amelyhez leginkább kötődik. A személyi kontextus nyomásgyakorlása a magánszférában nem, vagy csak marginálisan játszik szerepet határesetekben, illetve kevésbé jellemző módon (Lanstyák–Simon 2002: 347). Az egyszemélyes nyelvhasználat Lanstyák–Simon (uo.) tanulmánya nyomán felosztható passzív és aktív nyelvhasználatra[85], attól függően, hogy a nyelvhasználó figyelembe veszi közvetlen környezetét, valamint, hogy passzív befogadó vagy aktív alkotó. Az

[85] Lanstyák–Simon (2002: 345–6) a következő 5 színtért különböztet meg:
1. Az adatközlők aktív „egyszemélyes” nyelvhasználata (aktív magánszféra);
2. Az adatközlők passzív „egyszemélyes” nyelvhasználata (passzív magánszféra);
3. Az adatközlők kisközösségi nyelvhasználata;
4. Az adatközlők nyelvhasználata a kevésbé központosított nyilvános nyelvhasználati színtereken;
5. Az adatközlők nyelvhasználata az erősebben központosított nyelvhasználati színtereken.

A minta fiatal korát tekintve a 3., 4. és 5. pont összevontan az előző fejezetben került részletezésre.

egyszemélyes passzív nyelvi tevékenységbe tartozik a (néma) olvasás és a rádióműsorok hallgatása, illetve tévéműsorok nézése (ahol előfordulhat más – a nyelvhasználó privát szféráját érintő – emberek jelenléte). A tömegtájékoztatási eszközök a magyar köznyelv terjesztésében igen nagymértékben hozzájárulnak, hiszen „azok a kisebbségek, amelyek tudják fogni az anyanyelvi adásokat, folyamatosan az anyaországi köznyelv hatása alatt vannak, s ez jól kimutatható magyar nyelvhasználatukon" (Kiss 1994: 99).

Az egyik nyelvi receptív készség az olvasás – újság, folyóirat vagy szépirodalom – nyelvének megválasztásával és használatának gyakoriságának vizsgálatára vonatkozólag a tanulók az alábbi kördiagramban szemléltetett összesített válaszokat adták százalékos megoszlásban.

6.9. ábra. Melyik nyelven olvasol újságot, folyóiratot vagy szépirodalmat?

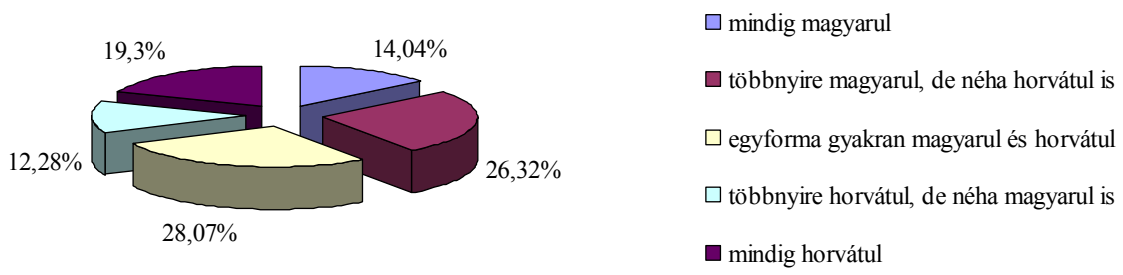

Az újság, folyóirat vagy szépirodalom olvasásával kapcsolatosan az összes adatközlőből önbevallása alapján 40,36%-a leginkább magyarul olvas, 31,58%-a horvátul, míg 28,07%-a mindkét nyelven, az összesített nyelvi egyensúlymutató pedig 3,26%-os értékkel a nyelvek közötti teljes egyensúlyra utal. A célcsoportok közül a Má fele (50%) és a Mk (43,47%) csoportja olvas magyarul (13,02–11,86%-os nyelvi egyensúlymutatók), igaz a tanulók csak alacsony szinten preferálják a magyar nyelvű olvasmányokat. A teljes átlagot ellensúlyozzák a Há csoportjának értékei, hiszen ők túlnyomórészt, azaz 65,52%-uk horvátul olvasnak, 31,03%-uk egyformán mindkét nyelven és csupán 3,45%-uk jelölték a magyar nyelvet, a nyelvi egyensúlymutató (-51,3%) pedig közepes szorossággal jelzi a horvát nyelv preferálását. Az eredmények is arra az egyértelmű tényre utalnak, hogy a másodlagos szocializáció nyelve legjobban befolyásolja az olvasás nyelvét.

6.10. ábra. Milyen nyelvű könyvek vannak a családodban?

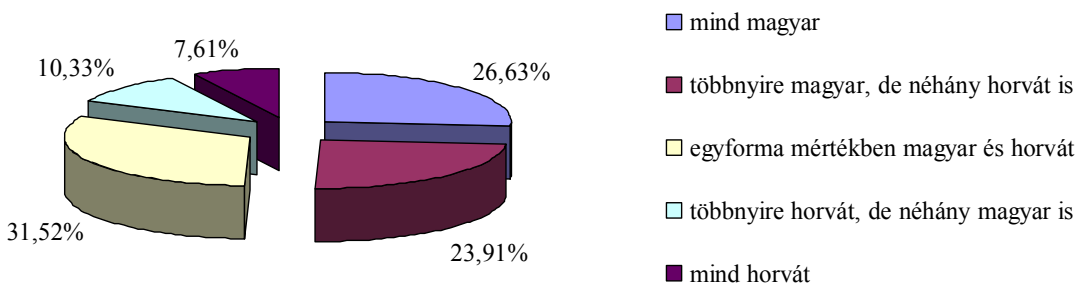

A családban lévő könyvek nyelvére vonatkozólag a tanulók 50,54%-a magyar, 31,52%-a egyforma szinten magyar és horvát, 17,94%-a pedig horvát nyelvű könyvekkel való rendelkezést jelölt. A nyelvi egyensúlymutató (25,82%) alacsony magyar nyelvhatást fejez ki a minta egészét nézve, vagyis közepes magyardominanciát a Má és Mk iskolásoknál (36,36–36,27%), valamint a horvát nyelv preferálását a Há csoportjánál (-20,59%). Szembetűnő viszont, hogy azoknál a homogén magyar házasságú családoknál, ahol a szülők nyelvhasználatában többnyire a magyar nyelv dominál, gyermekeik pedig horvát tannyelvű iskolába járnak, többnyire egyformán magyar és horvát, vagy csak horvát nyelvű könyvekkel rendelkeznek. A tanulók ezeket a könyveket összesítve 55%-ban szokták olvasni, ahol a célcsoportok válaszai is fele-fele arányban alakultak az olvasási hajlandósággal kapcsolatosan.

A produktív nyelvi kompetenciára vonatkozó kérdésre – **Ha mindkét nyelven tudsz írni, mit szoktál írni magyarul és mit horvátul?** – az írásban használt nyelvek gyakoriságáról az adatközlők hozzávetőleg azonos arányban jelölték mindkét nyelv alkalmazását. Legtöbben mindkét nyelven hasonló arányban az iskolával kapcsolatos feladatok írásbeli ellátását fejtették ki – házi feladat, házi olvasmány, fogalmazás, dolgozatok, leckék, esszék, jegyzetek, tananyag –, majd ezt követte a telekommunikációval és informatikával kapcsolatos tevékenységek – sms, levél (e-mail), msn, üdvözlőlapok, chat, blogok vezetése, számítógépes játék (hálózaton is) és internet – írásbeli produkciója, valamint a magánéleti szférát érintő íráshasználatba kategorizálható – vers (fordítás), dal, napló, regény, mese, minden (bármi) – típusválaszok voltak leginkább jellemzők. Az eredmények alapján az írás funkcionális megnyilvánulásában szignifikáns eltérés a

célcsoportokon belül nem tapasztalható, a mintának tehát megközelítően azonos arányú a két nyelv írásbeli tartalmi és felhasználási kommunikációja.

6.11. ábra. Milyen nyelvű rádióműsorokat hallgatsz?

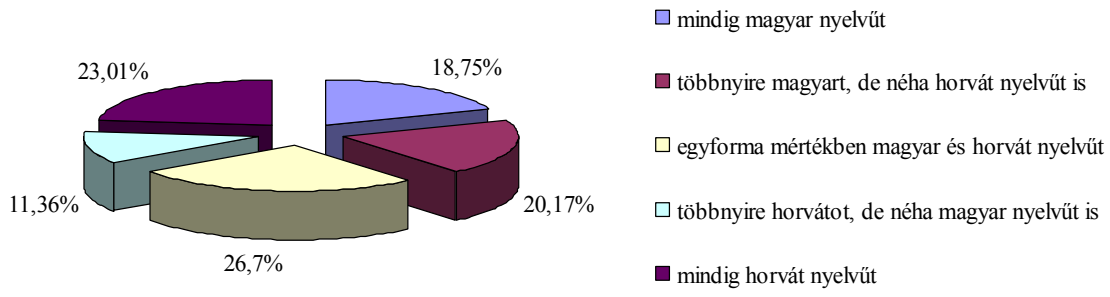

Rádióműsorok nyelvére vonatkozó kérdésre a tanulók 38,92%-a magyar, 34,37%-a horvát és 26,7%-a mindkét nyelvű hallgatást jelölte, a 0,14%-os nyelvi egyensúlymutató pedig a nyelvek közötti teljes egyensúlyra utal. A célcsoportok között a Má és a Mk csoportjánál ugyan alacsony szinten, de még a magyar nyelvű rádióműsorok dominálnak (4,95–10,29%-os nyelvi egyensúlymutatók), míg a Há tanulóknál a horvát nyelvű (-27,94%-os nyelvi egyensúlymutató).

6.12. ábra. Milyen nyelvű tévéműsorokat nézel?

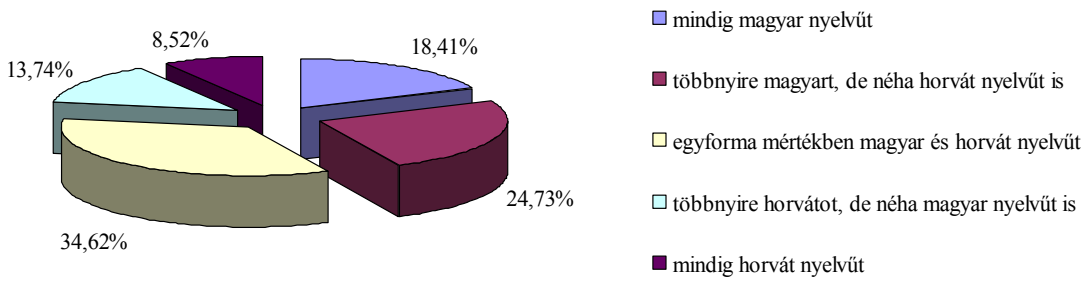

A tévéműsorok nézettségével kapcsolatosan az adatközlők valamivel jobban preferálják a rádióműsorokhoz viszonyítva a magyar nyelvű adásokat, hiszen 43,14%-uk leginkább a magyar, 34,62%-uk egyformán mindkettőt és 22,26%-uk pedig a horvát nyelvű műsorokat jelölte, a nyelvi egyensúlymutató (15,38%) ugyan alacsony mértékben,

de a magyar nyelv hatását jelzi. A célcsoportok részeredményeiben a Má és a Mk tanulóinál ebben a kategóriában is a magyar nyelvű tévéműsorok nézettsége dominál (27,37–5,66%-os nyelvi egyensúlymutatók), míg a Há csoportjánál az egyforma nézettség magyar és horvát nyelven is (-2,94%-os nyelvi egyensúlymutató).

Az egyszemélyes aktív nyelvhasználat színterei kategóriájába tartoznak az adatközlők imádkozás, gondolkodás, számolás, káromkodás és állatokhoz szólás közbeni nyelvválasztása, hiszen ezeken a magánszférát illető nyelvhasználati színtereken, a beszélők gondolati (belső) síkon a számukra legtermészetesebbnek tűnő nyelvhez folyamodnak és nyelvi produktumot hoznak létre. A nyelvi befolyásolhatóság hiányában ez a szféra a beszélő legtisztább nyelvválasztási megnyilvánulása, hiszen nem kell odafigyelnie más emberek nyelvtudására, illetve attitűdjére, viszont a nyelvhasználat aktív jellegéből adódóan elképzelhető esetleges meghallóként közvetlen környezetének jelenléte. Emellett a korai kétnyelvűsödés eredményeként minősülő teljes kétnyelvűség fokmérője lehet a kétnyelvű egyén imádkozás, álom, számolás, magában beszélés, naplóvezetés, káromkodás közbeni mindkét nyelv használata is (Kiss 2002: 214). Az aktív egyszemélyes szférában a tanulók magyar nyelv használata kiemelkedő szerepkörű, hiszen ezen színterek összesített eredményei a magyar nyelv közepesen szoros dominanciájára utalnak (39,61%-os nyelvi egyensúlymutató), ahol túlnyomórészt a magyar nyelvet használják (62,24%), lényegesen kevesebben pedig egyformán mindkét (19,44%), valamint a horvát nyelv (18,33%) alkalmazását jelölték. Ezen eredményeket jól szemlélteti az alábbi összesített százalékos diagram, majd ezt követő részeredmények ismertetése.

6.13. ábra. Melyik nyelven szoktál ...?

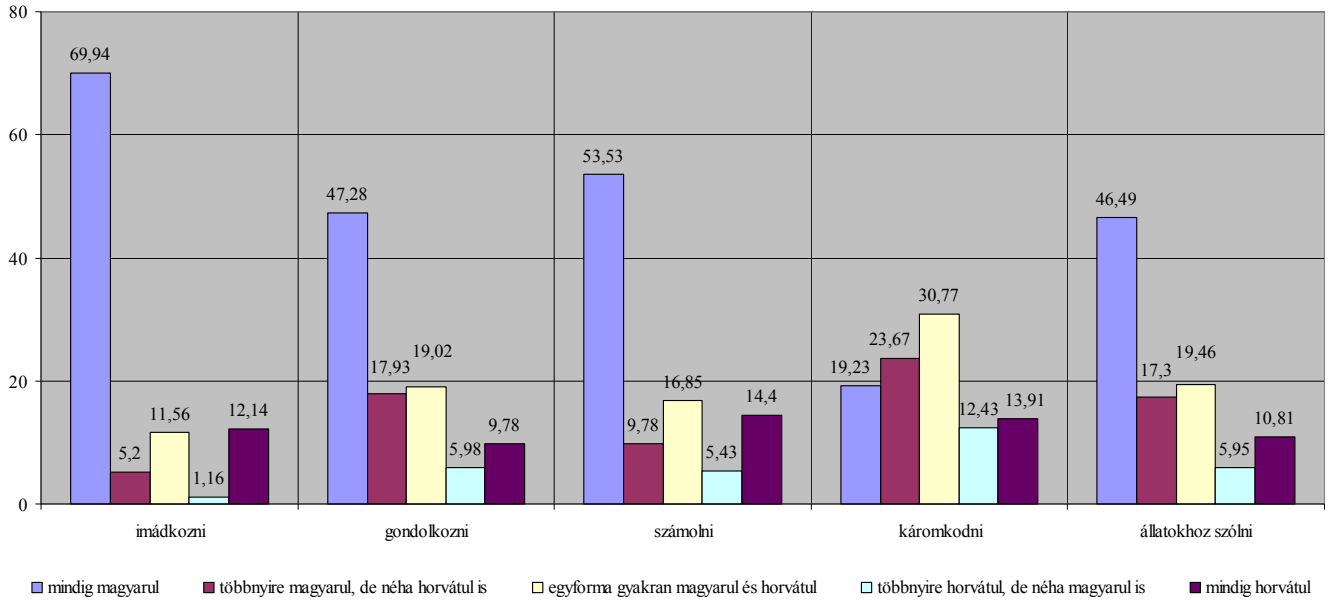

Imádkozás közben a teljes minta 75,14%-a leginkább a magyar, 13,3%-a a horvát és 11,56%-a egyformán mindkét nyelvet használja, a nyelvi egyensúlymutató (59,83%) pedig közepesen erős magyar nyelvhatást fejez ki. A Má és Mk célcsoportoknál erősen a magyar nyelv dominál (73,16–74,71%-os nyelvi egyensúlymutatók), míg a Há tanulóknál a megoszlások a nyelvek közti teljes egyensúlyt jelzik (4,41%-os nyelvi egyensúlymutató).

A gondolkozás nyelve közepes szinten magyardomináns (43,48%-os nyelvi egyensúlymutató), ahol a tanulók 65,21%-a a magyar nyelvet használja, 19,02%-a egyformán a magyart és a horvátot is és 15,76%-a pedig többnyire a horvátot. A célcsoportok közül ebben az esetben is a Má és a Mk csoportjai túlnyomórészt a magyar nyelvet választják (66,67–60,58%-os nyelvi egyensúlymutatók), a Há tanulóinál pedig jóval kevésbé (19,12%-os nyelvi egyensúlymutató).

A spontán számolásnál az adatközlők szintén a magyar nyelvet preferálják (41,3%-os nyelvi egyensúlymutató), hiszen 63,31%-uk leginkább magyarul számol, 19,83%-uk horvátul, 16,85%-uk pedig egyformán mindkét nyelven. A számolás nyelvének választása azonban már a másodlagos szocializáció következménye, ahol az iskolának, illetve az iskola tannyelvének döntő szerepe van. Ezt alátámasztják a célcsoportok eredményei, hiszen míg a Má és Mk iskolásoknál erősen a magyar nyelvi hatás érvényesül (75,28–58,65%-os nyelvi egyensúlymutatók), addig a Há csoportnál közepes szinten a horvát nyelv dominál (36,76%-os nyelvi egyensúlymutató).

Érdekes viszont a tanulók káromkodás közbeni nyelvválasztása, hiszen az előzőekhez viszonyítva kevésbé alkalmazzák a magyar nyelvet ezen önkifejezés formájában, a nyelvi egyensúlymutató (10,95%) pedig lényegesen alacsonyabb szinten jelzi a magyar nyelvhatást. Az arányok egyenletesebb eloszlást tükröznek a nyelvek között, mivel a tanulók 42,9%-a legtöbbször magyarul, 30,77%-a egyformán magyarul és horvátul, 26,34%-a pedig horvátul káromkodik. A Má és Mk célcsoportoknál alacsony mértékű magyar nyelvi hatás látható (31,48–20,75%-os nyelvi egyensúlymutatók), a Há tanulói pedig horvátdomináns csoportot képeznek (-20,59%-os nyelvi egyensúlymutató).

Az állatokhoz való beszédben az adatközlők általában inkább a magyar nyelvet preferálják (41,35%-os nyelvi egyensúlymutató), azaz 63,79%-uk a magyar nyelvet, 19,46%-uk egyformán mindkettőt és 16,76%-uk a horvát nyelvet használják. Ezen a színtéren a részeredmények alapján általában mind a három célcsoport leginkább a magyar nyelvet választja (61,49–46,23–25%-os nyelvi egyensúlymutatók).

6. 4. A nyelvhasználat kétnyelvűségben

A nyelvhasználati színterek elemzésének eredményeiből látható, hogy a vizsgált minta alanyainak nyelvi repertoárjában a magyar nyelv túlnyomórészt erős szerepet tölt be, nem csak az informális és formális színtereken, hanem az egyszemélyes nyelvhasználatukban is. Ez leginkább azoknál a tanulóknál érzékelhető, akik anyanyelvű iskolába járnak, hiszen náluk egyöntetűen a magyar nyelv van túlsúlyban minden színtéren. A többségi nyelven tanulók körében, akik a magyart csupán anyanyelvápolásként tanulják, még az anyanyelvük dominál, viszont adott színtereken, mint már az egyszemélyes nyelvhasználatukban is – (néma) olvasás, könyvek nyelve, rádióhallgatás, tévénézés, számolás, káromkodás – már leginkább a horvát nyelvet preferálják igen magas mértékben. Ez már a barátokkal, szomszédokkal, tanárokkal és osztálytársakkal zajló verbális kommunikációjukban is megnyilvánul, ami viszont nem meglepő, hiszen horvát nyelvközösségben szocializálódnak. Kétnyelvűségben – főként akkor, amikor a két nyelvet különböző társadalmi helyzetben sajátították el – gyakori, hogy meghatározott témákhoz meghatározott nyelv kapcsolódik (Bartha 1999: 122). A nyelvválasztás – egyéni és közösségi szinten – nem egy statikus állapot, hiszen a verbális interakciók folyamán számos eltérő beszédhelyzetek alakul(hat)nak, még ha azonos téma–helyszín–résztvevő általában azonos (legalábbis megközelítőleg) beszédhelyzetet indukál. Az informális szférára korlátozott nyelvhasználatnál viszont gyakran megszűnik a stilisztikai változatosság, amelynek következtében funkcionális nyelvrendszeri változások történnek. Az anyanyelv kizárólag a családi színtérre való visszaszorulásával hosszútávon fennáll a nyelvvesztés (nyelvcsere) veszélye, így kérdéses, hogy ezen csoport gyermekei beszélik-e még majd szüleik anyanyelvét.

A nyelvi asszimiláció folyamata leginkább mérhető a különböző generációs csoportok nyelvválasztási szokásainak vizsgálatával. A fokozatos nyelvcsere nemzedéki változás, az egyes életkori csoportok nyelvhasználati gyakorlatában különbségek mutathatók ki és ha az egyes csoportok nyelvválasztási szokásai különböző nyelvhasználati színtereken gyökeresen eltérőek (például a fiataloké az idősekétől), akkor az egyik nyelvi egynyelvűségből egy átmeneti kétnyelvű szakaszon át a többségi nyelvű egynyelvűség felé tartó nyelvcserefolyamat zajlik a vizsgált közösségben (Bartha 2007: 219–20). A minta szüleinek nyelvhasználatánál szinte egybehangzó eredmények születtek, hiszen a magyar tannyelvű iskolások szülei kimagaslóan magas mértékben csak a magyar nyelvet választják a vizsgált színtereken, míg a horvát tannyelvű tanulók szülei a magyar mellett a baráti és a

szomszédi érintkezéseikben kizárólag a horvát nyelvet választják. Ez feltehetően a környezet nyelvének domináns szerepkörének, valamint a magyar nyelvvel kapcsolatos pozitív attitűd gyengülésének – ezáltal használatának csökkenése – hatása. Gyermekeik megközelítőleg hasonló gyakoriságú nyelvhasználatot produkálnak (a horvát tannyelvű iskolások már alacsonyabb mértékben), ami valószínűleg a szülők nyelvmegőrzésére vonatkozó tudatos nyelvtervezési stratégia következménye. Herman–Samu (1987: 528) szerint „az együtt élő nyelvek közül hosszabb távon az marad meg, amelynek szerepköre, funkciói szélesebb sávon fedik a mindenkori korszerű, aktuális társadalmi tevékenységek szükségleteit. […] az a nyelv, amely a magánszféra, a családi életre szorul vissza, néhány generáción belül el szokott tűnni. Ezt a folyamatot a csoporthoz való tartozás tudata, a csoport iránti hűség bizonyos fokig lassíthatja, de egy idő után az identitástudat nem nyelvi területekre kezd támaszkodni, és egyre kevésbé gátolja már a nyelv eltűnését.”

7. Nyelvi attitűd szerepe kisebbségi helyzetben

A nyelvválasztást több meghatározó tényező együttesen befolyásolja, mint a közvetlen környezet, család, életkor, beszédhelyzet és nem utolsósorban az azonosságtudat, vagyis hogy az egyének mennyire kívánják azonosítani magukat egy nyelvi csoporttal vagy mennyire szeretnének elkülönülni tőle (Bartha 1999: 100). Egy nyelv használata egy másikkal szemben az identitás azonnal és mindenki által látható és hallható ismertetőjelével látja el az embert, amellett, hogy a nyelv különösen világos kapcsolatot jelent a múlttal (Crsytal 2003: 52). A nyelvi értékítélet kialakulásával magáról a nyelvet használó emberről, személyiségéről gondolunk, feltételezünk, állítunk valamit, valamely nyelvi forma vagy formák használata alapján (Kiss 2002: 145). Ugyanakkor egymással szoros összefüggésben a társadalmi, gazdasági, politikai, demográfiai tényezők is kölcsönhatással vannak a beszélők nyelvhasználatára, illetve nyelvi magatartására, főként kisebbségi közösségekben, ahol az attitűdnek kiemelkedő szerepe van a nyelvcsere–nyelvmegtartás folyamat irányára. Ez nagyban függ attól, hogyan vélekedik az adott közösség saját magáról, nyelvváltozatairól, illetve a környezetében élőkről, azok nyelvéről (Csernicskó 2004: 473). Gal (1991: 75) szerint „noha a nyelvcsere nyilván nagyon fontos külső társadalmi és gazdaságpolitikai tényezőktől függ, fontos vizsgálni a belső feltételeket is. Ezek közé tartozik az emberek belső mentalitása, a nyelvhez tapadó értékrendszer és attitűdök. Ezek határozzák meg, hogy melyik irányban és hogyan folyik a nyelvcsere: hogy lesz-e nyelvcsere egyáltalán”.

A nyelvi attitűd[86] „az egyes embereknek és emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, nyelvi jelenségekkel és elemekkel, illetőleg a konkrét nyelvhasználattal szembeni beállítottságát, hozzájuk való viszonyulását, róluk kialakult értékelő jellegű viselkedését jelöli” (Kiss 2002: 135). Kiss (uo.) csoportosítása alapján a nyelvi attitűd összetevői:

- a megismerő (kognitív) – az adott jelenségre vonatkozó mindenfajta ismeretet jelöli,
- az értékelő (evaluatív) – érzelmi értékek kapcsolódnak a meglevő ismeretekhez, hiedelmekhez (központi összetevő),
- az akarati összetevő (az első két komponens által meghatározott) – átalakul viselkedési készültséggé, törekvéssé az ismeretek, hiedelmek és a hozzájuk kapcsolódó érzelmi értékek, „instrukciókat” eredményezve a konkrét helyzetekben való viselkedésre.

[86] Elsőként Wallace Lambert (társadalompszichológus) vizsgálta a hetvenes években.

7.1. ábra. Az attitűd összetétele

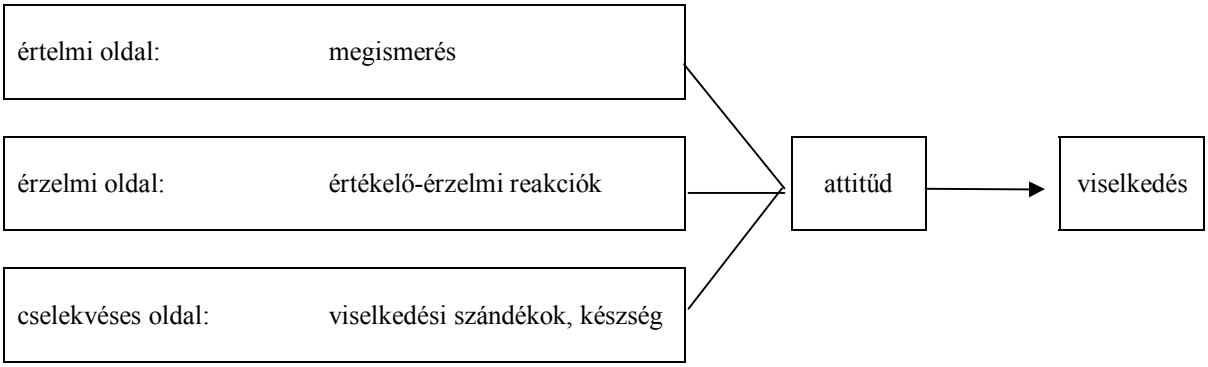

Forrás: Kiss 2002: 136

A társadalmi meghatározottságú nyelvi attitűd a beszélőközösség társadalmi szokásait, viselkedési szabályait és előítéleteit tükrözi. A nyelvi attitűdök és sztereotípiák vizsgálata fontos ismereteket szolgáltathat egy beszélőközösség azonosságtudatáról, kisebbségi közösségekben pedig az anyanyelv jövője múlhat a beszélők nyelvi attitűdjén. A szociolingvisztikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a nyelvi attitűdök általában egy, már korábban meglévő nem nyelvi sztereotípia nyelvi igazolásaként, mintegy megerősítéseként alakulnak ki (Kiss 2002: 136). A nyelvi presztízs és a nyelvi stigma két ellentétben álló megkülönböztethető fogalmak, melyek egyaránt befolyásolják a beszélő nyelvekkel, illetve nyelvváltozatokkal szembeni beállítottságát, hiszen míg a nyelvi presztízs a nyelv társadalmi elismertségét és tekintélyét jelenti, vagyis a követendő nyelvváltozatot, addig a nyelvi stigma egy nyelv vagy nyelvváltozat leértékelését jelenti egy elfogadottabb köznyelvi formával szemben. A stigmatizált nyelvváltozatnak is lehet presztízse – ellenkező esetben használata kiszorulna a köznyelvből (pl. nyelvjárások, suksükölés) –, ez a rejtett presztízs, melyet Labov a következőképpen határoz meg: „azokat a pozitív konnotációkat, értékeket jelöli, amelyeket a beszélőközösség meghatározott rétege, bizonyos tagjai a nem köznyelvi, illetőleg nyilvánvalóan alacsony helyzetű vagy „helytelen", tehát a stigmatizált nyelvi formákhoz kötnek" (Kiss 2002: 137). A nyelvi attitűd – a presztízs- és a stigmamegítélések is – változása pozitív, illetve negatív következményeket vonhat maga után, hiszen egy nyelv vagy nyelvváltozat megszűnhet, módosulhat, használatosabbá válhat, vagy akár egy új alakulhat ki, mivel már „az alapvető társadalmi változások azonnal éreztetik hatásukat a nyelvben" (Nyomárkay 2004a: 173). Erre külső társadalmi tényezők és belső jelenségek – mint a beszélők nyelvhez vagy nyelvekhez fűződő viszonyulása –, egyaránt hat(hat)nak. Terestyéni (1990: 45-6) a

kommunikációs-kulturális rétegződés nyilvános nyelvhasználatának vizsgálatánál a beállítódás típusokat következőképpen különíti el:

Racionális: (cél- és feladatorientált)	+ pontos + határozott + egyszerű + tömör	- közvetlen - udvarias
Kapcsolatorientált: (a kommunikációs partnerre irányuló, empatikus stílus)	+ közvetlen + udvarias	- határozott - megfontolt - egyszerű
Státuszorientált: (távolságtartó, erősen formális stílus)	+ megfontolt + ízes-magyaros + határozott	- közvetlen - udvarias (- pontos)

Szociolingvisztikai szempontból két-, illetve többnyelvű beszélőközösség körében a nyelvi attitűd vizsgálata elengedhetetlen, hiszen a kisebbségi nyelvhez fűződő viszonyulás döntő szerepet játszik annak megmaradásában vagy visszaszorulásában, azaz elsajátításának hatékonyságában és használatának mértékében. Egy közösségben mit és hogyan tanul meg egy gyermek, a mindenkori közösségtől, annak társadalmi szerveződésétől, értékrendjétől, nézeteitől, nyelvhasználati szokásaitól és egyéb tényezőktől függ (Kiss 2002: 86). Az identitástudat részeként a nyelv átörökíthető, viszont az empirikus kutatások rámutatnak, hogy nem elegendő a gyermeket eljutatni a nyelvi kompetencia szintjére más tényezők együttes kölcsönhatásának is elősegíteniük kell e folyamatot (Zsilák 1992: 33). Kiss (2002: 143) szerint „a nyelvi attitűd megváltozása a kisebbségi nyelv fennmaradásának esélyeit megnöveli. […] A kárpát-medencei magyar kisebbségnek anyanyelvükhöz való viszonyulásának is döntő szerepe lesz a kisebbségi magyar nyelv jövőjét illetően.”

7.1. Nyelvi attitűd vizsgálata – a horvát és a magyar nyelvváltozatok megítélése

A kérdőívben a nyelvi attitűd és sztereotípia vizsgálatára alkalmazott kérdéseket Fodor–Huszár (1998: 196–210), Imre (1963: 279–83), Kiss (1996: 138–51), Kontra (1997: 224–32) és Sándor (2000: 163–68) tanulmányai alapján készítettem *(3. számú melléklet: IV. pont)*.

A nyelvi attitűd felmérésének első kérdése az érintkező nyelvek presztízsével kapcsolatosan érzelmi tényezőre vonatkozott, mégpedig **Melyik nyelvet szereted jobban?** Az adatközlők összesített válaszait az alábbi kördiagram szemlélteti (N=178).

7.2. ábra. Melyik nyelvet szereted jobban?

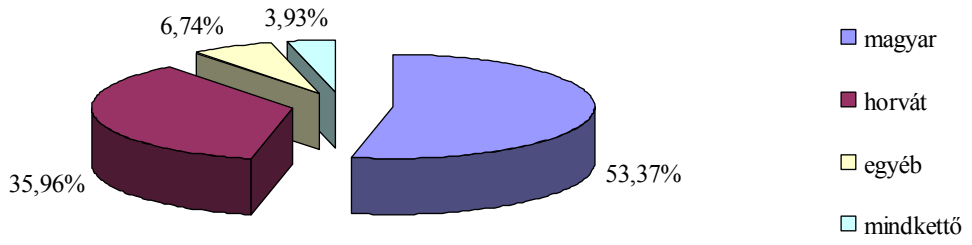

A vizsgálatban résztvevő tanulók összesítve az érzelmi beállítódásuk tekintetében még leginkább a magyar nyelvet részesítik előnyben, ami túlnyomórészt jellemző a Mk tanulókra (65,38%), míg a Má és a Há csoportjánál csupán fele arányban jelölték az anyanyelvi kötődést (50–51,43%). A horvát nyelvhez viszont legnagyobb mértékben a Má iskolások kötődnek (43,48%), majd a Há (34,29%) és legkevésbé a Mk (28,85%) csoportja. Alacsony mértékben ugyan – célcsoportonként Má (4 fő), Mk (2 fő) és Há (1 fő) –, de előfordult a mindkét nyelvhez való kötődés is. Az egyéb nyelvek között szerepelt a német (7 fő), az angol (4 fő) és a német–francia (1 fő), ami viszont meglepő eredménynek számít, figyelembe véve, hogy csupán 1 adatközlő német anyanyelvű és általános esetben a beszélők az elsődleges szocializáció folyamán elsajátított anyanyelvükhöz sokkal inkább pozitívan viszonyulnak, mivel ismeretileg és érzelmileg is elsődlegesen ehhez kötődnek (Kiss 2002: 138). A válaszok alapján azonban az is megfigyelhető, hogy a tanulók érzelmileg jóval alacsonyabb mértékben (60,87%) kötődnek a magyar nyelvhez anyanyelvük ellenére (a teljes minta 82,56%-a magyar anyanyelvű) és ugyanez látható a horvát anyanyelvű tanulóknál is, hiszen közülük a többség ugyancsak az anyanyelvéhez kötődik (60%) a viszonylag magas arányú magyar nyelvű kötődés mellett (26,67%). Ezt alátámasztják az asszociációs vizsgálat alapján végzett χ^2–próba és Crammer-féle korrelációs együtthatók alacsony szorosságú eredményei. Ugyanakkor a szülők iskolai végzettsége és a tanulók nyelvi kötődése között is alacsony mértékű összefüggés látható, hiszen a magyar nyelvhez az alap- és középfokú végzettséggel rendelkező szülők gyermekei a felénél is magasabb arányban (51,52–54,84% között), míg a horvát nyelvhez egyharmaduk (29,55–39,39% között) kötődik jobban. A felsőfokú végzettségű szülők gyermekeinél viszont vagy egyforma mértékű kötődés figyelhető meg mindkét nyelvhez

(41,18–41,18% az édesanyák esetében), vagy magasabb a horvát nyelvhez (54,54% az édesapák esetében).

Kifejezőkészségükre összesítve azonban magasabb arányban jelölték a magyar nyelvet (63,19%) az érzelmi beállítódásukhoz viszonyítva (N=182).

7.3. ábra. Melyik nyelven tudod könnyebben kifejezni magad?

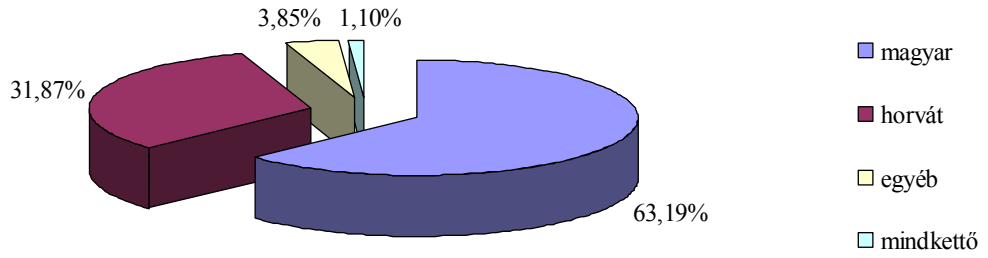

A célcsoportok közül a magyar nyelvet a tanulók túlnyomó többsége, azaz a Mk 73,59%-a és a Má 67,02%-a jelölte könnyebbnek kifejezésében, míg a Há csoportja csupán 37,14%-a. A megoszlások egyértelműen a horvát nyelv felé tolódnak a Há csoport esetében, hiszen 54,29%-a már horvátul jobban tudja kifejezni magát, ellenben a Má 28,27%-os és a Mk tanulók 22,64%-os eredményeivel. Az egyéb nyelv (1,1%) kategóriájában 6 adatközlő a németet és 1 az angol nyelvet jelölte.

A szociológiai változók asszociációs vizsgálata alapján a nem szerinti megoszlásban kevésbé tapasztalható szignifikáns különbség, viszont az anyanyelv és a szülők iskolai végzettsége a tanulók nyelvi kifejezőkészségével jelentős összefüggést mutat. Szembetűnő eredmény, hogy a magyar anyanyelvű tanulók (75,36%) jóval magasabb mértékben jelölték a horvát kifejezőkészségüket jobbnak (18,84%), mint ahogy a horvát anyanyelvű tanulók (88,89%) a magyar nyelvet (7,41%) az egyéb nyelvek mellett. A magyar nyelvet leginkább az alap- (71,11%) és a felsőfokú (64,71) iskolázottságú édesanyák, valamint az alap- (70,97%) és középfokú (64,58%) végzettséggel rendelkező édesapák gyermekei jelölték. A horvát nyelvet pedig a felsőfokú (54,55%) édesanyák, valamint megközelítőleg hasonló arányban a közép- (42,42%) és felsőfokú (36,36%) végzettségű édesapák gyermekei választották könnyebbnek.

A tanulók túlnyomó többségben szubjektív megítélésük szerint ismeretlenek számára beszédjük alapján észrevehető, hogy kétnyelvűek (64,25%).

7.4. ábra. Az ismeretlenek észreveszik-e, hogy kétnyelvű vagy?

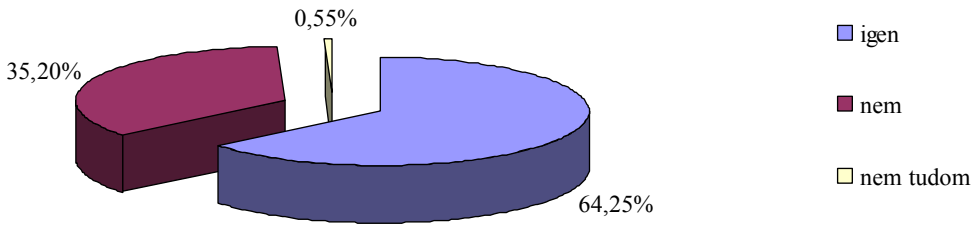

A válaszadók közül (N=178) legnagyobb arányban a Mk csoportja tartja mások számára észrevehetőnek a kétnyelvűségét (73,08%), majd a Má (62,37%) és legkevésbé a Há tanulói (57,58%). Néhol magyarázatképpen a válaszok között szerepelt *„A magyarok nem, de a horvátok igen”*, mely arra utal, hogy a kisebbségben élő magyar beszélőknél bizonyos hiányosságok észlelhetők horvát nyelvhasználatukban, vagyis nyelvi rendszerükben (akár csupán fonetikai, illetve akcentus). A nemi hovatartozás, az anyanyelv, valamint a szülők iskolai végzettsége és a tanulók pozitív vagy negatív válaszadásának vizsgálatánál alacsony, illetve közepes szorosságú kapcsolat áll fenn, hiszen a pozitívan válaszolók többsége lány (70,79%), valamint magyar anyanyelvű (68,38%), míg a horvát anyanyelvűek valamennyivel alacsonyabb arányban (56%) szerepeltek, viszont véleményük szerint többségüknél szintén észrevehető a kétnyelvűségük. A szülők iskolai végzettsége szempontjából az alap- (84,09%) és középfokú (60,94%) végzettségű édesanyák gyermekei válaszoltak leginkább igennel, míg az édesapák esetében megközelítőleg azonos arányban a közép- (65,63%) és az alapfokú (64,52%) iskolázottsággal rendelkezők. Ezzel szemben a negatívan válaszolók közül leginkább a fiúknál (40,24%), a horvát anyanyelvűeknél (44%), valamint a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők gyermekeinél (60% az édesanyák és 45,45% az édesapák esetében) nem észrevehető a kétnyelvűségük.

Az eredményekből megállapítható, hogy a vizsgált minta nagy többségben magyar anyanyelvű és könnyebben fejezi ki magát anyanyelvén, viszont érzelmileg sokkal kevésbé kötődik a magyar nyelvhez. A tanulók nyelvi értékítéletükben a horvát nyelv viszonylag magas szerepet tölt be, annak ellenére, hogy magyarul könnyebben fejezik ki magukat és kommunikációjukban észrevehető a kétnyelvűségük. Ez viszont a környezet nyelvének presztízsnövekedésének tulajdonítható, mely evidensen a magyar nyelv

presztízsvesztésével jár együtt. A nyelvhasználó akár pozitív, akár negatív beállítódásának komoly következményei lehetnek, hiszen nyelvválasztását jelentősen meghatározza az általa ismert nyelvekhez való viszonyulása.

7.1.1. Viszonyulás a horvát nyelvhez

Egy közösség kétnyelvűségének leírásakor nemcsak a kisebbségek viszonyulását szükséges megismerni anyanyelvükhöz és annak vernakuláris, illetve elsődleges – legjobban birtokolt – változatához, hanem a többségi nyelvhez fűződő viszonyukat is, vagyis az államnyelvhez fűződő viszonyulásukat ugyancsak fel kell tárni (Kiss 2002: 14, Sándor 2000: 36). Az alábbi diagram szemlélteti a vizsgált minta többségi, azaz horvát nyelvhez fűződő viszonyulását, melynek felderítésére három kérdés vonatkozott. A nyelvi attitűd megismerő (kognitív) komponensére az első két kérdés, míg az értékelő (evaluatív) összetevőre a harmadik kérdés irányult, melyek összességében nyilvánvalóan hatással vannak az egyén érzelmi értékrendszerének kialakulására.

7.5. ábra. Viszonyulás a horvát nyelvhez százalékos megoszlásban

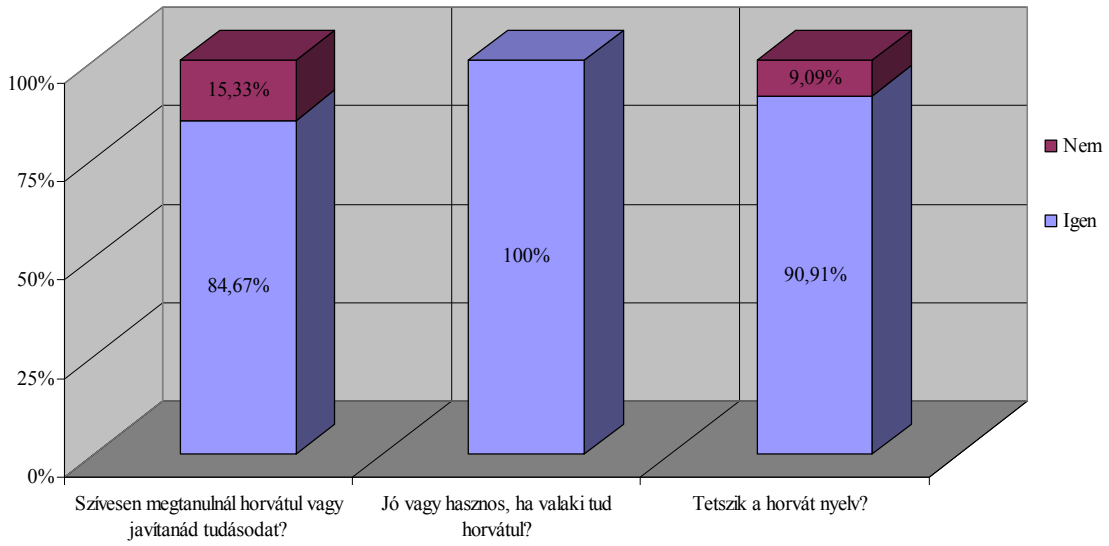

Arról a kérdésről **Ha nem vagy gyengén tudsz horvátul, szívesen megtanulnál, vagy szeretnéd a tudásodat javítani?** a válaszadók (N=150) túlnyomó többsége pozitívan vélekedett (84,67%). A vizsgált ismérvek közül ez többnyire jellemző a lányokra (91,89%), míg az anyanyelv és a szülők iskolai végzettsége szerint nem látható

meghatározó különbség. A célcsoportok közül leginkább a Má (88,37%) és ezt szorosan követve a Mk (86,37%) csoportja, legkevésbé pedig a Há (70,37%) tanulói szeretnének javítani horvát nyelvtudásukon. A továbbiakban az átláthatóság kedvéért a válaszok megoszlási gyakoriság és kategória szerinti bontásban csökkenő rangsorban kerülnek ismertetésre szó szerint idézve az adatközlők leírt véleményét. Pár típusválaszt kiemelve a pozitív válaszok között – azok körében, akik magyarázattal is alátámasztották indoklásukat (N=110) – a következő szempontok szerepeltek:

- felfigyelhető az erős területi és nemzeti kötődés lakhelyükhöz, illetve Horvátországhoz, mint szülőhazához – *„Horvátországban élek", „Horvátországban élünk és ez a hazám", „Horvát állampolgár vagyok"* –, valamint az államnyelv fontosságának hangsúlyozása – *„Ebben az országban élünk, illik tudni az állam nyelvét", „Köteles vagyok tudni azt a nyelvet, amelyik országban tartózkodom", „Hogy ebben az országban maradhassak".*
- magasabb szintű nyelvtudással könnyebb társadalmi érvényesülés, az életben és a munkában – *„Horvátországban élek és itt jobban kell mint én tudok", „Könnyebben boldoguljak", „Szükség van rá, mert Horvátországban élek", „Nem lehet Horvátországban élni nélküle", „Kelleni fog, szükséges a további életemhez", „Jól jöhet az életben", „Könnyebben munkát tudjak találni"* –, ahol némelykor egyfajta pesszimista hozzáállás is látható az ország és az érvényesülés terén – *„Horvátországban is lehet munkát találni".*
- kiemelkedő arányú a két- vagy többnyelvűség értékét, hasznosságát és szükségességét tartók köre – *„Jó ma több nyelven tudni", „Hasznos az életben a soknyelvűség", „Több nyelven megértessem magam", „Jobb tudni több nyelvet, mint egyet", „Ahány nyelvet tudsz annyit érsz", „Minél több nyelvet tudok, annál jobban találom föl magam a világban".*
- verbális készség- és szókincsfejlesztés, kifejezés és nyelvtudás tökéletesítése, valamint megértés erősítése – *„Szeretnék jól beszélni", „Tudjak jobban beszélni és kifejezni magam", „Jobban tudjam kifejezni magam", „Ne legyenek problémáim a beszéddel", „Gazdagabb legyen a szókincsem", „Erősítsem a szókincsemet", „Jól tudok horvátul, de sok komplikált szavat is megtanulnék még".*
- kommunikáció általi indoklás, horvátokkal és másokkal, mint „mi és ők" megkülönböztetés – *„Szeretnék beszélni másokkal", „Ha horvátul kérdezenek akkor tugyak rá válaszolni", „Bírjak horvátul beszélni az emberekkel", „Minél több emberrel tudjak kommunikálni", „A klub ahol játszok horvátul beszélnek", „Hivatalos hejeken".*
- iskolai előmenetel és újdonság felé nyitottság értékbeli szerepe – *„Szeretnék javítani a jegyeken", „Horvát főiskolában szeretnék menni", „Szeretek mindig újat tanulni".*

- nyelv esztétikai minősítése – *„Ez is egy szép nyelv”, „Érdekes a nyelv”, „Jó a magyar nyelv is, de jó, ha tudunk horvátul”.*
- a horvát nyelv az értelmi képességgel való összevonásával azonosított válaszok is előfordultak – *„Azért mert okosabb leszek”, „Ne legyek buta”.*
- nehéz nyelv, ezért ismerőjének kiváltság – *„Mert jó, mert nehéz”.*
- többnyelvűség és turisztikai szempont egybevetése – *„Minél több nyelvet tudjak és a turizmus véget”.*
- valamint indoklás nélküli – *„Csak”* – típusválaszok leginkább jellemzők.

Negatív véleményt a horvát nyelvtudás iránt (15,33%) leginkább a Há (29,63%), majd a Mk (13,51%) tanulói és valamennyivel kevésbé a Má (11,63%) csoportja képviselt. Indoklásként (N=8) többnyire a megelégedettség a jelenlegi nyelvtudással szerepelt – *„Elég jól tudok”, „Jól tudok horvátul beszélni”, „Meg vagyok elégedve”* –, de előfordult a lakhelyváltoztatásra vonatkozó – *„Magyarországon fogok élni”* – választípus is, ahol észrevehető az anyaországhoz való területi kötődés. A negatívan vélekedők többsége fiú (15,91%).

Magyarázattal is alátámasztva többnyire a lányok fejtették ki véleményüket (57,27%). A nemi hovatartozás és a tanulók válaszadásának minősítésénél alacsony mértékű kapcsolat mutatható ki, míg a szülők iskolai végzettségének vizsgálatára vonatkozólag nem tapasztalható meghatározó különbség a figyelembevett ismérvek alapján.

Az eredmények arra utalnak, hogy a vizsgálatban résztvevők a horvát nyelvtudásuk javítását túlnyomóan a könnyebb társadalmi érvényesülés ösztönzi a későbbiekben, amellett, hogy kiemelkedően erős területi és nemzeti kötődés figyelhető meg Horvátországhoz, mint szülőhazához, hiszen az egyéb kategóriájú típusválaszok ugyancsak erre utalnak. Ezt bizonyítja az egyöntetű pozitív válasz arra a kérdésre, hogy **Szerinted jó, hasznos az, ha tud valaki horvátul?**, mivel az összes nyilatkozó adatközlő (N=182) hasznosnak és jónak vélte a horvát nyelvtudást. Túlnyomóan a lányok vállalkoztak (56,35%) a fiúkhoz (43,65%) viszonyítva magyarázattal is kifejteni véleményüket (N=126). Indoklásként a következő jellegű típusválaszok fordultak elő:

- erős területi kötődés Horvátországhoz – *„Horvátországban élek és ezért tudnom kell horvátul”, „Horvátországban tudni kell horvátul, hiszen itt élünk”, „Fontos tudni azon ország nyelvét amelyben élünk”, „Horvát állampolgár vagyok és szeretem a horvát nyelvet”* –, ahol a magyar középiskolások köréből horvát nyelven is válaszoltak – *„Zato što živim u Hrvatskoj i svatko bi trebao znati hrvatski (Mivel Horvátországban*

élek és mindenkinek tudnia kellene horvátul)" –, az államnyelv fontosságának kiemelése – *„Az államnyelvet mindenkinek tudni kell", „Országnyelv", „Kell beszélni az ország nyelvét"* –, valamint az ország és az anyanyelv egybevetése – *„Ebben az országban a horvát az anyanyelv", „Hogy tudjon beszélni a saját országában".*

- kommunikáció általi indoklás – *„Beszélhetek az emberekkel és mert megértjük egymást", „Idegen emberekkel is beszélni tudok", „Mindenki megértse másokat"* –, illetve kommunikáció horvátokkal és másokkal, mint „mi és ők" megkülönböztetés – *„Hogy tudjon horvátokkal beszélni", „Mert tud kommunikálni a horvátokkal"* –, valamint beszédfejlesztés – *„Ne legyenek problémáim a beszéddel".*
- két- vagy többnyelvűség értékbeli szerepe, hasznossága és szükségessége – *„Soha nem rossz több nyelvet beszélni", „Minél több nyelvet tudunk annál könnyebb az élet", „Több nyelvet tud és mert itt lakik", „Jó mert így több nyelvet is tudhat", „Minél több nyelvet tud az ember, annál többet ér", „Minden nyelv sokat ér", „Minél több nyelvet tudok, annál jobban találom föl magam a világban", „Az egy kincs ha valaki több nyelvet tud egyszere", „Ha valaki több nyelven tud az dicséretes".*
- magasabb szintű nyelvtudással könnyebb érvényesülés az életben és a munkában – *„Talán könnyebben kap munkát", „Könnyebbé teszi az életet", „Könnyebben érvényesül", „Jól jöhet az életben", „Ebben az országban szükség lesz majd rá", „Hasznos lesz az életben", „Hogy feltaláljam magamat"* –, beilleszkedésből motivált válaszok – *„Mindennap szükség van rá", „Könnyen tud munkát szerezni és beilleszkedni", „Elhelyezkedés, iskolában"* –, valamint a nyelv azonosítása a munkakeresés folyamatával – *„Azért mert nehéz munkát keresni".*
- turisztikai szempont – *„Horvátországban élünk, nagy a turizmus", „Azért mert ha utazunk Horvátországban tudni kell horvátul", „Horvátországban sokan jönnek tengerre", „Ha Horvátországba mész nyaralni könnyen megérteted magad", „Jó idegen hejeken", „Ha pl. utazgat akor jól jön ha tud legalább egy kicsit horvátul", „Tudhasak máshová utazni".*
- esztétikailag értékelt – *„Szép nyelv", „Jó nyelv"* –, szókincsbeli összehasonlítási viszonylatban a magyar nyelvvel – *„Gazdagabb a szókincse"* –, valamint a tudás értéke – *„Bővüljön a tudása"* – típusválaszok.
- érzelmi kötődés – *„Mert fontos nyelv".*
- egyéb – *„Ha netán el kell költöznie", „Mert kisegíthetnek ha valamit nem tudok"* –, vagy kifejtés nélküli indokok – *„Csak".*

Megfigyelhető, hogy a horvát nyelv hasznosságáról hasonló kategóriába rangsorolható szempontok érvényesülnek, mint amelyek a tanulók nyelvtudásjavításukat ösztönzik. Ebben az esetben is legfőképpen a területi és nemzeti kötődés a szülőhazához, valamint a könnyebb kommunikáció és a nyelvtudással elért érvényesülés általi indokok domináltak, a két-, illetve a többnyelvűség kiemelkedő fontossága mellett.

Tetszik neked a horvát nyelv? A teljes mintából (N=176) a célcsoportok közül szinte teljes egyetértéssel (97,06%) a Há iskolások fejtették ki tetszésüket, ezt követve a Má (90,82%) és legkevésbé a Mk (77,55%) csoportja, viszont ennél a kérdésnél is összesítve igen magas mértékben (90,91%) pozitívan viszonyulnak az adatközlők a horvát nyelv iránt. Szociológiai tényezők vizsgálatánál hasonló magas arányban tekintik esztétikusnak a horvát nyelvet a magyar és a horvát anyanyelvű tanulók (91,11–96%), valamint nagyobb részben lányok indokolták válaszukat (60,4%) a fiúkhoz képest (39,6%). Tetszési fok szerinti rangsorolásban a magyarázattal szolgáló válaszadók (N=101) a következő szempontokat fejtették ki:

- érdekes szókincs és esztétikus nyelv – *„Szép és érdekes”, „Érdekes szavak”, „Érdekes, sokan azt beszélik”, „Szerintem minden nyelvnek megvan a szépsége”, „Minden nyelv szép a maga módján”, „Mert a barátnőm horvát, meg amúgy is szép nyelv”* –, akusztikailag esztétikus – *„Szép a hangzása”* –, jobb nyelvtudással komparálva – *„Jobban beszélek horvátul”* –, valamint negatív viszonyulást jelző összehasonlításban a magyar nyelvvel – *„Jobban tetszik mint a magyar nyelv”, „Érdekes. Valójában nem tetszik 100%-san”.*
- immanens anyanyelvi és nemzeti kötődés – *„Ez az anyanyelvem”, „Mert én is horvát vagyok”, „Ezt a nyelvet beszélem”* –, a középiskolások csoportjából horvátul kifejtve – *„Zato što mi je to materinjski jezik (Azért mert ez az anyanyelvem)”* –, valamint elsajátítással indokolva – *„Ezt értem”, „Ezt tanulom kis korom óta”, „Azért mert megtanultam”, „Mert a magyar nyelv után ez a második nyelv amit tudok beszélni”.*
- könnyen elsajátítható nyelv – *„Könnyű nyelv”, „Könnyű megtanulni”* –, magyar nyelvvel összehasonlítva – *„Könnyebb mint a magyar”, „Egyszerűbb a magyarnál”.*
- területi kötődés Horvátországhoz és az államnyelv fontosságának hangsúlyozása – *„Horvátországban lakom”, „Mert ott születtem”, „Itt járok iskolába”, „Mert joban kel”, „Mert országnyelv”.*
- két- vagy többnyelvűség kedveltsége, hasznossága és szükségessége – *„Több nyelvet tudjak”, „Szeretem a nyelveket”, „Csak mert több nyelvet tudok és mert nem sok magyar tud horvátul”, „Ahány nyelvet tudsz annyit érsz”, „Jó ha tud az ember”, „Könnyebben feltalálja magát”, „Érdekes és jó több nyelvet tudni”, „Előny”, „Pl. a volt Jugoszlávia tagállamaiban bárhol használhatjuk a horvát nyelvet”.*
- kiejtés, kifejezés és szókincsfejlesztés – *„Érdekes a kiejtése”, „Szép kifejezések vannak”, „Érdekes kifejezések vannak”, „Jobban kifejezhetem magamat”, „Vannak olyan szavak amelyeket én is megtanulnák”.*
- kommunikáció barátokkal és rokonokkal – *„A barátokkal így beszélek”, „Akkor apukámmal tudok beszélni és a rokonaimal”.*
- turisztikai szempont – *„Mert könnjeben tud eljárni a horvát ismeretlen hejeken”.*

- érzelmi kötődés – *„Az is közel áll hozzám”, „Szeretem”* –, egyben kifejezve a magyar nyelv iránti negatív hozzáállást – *„Mindenben eltér a magyartól, már csak ezért is”.*
- kötelező jelleg, nem teljes azonosulás – *„Muszáj megtanulni ha nem is tetszik”.*
- egyéb indok – *„Megértem a sportolókat”* –, vagy indoklás nélkül – *„Csak”.*

Nemtetszésüket a horvát nyelv iránt leginkább a Mk csoportja fejezte ki (22,45%), a Má (4,3%) és a Há (2,94%) tanulói pedig hasonló alacsony arányban, akik összesítve többnyire a következőképpen magyarázták válaszukat (N=10):

- nehéz nyelv – *„Nagyon nehéz”* –, szókincs és a magyarral összehasonlítva – *„Nehéz szavak és olyan dolgok vannak benne, ami magyarul nincs”* –, valamint nyelvtani és kifejezésbeli okok – *„Keverem az eseteket, igeidőket és nemeket”, „Nehezen fejezem ki magam”.*
- érzelmi kötődés – *„Nem érzem a sajátomnak”, „Nem annyira tetszik mind a magyar nyelv”, „Ricseg-ropog mint a kerék alatt a kavics”.*
- értelmetlennek tartva – *„Nem sok országban beszélnek úgy”.*

A pozitív válaszok közül látható, hogy a tanulók legfőképpen esztétikusnak tekintik a horvát nyelvet – érdekes szókinccsel és hangzással –, kiemelve a könnyen elsajátíthatóságát, amellett, hogy igen magas mértékű anyanyelvi (családi) kötődés is megfigyelhető.

7.1.2. Viszonyulás a magyar nyelvhez

Az anyanyelv a közép-európai kisebbségben élő magyarok körében önazonosságuk megfogalmazása során kiemelten fontosabb szerepet játszik, mint az anyaországban, ez a ragaszkodásfajta pedig a saját érték védelmezése mellett a kétnyelvűség fenntartásának szándékát is jelzi (Gereben 1996: 114, 125). Gereben (1998) a horvátországi magyarok nemzeti-nemzetiségi identitástudatról végzett kutatásai[87] az átlagosnál is erősebb vágyakozásról, pozitív színezetű kötődési pontokról tanúskodnak, ahol az anyanyelv és a kulturális hagyomány, továbbá a „tartozni egy szűkebb közösséghez” a legerősebb motívumok a Kárpát-medencei magyarság viszonylatában[88]. Véleménye szerint a horvátországi regionális különbségekből adódóan hiányértékként (az anyanyelvhasználat és az anyanyelvi iskoláztatás terén jelentősen elmaradnak a többi közép-európai ország

[87] A vizsgálat 1997 őszén történt kérdőíves módszer alkalmazásával (N=357, 18 év feletti magyar nemzetiségű fő részvételével) – véletlenszerűség területi elv alapján – Dél-Baranya, Kelet-Szlavónia, Közép-Horvátország (Zágráb és környéke) és a Tengermellék.
[88] A felmérésben résztvevő további országok: Ausztria, Kis-Jugoszlávia, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna.

magyarsága mögött) jelentősen felértékelődött identitáselemként a magyar nyelv és az erre épülő kultúra, mivel a magyar nyelvhasználat lehetőségétől távolodva nő az anyanyelv fontossága az identitástudat szerkezetében. Ezzel szemben a vizsgálatban résztvevő tanulók a továbbiakban vázolt szempontrendszer alapján támasztották alá anyanyelvi viszonyulásukat, az összesített eredményeiket pedig az alábbi diagram szemlélteti.

7.6. ábra. Viszonyulás a magyar nyelvhez százalékos megoszlásban

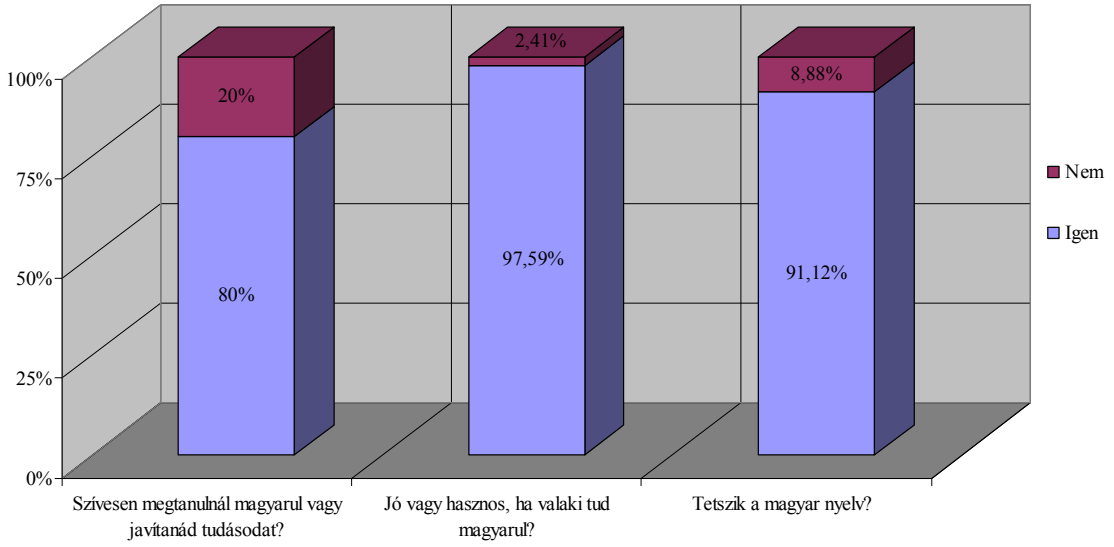

Ha nem, vagy gyengén tudsz magyarul, szívesen megtanulnál, vagy szeretnéd a tudásodat javítani? A válaszadók közül (N=130) legnagyobb arányban a Há tanulói (93,33%) szeretnének javítani magyar nyelvtudásukon, majd a Mk (83,33%) és a Má (73,68%) csoportja. Társadalmi szempontok alapján főként a horvát anyanyelvű tanulók (89,47%), valamint a középfokú végzettségű szülők gyermekei (85,11% az édesanyák, 82,67% az édesapák esetében) viszonyulnak pozitívan a magyar nyelvhez. Magyarázattal leginkább a fiúk szolgáltak (53,85%). Indoklásként a következő típusválaszokkal fejtettek ki döntésüket (N=78):

- nyelv- és beszédfejlesztés, nyelvtudás és kifejezés tökéletesítése – *„Szebben tudjak beszélni”, „Jobban szeretném beszélni”, „Még jobb legyek”, „Jobban tudjam kifejezni magam”, „Szeretném fejleszteni a tudásomat (hogy tökéletesen tudjak)”, „Mindig jó ha valamit még tudunk”, „Jobban tudjam kifejezni magamat más nyelven”, „Javítsam a hibáimat”, „Szeretnék magyarosabban beszélni”.*
- magasabb szintű nyelvtudással könnyebb társadalmi érvényesülés, az életben és a munkában – *„Hasznom lesz ebből az életben”, „Jobban tudok érvényesuni”, „Később keleni fog”, „Jó ha tudsz magyarul”, „ Jó nyelv”, „Jobban menne”.*

- két- vagy többnyelvűség hasznossága és szükségessége – *„Jó ha valaki több nyelven tud beszélni”, „Tudjak több nyelvet beszélni, valamint a közösségben megértjek valakit – mindenkit”, „Szeretem és szükségem van a nyelvekre”, „Hogy egyformán tudjak horvátul és magyarul is”.*
- verbális készség- és szókincsfejlesztés, nyelvtudás és megértés erősítése – *„Hogy megértsem”, „A tudás értékes”, „Minél nagyobb legyen a szókincsem”.*
- turisztikai szempont – *„Ha elmegyek Magyarországba pl. Balatonra akarok magyarul beszélni”.*
- érzelmi kötődés – *„Nagyon szeretem a magyar nyelvet és jól fog jönni valamikor”, „Azért mert szeretek magyarul beszélni”.*
- a magyar nyelv az értelmi képességgel összevonása – *„Hogy okosabb legyek”.*

A teljes mintából jelenlegi magyar nyelvtudásukkal a Má iskolások (26,32%), majd a Mk (16,67%) és legkevésbé a Há (6,67%) csoportja elégedett és nem szeretne javítani. A negatívan vélekedők köre szintén túlsúlyban a magyar anyanyelvűekre (21,9%) jellemző, míg a szülők iskolai végzettségével kapcsolatosan nem tapasztalható meghatározó összefüggés. Ezt leginkább a következő indokokkal magyarázták (N=19):

- megelégedettség a jelenlegi nyelvtudással és értéssel – *„Már elég jól tudok”, „Már tudok tisztán magyarul”, „Jól értek magyarul”.*
- nehéz nyelv – *„Mivel a magyar nyelv nehéz, kétlem, hogy megtanulnám ha nem tudnám”, „Mert nekem így is jó*”.
- szükségtelen – *„Szerintem nincs rá szükségem”.*

Szerinted jó, hasznos az, ha tud valaki magyarul? A válaszadók közül (N=166) összesítve (97,59%) szinte teljes egyetértéssel a célcsoportok hasznosnak vélték a magyar nyelvtudást. A szociológiai tényezők figyelembevételével nem tapasztalható jelentős összefüggés a vizsgált ismérvek alapján. Magyarázattal leginkább a lányok (56,19%) szolgáltak a következőképpen indokolva (N= 105):

- két- vagy többnyelvűség értékbeli szerepe, hasznossága és szükségessége – *„Minél jobb ha több nyelven tudsz”, „Szép az ha több nyelvet is tudsz beszélni és az ismerkedés”, „Jó ha valaki több nyelven tud beszélni”, „Jó ha több nyelven tudunk beszélni”, „Jó ha tudunk sok nyelvet”, „Minél több nyelvet tud az ember, annál jobban feltudja találni magát”, „Minél több nyelvet tudunk az csak hasznos lehet”, „Tugyon töb nyelvet”* –, a középiskolások csoportjából horvát nyelven – *„Dobro dođe svakome dva jezika – Od viška glava ne boli (Mindenkinek jól jön két nyelv – A többlettől (feleslegtől) nem fáj a fej*[*]*)”* –, a magyar nyelv területi elterjedtségével indokolva – *„A*

[*] *Megjegyzés:* horvát közmondás szó szerint lefordítva.

Kárpát-medencében szinte mindenütt tudna magyarul", „Sok országban vannak magyar falvak".

- turisztikai szempont – *„Utazás szempontjából", „Ha elmegyünk valahova tudjak beszélni", „Ha Magyarországon járok tudjak beszélni az emberekkel", „Szomszéd ország", „Szomszédos ország a Magyar", „Ha Magyarországra megyek könnyen megértenek"* –, vagy elismerésként megfogalmazva – *„Akkor jobban elismernek ha megyünk Magyarországra".*
- kommunikáció és megértés általi indoklás – *„Tud külföldön beszélgetni", „Tud másokkal beszélgetni", „Több valakivel tudunk kommunikálni", „Megértsek másokat", „Könnyebb kommunikáció miatt", „Tudunk komunikálni egymásal".*
- esztétika, illetve érdekesség szerinti minősítés – *„Szép nyelv", „A magyar is szép nyelv", „Ez a világ legválasztékosabb és szebb nyelve", „Egy szép és nehéz nyelv", „Ez nagyon nehéz nyelv és nagyon szép", „A magyar nyelv nagyon érdekes", „Szép nyelv, gazdag a szókincse".*
- magasabb szintű nyelvtudással könnyebb társadalmi érvényesülés, az életben és a munkában – *„Az életben hasznát veheti", „Ahol magyarul beszélnek előny", „Jól jöhet mindig", „Minden nyelv hasznos", „Előny", „Jó dolog", „Tud munkát keresni", „Ha valaki Magyarországon akar dolgozni"* –, beilleszkedés – *„Be tud illeszkedni és munkát tud szerezni" ", „Azért mert magyarok között élek".*
- verbális készség és nyelvtudás fejlesztése, megértés erősítése – *„Jobban tudjam a njelvet", „Sokkal többet tud", „Bővüljön a tudása", „Hogy megértsem", „Sokat megért".*
- nehéz nyelv, ezért ismerőjének kiváltság – *„Ez a legnehezebb nyelv", „Nem sokan tudnak a világon és nehéz", „A magyar nyelv az egyik legnehezebb nyelv és boldog lehet az aki beszél magyarul", „Egyik legnehezebb nyelvek közé tartozik és büszke vagyok hogy tudom".*
- kultúra, ismertség szerint összehasonlítva – *„A magyar nyelv hiresebb mint a horvát", „Kultúra", „Megérti a történelmet".*
- immanens anyanyelvi, nemzeti identitás és érzelmi kötődés – *„Megőrzi anyanyelvét", „Az is az anyanyelvhez tartozik", „A legfontosabb nyelv", „Nem tartom magyarnak azt aki nem beszél magyarul".*
- egyéb indokok – *„Jobban bír dolgot kapni", „Jól tudna káromkodni", „Konyu".*

A magyar nyelv hasznosságáról negatív véleménnyel nyilatkoztak (2,41%) a Má és a Mk csoportjának alacsony hányada – érzelmi *„Ha nem szereti a magyart akor minek kel tudnia"*, *„Nem kötelező azt tudni"* jelleggel magyarázva (N=2) –, ahol egyértelműen tükröződik az elutasító viszonyulás, igaz elhanyagolható mértékben.

Tetszik neked a magyar nyelv? Az összes válaszadó (N=169) túlsúlyban tetszését fejezte ki a magyar nyelv iránt (91,12%), a Mk (97,96%) és a Há iskolások (97,14%) szinte egyöntetűen, míg a Má csoportja valamennyivel kevésbé (84,71%). A vizsgált ismérvek szerint – nem és szülők iskolázottsága alapján – nincs látványos összefüggés, kivéve, hogy többnyire a lányok fejtették ki véleményüket (58,24%). Anyanyelvi szempontból viszont leginkább a magyar anyanyelvűek (93,13%) tartják esztétikusnak a magyar nyelvet és ettől lényegesen kevesebben a horvát anyanyelvűek (78,26%). A magyarázattal szolgáló pozitív válaszadók az alábbi indoklással részletezték döntésüket (N=94):

- esztétikus, érdekes és választékos nyelv – *„Szép nyelv”, „Tetszik és jó”, „Ez egy választékos nyelv”, „Egyik legkülönlegesebb nyelv”, „A magyar nyelv is egy érdekes nyelv”, „Egy különleges nyelv”, „Magyar nyelv egy nagyon szép, dallamos nyelv és nekem tetszik”, „Nagyon nehéz de én tudom és nagyon szép”, „A világ legszebb nyelve”, „Szép és egyedi”, „Széphangzású nyelvről van szó”, „Jó”* –, középiskolások csoportjából horvátul kifejtve – *„Zanimljiv mi je i dobro ga je znati (Érdekesnek tartom és ezért jó tudni)”*.
- anyanyelv és elsajátítás szempontjából – *„Anyanyelvem”, „Szép és az anyanyelvem”, „Ezt tanultam meg először, ez az anyanyelvem”, „Ismerem és az ananjevem”*.
- kiejtés, kifejezés és szókincsfejlesztés – *„Szép kifejezéseik vannak a magyaroknak”, „Szebb a kiejtés”, „Bő a szókincse”, „Jó szavak vannak”, „Érdekesek a szavak”, „Ősi nyelv, aki tudja beszélni nagy a szókincse”, „Sok és szép szókincse van”* –, a horvát nyelvvel összehasonlítva – *„Sokkal több kifejezés van némely szóra, amelyet a horvátban nem használnak”*.
- kommunikáció és baráti kapcsolatépítés általi indoklás – *„Megérti a másikat”, „Sokat utazok a földön és szeretem a barátkozás, ismerkedést”, „Magyarországon tudjak beszélni”, „Gondolatainkat többféle módon kitudjuk fejezni”, „A barátaimmal is beszélhetek magyarul”, „Barátokal is beszélgetek magyarul”* – a középiskolások csoportjából horvát nyelven indokolva – *„Zato što je to Mađarska i mogu više komunicirat na mađarskom jeziku (Azért mert az Magyarország és többet tudnak kommunikálni magyar nyelven)”*.
- nyelvtudás – *„Azért mer tudom”, „Tudom beszélni”, „Sokat használom”*.
- érzelmi okok – *„Nem tudom megmagyarázni”, „Nem gondolkotam rola”, „Szeretem a magyar nyelvet”*.
- nyelvrendszerbeli eltérések – *„Nincsenek nemek (hímnem, nőnem, semlegesnem)”, „Érdekesek a magánhangzók”*.
- területi kötődés Horvátországhoz – *„Azért mert magyar faluban élek”, „Ott élnek a rokonaim”*.
- turisztikai szempont – *„Könyebben lehet eljárni külföldön (Magyarország)”*.

- iskolai előmenetel – *„Kell tanulnom magyarból a helyesírást akár tudom”.*
- két- vagy többnyelvűség értéke, hasznossága és szükségessége – *„Ahány nyelvet tudsz annyit érsz”.*
- könnyű nyelv – *„Nagyon könyű”, „Egyszerű és szerintem szép nyelv”.*
- a horvát nyelvvel összehasonlítva – *„Azért mert fejlettebb a horvátnál”, „A Horvátországi magyarok és a Magyarországi magyarok nem egyformán beszélik a magyar nyelvet”* –, a középiskolások csoportjából horvátul indokolva – *„Ima i u RH koji pričaju mađarski, ali većina ih ne zna jer to je RH i oni koji znaju i hrvatski i mađarski oni nemaju baš izbora na kojem će jeziku pričati ako pričaju sa osobom koja zna samo hrvatski (Vannak a Horvát Köztársaságban is olyanok, akik beszélnek magyarul, de többségük nem tud, mert ez a Horvát Köztársaság, és azok akik tudnak horvátul és magyarul is nincs sok választási lehetőségük mely nyelven beszéljenek, ha olyan személlyel beszélnek, aki csak horvátul tud)”.*

Az összes adatközlőből (8,88%) leginkább a Má (15,29%), majd sokkal kevésbé a Mk és a Há (2,86%) csoportja vélekedik negatívan, ahol magyarázatképpen (N=5) a következőket fejtették ki:

- nehéz nyelv – *„Nehéz, sok az ékezet”* –, nyelvrendszerbeli okok – *„Sok magánhangzót használ (ő, é)”.*
- érzelmi indok – *„Ha nem szereti a magyart akor minek kel tudnia”, „A horvát érdekesebb”.*

7.1.3. A nyelvi viszonyulásmód összehasonlítása

A szociolingvisztikai vizsgálatoknál, de főként a nyelvi attitűd felmérésénél szinte ugyanolyan releváns adat a nem válaszolók köre, mint a válaszolóké, mivel a tartózkodás is egyfajta mérvadó nyilatkozat, főként, ha ez részlegesen történik. A nem válaszolók aránya is természetesen befolyásoló hatású, hiszen ezáltal kisebb minta adataira lehet csak támaszkodni, amellett, hogy a válaszolási hajlandóság hiánya ugyancsak jelző értékű, viszont ennek mögöttes tartalma csak feltételezhető. Valószínűleg az adatközlő az adott kérdéssel kapcsolatban alkotott véleményét nem hajlandó megosztani, vagy indifferens a hozzáállása. A nyelvi attitűd vizsgálatának azon része, mely a horvát és a magyar nyelvhez való érzelmi beállítódását, illetve a nyelv, mint könnyebb kommunikációs eszköz felmérésére vonatkozott, a tanulók csak elenyésző arányban nem válaszoltak (4,3–2,15%), valamint a kétnyelvűségük észrevehetőségére ismeretlenek számára (4,3%). A horvát

nyelvhez kapcsolódó hozzáállásukról viszont az adatközlők 19,35–2,15–5,38%-a és még ennél is többen 30,11–10,75–9,14%-a nem nyilatkoztak kérdéskörtől függően a magyar nyelvhez való viszonyulásukról. Ettől még alacsonyabb azok aránya, akik döntésüket kifejtették magyarázattal. Az indoklás kifejtésének hiánya jelzi a nyelvi attitűd érzelmi komponensére épülő szerepét, vagyis, hogy a tanulók ugyan tudatosították nyelvi beállítódásukat, viszont ennek okát racionálisan nem tudják (vagy nem hajlandóak) megmagyarázni. A viszonylag magas számú nem válaszolók köre feltehetően a nem egyértelmű nyelvi attitűdöt tanúsítja, vagy hogy anonimen sem kívánták nyilvánosságra hozni véleményüket. Az azonosságtudat és nemzeti önszemléletről végzett vizsgálatok rámutatnak, hogy a határon túli magyarok „jól érzékelhető kötődési bizonytalansággal küszködnek: a nemzeti azonosságtudatnak valahova tartozás érzésében manifesztálódása minden országban alacsonyabb arányt ért el a magyarországinál" (Gereben 1995: 198). A kifejtett magyarázatoknál a célcsoportok között nem figyelhető meg jelentős különbség aránybeli és kategória szerinti megoszlásban, viszont a nem válaszolók között – főként a nyelvtudás javítására vonatkozó kérdéskörnél – a középiskolások szerepeltek magasabb arányban. Az alábbi diagramok a horvát és a magyar nyelvek közötti pozitív, illetve negatív viszonyulások – az összes válasz és azon belül az indoklással kifejtett – megoszlásait tartalmazzák összehasonlító jelleggel.

7.7. ábra. A nyelvek közötti pozitív viszonyulások arányának összehasonlítása százalékos megoszlásban

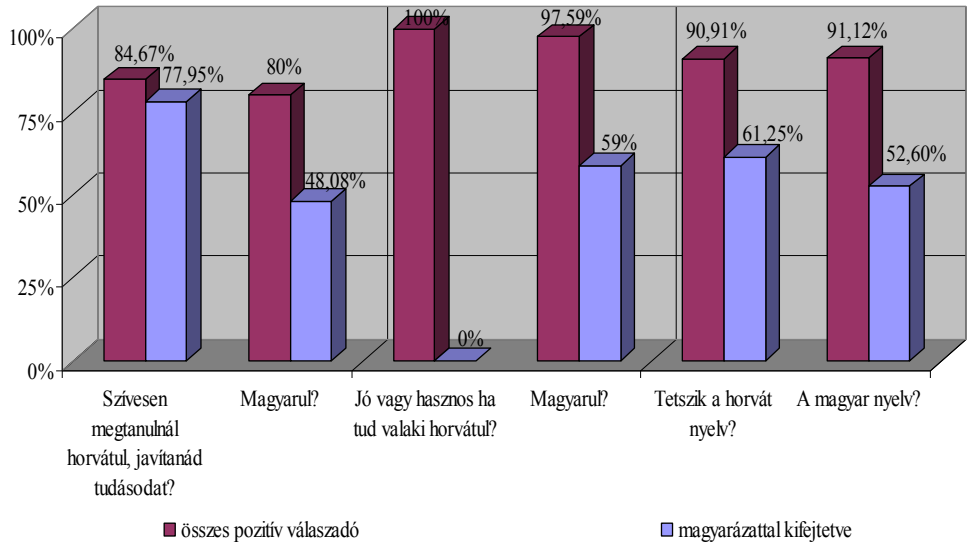

7.8. ábra. A nyelvek közötti negatív viszonyulások arányának összehasonlítása százalékos megoszlásban

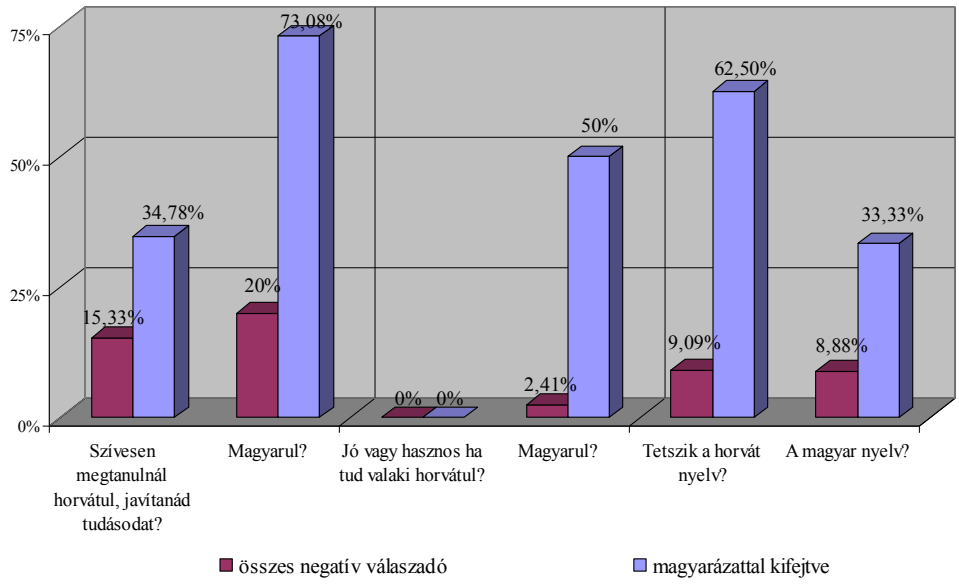

A feltüntetett eredmények számításánál figyelembeveendő, hogy az adatközlők a vizsgált társadalmi változókra – nem, anyanyelv, szülők iskolai végzettsége – vonatkozó kérdésekre nagymértékben nem válaszoltak. Ez főként a szülők iskolázottságára jellemző, hiszen 31,18%-a nem válaszolt édesanyja és 24,19%-a édesapja végzettségével kapcsolatosan, míg a nem (3,76%), valamint az anyanyelv (7,52%) szerinti megoszlások szempontjából sokkal alacsonyabb mértékű a nem válaszolók köre. Ezen ismérvek alapján – torzító hatásuk elkerülésének érdekében nem kerültek számbavételre – a nyelvi attitűddel kapcsolatos összefüggések kisebb mintára támaszkodnak, hiszen kérdéskörtől függően az adatközlők részlegesen vagy az összes kérdésre nem adtak érdembeli választ. Meghatározó számuk miatt, feltüntetésük mégis lényegesnek minősül, hiszen jelző értéknek számít az ismérvek és az egyén nyelvi beállítottságának összefüggésének tekintetében.

Az érzelmi beállítódásra vonatkozó kérdésre leginkább a horvát anyanyelvűek (44,44%) nem válaszoltak. A nyelvekhez való viszonyulásukról az adatközlők főként azokra a kérdésekre nem válaszoltak, amelyek a nyelvek tanulására és javítására vonatkoztak. A horvát nyelvjavítással kapcsolatosan főleg a fiúk (21,59%) és a horvát anyanyelvűek (37,04%) nem válaszoltak, míg a magyar anyanyelvűek kevésbé (15,49%) voltak bizonytalanok, valamint a felsőfokú végzettségű édesapák gyermekei (27,27%). A magyar nyelvtudás javítására vonatkozólag leginkább a lányok (36,26%), míg a magyar és a horvát anyanyelvűek megközelítőleg azonos arányban (26,06–29,63%) nem nyilatkoztak, valamint az alap- és középfokú édesapák gyermekei (29,03–24,24%), de az édesanyák iskolai végzettsége szerint itt sem látható aránybeli különbség a nem válaszolók között

(26,67–28,79–29,41%). Leginkább a horvát anyanyelvűek nem határoztak a magyar nyelv hasznosságáról (22,22%) és esztétikai (14,81%) szempontjáról.

A tanulók viszonyulása a horvát, illetve a magyar nyelvhez és a szociológiai változók – nem, anyanyelv, édesanyák és édesapák iskolai végzettsége – között összességében alacsony mértékű összefüggés tapasztalható legtöbb kérdéskörnél, ahol az asszociációs vizsgálat mutatói (χ^2–próba és Crammer-féle korrelációs együttható) a függetlentől az alacsony, illetve ritkábban közepes szorosságú kapcsolatot feltételeznek, tehát a vizsgált ismérvek a minta nyelvi attitűdjét többnyire alacsony szinten befolyásolják. A horvát és a magyar nyelvváltozatok megítélésének nyelvi attitűd vizsgálatát a tanulók nyelvszociológiai változóinak részletezése alapján az *5. számú melléklet* tartalmazza.

7.2. Nyelvi sztereotípia vizsgálata

A nyelvi attitűd feltérképezéséhez szükségszerű feltárni a tanulók sztereotípiával kapcsolatos metanyelvi tudását, mely a magyarországi standard magyar, illetve a horvátországi magyar szubstandardról alkotott ítéletükre vonatkozik. Imre (1963: 279–80) a magyar nyelvre vonatkozó nyelvesztétikai vizsgálata alapján – nyelvjárási adatközlői kizárólag magyarországi falusi parasztemberek – a következő általánosításokat fogalmazta meg a „szép beszéd” fogalmára: 1. elsődlegesen a kiejtésre, a beszéd fonetikai arculatára vonatkozik; 2. ideális normája nem a beszélt köznyelv, hanem a helyesírás által szabályozott írott nyelv, „a szó szoros értelmében, egészen a betűejtésig”; 3. a nyelvileg „helyes” és a nyelvileg „szép” fogalma az adatközlők metanyelvi megjegyzéseiben szinte egyáltalán nem válik szét; 4. szinte senki sem tartja szépnek a „pesti nyelv”-et; 5. saját anyanyelvjárását szinte minden adatközlő elég szépnek tartja, „majdnem írás szerint beszélnek”. A kisebbségi nyelvváltozatok eltérő jegyeket mutatnak az anyaországaitól – nyelvjárásiasabb és archaikusabb a centrumtól –, hiszen „az anyanyelvhasználat lehetőségei a nyelvjárási nyelvhasználat kivételével beszűkülnek, mivel a köznyelv használata is a többségi nyelvtől uralt nyilvános nyelvhasználati színterekhez kötődik. […] Az anyanyelvi oktatás korlátozott lehetőségei miatt azok, akik nem anyanyelvükön tanulnak, nem ismerhetik meg kellő mélységben a köznyelv írott és beszélt formáját. A nyelvjárások viszont mint a családi, az informális érintkezés lehetőségei kevéssé csorbulnak, így az anyanyelvi nyelvhasználat egészét tekintve a kommunikációból való részesedésük aránya (jóval) nagyobb, mint anyaországi körülmények között” (Kiss 2004:

233-6). Társadalmi jegyként a nyelvjárás a regionális és helyi azonosságnak a szimbóluma, a lokalitás egyik megjelenési formája, a kisebb közösségi azonosságnak és összetartozásnak a jelképe, mely szerepkör támogatja a nyelvjárások továbbélését, illetőleg befolyásolja a nyelvjárási beszélőknek a beszédhelyzettől függő nyelvváltozat-választását (uo.). Ezzel szemben a nyelvváltozatok sztereotípiára vonatkozó esztétikai minősítését értékelő kérdésnél – **Hol beszélnek szebben magyarul Horvátországban vagy Magyarországon?** – megfigyelhető bizonyos önstigmáció, hiszen az adatközlők túlsúlyban a magyarországi magyar beszédet tekintik szebbnek a horvátországi nyelvváltozathoz képest, ahol a mindenhol válasz is előfordult a válaszok között (N=151).

7.9. ábra. Hol beszélnek szebben magyarul?

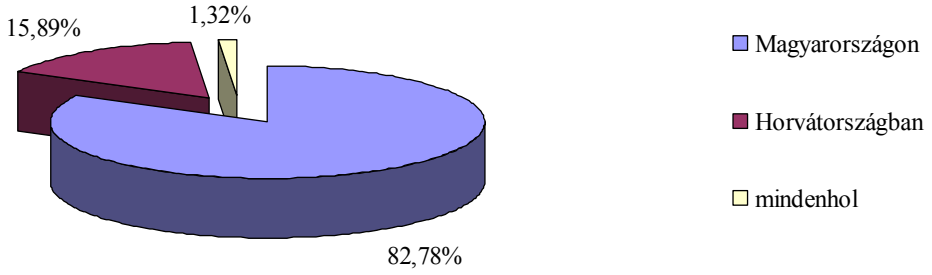

A magyarországi beszédet leginkább a Há csoportja tartja szebbnek (93,94%), míg a Má és Mk tanulói megközelítőleg ugyanakkora arányban (80–78,95%). Ellenben a horvátországi magyar nyelvváltozatot elsődlegesen a Má (20%), majd a Mk (15,79%) és a Há (6,06%) csoportja értékeli szebbnek.

A magyarországi nyelvváltozatot preferálók (82,78%) megoszlási gyakoriság szerint csökkenő sorrendben a következőkben felsorolt indokokkal támasztották alá válaszukat:

- az anyanyelv és a nemzeti identitástudat immanens összefüggésében – *„Magyarok élnek ott és az az anyanyelvük”, „Ott élnek és körülveszi őket a nyelv”, „Magyar nyelvű emberek élnek”, „Azért mert az a hazai nyelv”, „Az ott lévő magyaroknak az az anyanyelvük és fejlettebb a beszédük”, „Mert ottan mindenkinek az anyanyelve magyar”, „Mert ott az az anyanyelv”, „Ott mindenki magyarul beszél”.*
- Magyarország, mint szülőföld, és az államnyelv egybevetése – *„Magyarországon élnek”, „Magyarországon többen beszélnek magyarul”, „Többen tudnak magyarul”, „Merr ott születtek”, „Ott találták ki és ott hivatalos”, „Ország nyelve”,*

„Anyaország”, „A nyelvnek az a hona”, „Az az ő fő nyelvük”, „A saját állam nyelve”, „Magyarország és ez az ország nyelve”.

- több a magyar nemzetiségű – *„Több a magyar”, „Ott talán több a magyar”, „Több magyarok vannak és maga az ország is magyar”, „Magyarországon több a magyar, mint Horvátországban”.*
- horvátországi magyar nemzetiségre negatív attitűdöt tükröző megkülönböztetés „mi és ők” – *„Ők eleve magyarok nem csak megtanulták”, „Azért mert ők rendes magyarok”, „Azért mert ez a Magyarok nyelve és ki tudják hangsúlyozni”.*
- kommunikációs eltérések – *„Másképb beszélnek egy kicsit mind mi”, „Megérti a másikat”, „A barátaimmal is beszélhetek magyarul”, „A barátaim többsége magyar”.*
- fejlettebb nyelvtudás – *„Tisztán beszélnek, nem keverik más nyelvvel”, „Nincsenek olyan tájszólások”, „Sokkal jobban és többet tanulják”, „Jobban tugyák a nyelvet”, „Helyesebben beszélnek”, „Jobban tudják a szavakat”.*
- dialektus, kiejtés és kifejezésbeli különbségek – *„Horvátországban falusiasan beszélnek a magyarok”, „Az az anyaországuk és jobb a kiejtésük”, „Tisztább a kiejtésük”, „Köznyelven beszélnek és az szép”, „Igen át szépen beszélnek mert csak magyart hallanak”, „Jobban tudnak beszélni és kifejezni magukat”, „Szebben kifejezik a szavakat”.*
- gazdagabb szókincs – *„Nekik nagyobb a szókincsük”, „Ott élnek és gazdagabb a szókincsük”, „Jó szavak vannak”.*
- a sztenderd esztétikailag szebb és választékosabb nyelvváltozat – *„Erősebb és szebben fejezik ki magukat”, „Szebben hangzik”, „Ez egy választékos nyelv”, „Érdekes nyelv”, „Nekem jobban tetszik”, „Szép nyelv”.*
- könnyű nyelv – *„Nagyon könyű”.*
- helyesírás, nyelvtan – *„Kell tanulnom magyarból a helyesírást akár tudom”, „Jobban használják a grammatikai szabályokat”.*
- egyéb indítékok – *„Túlságosan kinyitják a szájukat, úgy tűnik, mintha beképzeltek lennének”, „Ez szubjektív”, „Mert jó”, „Nálunk már nagyon erős a szláv hatás”, „Magyarországon és Baranyában”, „Mert magyarul tanulnak”.*

A horvátországi magyar nyelvet szebbnek tartók között (15,89%) a következő válaszok fordultak elő csökkenő sorrendben:

- szebb a kiejtés és hangsúlyozás – *„Szebben kifejezik magukat”, „Szebb a kiejtésünk”, „Nem olyan kiejtések vannak”, „Szebben hangzik mint Magyarországon”, „Szépen hangsúlyozik, szebb hallásra”, „Máshogy fejezik/mondják el”.*
- szebb a tájszólás – *„Itt egy bizonyos tájszóláson beszélünk”, „Tájszólással beszélnek”, „Szebb a tájszólás”, „Vannak magyar faluk is és ott sokkal szebben beszélnek magyarul”, „Jobban szeretem a tájszólást”, „A tájszólás miatt is szépen beszélnek”, „Parasztosan beszélnek sokan”.*

- könnyebb megértés és szebb beszéd – *„Könnyebb megérteni”, „Nem beszélnek e betűvel”, „Nálunk vannak más magyar szavak”, „A magyarországi eléggé elment szlengbe”.*
- anyanyelv – *„Nem az anyanyelvük”.*
- érzelmi kötődés – *„Ez a természetes lakóhelyem”, „Megszoktam”, „Itt minden megértek”.*

A társadalmi ismérvek szerinti kategorizációban meghatározó különbségek láthatók, igaz az asszociációs vizsgálat mutatói csak alacsony összefüggési kapcsolatot feltételeznek. A magyarországi magyar nyelvet többnyire a lányok (84,42%) tekintik szebbnek a fiúkkal szemben (75%), míg a horvátországi magyar nyelvváltozatot több fiú minősíti esztétikusnak (17,11%) a lányokhoz viszonyítva (11,69%). Anyanyelv szerinti megoszlásban a magyar anyanyelvűek túlsúlyban a magyarországi változatot (85%) értékelik szebbnek a horvát anyanyelvűekhez képest (63,64%), akiknek majdnem egyharmada (27,27%) a horvátországi magyar nyelvváltozatot választotta, míg a magyar anyanyelvűek lényegesen kevesebben (13,33%). A horvát anyanyelvűek közül a *„nem tetszik egyik sem”* és *„nem tudom”* válaszok is előfordultak (4,55–4,55%), mely negatív, illetve semleges nyelvi attitűdöt tükröz. A szülők iskolai végzettségét figyelembe véve látható, hogy az alap- (81,08%) és középfokú (81,03%) végzettségű édesanyák, valamint a középfokú (87,36%) iskolázottságú édesapák gyermekei preferálják esztétikailag leginkább a magyarországi magyar nyelvet, míg a horvátországi nyelvváltozatot a középfokú (18,97%) végzettségű édesanyák és a felsőfokú (27,27%) végzettséggel rendelkező édesapák gyermekei tekintik szebbnek.

A nyelvek esztétikai minősítésében – relatív jellege mellett – sűrűn akusztikai jellemzők is döntőek, annak meghatározásában mi minősül „szép”, illetve „csúnya” nyelvnek. Ebben nyilvánvalóan a magán- és a mássalhangzók aránya, a mássalhangzók zöngés-zöngétlen volta, de befolyásoló jellegű a hangsúly, a hanglejtés, a beszédtempó, valamint a beszédegységek terjedelme is (Tolnai 1921: 28). Arra a kérdésre, hogy **Vannak olyan dolgok, amelyek jobban hangzanak horvátul, illetve magyarul** a tanulók túlnyomó többsége pozitívan válaszolt mind a két nyelvre vonatkozólag (horvátul N=156, magyarul N=155 válaszadó).

7.10. ábra. Vannak olyan dolgok, amelyek jobban hangzanak ...

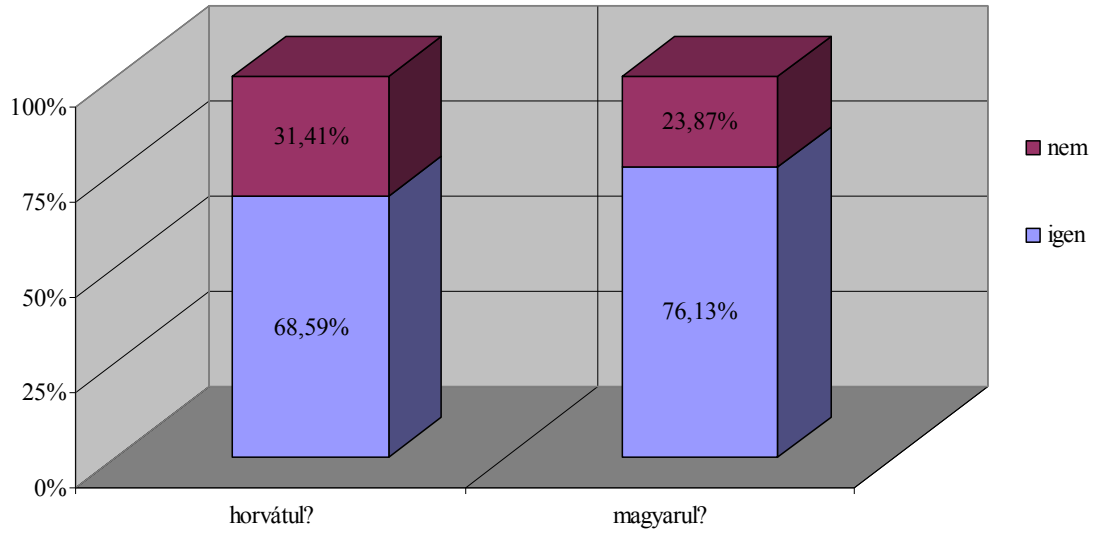

A vizsgált minta összesítve egyértelműen a magyar nyelvet jelölte „jobban hangzó" nyelvnek, ahol a célcsoportok közül túlsúlyban a Mk tanulói (90,7%), majd a Há (77,42%) és legkisebb arányban, de még így is kimagaslóan sokan, a Má (67,9%) csoportja választotta ezt a minősítést.

A magyarul jobban hangzó szavak közül (magyarázattal kifejtve 43,87%) leginkább az érzelmi kategóriába csoportosítható fogalmak szerepeltek – *szeretet, szeretlek, örülök* –, valamint a családdal – *édesanyám, anya, mama, édesapám, testvér, várandós, poronty* – és a házzal, otthonnal kapcsolatos – *ház, fürdőszoba, macska* – válaszok voltak a legjellemzőbbek. Sokan kiemelték a magyar nyelv gazdag szókincsét – *„Rengeteg van, gazdagabb a nyelv"* –, közmondásokat, szólásokat és vicceket, amellett, hogy páran nyelvtörőnek – *„Mit sütsz, kis szűcs? Tán sós húst sütsz, kis szűcs"* – is tartják anyanyelvüket. Ugyanakkor többen az udvariassággal kapcsolatos szavakat – *elnézést, köszönöm* –, valamint a szépirodalmat és a verseket minősítik szebbnek magyar nyelven. Többen a virágneveket értékelték jobban hangzónak magyarul – *rózsa, nárcisz, ibolya* –, valamint a földrajzi neveket és a természeti jelenségeket – *naplemente, hajnal, harmat.* A válaszok között előfordul példaképként a tanárok választékos beszéde is – *„amikor a tanító néni beszédét ismétlem"*. Néhányan az étkezéssel és itallal kapcsolatos fogalmakat – *burgonya, krumpli, kenyér, üdítő, étel* – tartják jobban hangzónak. Páran a vallással kapcsolatos fogalmakat jelölték – *apokalipszis, világvége, Isten* –, ahol kiemelik a hitgyakorlás anyanyelven való végzését – *„imádkozni magyarul szoktam, mert úgy tanultam meg"*. A magyarázat kifejtéseknél a következők is szerepeltek: *dália, király,*

sirály, gyönyörű, ceruza, labda, sportcipő, számok, könny, kék, kereszteződés, szilárd, kísérlet, ponyva, járda, gyöngy, aranyalma, szerencse, szépség, számok, tárgyak, és a *„minden”* válasz is.

A horvát nyelvet ebben az esetben szintén a Mk (79,55%), ezt követve a Há (70%) és legkevésbé a Má (68,59%) csoportja tartja hangzásra jobbnak. A kifejtett válaszok (magyarázattal kifejtve 41,67%) között ugyancsak legtöbben a pozitív érzelmekkel kapcsolatos kategóriába sorolható fogalmakat jelöltek – *volim te (szeretlek), ljubav (szerelem), srce (szív), prijateljstvo (barátság)* –, valamint a családdal, otthonnal – *mama (anya), roditelji (szülők), sestra (lánytestvér), obitelj (család), kod kuće (otthon)* – és ezzel összefüggő háziállatokat – *macska, kutya* (a válaszadás többnyire horvátul, de magyarul is előfordul). Az öltözködéssel, ruházkodással kapcsolatos válaszok is születtek – *majica (póló), patike (tornacipő), štikle (tűsarkú), farmerka (farmernadrág), kosa (haj)* –, valamint az étkezéssel és italokkal – *šlag (tejszínhab), sok (szörp), pivo (sör), vino (bor).* Jelentősen sokan a komoly beszélgetéseket, keresztneveket, vicceket, szófordulatok – *„šta ima kod tebe (mi újság nálad)”* – és többen a káromkodást – *drek* – is érdekesebbnek tartják horvát nyelven, ahol a válaszok között szleng is szerepelt – *faca (arc).* Többen a növény- és állatvilággal – *cvijet/cvijeće (virág/virágok), sunce (nap), lav (oroszlán)* –, valamint az utazással összefüggő fogalmakat – *kolodvor (pályaudvar), vlak (vonat)* – jelölték. Néhányan idegen eredetű szavakat neveztek meg – *korigirati (korrigálni), statut (statútum), intimna (intim)* –, illetve az elvontabb kategóriába csoportosítható fogalmakat – *sudbina (sors), dobrodušna (jólelkű), prkos (dac).* Ezen kívül a válaszok között a következők is szerepeltek: *poruka (üzenet), spužva (szivacs), drvo (fa), pernica (tolltartó), žarulja (izzó), čovjek (ember), zanimanje (foglalkozás), fakultet (egyetem/kar), uspornik (fekvőrendőr)*, valamint magyarul kifejtve: *mozi, labda, újság.*

Horvát, illetve magyar nyelven hangzásra jobbnak minősített fogalmak között nem látható meghatározó különbség a célcsoportok között, azon kívül, hogy mindkét nyelv esetében a középiskolások válaszoltak túlnyomóan pozitívan. A minta mindkét nyelvhez pozitív jelentésű fogalmakat társított, ahol szembetűnő, hogy leginkább az érzelmeket kifejező és családdal kapcsolatos szavakat jelöltek. Hangzási viszonyulásukban látható, hogy a magyar nyelvet a választékosabb és gazdagabb szókinccsel jellemzik, valamint a szépirodalom, vallás és udvariasság nyelvének tekintik, míg a horvát a komoly beszélgetések, az elvontabb gondolkodás – amellett, hogy többen a káromkodást és szlenget is feltüntették – kifejező eszközének, ahol szembetűnő a magyar nyelv kulturális és a horvát nyelv társadalmi presztízsének elkülönülése. Lanstyák (2000: 145) kiemeli,

hogy „a társadalmi előmenetel szempontjából kevésbé hasznos nyelv is lehet nagyra becsült kulturális vagy más értékek hordozója. Ezenkívül azok számára is, akik «hivatalosan» a többségi nyelvet tartják többre, a kisebbségi nyelvnek a szolidaritás nyelveként rejtett presztízse lehet”.

A nyelvi attitűd felmérésnek utolsó kérdése a tanulók magyar nyelvhasználatának környezeti reflektálására vonatkozott, vagyis környezetük mennyire gátolja vagy támogatja anyanyelvhasználatukat, hiszen ez is nagymértékű hatást fejthet ki pozitív, illetve negatív attitűdjük kialakulására. Figyelembe véve, hogy „az érzelmi–etikai alapozású megrovások akkor válhatnak nagyon veszélyessé, ha az, aki ezekkel az intelmekkel és ítéletekkel szembesül, valóban azt tapasztalja, hogy az ő magyar nyelve nem működik, hogy egy másik nyelvvel sokkal sikeresebben érheti el céljait: vagyis éppen kisebbségi helyzetben” (Sándor K. 2001a: 92).

Az összesített válaszokból (N=170) látható, hogy a tanulók szinte majdnem a fele (45,88%) igennel válaszolt, tehát valamely oknál fogva közegük rájuk szólt, vagy elutasító magatartással viszonyult anyanyelvhasználatukra. Ezt leginkább a Mk (55,77%), majd a Há (44,12%) és legkevésbé a Má (40,48%) tanulói tapasztalták, de a körülmények leírására, az adott helyzet részletezésére a minta 27,65%-a vállalkozott. Általában ez társaságban vagy baráti környezetben fordult elő, ahol az értési nehézségek akadályozták a kölcsönös kommunikációt (N=20).

7.11. ábra. Előfordult már, hogy valaki Rád szólt, hogy ne beszélj magyarul?

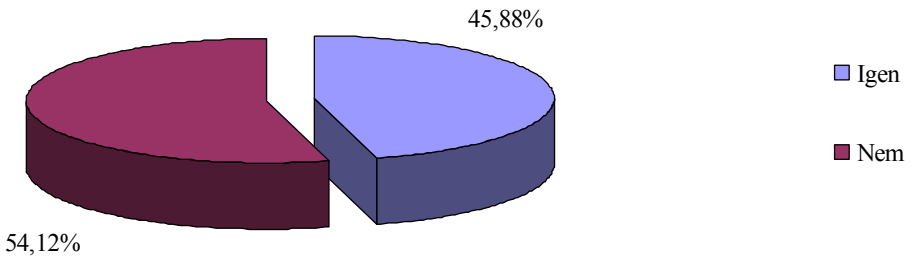

A válaszok között a következő helyzetleírások szerepeltek: *„Nem értette meg mit mondok, beszélek”, „Nem értett meg és megkért, hogy olyan nyelvet használjak amit megért”, „Mert azok a gyerekek akikhez beszéltem magyarul csak horvátul tudtak”, „Azért*

mert a társaságban van pár személy, aki nem tud magyarul", „Ez általában akkor történik ha a társaságban csak horvátul tudók vannak", „Ha a barátaim között vagyok akkor a barátaim megkérnek hogy ne úgy beszéljek, mert ők jobban beszélnek horvátul", „A személy nem értette, hogy mit mondok, ez nagyobb társaságban történt, amelyben nem ismertem az illetőt", „Társaságban volt ez mert a barátaim többsége horvát és nem szeretik ha magyarul beszélek mert nem értik", „Nem azért mert nem szép nyelv, hanem mert nem érti", „Pa često se dogodi kad sam sa prijateljicom u društvu gdje su osobe koje pričaju samo hrvatski, onda se ja i ona znamo nekad zabunit i počet pričat na mađarskom onda nas društvo opomene, jer misle da ih ogovaramo, ali ne, samo većina ljudi to tako rade (Hát sokszor előfordul, amikor a barátnőmmel vagyok egy társaságban, ahol csak horvátul beszélő emberek vannak, ilyenkor néha összekeveredünk és magyarul kezdünk beszélni, de a társaságunk ránk szól, mert azt gondolják, hogy róluk beszélünk, pedig nem, csak az emberek többnyire így viselkednek)".

Néhányan nyilvános színtéren (N=6) nem használhatták anyanyelvüket, ahol a következő válaszok fordultak elő: *„A kórházban", „A rendőrségen nem szabadott a nevemet magyarul leírni", „Eszéken, vagy amikor ismerkedünk egy horvát lánnyal vagy fiúval ismerkedünk", „Egy karate versenyen a győzelmemet közöltem telefonon a szüleimnek és rám szóltak, hogy ez nem Magyarország és ne beszéljek magyarul", „Tréningen voltam és a barátnőmmel beszélgettünk és a barátom rám szólt, hogy beszéljünk horvátul. Meg az edző is ránk szólt egyszer-kétszer", „Egy fürdőben voltunk. Beszélgetünk a mostoha húgommal. Odajött hozzám pár horvát lány és azt mondták, hogy ne beszéljünk magyarul, mert az a nyelv ronda és csak a „hüjék" beszélnek úgy"*. Továbbá az iskolában, általában horvát órán (N=6): *„Az iskolában a tanár ránk szólt", „Horvát órán soha nem szabad Magyarul beszélni", „Horvát órán beszéltünk magyarul és a tanár ránk szólt, hogy ne beszéljünk magyarul", „Horvát órán a tanárnő", „Horvát órán. Barátok közt".*

Ezen válaszok még nem utalnak egyértelműen az anyanyelvhasználat általi negatív társadalmi megítélésére, vagy a magyar nyelv környezet általi stigmatizálásra, viszont a minta jelentős hányada (N=10) sértegetésről és konfliktushelyzetről – *„Vissza szóltam rájuk, hogy semmi közük nincs ahhoz, hogy én milyen nyelven beszélek", „Azt mondtam nekik ha agat akkor ne halgasd"* –, káromkodásról – *„Elküldtek az anyába"* –, sőt szinte majdnem fizikai erőszakos cselekményig elfajulásáról – *„Nagyon mérges lettem és kis hián verekedésbe torkolódott"* – is beszámolt. Ezekben az esetekben már érzékelhető a tanulók hátrányos megkülönböztetése, környezetük és általuk, mint „mi és ők" –

„Horvátok között beszéltem magyarul”, „Visszaszóltam neki hogy egyenjogú a magyar és a horvát nyelv is”, „Mert ők fontosabbnak tartják a horvátot, és mert ha már itt élünk, beszéljünk horvátul” –, ahol jellemző a *„Horvátországban horvátul”* típusú válaszok – *„Sok horvát volt és én elkezdtem beszélni magyarul. Azt mondtak, hogy ha Horvátországba élsz beszélj horvátul”, „Sétáltunk az utcán és a barátnőm rám szólt hogy ne beszéljek magyarul, mert a horvátok nem szeretik a magyarokat”* –, sőt egyes esetekben nemzetiségi megkülönböztetés – *„Magyarul beszéltem Eszéken és a barátnőim megszólták, mert szerintük a horvátok nem szeretik a magyarokat”.* Ugyanakkor előfordultak neutrális hangzatú válaszok (N=5), mint családi körben – *„A tesóm szólt rám, hogy horvátul beszéljek a horvát rokonaim előtt”* –, valamint egyéb magyarázatok – *„Én tovább beszéltem magyarul”, „Nem beszéltem magyarul”, „Rosszalkodtam”* –, viszont ezek alacsonyabb arányban szerepeltek.

Emellett igen nagymértékű a negatív válaszok (54,12%), ahol néhányan arról is beszámoltak, hogy környezetük által soha nem tapasztaltak semmilyen jellegű verbális sérelmet anyanyelvük használatakor, hiszen *„Ahol élek az magyar–horvát falu és magyarul beszélek mindenhol, kb.”.*

7.3. Nyelvcsere vagy nyelvmegtartás küszöbe?

Egy közösségben zajló nyelvi változásokat leginkább az attitűdvizsgálatok tükrözik, hiszen a nyelvhasználó akár pozitív, akár negatív beállítódásának tényleges következményei lehetnek az adott nyelv jövőjét illetően, mely főként érvényesül kontaktushelyzetben lévő kisebbségeknél. A vizsgálatban résztvevő tanulók a horvát és a magyar nyelvhez egyaránt túlnyomóan kedvezően viszonyulnak és csak elenyésző mértékű a negatív nyelvi attitűd az összesített eredmények alapján. Az érzelmi tényezőre vonatkozólag mégis a minta csak valamivel több, mint a fele preferálja a magyar nyelvet, ahhoz képest, hogy magyarul jobban tudja kifejezni magát és ismeretlenek számára észrevehető kétnyelvűsége. Ez legjellemzőbb a magyar tannyelvű iskolásokra, miszerint érzelmileg kevésbé kötődnek anyanyelvükhöz és értékítéletükben a horvát nyelv presztízsnövekedése látható.

A beszélő nyelvválasztását és használatát jelentősen meghatározza a nyelvekhez való viszonyulásmódja. A tanulókat a horvát nyelvtudásuk javítására többnyire a területi és nemzeti kötődés szülőhazájukhoz, valamint a magasabb szintű nyelvtudással könnyebb társadalmi érvényesülés, illetve kommunikáció általi indokok ösztönzik. A magyar

nyelvhez pozitívan hozzáállók véleményüket leginkább a nyelv- és beszédfejlesztés tökéletesítésében, valamint a kommunikációban és a két- vagy többnyelvűség hasznosságában, illetve szükségszerűségében az életben magyarázták, ahol sokkal kevésbé érvényesült az immanens anyanyelvi identitáselem, mint a többi Kárpát-medencei kisebbség körében. A nyelvi attitűd értékelő (evaluatív), illetve érzelmi komponensére utaló kérdéseknél mindkét nyelvnél az esztétikai minősítés, a nyelvek választékossága és érdekessége szerepelt gyakorisági rangsorban. A viszonyulási beállítottság vizsgálatánál a célcsoportok között szembetűnő eredmény az is, hogy a horvát nyelvhez leginkább a horvát általános iskolások és középiskolások, míg a magyar nyelvhez többnyire a magyar általános iskolások viszonyulnak negatívan, igaz alacsony mértékben. Ez egyfajta ellentétes irányú folyamatot tükröz, hiszen a minta túlnyomó többsége magyar anyanyelvű és magyar nyelvű iskolában szocializálódik, amellett, hogy könnyebb kifejezőeszköznek is tekinti a magyar nyelvet. A többségi nyelv – a minta legnagyobb része nem birtokolja anyanyelvi kompetenciákkal – azonban képviseli a presztízs nyelvet a magyar nyelvről negatívan vélekedők körében, aminek egyértelműen kedvezőtlen következményei lehetnek az anyanyelvmegtartás szempontjából. A magyar nyelvhez leghatározottabb pozitív viszonyulás a középiskolások csoportjánál látható, hiszen azon korosztályt képviselik kik kommunikációs helyzetnek megfelelően kialakult nyelvhasználati szokásokkal rendelkeznek, így nyelvi beállítottságuk ugyancsak érzékelhetően nagymértékben stabilizálódott.

A horvát nyelvhez fűződő erős lokális nyelvi identitástudat, valamint a magyar nyelv kiemelt hasznossága mellett, a minta viszont túlsúlyban a magyarországi standard magyar nyelvváltozatot minősítette szebbnek, és ezen belül is leginkább a horvát tannyelvű általános iskolások jeleskedtek. A nyelvi sztereotípiára vonatkozó kérdéskörnél egyfajta hierarchikus megkülönböztetés érzékelhető, hiszen feltűnő, hogy a magyarországi változatot előnyben részesítők körében többnyire az anyanyelvre, a nemzetiségre, valamint az államnyelvre utaltak kifejtett magyarázataikkal – a választékosabb és gazdagabb nyelvváltozat mellett –, ami viszonylag meglepő, figyelembe véve a tanulók anyanyelvét, illetve nemzetiségét, hiszen ez jelzi a saját nyelvváltozatukra, közösségükre leértékelő viszonyulásmódot. A vizsgált társadalmi változók közül a lányok igen magas hányada preferálta a magyarországi nyelvváltozatot, ami igazolja azt a nyilvánvaló tényt, hogy a nők általában hajlamosabbak a „helyes” viselkedés elfogadására és támogatására, valamint gyakrabban használnak a presztízzsel rendelkező standardhoz kapcsoló formákat, mint a férfiak (Trudgill (1972) kutatásai In: Wardhaugh 2005: 176; Kiss 2002: 110–1). Ezzel

szemben a kevés számú horvátországi magyar nyelvváltozatot kedvelő a kiejtéssel, a hangsúlyozással, a tájszólás jellegével, valamint érzelmi kötődéssel támasztotta alá válaszát. Kisebbségi helyzetben általában „az anyanyelvhasználat jóval nyelvjárásiasabb, mint az anyaországban, a köznyelv szerepe kisebb, így a nyelvjárások fontossága nagyobb, hiszen sok esetben a nyelvjárás az egyetlen, illetőleg az esetek többségében az egyetlen biztosan birtokolt anyanyelvi változat. Ilyen körülmények között a nyelvjárás stigmatizálása az anyanyelv stigmatizálásával egyenlő…" (Kiss 2004: 243).

Az akusztikai minősítés alapján ugyancsak tükröződik a tanulók pozitív értékítélete a horvát és a magyar nyelvhez, ahol leginkább a családdal és érzelemmel kapcsolatos fogalmakat fejtettek ki a mindennapi életre vonatkozó szavak és kifejezések mellett. Ebben az esetben is a magyar nyelvet általában a gazdag szókinccsel, választékos beszéddel, valamint a szépirodalom, vallás és tiszteletadás nyelvével jellemezték, míg az absztrakt gondolkodás, idegen eredetű szavak, illetve komoly beszélgetések kifejezésére a horvát nyelvet tartják alkalmasabbnak, a szleng, viccek és vulgarizmusok mellett. Ebből szintén látható, hogy a horvát nyelv viszonylag magas társadalmi presztízspozíciót foglal a vizsgált minta nyelvi repertoárjában, hiszen az elvontabb, illetve komolyabb párbeszédek lebonyolítására egyértelműen megfelelőbb nyelvnek értékelik, ami egyúttal alátámasztja azt a megállapítást, hogy a köznyelvi formáknak tekintélye van a társadalomban, ez jelenti az igényes, művelt, követendő nyelvhasználatot, mely jelképezi az előbbre jutás lehetőségét (Kiss 2002: 136).

A társadalmi meghatározottságú nyelvi attitűd alakulását, illetve változását döntően meghatározza a beszélő környezetének reagálása anyanyelvhasználatára, hiszen az előítéletet az egyént érő különböző természetű presztízshatások, az egyén nyelvi és a nyelvhez kapcsolódó ismeretei és hiedelmei anyanyelvi és általános műveltsége, környezetének szokásai, véleménye formálja (Kiss 2002: 135). A tanulók szinte fele beszámolt arról, hogy valamilyen formában közegük elutasítóan reflektált anyanyelvhasználatukra, tapasztalataik szerint általában baráti társaságban kommunikációs zavarok miatt. Előfordult ugyanakkor, hogy ismeretlenek nyilvános színtéren korlátozó magatartást tanúsítottak, sőt némely esetben konfliktushelyzet kialakulásáról, verbális sértegetésről és nemzetiségi megkülönböztetésről is beszámoltak, igaz elenyésző mértékben.

A tanulók a formális és az informális színtéren egyaránt a horvát és a magyar nyelvváltozatok találkozásán élnek, három nyelvi kódot használva – magyar standard, magyar kontaktusváltozat, horvát – a hétköznapi érintkezéseikben. Közegüktől és az

oktatás tannyelvétől függően mindennapi nyelvhasználatukban különböző intenzitású nyelvi hatás éri őket, mivel főként az iskola, az anyanyelvoktatás az a terület, ahol a diák, tanár és szülő éppúgy szembesül a nyelvváltozatok ütközésével, így beszédhelyzetnek megfelelően, gyakran egyazon megnyilatkozáson belül kódot választanak/váltanak (Kiss 2004: 231). A kárpát-medencei magyar kisebbségek nyelvi helyzetére a fergusoni diglosszia[89] minden jegye jellemző, bár azok egy része kevésbé kifejezetten érvényesül, mint a „valódi" diglossziában" (Göncz 1999: 87, Lanstyák 1998a: 167–8, Lanstyák 1998c: 194–6). A tanulók nyelvi helyzetét szintén a diglosszia szűkebb, illetve fergusoni értelmezésének sajátságos vonásai érzékelhetően jellemzik, hiszen a magyar standard változat célcsoporttól függően a formális beszédhelyzetben alkalmazott (iskola) emelkedett és presztízzsel bíró, míg a horvátországi magyar szubstandard az informális színtérhez (család) kapcsolódó közönséges nyelvváltozat funkcióját tölti be. Emellett a horvát és a magyar változat viszonylat vonatkozásában a horvát nyelv képviseli az emelkedett presztízzsel rendelkező formális színtéren alkalmazott kódot és ehhez képest a magyar a közönséges vernakuláris változatot, vagyis jelen van a tágabban értelmezett fishmani diglosszia[90] állapota is. „A kisebbségi és többségi lakosság érintkezésének, keveredésének erőteljesebbé válásával a beszélőknek egyre szélesebb rétege számára lesz a másodnyelv közönséges funkcióban is használatossá, s szorítja ezáltal a magyar nyelvet mind szűkebb és szűkebb területre" (Lanstyák 1998a: 180). Ebben az értelemben a nyelvmegtartás szempontjából bármely presztízsváltozás a vázolt körülmények tartós fennállása mellett veszélyforrást jelent(het)enek a jövőre vonatkozólag. Ugyanakkor a teljes nyelvi helyzet feltérképezéséhez további szociolingvisztikai és dialektológiai vizsgálatok szükségesek a részletes nyelvrendszerbeli sajátosságok feltárásához.

A feltüntetett eredmények tehát világosan rámutatnak, hogy a vizsgált fiatal korosztály többsége még összesítve pozitívan viszonyul a horvát és a magyar nyelvhez, viszont attitűdbeli ingadozás jelei is láthatók. Ez milyen irányú folyamatok kibontakozásának kezdeményei – nyelvmegtartó vagy nyelvcsere helyzet – lényegesen meghatározza a jelenkori közösség saját magáról és a környezetéről alkotott képe, implicite nyelvi viszonyulásmódja. „Minden természetes nyelv alakítja a valóságot, feltételezi a

[89] *A diglosszia* (gör. diglottosz – kétnyelvűség származéka) fogalmát a szociolingvisztikába Charles Ferguson vezette be (1959, 1975), olyan viszonylag állandósult nyelvi helyzetre, ahol egy nyelv két változatának funkció- és presztízskülönbsége van a használati színtereknek megfelelően (emelkedett változat – használata formális színtéren, tanult; közönséges változat – használata informális színtéren, anyanyelv), további különbségek az irodalmi hagyomány, elsajátítás, sztenderdizáció, stabilitás, nyelvrendszertan területén (Bartha 1999: 66-74; Kiss 2002: 231-4).

[90] Joshua Fishman (1967) bővíti a diglosszia terjedelmét, olyan nyelvi helyzetekre, amelyeknél az emelkedett és a közönséges változat két különböző nyelvhez tartozik, bevezetve a tri- és poliglosszia fogalmát (Göncz 1999: 86-8).

világ észlelését és átélését az adott közösség által. Az emberek nemcsak az objektív valóságban élnek, hanem nagymértékben függnek a saját nyelvüktől is. […] Amikor a gyermek az elődeitől átveszi a nyelvet, megfelelő, helyes és tudatos irányítás mellett átveszi az egész szellemi kultúrát is, amelynek az alapvető és talán egyetlen igazi biztosítéka nem más, mint maga a nyelv" (Bańczerowski 2004: 25–6). A felnövekvő generáció további nyelvi attitűd alakulása a jelen társadalom felelősségtudatos magatartás függvénye. A kisebbségi nyelv belső és külső megítélésének javítására való törekvés, oktatás és nyelvi tervezés, valamint megfelelő értékmegőrző stratégia gyakorlati alkalmazásának sürgető igénye napjainkra kétségtelenül fokozottan jelentkezik.

7.4. Nyelvtervezés, nyelvművelés és nyelvápolás lehetőségei és feladatai

A nyelvhasználat tudatos befolyásolására irányuló, gyakran szinonimaként is használatos nyelvtervezés és nyelvművelés fogalma cél szerint szoros összefüggésben álló tevékenység. Kiss (2002: 241) a nyelvi tervezés fogalmát[91] a következőképpen határozza meg: „megszorítások nélkül valamennyi nyelvi közösségnek, államnak, társadalomnak, szerveződésnek a nyelvhasználati problémáját érintő tevékenysége", mely az állapottervezés (belső tervezés, korpusztervezés, nyelvfejlesztés) és helyzettervezés (külső tervezés, státustervezés) két egymással összefüggő, mégis elkülöníthető területből áll.

7.1. táblázat. A nyelvi tervezés feladatkörei és megoldásukat célzó tevékenységei

nyelvi feladatkör	kiválasztás	stabilizálás	differenciálás	kiterjesztés
tervezési tevékenység	döntés	kodifikálás	művelés	kidolgozás

Forrás: Kiss 2002: 243 (Fishman (1974) és Haugen (1987) alapján)

Lanstyák (2002: 206) a nyelvtervezést a „nyelvre irányuló nyelvműveléssel", a nyelvművelést pedig az „emberre irányuló nyelvműveléssel" azonosítja, mivel a nyelvtervezés „a nyelvi változásokba való tudatos beavatkozás céljából végzett tevékenység, amely a nyelv standard változatára irányul – ha nincs ilyen, létrehozására, ha van, akkor «fejlesztésére» –, s a nyelvi folyamatok megismerésén alapul. Ezzel szemben a nyelvművelés az emberi viselkedés egyik sajátos formájának, a nyelvi viselkedésnek a

[91] *A nyelvtervezés* (angolul: language planning) fogalmát elsőként Einar Haugen (1959) vezette be, azon tevékenység leírására, amely „normatív helyesírás, nyelvtan és szótár kidolgozásával segíti egy nem-homogén beszélőközösség író és beszélő tagjainak nyelvhasználatát" (Kiss 2002: 241). A fogalom meghatározása a későbbiekben számos módosítással bővült.

társadalmi elvárásoknak megfelelő szabályozása céljából végzett tevékenység, amely nem kötődik kizárólagosan a standard nyelvváltozathoz" és tevékenysége a beszélőkre irányul. Tolcsvai (1998: 253) következtetése alapján, amennyiben a nyelvművelés és a nyelvtervezés a mindenkori társadalmi és szociokulturális tényezők függvénye, akkor nem maradhat változatlan, ha a meghatározó körülményei is változnak, vagyis a társadalom átalakulásával a nyelv is változik, „tehát amennyiben a nyelvet beszélő közösség megváltozik, legalábbis vele együtt változik annak a nyelvhez való viszonya. Hiszen a közösség megváltozása a közösség belső értékrendjének megváltozását hozza, s ez a fajta változás nem maradhat hatás nélkül a nyelvhez való viszonyban".

Lanstyák (1998d: 151) felhívja a figyelmet, hogy a kisebbségi magyar nyelvművelés és nyelvtervezés alapelve „egy magyar nyelv van", egységének különfejlődésétől való félelem az utódállamokban kialakult magyar nyelvváltozatok alapján teljesen indokolt, mivel a kétnyelvűek nyelvhasználata törvényszerűen más, mint az egynyelvűekké. Ezen az állapoton a nyelvművelés közvetlenül nem változtathat, hiszen az eltéréseknek „a standard nyelvváltozat érvényesülési lehetőségeinek szűkössége miatt konzerválódó nyelvjárásiasság, illetőleg a kevésbé választékos nyelvváltozatoknak" objektív, társadalmi okuk van, melyek hosszú távon a teljes beolvadáshoz vezethetnek (uo.). A magyar nyelv egységének megőrzése érdekében részbeni megoldásként a standard nyelvi normán való lazítást, illetve a választékosabb nyelvhasználatban is a több változat alkalmazásának elfogadását javasolja, viszont ez csupán a formális írott nyelvhasználatban – a beszédtől sokkal tudatosabb tevékenység – megvalósítható, míg a spontán mindennapi beszélt nyelvben – reflexszerű, általában tudatos odafigyeléstől mentes – nem várható el a beszélőktől a nagyobb mentális erőfeszítést igénylő szokatlan formák használata. Véleménye szerint, ahhoz hogy a beszélők formális beszédhelyzetekben a standard magyarhoz viszonylag közel álló nyelvváltozatot alkalmazzák – azaz a kétnyelvű anyanyelvváltozat létjogosultságának elfogadását a köznapi érintkezések legadekvátabb eszközeként –, lényegesnek minősül, hogy „már a középiskola képessé tegye legalább a legjobb diákokat a standard nyelvváltozat aktív használatára. És még fontosabb, hogy a végzős növendékek korlátozás nélkül folytathassák főiskolai, egyetemi tanulmányaikat magyar nyelven" (Lanstyák 1998d: 155).

Sándor K. (2001a: 84–7) szintén megkérdőjelezi a hagyományos nyelvművelő elvek, módszerek és eljárások hatékonyságát az anyanyelv „tisztaságának" fenntartása érdekében, mivel az élőnyelvi kutatások bizonyítják, hogy „az egyes nyelvváltozatok megítélése nem a nyelvváltozat tényleges nyelvi tulajdonságaitól függ, hiszen nyelvi

szempontból minden nyelv és nyelvváltozat egyformán működőképes, hanem politikai, kulturális és gazdasági hatalom társadalmi eloszlásától". A szekuláris nyelvészeti vizsgálatok célja pedig egy beszélőközösség tényleges – a valódi nyelvhasználók valódi nyelvhasználatának – „nyelvi állapotának és nyelvhasználati szokásainak a leírása, azaz hogy az adott közösségben milyen nyelvváltozatokat használnak és milyen normák irányítják ezek használatát, illetve hogy az egyes nyelvváltozatoknak milyen nyelvi jellegzetességei vannak", melynek eredményei felhasználhatók nyelvtervezési feladatok során (uo.). A szerző a hagyományos nyelvművelés és az élőnyelvi kutatásokon alapuló nyelvtervezés alapvető eltéréseit a következők szerint összegzi:

7.2. táblázat. A nyelvművelés és nyelvtervezés összehasonlítása

Szempontok	**NYELVMŰVELÉS**	**NYELVTERVEZÉS**
kiindulópontja	a nyelv homogén	a nyelv heterogén
szemlélete	egynyelvűségen alapul van egy eszményi változat	a többnyelvűséget is természetesnek tartja minden változat egyenértékű
értékelése	van: a nyelv javul vagy romlik	nincs: a nyelv változik
módszere	intuitív	deskriptív (leíró)
hozzáállása	preskriptív (előíró)	javasló
célja	„művelt" nyelvhasználók nevelése	az anyanyelvükkel jól boldoguló nyelvhasználók nevelése
eszménye	az ideális beszélő	a nyelv működése
HATÁSA	NINCS vagy NEGATÍV	NINCS vagy POZITÍV

Forrás: Sándor K. 2001a: 88

A különbségek indítékaként Sándor K. (2001a: 89–90) hangsúlyozza, hogy a nyelvművelés szerint a nyelvészek megváltoztatják a nyelvet, céljuk egy eszményi nyelvváltozat kifejlesztése „igényes" ideális beszélők számára az előnyben részesítendő, illetve kerülendő nyelvi formák előírásával, azaz a nyelvművelők nyelvérzékükre támaszkodva (felmérések nélkül) intuitíve döntenek és minősítik a nyelvi változásokat. A nyelvtervezés ellenben nem hisz a beszélők irányíthatóságában, hiszen a nyelvhasználat különböző tényezők összefüggésrendszere határozza meg, a nyelvi változások pedig a beszélőközösség presztízsviszonyai – az új formát erősíthetik vagy szemben is állhatnak –, így leírja a nyelvhasználat normáit és jellemző jegyeit szuggesztíve segítve az előnyösebb nyelvváltozat használatának felismerésében a nyelvhasználó számára (uo.). A különbségek legvégső oka azon szemléleti eltérés, miszerint a nyelvtervezés elfogadja, hogy egy nyelv

sokféle változatban létezik (a nyelv heterogén), míg a nyelvművelés a nyelv egységét hangsúlyozza (a nyelv homogén – elméleti háttere megegyezik a strukturalista és a generatív szemlélettel).

7.12. ábra. A nyelvi tervezés és hatékonysága

A nyelv

Helyzete	Állapota		
8	6	Hivatalos intézkedések (pl. az 1844-es nyelvoktatási rendelkezések)	Nyelvi tervezés
7	5	Tudományos vizsgálatok (pl. Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Nyelvtudományi Társaság)	
4	2	Csoportmunka (pl. írói társulatok, tudományos társaságok)	Nyelvművelés
3	1	Egyéni aktivitás (pl. filológusi, szépírói tevékenység: Bessenyei, Kazinczy)	

A nyelvi tervezés hatékonysága

Forrás: Kiss 2002: 244 (Haarmann (1988) alapján)

Napjaink anyanyelvművelés kérdései, feladatai és más nyelvek megismerésének szükséglete „bizonyos korokban elemi erővel tör felszínre, de tulajdonképpen évszázadok óta napirenden van. A nyelv(ek)et fenyegető veszélyeket is konstatáltak minden korban" (Nyomárkay 2004a: 163). Nyomárkay (2004a: 159) a ténylegesen fennálló és a potenciális veszélyeket a következőképpen csoportosítja:

a) a nyelv tisztaságának veszélyeztetettsége (az idegen szavak túlhajtott, megokolatlan használata),
b) a nyelvhasználati norma, a nyelvhelyességi megsértésből eredő veszélyek,
c) a nyelv árnyaltságát, kifejezésbeli gazdagságát elimináló tényezők, s ezzel összefüggésben
d) az „új beszéd" (newspeak) terjedésének hatása.

Kétnyelvű beszélőközösségekben az érintkező nyelvek szoros együttélésének következménye a nyelvek folyamatos kölcsönhatása, mely megnyilvánulhat alkalmi hatásként jelentkező interferenciaként, ennek állandósulásával pedig kölcsönzésként a

nyelv bármely nyelvi síkját – hangrendszer, szókincs, mondatszerkesztés, jelentés, vagy akár kötött morfémák (ragok, jelek, képzők) szintjén – érintve (Sándor K. 2001a: 94). A határon túli nyelvhasználatban az anyanyelv korlátozott használatának a többségi nyelv domináns jelenléte mellett egyik legjellemzőbb következménye a nyelvi lapszus és a nyelvi hiány, melynek kiküszöbölésére a beszélők többfajta stratégiát alkalmazhatnak – helyettesítés (körülírás) vagy átvétel a többségi nyelvből –, azaz az átmeneti kódváltáson túl fennáll az esélye a kölcsönzött kontaktuselem beépülésének a kisebbségi beszélők nyelvhasználatába (Csernicskó–Szabómihály 2010: 182–3). Ezen közvetlen vagy közvetett kontaktushatás általi nyelvi változások viszont Sándor K. (2001a: 94) szerint nem „fenyegetik a magyar nyelv jövőjét […] nyelvromlást okozva", hiszen ha mindkét nyelv „hasonló eszközökkel vagy eljárással fejez ki egy-egy nyelvi funkciót, akkor ez konzerválhatja az adott nyelvi formát; az egyes nyelvi formák előfordulásának gyakoriságára, társadalmi megítélésére stb. is hatással lehet a másik nyelv". A nyelvi kölcsönhatás természetes velejárója a kisebbségi nyelvváltozatok eltérése, de a nyelvcsere folyamatát mindig nyelven kívüli, társadalmi okok motiválják. A nyelvváltozatok differenciálódásának mértéke a mindenkori társadalom függvénye, a nyelvmegtartást kétnyelvű környezetben pedig leginkább a beszélők saját nyelvváltozatukkal szemben pozitív attitűd kialakításával lehet elősegíteni, annak tudatosításával, hogy „az általuk beszélt nyelvváltozat ugyanolyan jó, csak más, mint az, amit a nyelvterület más részein […] használnak" (Sándor K. 2001a: 100).

8. Az érintkező nyelvek kontaktusnyelvészeti megnyilvánulásai

8.1. Nyelvi változás, interferencia és kontaktushatás – a nyelvváltozatok sajátosságai kétnyelvűségben

A nyelvi érintkezésekkel és változással, a két-, illetve többnyelvűség kontaktushatásának tanulmányozásával már a történeti-összehasonlító nyelvtudomány keretében is foglalkoztak, igaz a nyelvtudomány kezdetétől eltérő szemléletű paradigmák születtek a nyelvi variabilitásról és vizsgálati módszertanáról. Grimm (1846) korai napjainkra is helytálló megállapítása szerint „egyik nép sem, legalábbis egyik európai sem, különül el élesen a többitől és nem állít a szellemi érintkezéssel szemben határoszlopokat, mint az a materiális áruknál és termékeknél szokásos. Amint a népek külsőleg közelednek egymáshoz, úgy a nyelvük is szükségszerűen kölcsönhatásba kerül" (Földes 2006: 79). A múlt században tapasztalható exponenciálisan felgyorsuló világ mechanizmusai napjainkra az emberiséget az állandó változás alkalmazkodására késztette, az erősödő integrálódó és globalizálódó tendenciák folytán az univerzális nemzetközi nyelvi kommunikáció kielégítésének sürgető igénye pedig jelentősen meghatározza egy nyelv életképességének kulturális pozícióját, mivel „a nyelvnek is fejlődnie kell a társadalommal együtt, és meg kell felelnie az általános fejlődés által diktált követelményeknek" (Bańczerowski 2000: 392–3). A társadalmi változások a nyelvben is érzékelhető változásokat eredményeznek, hiszen a társadalom és a nyelv egymást feltételező összefüggésben állnak, a civilizációs átalakulások pedig új nyelvi és kommunikációs követelményeket fogalmaznak meg (Bańczerowski 2004: 41; Göncz 1999: 135; Pete 1988: 780). Az eltérő társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális körülmények bizonyos nyelvi különbségek kialakulásához vezetnek, így idővel közösségi szinten a kétnyelvűek nyelvhasználatában interferenciajelenségek jelennek meg, melyek beépülve a beszélők anyanyelvi rendszerébe kétnyelvű normák által irányított kontaktusváltozat létrejöttét idézik elő (Lanstyák 1998d: 158; Lanstyák–Szabómihály 1997: 5). A kontaktusváltozat – a nyelvi érintkezéssel foglalkozó kontaktusnyelvészet alapfogalmaként – egy nyelvnek kontaktushelyzetben létrejövő változata, mely kisebb vagy nagyobb mértékben az érintkezés erősségétől függően kontaktusjelenségek előfordulásával eltér a többi változattól (Lanstyák 1998d: 60). A valamennyi nyelvi szinten előfordulható nyelvi interferencia a beszélő szándékától független nyelvi kölcsönhatás folyamatát és következményét is jelöli egyidejűleg, azaz

„valamely nyelvnek vagy nyelvváltozatnak a befolyása, hatása egy másikra; valamely nyelvben vagy nyelvváltozatban nem az illető nyelvre vagy nyelvváltozatra jellemző […] jelenségnek, szerkezetnek vagy elemnek a használata egy másik nyelvnek vagy nyelvváltozatnak a hatására" (Kiss 2002: 202–3). A kétnyelvűek nyelvhasználatát azonban nem csupán a másik nyelv sajátosságainak használata jellemzi, hanem az egyik nyelv használati szabályainak a másik nyelv használati szabályaira gyakorolt hatása is – kommunikatív interferencia –, azaz a nyelvhasználati szabályok egy része különbözik az azonnyelvi egynyelvűek nyelvhasználati szabályaitól (Kiss 2002: 204–5). A nyelvi kölcsönhatásnak különböző szintjei vannak a nyelvi rendszer egészére vonatkoztatva, hiszen a nyelv lényegi tulajdonsága az állandó változás és egyetlen változás elvezethet az egyensúly megbomlásához és egy újfajta egyensúlyi állapothoz, mivel ha „bármely pontján változik meg a nyelvi rendszer – például valamely külső, idegen nyelvből érkező hatásra, a változás a nyelv számos más alrendszerében is módosulást idéz elő, hiszen a megváltozott elem sokféle alrendszernek része egyidejűleg" (É. Kiss 2004: 13). A nyelvi változások nem csupán a kétnyelvű régiókat érintő tünetei, hanem a nyelv belső változatai is távolodnak egymástól (standard–szubstandard, szaknyelv–köznyelv), mely tendenciák főként a posztmodern irányzatok alkotásaiban, az informatika, a szaknyelvek körében láthatók, befolyásolva a nyelvi korszerűsítést, illetve a belső konvergenciát (Pusztai 1999: 95). Bizonyos magyarországi nyelvi változások sem terjednek át a regionális változatokba – vagy csak fáziskéséssel –, hiszen közismert tétel, hogy „általában a központ az, amely könnyebben újít, gyorsabban fejlődik, a periféria pedig konzervatívabb" (Szilágyi 2008: 108). A terjedőben lévő új változások szükségképpen ütköznek az uralkodó nyelvi normával, a norma pedig „természetszerűleg mindig konzervatívabb, mint a tényleges nyelvhasználat – azonban az efféle feszültségek a mindenkori nyelvállapot szükségszerű velejárói, és nem igényelnek beavatkozást" (É. Kiss 2004: 170).

A kétnyelvűek által használt első- és másodnyelvi változatokban kétnyelvű normák érvényesülnek, szükségszerű következményeként nyelvváltozatuk eltér az egynyelvűektől, noha az eltérések mértéke a kétnyelvűség típusától, a beszélők nyelvi tudatosságától és attitűdjeitől, s más tényezőktől függően jelentős egyéni különbségeket mutat (Kontra 1990: 95; Lanstyák 1998d: 60). Az egynyelvűeknek nem két eltérő nyelv közül kell választaniuk, hanem egyetlen nyelv különböző változatai közül, míg a kétnyelvűeknek mindkét nyelvben meglévő stílusrétegek összessége is rendelkezésükre áll, ezért Lanstyák (1991: 25) elképzelhetőnek tartja, hogy a kétnyelvűek túlnyomó többsége mindkét nyelvben kevesebb változatot használ, mint az azonos társadalmi réteghez és műveltségi csoporthoz

tartozó egynyelvűek. Göncz (1999: 96) a többnyelvűek nyelvrendszerei közötti viszonyát elemezve – a különböző nyelvek által elsajátított információk kognitív reprezentációja közös vagy különböző tárból – rámutat, hogy „a többnyelvű egyén nem tudja teljes egészében «kikapcsolni» egyik nyelvét, amíg a másik nyelve működésben van. Ez a kölcsönhatás a beszédtevékenység szintjén nyelvi interferenciában jut kifejezésre".

A határon kívül élő Kárpát-medencei magyar anyanyelvűek kivétel nélkül a magyar nyelvnek kontaktusváltozatát használják, azaz „az egynyelvű magyarországi magyarok nyelvétől többé-kevésbé eltérő, a két- vagy többnyelvű környezet hatását mutató változatokat beszélnek", mely megállapítás a többségi államnyelvet nem beszélőkre is érvényesül, hiszen a másodnyelv hatása következtében anyanyelvükben a magyarországi magyarban ismeretlen nyelvi elemek és szabályok is felfedezhetők (Kontra 2003a: 301). Az országonként sajátos vonásokat őrző kontaktusváltozatok valamely államhoz kötődnek, ezáltal „a magyar nyelv állami változatainak is nevezhetjük őket" (Pete 1988: 780). A magyar nyelv kisebbségi nyelvként való alkalmazásának természetes velejárója az anyaországitól eltérő nyelvhasználat, melyet Kiss (1994: 93) a következőképpen indokol: „A különböző államokhoz tartozás ugyanis nemcsak egy vagy több másik nyelvvel való szoros kapcsolatot jelent, hanem az anyaországitól eltérő társadalmakhoz, jogi rendszerekhez, kultúrákhoz, szokásokhoz, intézményrendszerekhez, esetleg valláshoz vagy vallásokhoz való kapcsolódást is, s mindennek szükségszerű következménye a nyelvi differenciálódás. […] következményeként olyan nyelvi formák jönnek létre, amelyeket vagy csupán az egyik, vagy csupán a másik állam területén ismernek és használnak". Ezen szemlélet szerint a magyar nyelvet többközpontú nyelvnek[92] kell tekinteni – ugyanannak a nyelvnek egyenrangú változatai vannak –, azaz egynél több országban használatos emelkedett funkcióban, vagyis az államigazgatás, az oktatás, a szakmák, a tömegtájékoztatás, az egyházi szertartások, a kulturális élet, a tudományos kutatás stb. nyelveként (Lanstyák 1998d: 159). A standard magyar nyelv elsődleges és domináns teljes központja Magyarország, részleges központjai Románia, Szlovákia, Szerbia, Ukrajna és kezdetleges központoknak pedig Horvátország baranyai és Szlovénia muravidéki részei tekinthetők (Kontra 2003a: 303). A mai Kárpát-medencei őshonos magyar kisebbségek anyanyelve tehát a magyar nyelv egyik változata, amely társadalmi okok szükségszerű folyományaként eltér a magyarországi magyar nyelvi változatoktól, a különbségeket pedig Kiss (1994: 94–5) a következő típusok szerint rendszerezi:

[92] A magyar nyelv többközpontúként való felfogása máig vitatott kérdés a nyelvészek körében a nyelvi szétfejlődés veszélye miatt (Lanstyák 1998, 2000; Lanstyák–Szabómihály 1997, 1998; Pete 1988; Péntek 2008, 2009; Szilágyi 2008).

1. A magyar nyelv változatainak a használati aránya eltér a magyarországi és a nem magyarországi magyarban. A köznyelvnek, a szaknyelvnek, a szlengnek, az argónak és a hobbinyelveknek kisebb, a nyelvjárások esetében pedig nagyobb a használati arányuk, mint a magyarországi magyarban.
2. A magyarországi magyarban a nyelvváltozatok állandó, intenzív kölcsönhatásban vannak, míg az őshonos kisebbségi helyzetben és főleg a diaszpórában élőknél ez a kölcsönhatás kisebb mértékű vagy nincs is jelen.
3. A nemzedékek szerinti nyelvhasználatban is különbségek mutatkoznak, melyek határozottabban nyilvánulnak meg a magyarországi magyarban.
4. Legjellemzőbb különbség az államnyelvi hatásnak a különböző nyelvhasználati szinteken jelentkező következménye, vagyis a kontaktusjelenségek jelenléte.
5. A kisebbségi nyelvhasználat nyelvjárásiasabb a magyarországi magyarokétól.

A két utolsó nézet alapján Kiss (uo.) az eltéréseket szocio- és pszicholingvisztikai szükségszerű okokkal magyarázza, melyek leggyakrabban a szókészletben jelentkeznek, jövevény- és kölcsönszavak formájában. Kossa (1978: 10) a „jugoszláviai" magyarok nyelvhasználatában előforduló közvetlen vagy közvetett, alkalomszerű vagy állandósult átvételek elemzésénél kiemeli, hogy egyénenként különbségek mutatkoznak az általában szubjektív indokokra visszavezethető lexikai kölcsönzések mennyiségében és minőségében, valamint nyelvi környezet, réteg, kor, iskolázottság és foglalkozás szerint, valamint hozzáteszi „az alkalmi kölcsönszavak használata bizonyos környezetekben egészen elképesztő méretű. A vegyes tannyelvű iskolába járó diákok, az egyetemi hallgatók nyelve hemzseg tőlük". A szerző (1978: 29–30) továbbá kifejti, hogy az elemek állandó keveredése következtében elmosódik a különbség a szavak között, elbizonytalanodik a nyelvérzék, amellett, hogy „a szókölcsönzés rést üt nemcsak az anyanyelvi szókészleten, hanem a nyelvrendszeren és a fogalmi rendszeren is. […] Ha egy fogalomra hirtelen átveszünk valamilyen szót, akkor az nem illeszkedik bele sem a nyelvi rendszerbe, sem a fogalmi rendszerbe, s ily módon gyengül nemcsak a szavaknak, hanem a képzeteknek, a fogalmaknak a kohéziója is", s ellenőrizhetetlen és ösztönös folyamatként valóságos láncreakcióként terjedve az újabb réseket újabb kölcsönzések követik. Gyakoriak a jelentéskölcsönzések, tükörfordítások, szóképzés és összetétellel létrejött szavak használata, ugyanakkor az interferencia a frazeológiában, a nyelv grammatikai részlegeiben – mondatszerkezet, egyeztetés, szórend, kötőszóhasználat, igemód és vonzatok területein – is megnyilvánul (Kiss 1994: 96). A kisebbségi magyar nyelvváltozat nyelvrendszertani és használati síkon is nyelvjárásiasabb a magyarországitól, hiszen több

bennük az archaikus vonás, regionális elem és sajátosság. Ennek magyarázataként Kiss (1994: 98–100) a magyar köznyelv használatának hiányát, rendszertelen kapcsolattartását tartja, mivel „a magyar kisebbségek jelentős részének aktívan nem birtokolt és nem használt nyelvváltozata […] nincs meg a szükséges fokú és intenzitású anyanyelv-oktatási háttér (beleértve a szakmai képzést is)", ezért a felnövekvő generáció gyengébben birtokolt, családi szocializációból elsajátított anyanyelvét helyettesíti az államnyelvvel, felgyorsítva ezáltal a nyelvcsere folyamatát. Emellett egy erős külső hatásnak kitett fejlődésében megrekedt regionális nyelv pedig már nem képes önálló fejlődésre, mert természetszerűleg csupán külső forrásokból merít, „ily módon mindinkább elsorvad az anyanyelvi kifejezőkészség, a szó- és kifejezés-alkotás, egyszóval a nyelvteremtés képessége" (Kossa 1978: 31).

A kontaktusváltozatok változásaiban, illetve a nyelvek közötti szerkezeti kölcsönzéseknek előfeltétele a kontaktus intenzitása, mely megnyilvánulhat több száz éves nyelvi kontaktusban és a kölcsönző nyelv beszélőinek kétnyelvűségi fokában (Kontra 2003a: 311 Thomas–Kaufmann (1988) alapján). Továbbá nyilvánvaló összefüggésben áll a többségi nyelv alkalmazása a mindennapi kommunikációban és a területi koncentráltság mértéke között, hiszen „ahol a magyarok tömbben élnek, kevesebbet használják az államnyelvet, mint a szórványban élők. A szórványban élők esetében a második nyelv hatása várhatóan erősebb, mint a tömbben élőknél" (uo.). A horvátországi magyarok szórványban élő kétnyelvű beszélőközösség, ahol mindennapjaikban a magyar mellett a horvát nyelvet is használják változó mértékben, így várható a horvát nyelv kimagasló kontaktushatása. A vizsgálatban résztvevő tanulók iskola tannyelvétől függően egy-, illetve kétnyelvű környezetben szocializálódnak, feltehetően nyelvi hátterüknek megfelelően érvényesül nyelvhasználatukban a másodnyelv hatása.

Zybatow a nyelvi alrendszerekre vonatkozó kontaktushatásának intenzitását az alábbi fokozatok szerint rendszerezi (Nyomárkay 2004b: 1):

1. alkalmi – nem alapszókincsbe tartozó szavak átvétele,
2. kissé intenzívebb – lexikai kölcsönzések, de akár struktúra jegyek (pl. szintaktikai),
3. intenzív – járulékos szerkezeti átvételek (prepozíciók, posztpozíciók, képzők),
4. erős és
5. igen erős – szókölcsönzések mellett morfoszintaktikai és szószerkezeti változások.

Ez az elmélet a horvát–magyar, illetve magyar–horvát nyelvi kapcsolatokra vonatkozólag a múltban részben érvényesül. „A magyar nyelvbe bekerült szláv szavak ugyanis nem alkalmi érintkezés, hanem tartós civilizációs hatás eredményei voltak, ám

viszonylag jelentős számuk ellenére megmaradtak a lexikális átvételek szintjén, nyelvünk grammatikai struktúrájára nem hatottak. A horvátban és a szerbben évszázadok alatt folyamatosan jelenlevő magyar nyelvi hatás szintén elsősorban szókölcsönzésekben mutatkozott meg, noha néhány esetben […] olyan szerkezetek is alakultak, amelyek idegenek voltak a horvát nyelv grammatikai rendszerétől, magyar gondolkodást és világképet tükröztek, s ennek kifejezésére igyekeztek megtalálni a mintanyelvihez leginkább hasonlító saját struktúrákat" (Nyomárkay 2004b: 1).

Lanstyák–Szabómihály (2011: 512) a szlovákiai magyar anyanyelvűek tanulmányozása folyamán a kisebbségi magyar változatokra ugyancsak érvényes általánosítható megállapításokat tesznek, melyek a kontaktusváltozatok eltérésére vonatkoznak a magyarországi változattól. Ezek a következők:

1. A közösség kétnyelvűségéből adódóan kontaktusjelenségek fordulnak elő a nyelvi rendszer minden síkján, regiszterenként és beszélőként eltérő mértékben.
2. A nyelvhasználat nyelvjárási(asa)bb, a „nyelvhelyességi szabályoktól" eltérő elemek nagyobb gyakorisággal jelentkeznek.
3. A nyelvi bizonytalanság következtében – különösen formálisabb beszédhelyzetekben – nagyobb számban jelennek meg nyelvbotlások, lapszusok, hezitációk, elakadások.
4. A nyelvi bizonytalanság és tájnyelvi háttér által a magyarországitól eltérő módon jelentkezik a hiperkorrekció és normatúlteljesítésre való törekvés.
5. A magyarországi magyar nyelvváltozatokkal összehasonlítva a szlovákiaiak régiesen hatnak, mert a magyarországi nyelvi újítások vagy fáziskéséssel jutnak be, vagy be sem jutnak a szlovákiai magyar nyelvváltozatokba.
6. Kontaktusváltozat sajátos jellemzőjeként a széttagoló tendencia, illetve analitikus szerkezetek preferálása.

A vázolt eltérések részben egynyelvű beszélőközösségeknél is érvényesül(het)nek, viszont kifejezettebben megnyilvánulnak kétnyelvű beszélőközösségek nyelvi viselkedésében, ezért a felmérésben a horvátországi, a többi kétnyelvű régió, valamint a magyarországi adatközlők eredményeivel összehasonlító jelleggel kerülnek ismertetésre a vizsgált nyelvi jelenségek a változótípusok közös nyelvi jellemzőinek feltárása érdekében.

8.2. A nyelvi változók ismertetése a vizsgált nyelvi jelenségek függvényében

A nyelvi változó fogalmát a szociolingvisztikába elsőként Labov[93] vezeti be, mint alternatív megvalósulású nyelvi egység, amelynek azonosítható változatai vannak, tehát azokra a nyelvi jelenségekre vonatkozik, melyek formailag többféleképpen valósulhatnak meg (Wardhaugh 2005: 122–4). Az azonos funkciójú és jelentésű nyelvi változó megvalósulásának változatai szociolingvisztikai szempontból nem egyenrangú nyelvi formát fejeznek ki, hanem inkább a formális–informális, szuperstandard–standard-szubstandard, „magyaros”–„magyartalan”, standard–nyelvjárási (területi kötöttség nélküli–területi kötöttségű), közhasználatú–rétegnyelvi kontinuumon elhelyezkedett változatot, ahol az első pólus képviseli a presztízsváltozatot (emelkedett), a másik pedig a stigmatizált (közönséges) változatot (Lanstyák–Szabómihály 1997: 16). A beszélő melyik változatot realizálja, azaz a változatok előfordulási gyakorisága egy konkrét megnyilvánulásban számos nyelvszociológiai, nyelvlélektani, beszédhelyzeti, kontextuális tényezők által meghatározott, melyeket Lanstyák–Szabómihály (1997: 16–8) statisztikai jellegű változószabályoknak neveznek, nyitott (nyelven kívüli), kötött (nyelven belüli) és egyedi (konkrét lexémához kötődő szókészleti elemek és vonzatok) típusváltozókra klasszifikálva. A változószabályok tehát „a nyelvtannak is és a kompetenciának is alapvető részét képezik” (Kontra 2003b: 326).

Lanstyák–Szabómihály (1997: 19–23) első- és másodnyelvi összefüggés szempontjából további felosztásban szisztematizálják a nyelvi változókat, miszerint egyetemes változók, egyetemes kontaktusváltozók, analóg kontaktusváltozók és kontaktusváltozók típusváltozókat különböztetnek meg. Az egyetemes magyar változók nyelvhelyességi és/vagy stilisztikai jelenségek, melyek az egész magyar nyelvterületre vonatkoznak, a kontaktusnyelvben viszont nincs közvetlen párhuzamuk, így használatuk gyakorisága feltehetően inkább a kisebbségi helyzetből fakad (standardhoz korlátozott hozzáférés) és nem a beszélők kétnyelvűségéből. Az egyetemes és egyúttal kontaktusváltozók többnyire nyelvhelyességi vonatkozású kérdések, melyek az egész magyar nyelvterületre érvényesek és a kontaktusnyelvben szintén létezik párhuzamuk, így befolyásoló hatásuk érvényesülhet a kontaktusváltozatra. Kialakulásukhoz az egész magyar nyelvterületen az indoeurópai nyelvi környezet járult hozzá, mely változat kisebbségi magyar beszélőközösségben az indoeuropizmusok mellett kontaktusjelenségnek

[93] Labov különbséget tesz az indikátorok (nincs társadalmi jelentősége), a jelölők (van társadalmi jelentősége, a beszélők tudatában vannak) és a sztereotípiák (általánosan ismert, tudatos és gyakran stigmatizált) között.

is számít, ezáltal „idegenszerűbb” változatnak. Az analóg kontaktusváltozók olyan szavak, kifejezések, nyelvtani szerkezetek képviselő jelenségek, amelyek Magyarországon ugyancsak használatosak, viszont kisebbségi beszélőközösségekben a standard jelentésükön túl államnyelvi jelentésű párhuzammal is rendelkeznek, valamint azon szerkezetek melyek nem élnek Magyarországon, ám létrejöttük a közmagyar analógiával összhangban áll. A kontaktusváltozók csoportjába olyan egyedi változók – szókészlettani, vonzatkölcsönzések – tartoznak, melyek csak kontaktushelyzetben alkotnak standard megfelelőjükkel nyelvi változót, azok fejleményei és magyarországi párhuzammal egyáltalán nem rendelkeznek. Továbbá lényegesnek bizonyul a nyelvföldrajzi szempontú csoportosítás – a magyar nyelvterületet szétszabdaló országhatárok és a változók második változatának izoglosszája között fennálló kapcsolat –, mivel minden egyetemes változó és az egyetemes kontaktusváltozók nagy része egyúttal határsemleges változó, azaz országhatártól függetlenül kiterjed a vizsgált régióban, még ha használati gyakorisága esetlegesen különbözhet is[94] (Lanstyák–Szabómihály 1998: 107).

A felmérésben Lanstyák–Szabómihály (1997: 19–23) nyomán a fentebb meghatározottak alapján egyetemes kontaktus és egyetemes típusváltozók szerinti tagolásban 11 nyelvi változó 43 példafeladaton keresztül került vizsgálatra. A kontaktusjelenségek feltárására, azaz a horvát nyelv esetleges kontaktushatásának meglétére a horvátországi magyar változatban 7 nyelvi változó került vizsgálatra, melyek *az analitizálódás, a felesleges névmások, a többes szám, a szórend, a kicsinyítő képzők, a hasonlítás és a feminizálás* használatára vonatkozott (*8.3. Egyetemes kontaktusváltozók vizsgálata* fejezetben részletezve). Az egyetemes változók változatainak preferálása 4 nyelvi változóra irányult, vagyis a *-t végű igék kijelentő és felszólító módú alakjainak, a -nók/-nők, a valószínűleg, hogy, a -ban/-ba változók* használatára (*8.4. Egyetemes változók vizsgálata* fejezetben részletezve). Az alkalmazott kérdőív sokféle nyelvi jelenség feltárására irányult, ezért a kontaktusjelenségek esetében több (3-8), az egyetemes változóknál pedig némelykor egyetlen (1-4) példafeladat képviseltette magát, mivel elsődleges célkitűzésem a kontaktushatás felmérése, ezért az egyetemes változók csupán rövid prezentálásra kerültek, a közösségen belül a jelenség esetleges előfordulásának vizsgálatára, illetve meglétére vonatkozólag. Néhány változó megjelenési formájából még nem általánosítható egy kialakult tendencia érvényesülése az egész beszélőközösség nyelvterületén, viszont egyértelműen utal az adott nyelvi jelenség meglétére, amellett,

[94] A szerzők határsemleges, határtartó és határmetsző (országos és táji) változótípusokat különítenek el, melynek tárgyalása jelen elemzés keretében indifferens.

hogy a változótípusok nyelvi jellemzőinek megismerésével első látásra nem nyilvánvaló összefüggések is feltárhatók a nyelvi jelenségek között.

A változók a nyelvi rendszer minden síkján megtalálhatók: fonetikai, fonológiai, fonololexikai, hangalaktani, alaktani, morfoszintaktikai, mondattani és szókészlettani változó (Lanstyák–Szabómihály 1997: 16–7). A kutatásban alaktani, morfoszintaktikai és mondattani változók kerültek vizsgálatra, melyeket alkalmasabb kérdőíves felmérés keretében vizsgálni. A kérdőív nyelvi része választásos (30 db) és produktív (13 db) feladatokat tartalmazott. A választásos feladattípusnál az adatközlő nyelvtani helyességi ítéletet alkotott, mely alapján a természetesebbnek tartott mondat (15 db), illetve mondatba illő formát (15 db) választhatott kéttagú nyelvi változó közül, ahol az első a standard (legtöbbször presztízsváltozatot), míg a másik a nemstandard (esetenként stigmatizált) változatot képviselte. Az első változat az „egynyelvű magyarban" használatos forma, a kontinuum másik végén pedig az egynyelvű változatból hiányzó kontaktusjelenségek a második változatnak tekinthetők (Lanstyák–Szabómihály 1998: 100–1). A két felkínált válaszlehetőség befolyásoló tényezőt is jelenthet az adatközlő döntésére, ezért ebben az esetben fennáll a tényleges nyelvhasználattól eltérő nyelvi megoldás is, szemben a kiegészítéses feladattípusokkal, ahol az adatközlő önálló produkcióként a szükségesnek érzett végződés/szó/foglalkozásnév beírásával szabadon alkotja meg válaszát.

A felmérésben szereplő példafeladatokat *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén* című könyvsorozatból (Csernicskó 1998: 238–51; Göncz 1999: 222–5; Lanstyák 2000: 286–98) merítettem, mely az 1996-ban elvégzett szociolingvisztikai terepkutatás folytán a Kárpát-medencei kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatának feltárására vonatkozott, a magyar nyelv állapotáról egynyelvűségi és különböző kétnyelvűségi helyzetekben *(3. számú melléklet: V. pont)*. A feltáró empirikus kutatást 7 ország területén – Ausztria (Burgenland, Bécs és szórványvidék 60 fő), Szlovákia (108 fő), Ukrajna (Kárpátalja 144 fő), Románia (Erdély és határmente 216 fő), Jugoszlávia (Vajdaság 144 fő), Szlovénia (Muravidék 64 fő) és Magyarország (kontrollcsoportként Ikrény, Szatymaz, Veresegyháza 107 fő) – összesen 844 adatközlő nyelvi és nyelvszociológiai adatainak begyűjtésével végezték, melyet célszerűnek tartottam kiterjeszteni horvátországi mintára is.

Az alábbi fejezetekben a vázolt nyelvi jelenség ismertetése után a változótípusok használatának elemzése következik, vagyis az adatközlők viszonyulása a kodifikált normához, valamint az egyes csoportok nyelvhasználatának egymáshoz való viszonyítása a

közös nyelvi jellemzők és az eltérések sajátosságainak feltárása érdekében. A változótípusok nyelvi viselkedésének megismerése révén felfedezhetők a magyar nyelv egy- és kétnyelvű változataiban előforduló, releváns rendezőelvek alapján szisztematizálható összefüggések a nyelvi jelenségek között (Lanstyák–Szabómihály 1998: 109–10). A kétnyelvű beszélőközösségek különböző helyzetű csoportokat képviselnek, ahol a másodnyelv változó intenzitású hatásának következtében differenciált nyelvhasználat kialakulását idézi elő egyéni és közösségi szinten egyaránt. A jelenlevő közvetlen kontaktushatás mellett a korlátozott első nyelvhasználat a beszélők nyelvi rendszerében változást eredményez(het), mely az anyanyelv szempontjából nyelvi hiány és ezáltal fokozatos leépüléshez vezet(het).

A kisebbségi nyelvhasználatra jellemző sajátosságok felmérésére, melyek egyrészt az egész magyar beszélőközösséget érintik, másrészt a két nyelvi rendszer kölcsönhatása által okozott eltérések mértékére és mibenlétére vonatkoznak, a következő feltevések szolgáltak kiindulási alapot. A standard normakövetés szempontjából feltételezhető, hogy a magyarországi adatközlők válaszai állnak legközelebb a kodifikált normához az egyetemes és az egyetemes kontaktusváltozó típusok vonatkozásában is, hiszen nyilvánvalóan egynyelvű környezetük minden színtéren biztosítja a standard magyar nyelv alkalmazását. A kontaktusváltozók érvényesülése esetükben kevésbé feltételezhető, mint a kétnyelvű kisebbségeknél, viszont indoeuropeizmus hatásaként előfordulhat. Ezzel szemben kétnyelvű környezetben korlátozottabb hozzáférhetőség által feltehető a standard magyar változat alacsonyabb mértékű alkalmazása, így a horvátországi és a többi kétnyelvű régió beszélőinek nyelvhasználata előreláthatóan kevésbé kodifikált a magyarországihoz képest és ennek vonzataként az államnyelv befolyásoló hatása révén valószínűsíthető az egyetemes kontaktusváltozók gyakoribb érvényesülése. E megközelítés alapján a csoportok egymáshoz viszonyított sorrendje M-Tk-Ho alakulhat, figyelembe véve, hogy a horvátországi minta a kezdetleges központú magyar változat képviselője és ezáltal feltehetően legkevésbé standardkövető.

A horvátországi adatközlők esetében valószínűsíthető a három célcsoport egyértelmű elkülönülése, mivel az oktatás tannyelve, a kor, a kétnyelvűség foka, a család nyelvi környezete, illetve heterogén/homogén élettér számos egyéb tényező mellett kihatással lehet a nyelvi rendszerükre, ezáltal az egyetemes és az egyetemes kontaktusváltozók előfordulásának gyakoriságára is. A horvátországi tanulók közül, feltehetően a Mk csoportjának válaszai állnak legközelebb a standardhoz, hiszen többnyire domináns magyar kétnyelvűek, korosztály szerint érettebb generációt képviselnek, ezáltal

kialakult nyelvhasználati szokásokkal, illetve kompetenciával rendelkeznek, közegük vagyis az iskola tannyelve biztosítja a standard változat gyakorlását formális színtéren. A Má iskolásoknál szintén valószínűsíthető a kodifikált norma nagymértékű támogatottsága, hiszen csupán kor szempontjából különbözik a Mk csoportjától. A Há csoportjának – balansz kétnyelvűek – legkevésbé van alkalma intézményi keretek között elsajátítani és alkalmazni a standard változatot, mivel esetükben a formális színtéren – az iskolában – a horvát nyelv a domináns és csupán az anyanyelvápolási órák biztosítanak gyakorlási terepet, s így korlátozott mértékben használhatják a standard magyar nyelvet, ezért feltételezhető, hogy legkevésbé normakövetők a horvátországi adatközlők közül. A másodnyelv magyar nyelvre tett erős hatása által esetükben feltételezhető a kontaktusjelenségek számos előfordulása, ezért válaszaik a standard norma megközelítés alapján mindkét változótípusra vonatkozólag valószínűleg Mk-Má-Há sorrend szerint alakulnak.

8.3. Egyetemes kontaktusváltozók vizsgálata

8.3.1. Analitizáló és szintetizáló nyelvi megoldások

A magyar nyelvre a tömörítő (agglutináló), az indoeurópai nyelvekre a széttagoló (analitizáló) tendencia a jellemzőbb, azaz a magyarban természetesebb az összetett vagy képzett szavak használata, míg a két- vagy többtagú szókapcsolatok idegenszerűbbnek hatnak ellentétben az indoeurópai nyelvekkel (Göncz 1999: 151; Lanstyák–Szabómihály 1997: 74–7). Az analitikus szerkezetek használata kevésbé jellemző a magyar nyelvre, mégis nyelvhelyességi szempontból nem minősülnek helytelen, illetve agrammatikus formának, feltehetően a környező indoeurópai nyelvek hatására (uo.). Egyedfejlődés szempontjából az analitikus megoldások a gyermeknyelvre jellemzők, felnőttkorban pedig a szintetikus szerkezetek kerülnek előtérbe, mivel a „nyelvi ontogenezisre általánosan jellemző, hogy egy új, magasabb bázisfokozatot képviselő működés formai birtokbavétele, annak szemantikai alapjairól, de egy korábbi bázislépcső (analitikusabb) eszközkészletre visszanyúlva történik” (Győri-Nagy 1991: 9-10). Általános megfigyelés, hogy a természetes kétnyelvűek anya- és másodnyelvhasználatukban szintagmatikailag állandóbb

és erőteljesebb az analitikus jelleg használata, mely hatványozottan érvényesül a kontaktusváltozatoknál is (Göncz 1999: 151). Ezt Győri-Nagy (1991: 11) egyrészt az egyéni pszicholingvisztikai folyamatokból a két nyelv együttélése során rögzült diakron eredményeként, másrészt a kétnyelvű tudat állandó feladathelyzetéből adódó ergonómiai következményeként magyarázza. A kétnyelvűek széttagoló szerkezetek alkalmazásának használata nyelvi bizonytalanságuk kiküszöbölésére szolgál – kisebb a tévedés veszélye –, mivel „a nyelv lexikális síkjához tartozó tömörítő szerkezetek egyedibbek, «kiszámíthatatlanabbak», nehezebben megjósolhatóak, mint a nyelv grammatikai síkjához tartozó analitikus szerkezetek, amelyek a tévedés kockázata nélkül létrehozhatók jól ismert szabályok alkalmazásával" (Lanstyák 2011: 11).

A horvát nyelvben a magyarhoz viszonyítva gyakoribb az analitikus szerkezetek használata – indoeurópai nyelvek vonásaként –, ezért feltételezhető, hogy a vizsgált minta magyar nyelvhasználatában az analitikus formákat preferálja a szintetikussal szemben. A széttagoló szerkezetek használati gyakoriságának vizsgálatára a kérdőívben az alábbi 7 kérdés irányult, ahol az első a kodifikált (standard), míg a második a kontaktusváltozatot (nemstandard) képviseli. A továbbiakban is ebben a felosztásban kerülnek ismertetésre a vizsgált jelenségek példamondatonként.

Befizetted már az idei tagsági díjat? / Befizetted már az idei tagdíjat?

Unom már ezt a sok utazást busszal. / Unom már ezt a sok buszozást.

Tanárnő, fáj a fejem. Kimehetek? / Tanárnő, fáj a fejem. Ki tudok menni?

A repülőgépek megsértették Svájc …	*légi terét. / légterét.*
Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután …	*hegedűn játszott. / hegedült.*
Mindjárt kész az ebéd …	*ne légy türelmetlen! / ne türelmetlenkedj!*
A tükör előtt hosszan …	*szépítette magát. / szépítkezett.*

8.1. táblázat. Analitikus szerkezetek használatának gyakorisága

nyelvi változó		**standard elfogadása**							**nemstandard elfogadása**						
		I.				**II.**			**I.**				**II.**		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
tagdíj / tagsági díj	N	27	8	9	44	227	75	346	62	40	25	127	502	30	659
	%	30,3	16,7	26,5	25,7	31,1	71,4	34,4	69,7	83,3	73,5	74,3	68,9	28,6	65,57
buszozás / utazás busszal	N	68	38	12	118	418	86	622	22	9	21	52	314	21	387
	%	75,6	80,9	36,4	69,4	57,1	80,4	61,7	24,4	19,2	63,6	30,6	42,9	19,6	38,35
kimehetek / ki tudok menni	N	80	40	30	150	701	104	955	9	4	5	18	32	3	53
	%	89,9	90,9	85,7	89,3	95,6	97,2	94,7	10,1	9,1	14,3	10,7	4,4	2,8	5,26
légteret / légi teret	N	62	38	19	119	495	97	711	27	8	16	51	228	10	289
	%	69,7	82,6	54,3	70	68,5	90,7	71,1	30,3	17,4	45,7	30	31,5	9,4	28,9
hegedült / hegedűn játszott	N	65	34	23	122	573	90	785	24	9	12	45	156	17	218
	%	73	79,1	65,7	73,1	78,6	84,1	78,3	27	20,9	34,3	27	21,4	15,9	21,73
ne türelmetlenkedj / ne légy türelmetlen	N	47	18	17	82	389	61	532	41	27	18	86	334	45	465
	%	53,4	40	48,6	48,8	53,8	57,6	53,4	46,6	60	51,4	51,2	46,2	42,5	46,64
szépítkezett / szépítette magát	N	64	40	19	123	427	84	634	24	3	16	43	295	21	359
	%	72,7	93	54,3	74,1	59,1	80	63,9	27,3	7	45,7	25,9	40,9	20	36,15
átlag	**N**	**413**	**216**	**129**	**759**	**3 230**	**597**	**4 586**	**209**	**100**	**113**	**422**	**1 861**	**147**	**2 430**
	%	**66,4**	**68,4**	**53,3**	**64,3**	**63,5**	**80,2**	**65,4**	**33,6**	**31,7**	**46,7**	**35,8**	**36,6**	**19,8**	**34,64**

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt), N=adatközlők száma. I. oszlop adatai saját kutatás eredményei. II. oszlop adatai Göncz (1999: 186, 2004: 137) felmérése alapján kiszámított eredmények.

Az analitikus nyelvi változók preferenciájának rangsora a horvátországi tanulók körében a következőképpen alakult: *tagsági díj (74,27%), ne légy türelmetlen (51,19%), utazás busszal (30,59%), légi terét (30%), hegedűn játszott (26,95%), szépítette magát (25,9%), ki tudok menni (10,71%).* A többi kisebbség válaszai szinte azonos megoszlási rangsort eredményeztek: *tagsági díj (68,86%), ne légy türelmetlen (46,2%), utazás busszal (42,9%), szépítette magát (40,86%), légi terét (31,54%), hegedűn játszott (21,4%), ki tudok menni (4,37%).* Ezzel szemben a magyarországi eredmények a széttagoló szerkezetek ritkább alkalmazását jelzik minden változó esetében: *ne légy türelmetlen (42,45%), tagsági díj (28,57%), szépítette magát (20%), utazás busszal (19,63%), hegedűn játszott (15,89%), légi terét (9,35%), ki tudok menni (2,8%).* Szembetűnő a *tagsági díj* jelzős analitikus szerkezet nagy mértékű elfogadása minden vizsgált magyar beszélőközösségekben és a tanulók körében is, annak ellenére, hogy a másodnyelvben (horvát) *tagdíj/članarina* jelentéssűrítő szintetikus megoldás használatos. Erre az analógiára épülő jelenség a többi vizsgált példamondatban nem jut ilyen szinten kifejezésre. A *ki tudok menni* analitikus

forma viszont egyértelműen a leginkább elutasítandó megoldásként nyilvánul meg minden magyar beszélőközösségben (2,8–14,29% közötti értékek).

A vizsgált horvátországi minta átlagban 64,24%-a (N=759) a szintetikus formákat részesíti előnyben – leghatározottabban a Mk csoportja (68,35%) – a 35,73%-os (N=422) analitikus megoldásokkal – a Há iskolások szinte fele arányban (46,69%) – szemben. A széttagoló tendencia érvényesülésének megoszlása a horvátországi magyar tanulók körében feladatonként és célcsoportonként igen változékony, 6,98% *(szépítette magát)* és 83,33% *(tagsági díj)* között mozog, ami ezekben az esetekben a Mk csoportjánál látható. Az átlageredmények alapján egyértelműen kitűnik a Há csoportja, akik leginkább ítélik természetesebbnek az analitikus szerkezeteket az egész Kárpát-medencei beszélőközösségben, a Má és a Mk iskolások egyharmada fogadja el ezt a megoldást, vagyis normakövetőbbek, mint a Tk csoportja. A tanulók összesített átlagát (35,76%) a magyarországi kontrollcsoporttal (19,76%) összehasonlítva 16%-kal sűrűbben jelentkezik az analitizálódás a tanulók körében, viszont a többi kisebbség (36,55%) viszonylatában nem látható meghatározó különbség, azaz a Kárpát-medence vizsgált magyar beszélőközösségre vonatkozólag nagymértékben (34,64%) van jelen ez a tendencia. Tehát a vizsgálatban résztvevő tanulók átlageredmény szerint megközelítőleg azonos gyakoriságban preferálják az analitikus formákat, mint a többi kétnyelvű magyar beszélőközösség, a különbségek csupán a célcsoportok szerint mutatkoznak a vázoltak szerint. Az analitikus szerkezetek használatának gyakoriságát összesítve célcsoportonként, valamint a magyarországi és többi kisebbségi magyar beszélőközösség viszonylatában az alábbi diagram szemlélteti.

8.1. ábra. Analitikus szerkezetek használatának gyakorisága százalékos megoszlásban

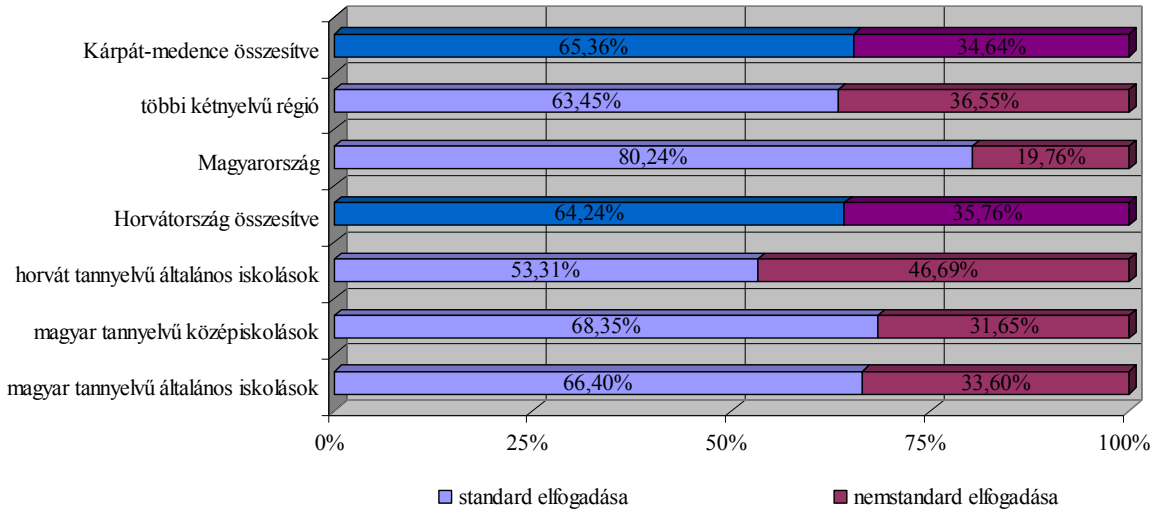

8.3.2. Felesleges névmások használata

Az analitizálódás egyik megnyilvánulási formája a redundáns névmások használata. A magyar nyelvben a tárgyként álló személyes (egyes számú) és mutató névmások használata csak értelmi hangsúly esetében indokolt, alkalmazása a kontextusból már ismert egyéb hangsúlytalan helyzetben feleslegesnek, sőt helytelennek minősül (Göncz 1999: 153; Lanstyák–Szabómihály 1997: 90).

A horvát nyelv hatására – az indoeurópai nyelvekhez hasonlóan nincs tárgyas ragozás, ezért a tárgy megjelölése minden esetben szükséges – feltételezhető a kétnyelvűek gyakoribb felesleges névmáshasználata. A redundáns névmások elfogadásának gyakoriságát az alábbi három példamondat vizsgálja.

Hahó! Itt vagyok! Látsz? / Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?

Tegnap láttalak a tévében. / Tegnap láttalak téged a tévében.

Találkoztam Hedviggel, s ..., hogy vegyen nekem egy kiflit. megkértem / megkértem őt

8.2. táblázat. Felesleges névmások használatának gyakorisága

nyelvi változó		**standard elfogadása**							**nemstandard elfogadása**						
		I.				**II.**			**I.**				**II.**		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
látsz / látsz engem	N	37	19	8	64	231	36	331	52	27	27	106	500	71	677
	%	41,6	41,3	22,9	37,6	31,6	33,6	32,8	58,4	58,7	77,1	62,4	68,4	66,4	67,2
láttalak / láttalak téged	N	64	38	23	125	520	82	727	17	7	11	35	212	23	270
	%	79	84,44	67,7	78,1	71	78,1	72,9	21	15,6	32,4	21,9	29	21,9	27,1
megkértem / megkértem őt	N	64	34	23	121	533	77	731	24	9	12	45	194	29	268
	%	72,7	79,07	65,7	72,9	73,3	72,6	73,2	27,3	20,9	34,3	27,1	26,7	27,4	26,8
átlag	**N**	**165**	**91**	**54**	**310**	**1 284**	**195**	**1 789**	**93**	**43**	**50**	**186**	**906**	**123**	**1 215**
	%	**64**	**67,91**	**51,9**	64	**58,6**	**61,3**	**59,6**	**36,1**	**32,1**	**48,1**	**37,5**	**41,4**	**38,7**	**40,5**

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt), N=adatközlők száma. I. oszlop adatai saját kutatás eredményei. II. oszlop adatai Göncz (1999: 186, 2004: 137) felmérése alapján kiszámított eredmények.

A horvátországi magyar tanulók összesítve 62,5%-a a standard változatot részesítik előnyben, ahol ebben az esetben is leghatározottabbnak a Mk (67,91%) csoportja bizonyult. Igen magas arányú (37,5%) viszont a redundáns névmáshasználatát elfogadók köre, mivel a Há iskolások szinte fele (48,08%), míg ettől lényegesen kevésbé a Má (36,05%) és Mk (32,09%) csoportja preferálja. Az összesített eredmények viszonylatában a

horvátországi tanulók (62,5%) csupán 1,2%-kal normakövetőbbek a magyarországi adatközlőktől (61,3%) és 3,87%-kal a többi vizsgált kisebbségtől (58,63%), így legkevésbé használnak kontaktusváltozatot az egész Kárpát-medence viszonylatában. Legnagyobb eltérés a három változópéldány közül a *látsz engem* esetében tapasztalható, ahol kimagaslóan gyakoribb a redundáns forma elfogadása (58,43 és 77,14% között) a többi példafeladathoz viszonyítva (15,56 és 34,29% között). A különbség feltehetően arra utal, hogy a beszélők kevésbé érzik szükségesnek a névmási tárgy kitételét, ha a tárgy második személyű és az alany első személyű, valamint a harmadik személyű tárgy esetében (múlt idejű igealakok alanyi és tárgy ragozása egybeesik). Ettől kétértelműbb a mondat, ha a tárgy első és az alany második személyű, viszont ebben az esetben is beszédhelyzetnek megfelelően lehetővé válik a tárgy elhagyása (Lanstyák 2000: 225).

A felesleges névmások előfordulási gyakoriságát összehasonlító jelleggel az alábbi diagram szemlélteti.

8.2. ábra. Felesleges névmások használatának gyakorisága százalékos megoszlásban

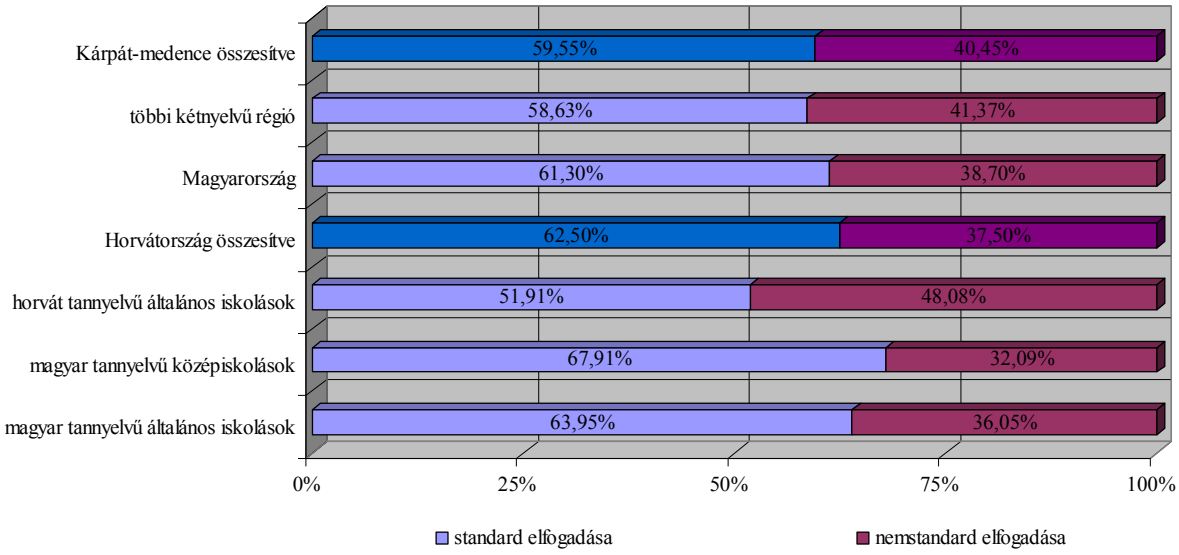

Célcsoport szerinti bontásban viszont a horvát tannyelvű iskolások jóval nagyobb mértékben (7,24%-kal) részesítik előnyben a kontaktusváltozatot a többi kisebbségtől, míg a magyar tannyelvű tanulók legkevésbé használnak redundáns névmásokat az egész Kárpát-medencei magyar beszélőközösségben, vagyis leginkább standardkövetők. Ez ellentmond annak az elvárásnak, miszerint a magyarországi beszélők nyelvhasználata standardabb a kétnyelvű helyzetben élőktől, mivel nemzeti kötődésüket nem szükséges

nyelvi megnyilvánulásaikkal bizonyítani, hiszen ezt senki sem vonja kétségbe, ezért a kevésbé stigmatizált eltérések használatát könnyedebben kezelik (Göncz 1999: 179; Lanstyák–Szabómihály 1997: 124–7). A kétnyelvű beszélők nemzeti azonosulásaként is értelmezhető nyelvi viselkedését Lanstyák–Szabómihály (uo.) a labovi hiperkorrekció[95] egyfajta társadalomlélektani megnyilvánulásaként normatúlteljesítés, illetve fokozott normakövetés jelenségének tekintik, melynek lényege „egy adott beszélői csoport tagjai valamely változó standard változatát nagyobb arányban részesítik előnyben, mint egy másik, szociolingvisztikai jellemzőit tekintve azonos vagy hasonló jellegű csoporthoz tartozó beszélők", amely „nem jár a nyelvi szabályok megsértésével, csupán a változószabályok módosulásával". Göncz (2004: 122) a vajdasági magyarok nyelvhasználatát elemezve a jelenséget a nagyobb fokú metalingvisztikai tudatosságának tulajdonítja, miszerint kétnyelvűeknél lényegesebb a „különféle nyelvi jelenségekre való fokozott odafigyelés, mellőzve a tartalmat, amelyet a nyelvi formával jelölünk". Véleménye szerint a metalingvisztikai képességek – így a szintaktikai tudatosság is – teljesebben realizálódnak a kétnyelvű csoportoknál az egynyelvűekhez komparálva, viszont ennek előfeltétele a kodifikált norma ismerete.

8.3.3. Többes szám használata

A magyar nyelv „különleges egyes számú nyelv", mivel általában ritkább a többes szám használata, mint az indoeurópai nyelvekben (Kossa 1978: 264). A páros testrészek, illetve a hozzájuk tartozó ruhadarabokat megnevező szavak, a sok azonos vagy hasonló egyedből álló általános osztályokra utaló szavak, valamint az állapotféle határozók egyeztetésénél az egyes és a többes számú változat is használható, ám az egyes szám ajánlatosabb – mint hagyományos – forma, mivel kevésbé idegenszerű a többes számhoz viszonyítva (Göncz 1999: 154–5, 2004: 165; Lanstyák–Szabómihály 1997: 80–90). A többes szám használata mégis gyakori jelenség a valós nyelvhasználatban, kialakulásában a „környező indoeurópai nyelveknek egy évezrede tartó hatását érhetjük tetten" (Lanstyák–Szabómihály 1997: 80), „kétnyelvűségi helyzetben pedig e hatást fokozza az anyanyelvnek a többségi indoeurópai nyelvvel való állandó kapcsolata" (Göncz 2004: 167). Valószínűsíthető, hogy „egynyelvű környezetben a többes szám használata az indoeurópai nyelvek hatására csak mint

[95] A túlhelyesbítéssel és a hiperpurizmussal rokon jelenség – helytelennek tartott, hibásnak érzett nyelvi formák kerülésének szándéka, tudatalatti mechanizmusa, tehát a stigmatizálódástól való félelem, tartózkodás sajátos nyelvi hibákat, túlhelyesbített, hiperkorrekt formákat eredményez (Kiss 2002: 147).

általános indoeuropeizmus érvényesül (ezért ritkábban fordul elő), míg kétnyelvűségi helyzetben az általános indoeuropeizmus mellett a többségi (szintén indoeurópai) nyelvvel való állandó kapcsolat is kedvez terjedésüknek, annál is inkább, mivel a változat magyarországi megléte miatt egy átlagos kétnyelvű beszélő nem is érzi azokat idegenszerűnek" (uo.).

A horvát nyelv hatására feltételezhető a vizsgált minta gyakoribb többes szám alkalmazása, melynek felmérésére az alábbi nyolc példamondat szolgált.

Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben! / Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!
A mai gyerekek attól válnak önzőkké, hogy mindent megkapnak. / A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.
Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni. / Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyegeket is lehet vásárolni.
A képviselők az okokat ... tartották. *komolyaknak / komolynak*
Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet. *autókban / autóban*
Fiúk, nem attól váltok ..., hogy elvégzitek az iskolát, hanem attól, hogy tűzet oltotok. *tűzoltókká / tűzoltóvá*
A fiúk még tavaly jelentkeztek ... *tűzoltóknak. / tűzoltónak.*
Erzsinek fáj _____a szív_____, Katinak meg a láb_____ is fáj_____.

A többes szám használata előfordulási gyakoriság szerint rangsorolva a horvátországi tanulók körében a következőképpen alakult: *függönyöket–szőnyegeket (57,4%), tűzoltókká (47,02%), autókban (39,64%), tűzoltóknak (39,16%), banánokat (38,24%), önzőkké (30%), komolyaknak (20%), lábai (11,56%).* A többi kisebbséghez viszonyítva – *tűzoltókká (49,1%), függönyöket–szőnyegeket (45,54%), önzőkké (39,94%), tűzoltóknak (32,14%), komolyaknak (31,59%), autókban (22,42%), banánokat (17,42%), lábai (12,78%)* – 3-34%-os eltérésre utal feladattól függően. Ezzel szemben a magyarországi adatközlők az alábbi rangsort eredményezték: *függönyöket–szőnyegeket (43,93%)* ua. *tűzoltókká (43,93%), komolyaknak (29,91%)* ua. *önzőkké (29,91%), tűzoltóknak (15,09%), autókban (13,08%), banánokat (12,15%), lábai (5,1%)*, mely lényegesebben alacsonyabb támogatottságot jelez az idegenszerűbbnek ható többes számú változat elfogadása iránt.

8.3. táblázat. Többes szám használatának gyakorisága

nyelvi változó		standard elfogadása							nemstandard elfogadása						
		I.				II.			I.				II.		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
banánt / banánokat	N	56	29	20	105	602	94	801	33	18	14	65	127	13	205
	%	62,9	61,7	58,8	61,8	82,6	87,9	79,6	37,1	38,3	41,2	38,2	17,4	12,2	20,4
önzővé / önzőkké	N	66	34	19	119	439	75	633	24	13	14	51	292	32	375
	%	73,3	72,3	57,6	70	60,1	70,1	62,8	26,7	27,7	42,4	30	39,9	29,9	37,2
függönyt–szőnyeget / függönyöket–szőnyegeket	N	37	20	15	72	397	60	529	53	24	20	97	332	47	476
	%	41,1	45,5	42,9	42,6	54,5	56,1	52,6	58,9	54,6	57,1	57,4	45,5	43,9	47,4
komolynak / komolyaknak	N	69	41	26	136	496	75	707	20	5	9	34	229	32	295
	%	77,5	89,1	74,3	80	68,4	70,1	70,6	22,5	10,9	25,7	20	31,6	29,9	29,4
autóban / autókban	N	55	32	15	102	564	93	759	34	14	19	67	163	14	244
	%	61,8	69,6	44,1	60,4	77,6	86,9	75,7	38,2	30,4	55,9	39,6	22,4	13,1	24,3
tűzoltóvá / tűzoltókká	N	44	24	21	89	368	60	517	44	21	14	79	355	47	481
	%	50	53,3	60	53	50,9	56,1	51,8	50	46,7	40	47	49,1	43,9	48,2
tűzoltónak / tűzoltóknak	N	56	31	14	101	492	90	683	31	13	21	65	233	16	314
	%	64,4	70,5	40	60,8	67,9	84,9	68,5	35,6	29,6	60	39,2	32,1	15,1	31,5
lába / lábai	N	66	35	29	130	614	93	837	13	2	2	17	90	5	112
	%	83,5	94,6	93,6	88,4	87,2	94,9	88,2	16,5	5,4	6,5	11,6	12,8	5,1	11,1
átlag	**N**	**449**	**246**	**159**	**854**	**3 972**	**640**	**5 466**	**252**	**110**	**113**	**475**	**1 821**	**206**	**2 502**
	%	**64,1**	**69,1**	**58,5**	**64,3**	**68,6**	**75,7**	**68,6**	**36**	**30,9**	**41,5**	**35,7**	**31,4**	**24,4**	**31,4**

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredmény, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt), N=adatközlők száma. I. oszlop adatai saját kutatás eredményei. II. oszlop adatai Göncz (1999: 186, 2004: 137) felmérése alapján kiszámított eredmények.

Az eredmények alapján a horvátországi magyar tanulók 64,26%-ban az egyes számú megoldást részesítik előnyben a 35,74%-os többes szám használata mellett, azaz összesítve gyakrabban használnak standard változatot a felmérésben alkalmazott példamondatok szerint. Ezen nyelvi jelenség vizsgálatánál is a standard elfogadásában leghatározottabbnak a Mk iskolások bizonyultak (69,1%), míg a többes szám legmagasabb előfordulási aránya a Há csoportjánál látható (41,54%). A tanulók összevont átlageredménye (35,74%) szerint a többes szám használata 4,31%-kal magasabb a többi kisebbségtől (31,43%), 11,39%-kal a magyarországi beszélőközösségtől (24,35%) és ez a különbség még meghatározóbb, ha a célcsoportok eredményeit vesszük figyelembe, tehát legkevésbé standardkövetőek a vizsgált régióban. A vázolt összevont átlageredményeket illusztrálásként a következő diagram tartalmazza.

8.3. ábra. Többes szám használatának gyakorisága százalékos megoszlásban

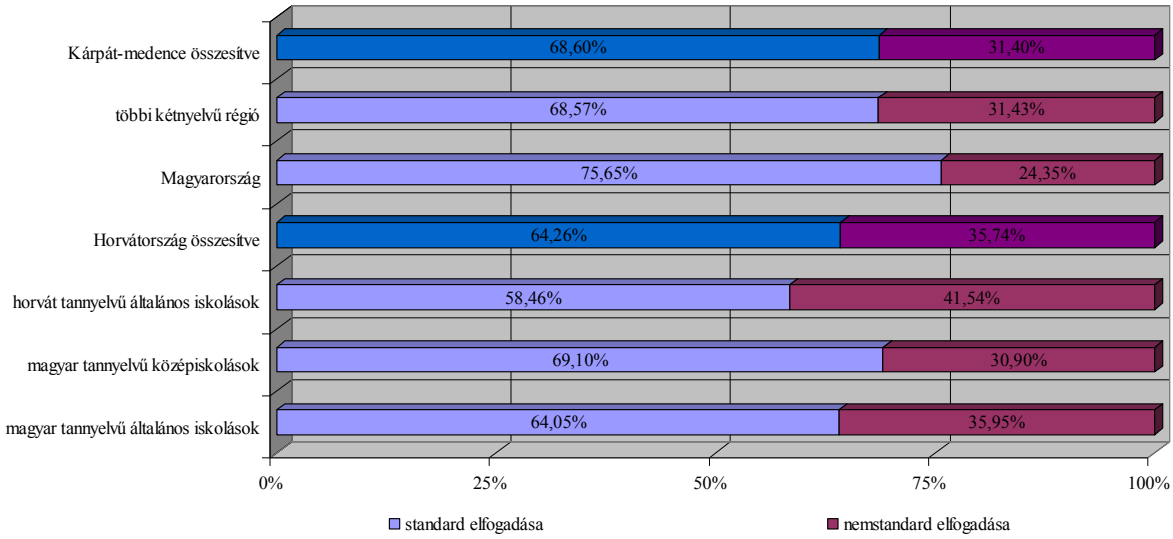

A többes szám használatánál jelentős eltérések láthatók a vizsgált magyar beszélőközösségeknél, ahol feladatonként minden esetben a horvátországi tanulók legnagyobb mértékben hajlanak a nemstandard formához és ezen belül is leginkább a Há csoportja. Legritkább előfordulási gyakoriság a *lábai* típusváltozónál – páros testrészek megnevező szavak – látható, ahol a másodnyelv hatása ellenére *(noge)* nemcsak a horvátországi tanulók (11,56%), hanem a magyarországi (5,1%) és a többi kétnyelvű adatközlő (12,78%) normakövetőbbnek bizonyult a többi példamondathoz viszonyítva, leginkább elfogadva a kodifikált változatot. Ugyanakkor a minta a *függönyöket–szőnyegeket* (57,4–43,93–45,54%) – azonos csoportba tartozó dolgok megjelölése – és a *tűzoltókká* (47,02–43,93–49,1%) – állapotféle határozó – típusú változókat tartotta legtermészetesebbnek, azzal szemben, hogy a *banánokat* – mint szintén azonos csoportba tartozó többes számú főnév – sokkal kevésbé preferálja (38,24–12,15–17,42%). Tehát nem vonható le egyértelmű összefüggés a típusváltozók és a kevésbé standard forma használata között, főként a többi vizsgált állapothatározó *(önzővé/önzőkké, komolynak/komolyaknak, tűzoltónak/tűzoltóknak)* megoszló eredményei alapján (13,08–39,94% közötti értékek). Az egész Kárpát-medence magyar beszélőközösségében az egyes számú változat a presztízsváltozatot képviseli, viszont igen nagymértékben jelen van a többes szám használata is, ezért „megengedett ingadozásként” nem tekinthető szubstandard változatnak (Göncz 2004: 185).

8.3.4. Szórendi eltérések

A szórenddel kapcsolatos vizsgálat a jelzői értékű hátravetett határozók, valamint a segédige és főnévi igenév típusváltozók előfordulási gyakoriságára vonatkozott.[96] A magyar nyelv tipológiai jellegéből adódóan kevésbé jellemző a jelzői értékű hátravetett határozók használata *(pl. a kép a falon*, míg a magyar nyelvben természetesebb, *pl. a falon lévő kép),* mint az indoeurópai nyelvekre – így a horvát nyelvre is – ez jellemző szerkezet (Göncz 1999: 152). Mégis a magyar nyelvben terjed a szóban forgó szerkezet használata – feltehetően az indoeurópai nyelvek hatásaként meggyorsított belső nyelvi fejlődéseként –, így nem tekinthető szubstandard, csupán idegenszerűbb változatnak (Grétsy–Kovalovszky 1985: 1083–4; Lanstyák–Szabómihály 1997: 99–101). A magyar nyelvben a főnévi segédigés szerkezetek szórendje hangsúlyviszony alapján kétféleképpen alakulhat: semleges mondatokban a főnévi igenév után segédige áll *(most menni fog)*, ekkor az állítmány egészén vagy az igenévi részen van a hangsúly, vagy fordított szórend esetén a segédigét követi a főnévi igenév *(most fog ez menni)*, viszont ekkor más bővítmény hangsúlyos vagy a segédigén van a mondathangsúly (Göncz 1999: 153; Lanstyák–Szabómihály 1997: 99). A horvát nyelvre ez utóbbi megoldás jellemzőbb.

A szórendi megoldás vizsgálatára az alábbi öt példamondat irányult.

A Péterrel való találkozást jó jelnek tartotta. / A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
Az épület bejárata a másik oldalon van. / A bejárat az épületbe a másik oldalon van.
Valószínűleg késni fogok egy kicsit, várjatok meg. / Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjatok meg.
Ezzel a lehetőséggel is számolni kell. / Ezzel a lehetőséggel is kell számolni.
Itt van még Péter? – Itt, de már … menni készül / készül menni.

[96] *Megjegyzés*: nem egységes a szakirodalom a vizsgált változók standardizáltságát illetően. A vizsgálatban szereplő adatok elemzését a Kárpát-medencében végzett kutatásban szereplő legnagyobb előfordulási gyakoriság alapján végeztem, mivel a vizsgálatban résztvevő tanulók eredményei hasonló szabályosságot mutatnak, sőt a feltételezett kontaktushatás legkevésbé érvényesül.

8.4. táblázat. Szórendi eltérések használatának gyakorisága

nyelvi változó		standard elfogadása							nemstandard elfogadása						
		I.				II.			I.				II.		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
Péterrel való találkozást / találkozást Péterrel	N	77	44	24	145	556	77	778	15	4	9	28	174	28	230
	%	83,7	91,7	72,7	83,8	76,2	73,3	77,2	16,3	8,3	27,3	16,2	23,8	26,7	22,8
épület bejárata / bejárat az épületbe	N	81	40	26	147	634	95	876	9	6	8	23	97	12	132
	%	90	87	76,5	86,5	86,7	88,8	86,9	10	13	23,5	13,5	13,3	11,2	13,1
késni fogok / fogok késni	N	86	44	32	162	608	91	861	6	3	2	11	124	15	150
	%	93,5	93,6	94,1	93,6	83,1	85,8	85,2	6,5	6,4	5,9	6,4	16,9	14,2	14,8
számolni kell / kell számolni	N	70	42	26	138	578	95	811	20	3	8	31	150	10	191
	%	77,8	93,3	76,5	81,7	79,4	90,5	80,9	22,2	6,7	23,5	18,3	20,6	9,5	19,1
menni készül / készül menni	N	75	43	22	140	572	98	810	13	2	13	28	155	9	192
	%	85,2	95,6	62,9	83,3	78,7	91,6	80,8	14,8	4,4	37,1	16,7	21,3	8,4	19,2
átlag	**N**	**389**	**213**	**130**	**732**	**2 948**	**456**	**4 136**	**63**	**18**	**40**	**121**	**700**	**74**	**895**
	%	**86,1**	**92,2**	**76,5**	**85,8**	**80,8**	**86**	**82,2**	**13,9**	**7,8**	**23,5**	**14,2**	**19,2**	**14**	**17,8**

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt), N=adatközlők száma. I. oszlop adatai saját kutatás eredményei. II. oszlop adatai Göncz (1999: 186, 2004: 137) felmérése alapján kiszámított eredmények.

A horvátországi magyar tanulók válaszai alapján nem tükröződik egyértelmű elkülönülés a két vizsgált jelenség használati gyakoriságára vonatkozólag – jelzői értékű hátravetett határozók, illetve főnévi segédigés szerkezetek szórendje –, hiszen jelentős szórás látható a vizsgált példamondatokban (nemstandard elfogadása 4,44–37,14% közötti értékek). Összesítve a tanulók 85,81%-a a standard szórendet értékeli természetesebbnek, ami a magyarországi eredményekkel szinte azonos (86%) és a többi kisebbség átlagához (81,81%) viszonyítva kifejezettebb normakövetési tendencia érvényesülését jelzik (5%-kal). Ennek megfelelően a kontaktusváltozat preferálása a tanulók körében (14,19%) szinte azonos mértékű a magyarországi kontrollcsoportéval (14%), illetve ritkább előfordulási gyakoriságú a többi Kárpát-medencei magyar beszélőközösségtől (19,19%). Lanstyák (2000: 209-12) a kontaktushatás elmaradását normatúlteljesítéssel magyarázza, mivel a fokozott normakövetés gátolja a másodnyelv hatásának érvényesülését, amellett, hogy a kontaktusváltozatnak minősülő forma jelentős része a magyar standardban is él. Ha a célcsoportok eredményeit vesszük figyelembe a Mk csoportja csupán 7,79%-a tekinti a nemstandard szórendet követő változatot presztízsváltozónak – ez a magyarországi válaszokhoz viszonyítva szinte fele – és a Má 13,94%-a, ezáltal a leghatározottabb standardkövető csoportot képviselve a vizsgált közösségekben, szemben a Há iskolásokkal

(23,53%). A Há csoportjánál nyilván ebben az esetben ugyancsak a kontaktushatás érzékelhető, hiszen a felkínált példamondatok előfordulási gyakoriságánál szinte minden változónál – *késni fogok/fogok késni* kivételével – jelentősen elkülönül a többi mintától, azaz leginkább a kontaktusváltozatot részesítik előnyben.

8.4. ábra. Szórendi eltérések használatának gyakorisága százalékos megoszlásban

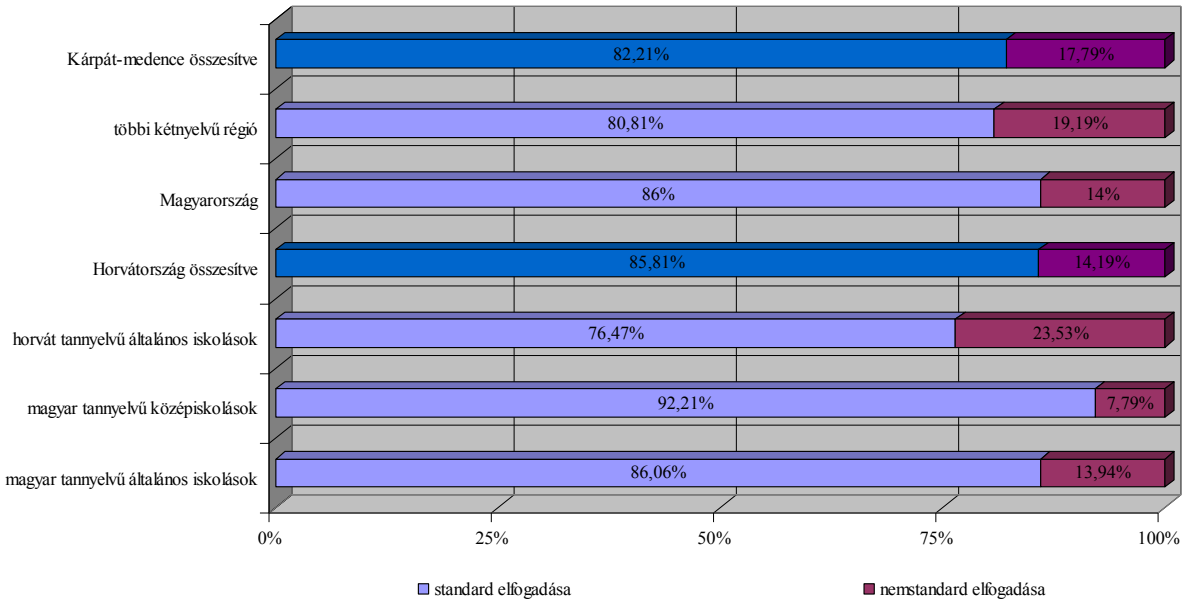

8.3.5. Kicsinyítő képzők használata

A szláv nyelvekkel ellentétben a kicsinyítő képzők használata a magyar nyelvben ritkábban előforduló és sűrűn idegenszerűnek ható változó, mely nem számít szubsztandardnak (Göncz 2004: 115).

A horvátországi magyar kontaktusváltozatban feltételezhető a kicsinyítő képzők gyakoribb alkalmazása, melynek tesztelésére az alábbi három példamondat irányult.

Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét? / Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?

Miért sírsz kis bogaram? Megütötted a ... kezecskédet?/ kis kezedet?

Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... - mondta a háziasszony kedves mosollyal. kávécska / kávé

8.5. táblázat. Kicsinyítő képzők használatának gyakorisága

nyelvi változó		standard elfogadása							nemstandard elfogadása						
		I.				II.			I.				II.		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
kenyeret / kenyérkét	N	57	34	15	106	561	87	754	33	15	19	67	167	17	251
	%	63,3	69,4	44,1	61,3	77,1	83,7	75	36,7	30,6	55,9	38,7	22,9	16,4	25
kezedet / kezecskéd	N	43	14	8	65	414	71	550	55	32	27	114	313	36	463
	%	43,9	30,4	22,9	36,3	57	66,4	54,3	56,1	69,6	77,1	63,7	43,1	33,6	45,7
kávé / kávécska	N	77	40	29	146	693	104	943	10	3	6	19	36	2	57
	%	88,5	93	82,9	88,5	95,1	98,1	94,3	11,5	7	17,1	11,5	4,9	1,9	5,7
átlag	**N**	**177**	**88**	**52**	**317**	**1 668**	**262**	**2 247**	**98**	**50**	**52**	**200**	**516**	**55**	**771**
	%	**64,4**	**63,8**	**50**	**61,3**	**76,4**	**82,7**	**74,5**	**35,6**	**36,2**	**50**	**38,7**	**23,6**	**17,4**	**25,6**

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt), N=adatközlők száma. I. oszlop adatai saját kutatás eredményei. II. oszlop adatai Göncz (1999: 186, 2004: 137) felmérése alapján kiszámított eredmények.

A horvátországi adatközlők 38,68%-a fogadja el a kicsinyítő képzős alakú nyelvi változót, ami 21,33%-kal magasabb előfordulást jelez a magyarországi minta (17,35%) és 15,05%-kal a többi kisebbség (23,63%) átlageredményéhez viszonyítva, vagyis az összevont átlageredmények szerint a tanulók leginkább preferálják a kontaktusváltozatot a Kárpát-medence magyar beszélői közül. A különbségek ismét a célcsoportokon belül jelentkeznek, ahol a nemstandard változatot legtermészetesebbnek a Há csoportja értékeli (50%), majd szinte azonos megoszlásban a Má (35,64%) és a Mk (36,23%) csoportja, mely értékek célcsoport bontásban is kimagaslóan sűrűbb kicsinyítő formák előfordulását jelzik.

A vizsgált jelenség eredményei viszont nagy mértékű szórást (6,98–77,14%) mutatnak, mely a feladattípus tartalmának befolyásoló hatásának is tulajdonítható. Leghangsúlyosabb kicsinyítő képző használatot a *kenyérkét* (63,69%) forma, majd a *kezecskéd* (38,73) esetében látható a tanulók körében, míg a magyarországi és a többi kétnyelvű beszélőknél fordított a gyakorisági rangsor. Ezek a példamondatok gyermek megszólítására utalnak, így eleve indukálják a gyermeknyelvi szavak használatát, akiknél viszont jellemző a kicsinyítő képzők alkalmazása. Ugyanakkor a *kávécska* alak marginális szerepű, mint a tanulók körében (11,52%), mint a magyarországi (1,89%), valamint a többi kisebbségben is (4,94%).

8.5. ábra. Kicsinyítő képzők használatának gyakorisága százalékos megoszlásban

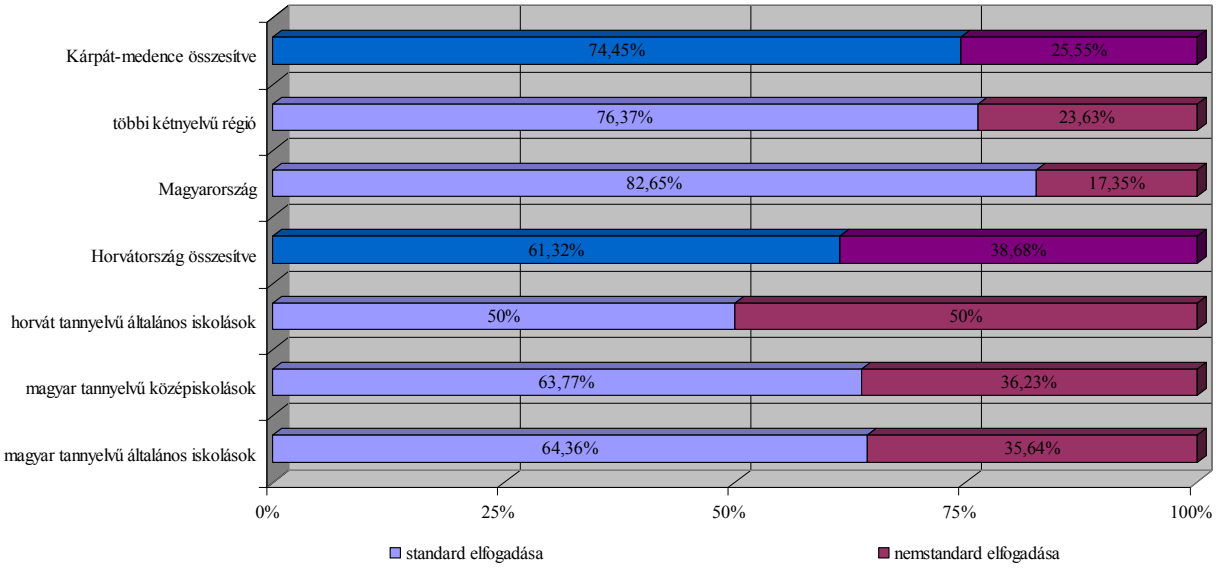

8.3.6. Hasonlítás kifejezése

A hasonlítás kifejezésére a standard magyar nyelvben a *-nál/-nél* toldalék, illetve *nála* névmás használatos, de egyes nyelvjárásokban a *-nál/-től* toldalék, illetve *tőle* névmás előfordulása szintén gyakori jelenség, melynek terjedése újabban nemcsak a beszélt nyelvben, hanem az „igényes stílusban" is tapasztalható (Grétsy-Kovalovszky 1985: 402–3; Lanstyák–Szabómihály 1997: 95). Alkalmazását a nyelvművelő irodalom helytelennek minősíti „tájnyelvi beütésként" említi (Kossa 1978: 295).

A horvát nyelvben – más indoeurópai nyelvekhez hasonlóan – használt *od* elöljáró szerkezet a *-tól/-től* toldalék ekvivalense, így feltételezhető a kontaktushatás érvényesülése a minta nyelvhasználatában. A hasonlítás kifejezésére alkalmazott változó gyakoriságának vizsgálatára az alábbi két feladat irányult.

Az osztályban senki sem … magasabb, mint ő. / magasabb nála.

Patricia magasabb Klaudiá …, pedig egy évvel fiatalabb.

8.6. táblázat. A hasonlítás kifejezésére alkalmazott változók használati gyakorisága

nyelvi változó		**standard elfogadása**							**nemstandard elfogadása**						
		I.				**II.**			**I.**				**II.**		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
nála / mint ő	N	74	38	27	139	553	89	781	13	6	8	27	172	18	217
	%	85,1	86,4	77,1	83,7	76,3	83,2	78,3	14,9	13,6	22,9	16,3	23,7	16,8	21,7
Klaudiánál/ Klaudiától	N	75	35	15	125	587	104	816	10	9	18	37	129	3	169
	%	88,2	79,6	45,5	77,2	82	97,2	82,8	11,8	20,5	54,6	22,8	18	2,8	17,2
átlag	**N**	**149**	**73**	**42**	**264**	**1 140**	**193**	**1 597**	**23**	**15**	**26**	**64**	**301**	**21**	**386**
	%	**86,6**	**83**	**61,8**	**80,5**	**79,1**	**90,2**	**80,5**	**13,4**	**17,1**	**38,2**	**19,5**	**20,9**	**9,8**	**19,5**

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt), N=adatközlők száma. I. oszlop adatai saját kutatás eredményei. II. oszlop adatai Göncz (1999: 186, 2004: 137) felmérése alapján kiszámított eredmények.

A tanulók átlagban 80,49%-a a standard formát részesítik előnyben a 19,51%-os kontaktusváltozathoz viszonyítva. A vizsgált kontaktushatás összesített eredmények alapján szinte ugyanolyan mértékben érvényesül a horvátországi minta körében, mint a többi kétnyelvű (20,89%) beszélőközösségeknél (elhanyagolható 1,38%-kal kevesebb), viszont fele a magyarországi eredményekhez képest (9,81%), azaz a magyarországi adatközlők egyértelműen leginkább normakövetők a Kárpát-medence magyar beszélőközösségében. Az eltérések a célcsoportok között jelentkeznek, ahol a Há csoportja 38,24%-a a hasonlítás kifejezésére a kontaktusváltozatot alkalmazza – kétszerese a többi kisebbséghez és négyszerese a magyarországi mintához képest –, így náluk a másodnyelv hatása fokozottan érvényesül, míg a Mk és Má csoportjánál lényegesen ritkábban előforduló jelenség – 3,84 és 7,52%-kal kevesebb a többi kisebbséghez viszonyítva. Mindkét változónál az adatközlők a kodifikált formát választották túlsúlyban, igaz a vázolt megoszlások érvényre jutnak. A *magasabb Klaudiától* forma használata legkifejezettebb a Há csoportjánál, hiszen 54,55%-uk ezt a megoldást preferálta – 36,53%-kal sűrűbben, mint a Tk és 51,75%-kal a M adatközlőkhöz képest. A *mint ő* megoldásnál nem emelkedik ki a Há csoportja, viszont a Má és Mk tanulók igen a Tk és M csoport viszonylatában, vagyis a magyar tannyelvű iskolások leginkább standardkövetőek ebben az esetben.

8.6. ábra. A hasonlítás kifejezésére alkalmazott változók használatának gyakorisága százalékos megoszlásban

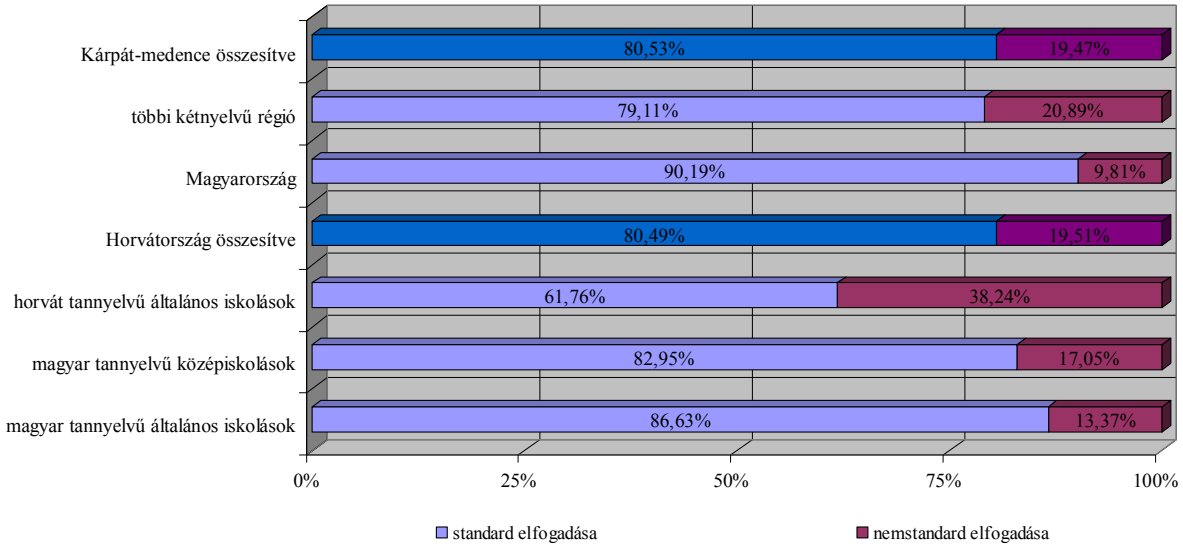

8.3.7. Feminizálás

Lanstyák (2000: 221) hangsúlyozza, hogy a kétnyelvűség hatása „nemcsak a beszélők első nyelvében meglévő, de a másodikból hiányzó elemek elhagyásában nyilvánulhat meg, hanem annak ellenkezőjében is, az első nyelvben testes morfémával nem vagy ritkábban jelölt kategóriák nagyobb arányú jelölésében a másodnyelv hatására”. Ezt a jelenség leginkább a női foglalkozásnevek feminizálása képviseli. A magyar nyelvben a nembeli különbségek nem grammatizálódtak, tehát a nemekre utalás emberek esetén vagy külön lexémával vagy generikus változat használatával történik (Lanstyák–Szabómihály 1997: 71). A női foglalkozásnevek esetében csak akkor szükséges a *-nő* utótag jelölése, ha beszédhelyzetből nem válik egyértelművé és nemét külön hangsúlyozni szeretnénk – kivételt képez néhány tipikus női foglalkozás –, egyébként használata redundánsnak minősül és mellőzése a normatív forma.

Az indoeurópai nyelvek hatásaként – gyakoribb a női alakú foglalkozásnév használata – a kétnyelvű magyarok nyelvhasználatában feltételezhető a feminizálás gyakoribb alkalmazása, mint az egynyelvű magyarországi magyaroknál (Göncz 2004: 111). A horvát nyelv hatása által ez feltételezhető a horvátországi magyar változatban is, melynek gyakorisági vizsgálatára a következő négy példamondat vonatkozott.

Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát _____.

Tavaly kinevezték az iskola élére, tehát már _____ is.

Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a_____.

A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a_____.

8.7. táblázat. A foglalkozásnevek generikus és feminizált alakjának preferálása

nyelvi változó		**standard elfogadása**							**nemstandard elfogadása**						
		I.				**II.**			**I.**				**II.**		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
tanár / tanárnő	N	11	8	5	24	170	61	255	65	33	28	126	533	43	702
	%	14,5	19,5	15,2	16	24,2	58,7	26,7	85,5	80,5	84,9	84	75,8	41,4	73,4
igazgató / igazgatónő	N	54	20	16	90	493	85	668	13	18	7	38	200	18	256
	%	80,6	52,6	69,6	70,3	71,1	82,5	72,3	19	47,4	30,4	29,7	28,9	17,5	27,7
fodrász / fodrásznő	N	43	25	15	83	409	94	586	36	16	14	66	293	11	370
	%	54,4	61	51,7	55,7	58,3	89,5	61,3	45,6	39	48,3	44,3	41,7	10,5	38,1
polgármester / polgármesternő	N	49	20	12	81	463	91	635	16	14	10	40	163	12	215
	%	75,4	58,8	54,6	66,9	74	88,4	74,9	24,6	41,2	45,5	33,1	26	11,7	25,1
átlag	**N**	**157**	**73**	**48**	**278**	**1 535**	**331**	**2 144**	**130**	**81**	**59**	**270**	**1 189**	**84**	**1 543**
	%	**54,7**	**47,4**	**44,9**	**50,7**	**56,4**	**79,8**	**58,2**	**45,3**	**52,6**	**55,1**	**49,3**	**43,7**	**20,2**	**41,8**

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt), N=adatközlők száma. I. oszlop adatai saját kutatás eredményei. II. oszlop adatai Göncz (1999: 186, 2004: 137) felmérése alapján kiszámított eredmények.

A vizsgált nyelvi jelenségek közül átlagban a feminizálás érvényesül legerőteljesebben a horvátországi magyar tanulók körében (és a többi kisebbségben is), hiszen a válaszok eloszlási gyakorisága szerint szinte fele-fele arányban alakult a *-nő* utótagú forma (49,27%) és a generikus válaszadás (50,73%), ezáltal a kontaktusváltozatot leggyakrabban preferálók az egész Kárpát-medencében – 5,62%-kal sűrűbben a Tk és 29,03%-kal az M adatközlőitől.

A *-nő* utótagú változatok megoszlása lexémánként eltérő tendenciát mutat kisebbségi beszélőközösségekben, mivel nagy mértékű szórás (19,04–85,53% közötti értékek) látható. A *tanárnő* forma használati köre hatványozottan érvényesül a tanulók körében (84%) presztízsváltozóként és a többi kisebbségben is (75,82%) leggyakoribb előfordulást eredményezett. A magyarországi mintánál ugyancsak ez a leginkább preferált forma (41,35%), azonban a többi vizsgált változó esetében a kontrollcsoport egyértelműen

normakövetőbbnek bizonyult. A kétnyelvűek körében tehát a feminizált változat használata jelentősen gyakoribb, mint egynyelvű környezetben, hiszen a nemre explicit módon való utalás helyesebb formának tűnhet, viszont ezt nem feltétlen szükséges kontaktushatásnak tulajdonítani, mivel jelentős szerepet játszhat a normatúlteljesítés is (Lanstyák 2000: 222). Ugyanakkor a másodnyelv hatása a magyar kontaktusváltozatban kifejezetten megnyilvánul a Há csoportjánál, hiszen szinte minden változónál lényegesen nagyobb gyakoriságot eredményeztek az összes kétnyelvű beszélőkhöz viszonyítva.

8.7. ábra. A feminizált foglalkozásnevek használatának gyakorisága százalékos megoszlásban

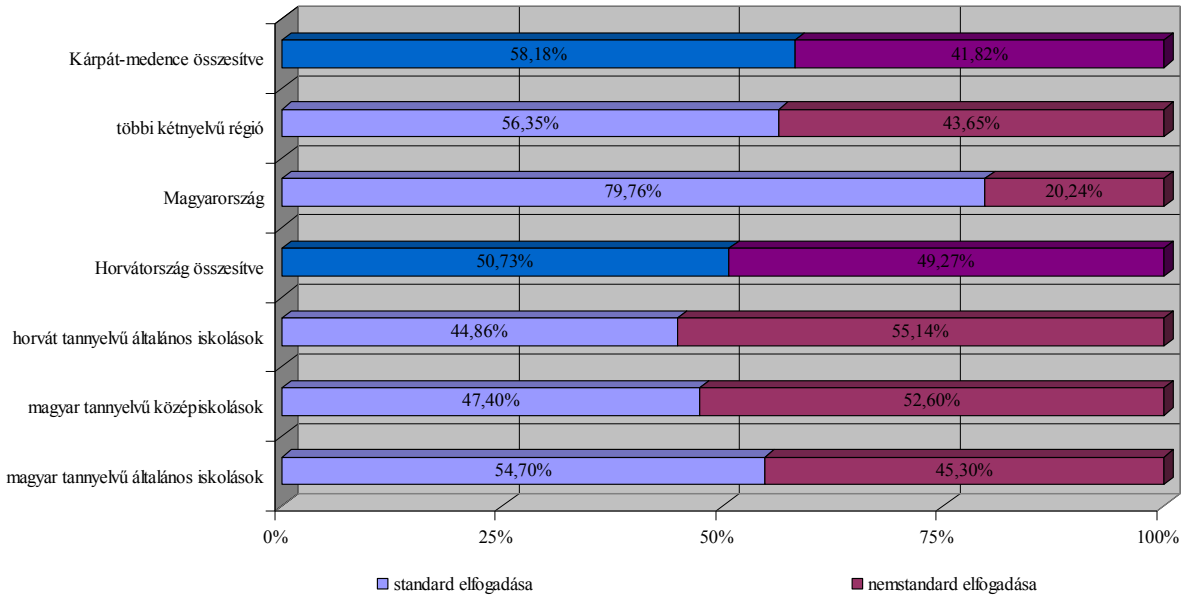

8.3.8. Egyetemes kontaktusváltozók összehasonlító elemzése

Az egyetemes kontaktusváltozók használata a kétnyelvű magyar beszélőközösségek körében átlageredmények alapján hasonlóképpen alakult, hiszen a többi kisebbség és a horvátországi minta egyharmada, azaz szinte azonos mértékben (33,09–31,62%) fogadta el a kontaktusváltozatot szemben az egynyelvű magyarországi adatközlőkkel (20,98%), akiknél egyértelműen lényegesen kevésbé érvényesülnek az indoeurópai nyelvekre jellemző megoldások *(6. számú melléklet: 8.10. táblázat)*. Az eltérések a célcsoportok között jelentkeznek, hiszen a Há tanulók 10,84%-a sűrűbben használnak kontaktusváltozatot, míg a magyar tannyelvű iskolások elhanyagolható mértékben csupán

0,25–2,19%-kal ritkábban a Tk csoport összevont átlagához viszonyítva. Ez a megoszlás fennáll akkor is, ha figyelembe vesszük a többi kétnyelvű magyar közösségek ország szerinti részeredményeit, hiszen a Há tanulók – Kárpátalja után – leginkább alkalmaznak kontaktusváltozatot[97], az Mk iskolások – Vajdaság, Muravidék és Ausztria után – legkevésbé preferálnak nemstandard alakokat, a Má csoportja pedig a kettő közé esik válaszaival *(6. számú melléklet: 8.11. táblázat).* Célcsoportok szerinti felosztásban a kontaktusváltozat elfogadásának mértékét a következő diagram szemlélteti.

8.8. ábra. Kontaktusváltozat elfogadása célcsoportok szerinti bontásban

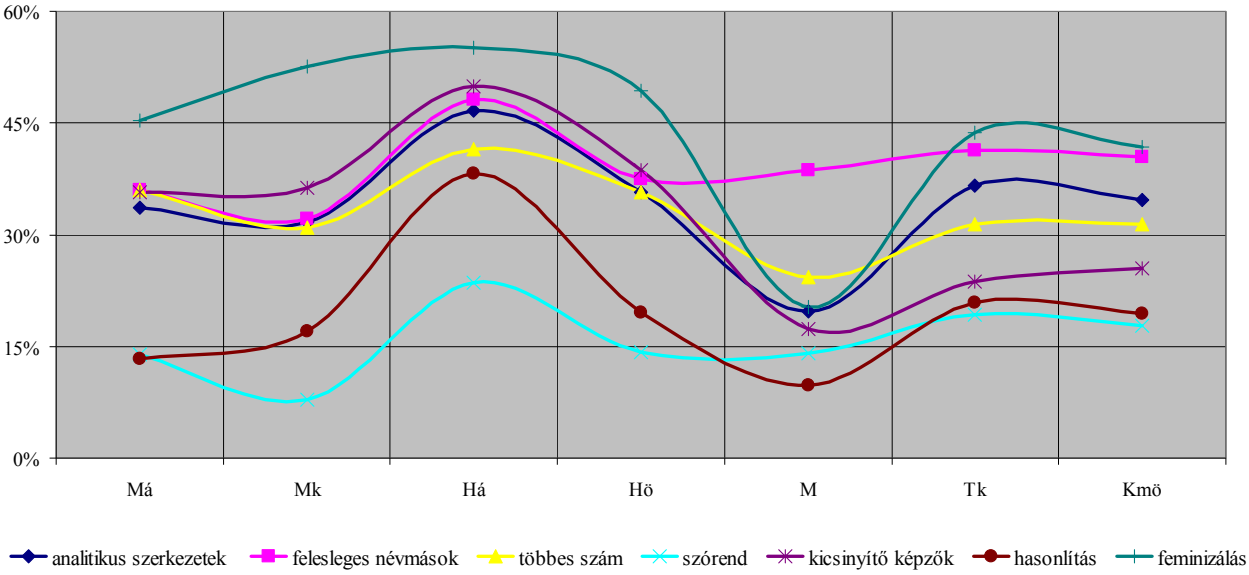

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt).

A Kárpát-medencei magyar beszélőközösségben *a szórend* (17,79%) és *a hasonlítás* kifejezésére (19,47%) alkalmazott formákban érvényesül legkevésbé a kontaktushatás, azaz ezen nyelvi jelenségek esetében a célcsoportok normakövetőbbnek bizonyultak. A magyarországi egynyelvű adatközlők 10,64%-kal ritkábban használnak nemstandard formákat (20,98%) a kétnyelvű Tk csoport átlagához viszonyítva (31,62%), viszont *a redundáns névmáshasználat* (38,7%) és *a többes szám* preferálása náluk is kimagaslóan van jelen. Míg a többi nyelvi jelenségek esetében lényegesen meghatározó a kodifikált norma választása, legkifejezettebb *a hasonlítás* (90,19%) és *a szórend* (86%),

[97] Nyelvi jelenségek szerint a Há csoportja *a felesleges névmások, a többes szám* és *a hasonlítás* esetében Kárpátalja után; *a feminizálásnál* Felvidék után; *az analitizálódásban, a szórendben és a kicsinyítésben* viszont leginkább támogatják a kontaktusváltozatot az egész Kárpát-medencei magyar beszélőközösségben.

valamint *a kicsinyítő alakok* (82,65%) használatában. Kárpát-medencei szintű kontaktushatás *az analitizálódás, a feminizálás* és *a kicsinyítés* esetében érvényesül legerőteljesebben, hiszen minden kétnyelvű régió eredménye lényegesen eltér az egynyelvű kontrollcsoporttól. A feltételezett kontaktushatások mértékei a tényleges nyelvhasználattól eltérő értékeket is jelezhetnek, de mindenesetre „nem nyelvi szegényedést eredményeznek, hanem a változatok használati arányaiban okoznak változásokat, divergensebbé teszik a nyelvhasználatot. A kétnyelvűek nyelvi megoldásai lélektani szempontból változatosabbnak, széttartóbbaknak mondhatók, míg az egynyelvűek nyelvhasználatukban a konvergencia (szűkítés) felé hajlanak" (Göncz 2004: 142). Ezen nyelvi jelenségek a horvátországi mintánál szintén a legelterjedtebbnek minősülnek, hiszen a válaszadók megközelítőleg fele (49,27%) használ inkább *kicsinyítő képzőket*, vagyis 15,05%-kal és *feminizált* formákat 5,62%-kal sűrűbben, *felesleges névmásokat* viszont 3,87%-kal ritkábban, mint a Tk csoportja. A horvátországi magyar kontaktusváltozatban – és a többi régió kontaktusváltozataiban is – a jelenségek jelentős támogatottsága által felvetődik, hogy ez még az interferenciajelenség megnyilvánulási formája vagy közösségi szinten normatívvá vált kölcsönzés kategóriája, mivel a kontaktusban lévő nyelvek genetikailag és struktúráiban jelentősen különböznek, ami „egyéni szinten interferenciát okoz, de az ritkán válik normatívvá, közösségi jellegű kölcsönzéssé" (uo.). A kontaktusjelenségek kiszűrésére az eredményekkel kölcsönhatásban lévő nyelvi és nyelven kívüli tényezők részletes felmérésére viszont a mai módszertani eljárások nem alkalmasak (uo.). A folyamatban lévő nyelvi változások feltérképezése és következetés megállapítása érdekében viszont célszerű lenne további empirikus kutatást elvégezni a nyelvi rendszert átfogóbb, terjedelmesebb feladattípusokon és kiterjesztett nyelvi jelenségen keresztül. *A feminizálás* és *a felesleges névmáshasználat* ilyen nagymértékű alkalmazása a kontaktushatás érvényesülése mellett a fokozott normakövetésnek is tulajdonítható, hiszen a másodnyelvből származó redundans formák használata helyesebbnek tűnhet. Lanstyák (2000: 190) a normatúlteljesítés jelentkezését a szlovákiai magyar iskolások körében abban az esetben tapasztalta, amikor a változó egyik változatát presztízsváltozóként érezték a diákok, megkülönböztetve a labovi hiperkorrekciótól, mivel kétnyelvűségi helyzetben a beszélőközösségek „legmagasabb státusú" és „második legmagasabb státusú" csoport nem ugyanahhoz a csoporthoz, sőt nem is ugyanabba az országba tartozik.

A horvátországi adatközlők átlagos eredményei szerint *a feminizálás, a kicsinyítő képzők* és *a többes szám* használatában preferálták gyakrabban a kontaktusváltozatot, míg a többi vizsgált jelenség alapján – *analitikus szerkezetek, felesleges névmások, szórend,*

hasonlítás – standardkövetőbbnek bizonyultak a többi kétnyelvű régió beszélőihez viszonyítva. A kontaktusváltozat használati gyakoriságát nyelvi jelenség szerint az alábbi diagram illusztrálja.

8.9. ábra. Kontaktusváltozat elfogadása nyelvi jelenség szerinti bontásban

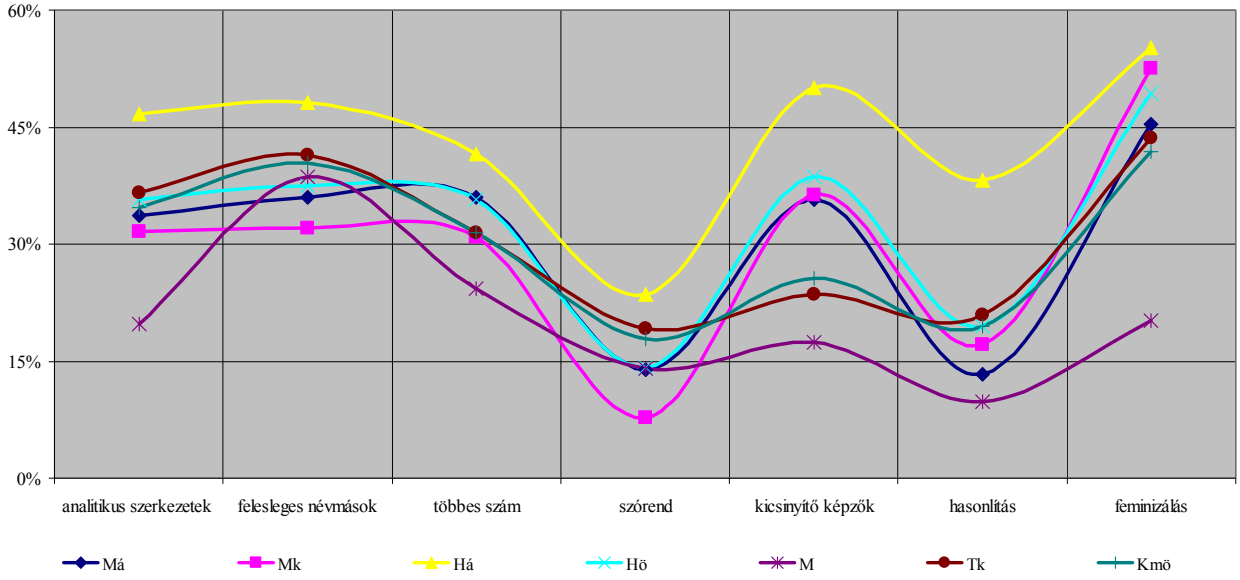

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt).

A vizsgált egyetemes kontaktusváltozók és a nyelvszociológiai releváns tényezők összefüggése alapján többnyire alacsony – és csupán néhány közepes erősségű – korreláció látható a standard és a nemstandard nyelvi megoldások között, azaz a tanuló neme, anyanyelve, édesanyja és édesapja iskolai végzettsége befolyásolja ugyan nyelvhasználatát, de hatása kevésbé jelentős *(6. számú melléklet: 8.12. táblázat)*. A kontaktusváltozat elfogadásában a célcsoportok preferenciájának sorrendje Há-Má-Mk – *kicsinyítő alakok* és *feminizálás* kivételével, ahol Há-Mk-Má –, de a Há csoportjánál kimagaslóbban érvényesül a másodnyelv hatása minden vizsgált kontaktusjelenség esetében, vagyis leggyakrabban alkalmaznak kontaktusváltozatot az egész Kárpát-medencei összevont átlag alapján. A Mk, majd őket követve a Má csoportja standardkövetőbbnek minősült válaszaik alapján, hiszen szinte minden esetben – *feminizálás* kivételével – többnyire a kodifikált normát részesítette előnyben a többi kétnyelvű régióhoz képest. Ez egyértelműen tükrözi az iskola tannyelvének meghatározó szerepét (a beszélők kétnyelvűségi foka mellett), hiszen a másodnyelv a horvátországi magyar nyelvváltozatra gyakorolt hatása kifejezetten

megnyilvánul a Há iskolások nyelvhasználatában, mivel horvát egynyelvű környezetük nem biztosítja a standard magyar nyelv megfelelő gyakorlását intézményi keretek között – a fakultatív anyanyelvápolás órák kivételével –, korlátozott hozzáférhetőségéből kifolyólag anyanyelvhasználatukat nagyfokú horvát kontaktushatás jellemez. Ennek következményeként a formális stílusrétegből kiszorult nyelvhasználat által okozott nyelvi bizonytalanság idővel a többségi nyelv sajátságos vonásaival bővül, kontaktusjelenségek és szubstandard elemek nagyszámú elterjedésével. Ezzel szemben a magyar tannyelvű iskolásoknak kétnyelvű környezetben anyanyelvi nevelés folytán intézményesen lehetővé válik a standard magyar nyelvváltozat normájának elsajátítása, valamint „a közmagyar nyelvvel való állandó és intenzív iskolai kapcsolat egyfajta védelmet is jelent a másodnyelvi hatásra létrejövő kontaktusjelenségek ellen" (Lanstyák–Szabómihály 1997: 7). Kétnyelvű környezetben az anyanyelvi oktatás szerepköre hatványozottan lényegesnek minősül a kisebbségi nyelv fenntartásában, mivel „az iskolák egyfelől tudatos nyelvi ismeretekkel vértezik föl a tanulókat, másrészt lehetőséget nyújtanak az anyanyelv napi használatára, méghozzá – s ez nagyon fontos – a legkülönfélébb stílusszinteken" (Kiss 1994: 42). Deme (1970: 142) felhívja a figyelmet, hogy „nem az ismeretek nyújtása, hanem az ismeretek tudatosítása a nagyobbik súlyú: s nem is az elmélet elsajátíttatása, hanem a gyakorlati nyelvhasználat szintjének emelése", ezáltal a nemzetiségi iskolára sokkal nagyobb feladat hárul, hiszen „pótolnia kell azt, ami a saját kis társadalmának nyelvi légkörében épp hogy nincsen és ellensúlyozni sok mindent abból, ami benne nem kívánatosan van. A nemzeti iskolákban a tanulók nyelvi nevelése tulajdonképpen csak megalapozódik, a nemzetiségiekben lényegében befejeződik".

8.4. Egyetemes változók vizsgálata

8.4.1. A *-t végű igék* kijelentő és felszólító módú alakjai

A standard magyar nyelvben a -t végű igék kijelentő és felszólító módú alakjai a tárgyas ragozás esz. 3. személyben és tsz. 1-3. személyben különböznek, mégis a nyelvi normától eltérő nemstandard változat sűrűn előforduló jelenség, főként nyelvjárásokban, azaz a kijelentő módú alak azonos a felszólító formával (Lanstyák–Szabómihály 1997: 31). Az ún. suksük-ragozás és a vele nyelvészetileg analóg szukszükölés – „a stigmatizált magyar

kijelentő mód” – az egyik legmegbélyegzettebb és műveletlennek számító nyelvhelyességi hiba (Göncz 2004: 135–6). A megbélyegzettség ellenhatásaként a nyelvi bizonytalanság elkerülésének érdekében a nemstandard változatok beszélőire jellemző a felszólító alak kijelentő értelemben való alkalmazása, mely a túlhelyesbítés, illetve a hiperkorrekció egyik megnyilvánulási formája, azaz a suksükölő alakot létrehozó szabályt a felszólító módú alakokban is kerülik (Kontra 2003a: 309). „A magyar nyelvközösséget erőteljes hiperkorrekciós tendenciák jellemzik”, figyelembe véve a suksükölés erős stigmatizáltságát a hiperkorrekció a szukszükölésnél gyakrabban fordul elő, mint a suksük-ragozásnál (Göncz 1999: 158; Lanstyák 1992: 45; Pléh 1990: 55).

A leírt jelenségek előfordulási gyakoriságát, vagyis a suksükös és a szuksükös ragozás, illetve ezek túlhelyesbített reciprokát az alábbi produktív példafeladatok vizsgálják.

Ha Péter rosszul válogа_____ meg a barátait, pórul jár.

Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhala_____ a döntéseket.

Azt akarom, hogy ő nyi_____ ki az ajtót.

Kovács József azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és _____ (megválasztani).

8.8. táblázat. A *-t végű igék* kijelentő módjának – suksükölés, szuksükölés, hiperkorrekció – használati gyakorisága

nyelvi változó		**standard elfogadása**							**nemstandard elfogadása**						
		I.				**II.**			**I.**				**II.**		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
válogatja / válogassa	N	60	29	22	111	612	97	820	3	1	1	5	95	4	104
	%	95,2	96,7	95,7	95,7	86,6	96	88,7	4,8	3,3	4,4	4,3	13,4	4	11,3
elhalasztja / elhalassza	N	46	30	20	96	482	86	664	6	5	2	13	217	16	246
	%	88,5	85,7	90,9	88,1	69	84,3	73	11,5	14,3	9,1	11,9	31	15,7	27
nyissa / nyitja	N	79	44	26	149	622	103	874	3	1	3	7	82	4	93
	%	96,3	97,8	89,7	95,5	88,4	96,3	90,4	3,7	2,2	10,3	4,5	11,7	3,7	9,6
megválassza / megválasztja	N	40	22	8	70	537	85	692	31	5	17	53	90	5	148
	%	56,3	81,5	32	56,9	85,7	94,4	82,4	43,7	18,5	68	43,1	14,4	5,6	17,6
átlag	**N**	**225**	**125**	**76**	**426**	**2 253**	**371**	**3 050**	**43**	**12**	**23**	**78**	**484**	**29**	**591**
	%	**84**	**91,2**	**76,8**	**84,5**	**82,3**	**92,8**	**83,8**	**16**	**8,8**	**23,2**	**15,5**	**17,7**	**7,3**	**16,2**

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt), N=adatközlők száma. I. oszlop adatai saját kutatás eredményei. II. oszlop adatai Göncz (1999: 186, 2004: 137) felmérése alapján kiszámított eredmények.

A horvátországi minta a -t végű igék nemstandard változatait átlagban 15,48%-a fogadja el, vagyis 2,2%-kal ritkábban a Tk csoporthoz és 8,23%-kal sűrűbben a M adatközlőkhöz viszonyítva. Célcsoportokra lebontva a Há iskolások körében leggyakrabban használatos a nemstandard változat (23,23%), míg a Má csoport átlageredménye (16,06%) közelít a Tk válaszaihoz (17,68%), a Mk (8,76%) pedig a M átlagához (7,25%). Változó szerinti bontásban a szukszük-ragozás leginkább elterjedt a Tk (31,04%) és a M (15,69%) csoportjánál, ezáltal az egész Kárpát-medencei magyar beszélőközösségben is (27,03%), annak ellenére, hogy a „szukszükölés jellegzetesen beszélt nyelvi jelenség" (Lanstyák–Szabómihály 1997: 33). Ugyanakkor ez igazolja azt a megállapítást, miszerint a -t végű igék nemstandard használata „differenciáltan stigmatizálódott: a magyarországi beszélők a suksükölést sokkal jobban megbélyegzik, mint a szukszükölést" (Kontra 2003b: 337). Ez láthatólag kevésbé érvényesül a horvátországi tanulók körében, mivel esetükben kevésbé jellemző a kijelentő mód helytelen használata, így a szukszük formákat a magyarországiaktól alacsonyabb mértékben (3,76%-kal) alkalmazzák, a suksükölést pedig megközelítőleg egyforma gyakorisággal (4,31–3,96%), azaz vagy sűrűbben, vagy szinte egyforma mértékben preferálják a standard változatot.

A nagyobb presztízsűnek érzett hiperkorrekt formák használatánál viszont látható, hogy mind a suksük, mind a reciproka alacsony arányban fordul elő minden vizsgált beszélőközösségben, pedig nagyobb mértékben megbélyegezett, szemben a szukszük hiperkorrekt formával. Ez a magyarországi mintánál elhanyagolható mértékű, a horvátországi tanulók viszont átlagban szinte tízszer gyakrabban alkalmazzák a túlhelyesbített *megválasztja* típusú változót (43,09%), mint a *nyitja* túlhelyesbítést (4,49%). Az eltérések még szembetűnőbbek, ha figyelembe vesszük a horvátországi célcsoportok részeredményeit (43,66–18,52–68%). A magyarországi és a többi kisebbség beszélőinél legkifejezettebben a szukszükölés érvényesül (15,69–31,04%), míg a horvátországi mintánál ennek a reciproka bizonyult meghatározónak. Az eltérések szempontjából lényegesnek minősül a minták különbözősége, valamint az írásban közölt kiegészítéses feladatok összefüggése, hiszen a „szóbeli produkcióban többen mutatkoznak standardnak, mint a nyelvtani helyesség megítélésében, vagyis a produkcióban erősebben érvényesül a kodifikált norma, mint az ítéletekben" (Kontra 2003b: 336). Lanstyák–Szabómihály (1997: 35) magyarországi és szlovákiai magyar kétnyelvű tanulók körében végzett felmérésük alapján hasonló eredmények születtek a túlhelyesbített szukszük formákkal kapcsolatosan, véleményük szerint „az a paradox helyzet látszik fönnállni, hogy

a szukszük ellenhatása erősebben érvényesül, mint maga a szukszük", hozzáteszik a szülők hiperkorrekció hajlamossága által, ezen formák „nyelvi tényként" beépülhetnek a gyermekek idiolektusába, így a hiperkorrekcióhoz nincs közvetlen köze. Továbbá „a túlhelyesbített formák informális helyzetekben is hallhatóak, s ezért nem zárható ki, hogy egy megindult nyelvi változásnak vagyunk tanúi, vagyis lehetséges, hogy az eredetileg túlhelyesbített forma ma a beszélők egy része számára már jelöletlen (ez a föltevés azonban empirikus igazolásra szorul)" (Lanstyák 2000: 189).

Összegezve a -t végű igék nemstandard változatai a horvátországi tanulók körében 2,2%-kal ritkábban fordulnak elő a többi kisebbséghez és 8,23%-kal sűrűbben a magyarországi beszélőkhöz viszonyítva. A többi kétnyelvű régió megoszlásait meghatározóan növeli, hogy Muravidéken átlagban 16,9%-os előfordulási gyakorisággal használják a nemstandard változatot (Göncz 2004: 137). Az átlageredmények alapján a Mk csoportja nagyjából egyforma arányban használja a kodifikált standard formát, mint a M, a Má a Tk csoporthoz hasonlóan, a Há tanulók pedig legkevésbé standardkövetők az egész Kárpát-medencében.

8.10. ábra. A *-t végű igék* kijelentő módjának használati gyakorisága százalékos megoszlásban

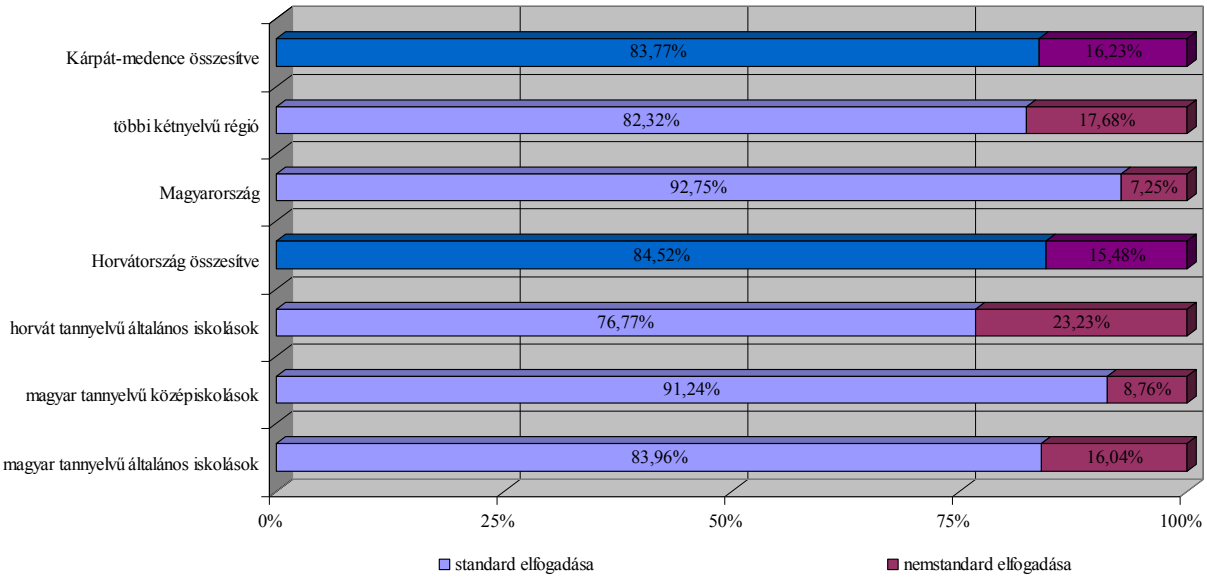

8.4.2. Az *inessivusi -ban/-ba* változó

Az innesivusi és illativusi formák két nyelvi változót képviselnek, melyek a *hova?*, illetve *hol?* kérdésre felelő változók, tehát a zárt helyre való irányulást kifejező *(-ba/-be)*, vagy

valamely tárgy belsejében vagy anyagban levés, történés helyhatározó *(-ban-/ben)* ragjai (Göncz 1999: 157; Kontra 1998: 9). Az illativusi *-ba/-ban* hiperkorrekt változó jelen felmérésben nem került vizsgálatra, mivel a hiperkorrekció egyik válfajának megnyilvánulása az előző fejezetben elemzett *-t végű igék* keretében már megtörtént. A kevésbé stigmatizált *inessivusi -ban/-ben* funkciójában alkalmazott *-ba/-be* rag használata a nyelvjárásokban és a mindennapi beszélt nyelvben gyakran előforduló jelenség, annak ellenére, hogy a választékos beszédben és írásban nem megengedett (Lanstyák–Szabómihály 1997: 43–4).

Az inessivusi standard *-ban* és stigmatizált *-ba* változat alkalmazása a következő produktív példamondattal került vizsgálatra.

Középiskolánk_____ sok szakképzetlen pedagógus tanít.

Az átlageredmény alapján a horvátországi adatközlők használnak legkevésbé nemstandard változatot (4,69%), hiszen a magyarországi mintától csupán 1,08%-kal, a Tk csoportjától pedig 12,9%-kal alkalmazzák ritkábban a helytelen változót, ezáltal a legstandardkövetőbb csoportot képviselik a régióban. Szembetűnő még ebben az esetben is a horvátországi tanulók közül a Há csoportja preferálja leginkább (13,04%) a nemstandard változatot, a Má iskolások kevésbé (4,17%), a Mk csoportja pedig egyáltalán nem használja ezt a változót.

8.11. ábra. Az *inessivusi -ban/-ba* változó használatának gyakorisága százalékos megoszlásban

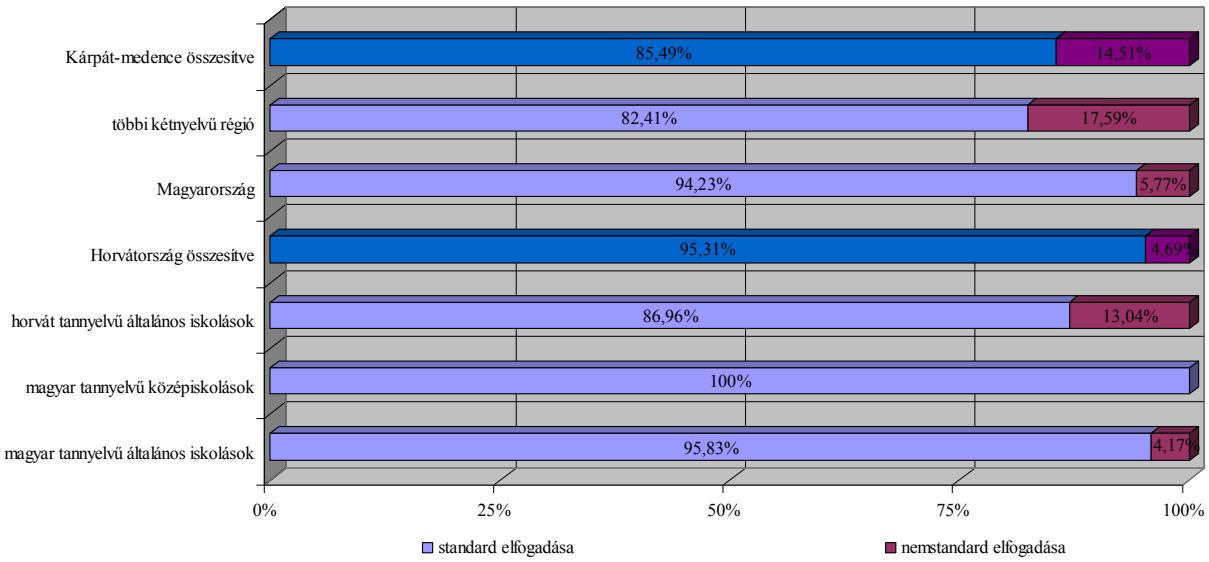

8.4.3. A *valószínűleg, hogy* változó

A *valószínűleg*, illetve a *valószínűleg, hogy* változó Magyarországon folyamatban lévő terjedő stigmatizált nyelvi változás, mely a *valószínű, hogy külföldre fognak költözni* és a *valószínűleg külföldre fognak költözni* mélyszerkezetbeli azonosságával magyarázható (Kontra 2003a: 306). A jelenség előfordulási gyakoriságának vizsgálatára a következő példamondat szolgált.

Valószínűleg külföldre fognak költözni. / Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni.

A vizsgált magyar beszélőközösségekben a terjedőben lévő szerkezetkeveredésre utaló nemstandard változat megközelítőleg azonos gyakorisággal használatos országhatártól függetlenül – határsemleges változó –, hiszen átlagban a minta egynegyede választotta természetesebb formának (Göncz 1999: 186; Kontra 2003a: 306). Ez alól kivételt képeznek a horvátországi tanulók, akik átlagban 38,69%-ban preferálják a nemstandard alakot, tehát lényegesen kevesebben használják a standard normát. Célcsoport szerinti bontásban a különbség még kimagaslóbb, hiszen legjelentősebb, vagyis 57,14%-ban a Há iskolások alkalmazzák a változót, az Mk csoportja 43,18%-ban és csupán a Má tanulók 29,21%-kal közelítik meg a többi vizsgált régió átlagát.

8.12. ábra. A *valószínűleg, hogy* változó használatának gyakorisága százalékos megoszlásban

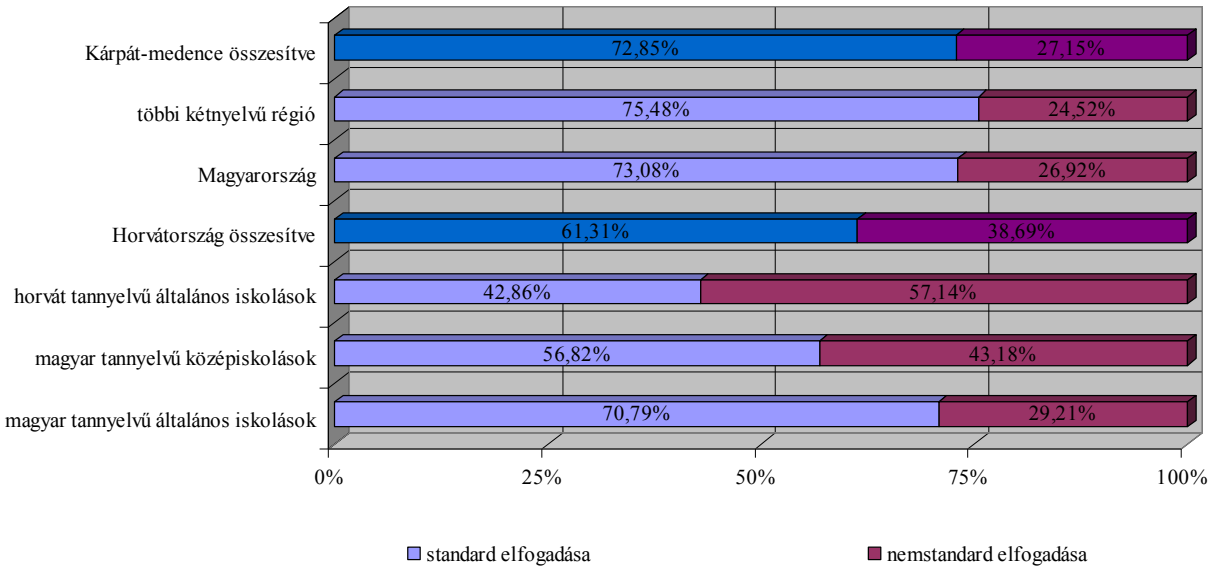

8.4.4. *A -nók/-nők* változó

Az archaikus *-nók/-nők* változó a magyar nyelvben finomkodásnak számít az erdélyi nyelvhasználattal ellentétben (Göncz 1999: 155). Habár használata a horvátországi magyarok körében nem jellemző, esetleges előfordulásának felmérésére az alábbi két feladat vonatkozott.

Kár, hogy már nem megy a moziban a Superman, mert szívesen ...

megnéznénk. / megnéznők.

Mi is megven_____ azt a malacot, de egy kicsit drágán adják.

8.9. táblázat. A *-nók/-nők* változó használatának gyakorisága

nyelvi változó		**standard elfogadása**							**nemstandard elfogadása**						
		I.				**II.**			**I.**				**II.**		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
megnéznénk / megnéznők	N	82	41	29	152	671	106	929	6	2	6	14	53	1	68
	%	93,2	95,4	82,9	91,6	92,7	99,1	93,2	6,8	4,7	17,1	8,4	7,3	0,9	6,8
megvennénk / megvennők	N	57	32	24	113	642	106	861	0	0	0	0	54	0	54
	%	100	100	100	100	92,2	100	94,1	0	0	0	0	7,8	0	5,9
átlag	**N**	**139**	**73**	**53**	**265**	**1 313**	**212**	**1 790**	**6**	**2**	**6**	**14**	**107**	**1**	**122**
	%	**95,9**	**97,3**	**89,8**	**95**	**92,5**	**99,5**	**93,6**	**4,1**	**2,7**	**10,2**	**5**	**7,5**	**0,5**	**6,4**

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt), N=adatközlők száma. I. oszlop adatai saját kutatás eredményei. II. oszlop adatai Göncz (1999: 186, 2004: 137) felmérése alapján kiszámított eredmények.

A Kárpát-medencei magyar beszélőközösségben átlagosan 6,38%-ban van jelen az archaikusnak minősülő *-nők* változó, mely leginkább a Tk csoportjánál érvényesül (7,54%), ettől 2,48%-kal ritkábban a horvátországi mintánál (5,02%) és szinte elhanyagolható mértékben a magyarországi adatközlőknél (0,47%). A Tk csoportjánál jelentkező magas arányú gyakoriság kizárólag az erdélyi adatközlőknek tulajdonítható, akik 18-19%-ban preferálják a nemstandard változat használatát, az összes többi kisebbségi régióban (Horvátország kivételével) pedig rendkívül ritkán (1-3%) előforduló jelenség (Göncz 1999: 186). A vártnál ellentétben a horvátországi magyar nyelvhasználatban ugyancsak él ez a változó, mely az átlageredmények alapján főként Há csoportjánál érvényesül (10,17%). Ettől még hangsúlyosabb eredmények keletkeztek, ha figyelembe vesszük a típusváltozók részeredményeit, mivel a Há tanulók 17,14%-a támogatta a *megnéznők* alakot, míg a Má és a Mk csoportja szintén elfogadta, igaz

alacsonyabb mértékben (6,82–4,65%). Ezzel szemben a tanulók egyértelműen elutasították a *megvennők* formát, ahol csakis a standard változatot alkalmazzák, azaz produktív példánál már nem természetesebben preferált alak, vagyis a válaszadásban feltehetően a feladat típusa kihatással volt.

8.13. ábra. A *-nók/-nők* változó használatának gyakorisága százalékos megoszlásban

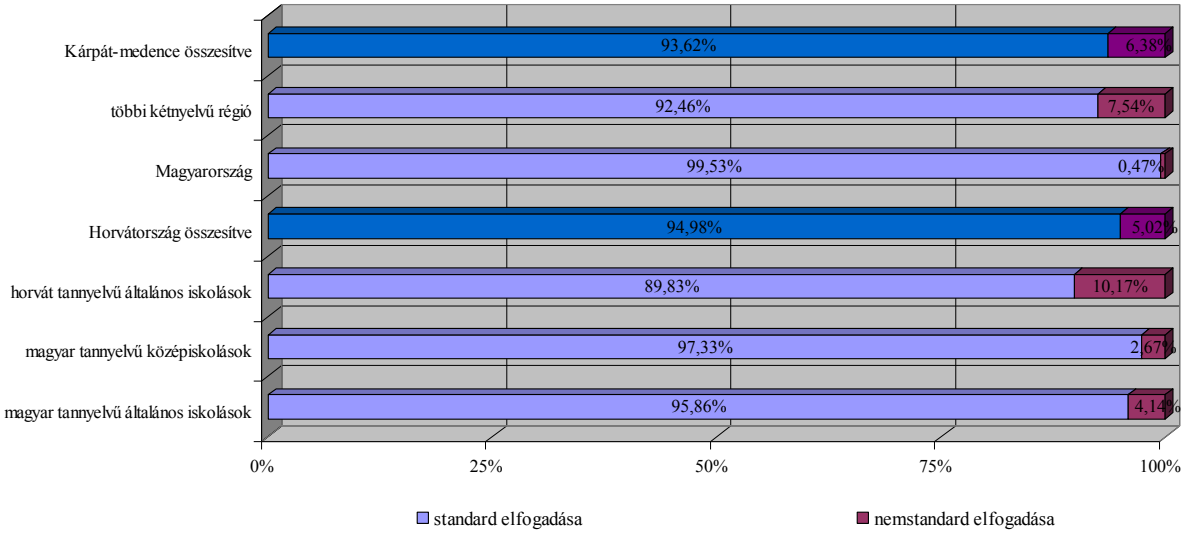

8.4.5. Egyetemes változók összehasonlító elemzése

Az egyetemes változók az egész magyar nyelvterületen nyelvi változók, s a kontaktusnyelvben nem rendelkeznek közvetlen párhuzammal, ezért a különbségek feltehetően nem nyelvi kontaktusból erednek, hanem a kisebbségi helyzet eltérő hátteréből, ahol áttételesen közrejátszhat az anyanyelv formális beszédhelyzetben ritkább alkalmazása által fokozatosan nyelvi leépülés (illetve a beszélők kétnyelvűségi foka) és egyéb nyelven kívüli tényezők is (Göncz 2004: 132; Lanstyák–Szabómihály 1997: 19). Az összevont átlageredmények alapján a vizsgált egyetemes változók nemstandard változata szinte azonos mértékben van jelen kétnyelvű környezetben (15,11–15,98%), de kétszeresen sűrűbben az egynyelvű magyarországi mintához képest (7,8%), azaz a horvátországi adatközlők és a többi kisebbség megközelítően egyforma arányban normakövetők *(6. számú melléklet: 8.10. és 8.11. táblázat)*. Nyelvi jelenségek szempontjából meghatározóan a *valószínűleg, hogy* változó érvényesül minden vizsgált beszélőközösségben, ahol a M és Tk csoportja hasonló megoszlásban preferálja a nemstandard formát (26,92–24,52%), a

horvátországi tanulók összesítve pedig még ettől is kimagaslóbban értékelték (38,69%). A *-t végű igék kijelentő módja, az inessivusi -ban/-ba* és *a -nók/-nők* változók esetében viszont többnyire a standard változatot részesítették előnyben a Tk csoportjához viszonyítva.

8.14. ábra. Egyetemes nemstandard változók elfogadása nyelvi jelenség szerinti bontásban

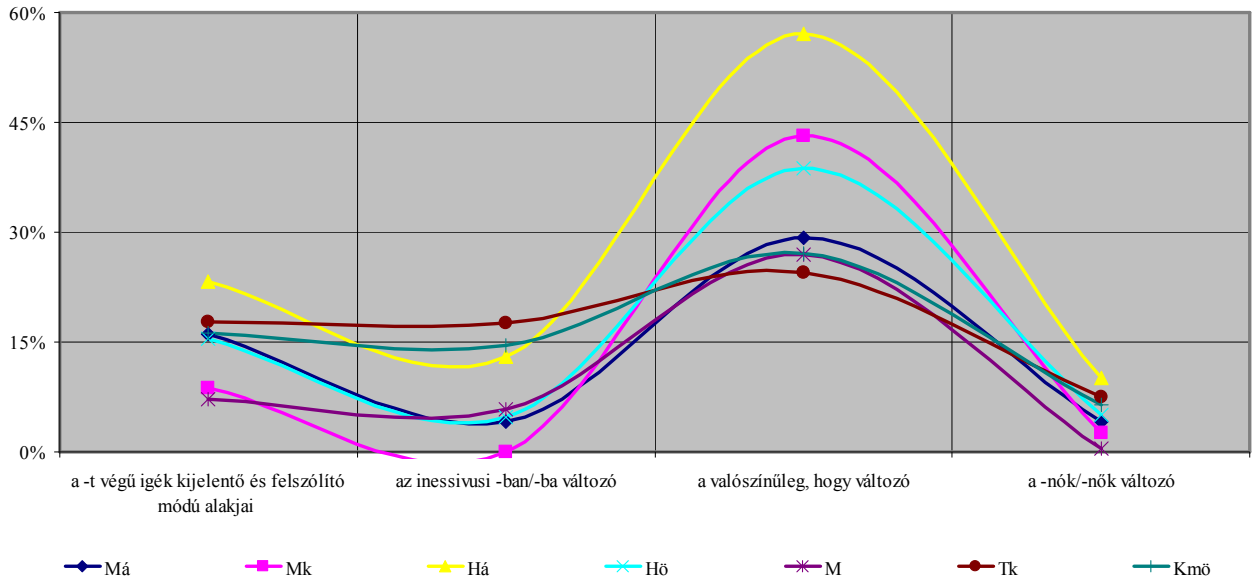

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt).

Célcsoport szerinti felosztásban egyértelműen kirajzolódik a Há tanulók csoportjának átlageredménye, hiszen minden vizsgált egyetemes változó közül jelentősen magasabb arányban választották a nemstandard formát – *inessivusi -ban/-ba* kivételével –, a Má és a Mk csoportja viszont legkevésbé alkalmaz – *valószínűleg, hogy* kivételével – az egész régióban. Tehát a Há legritkábban, a Má és Mk csoportja pedig leginkább alkalmaz standard formát a kétnyelvű beszélőközösség összevont átlagához viszonyítva. A vizsgált nyelvhelyességi eltérések az egyetemes változók esetében kevésbé érvényesülnek az egyetemes kontaktusváltozókhoz viszonyítva, a magyarországi egynyelvű kontrollcsoport pedig átlagban 8,18%-kal normakövetőbbnek bizonyult a kétnyelvű mintához képest. Ez feltehetően a kisebbségi helyzettel együtt járó folyományának következménye, hiszen a korlátozott, bizonyos színterekről kiszorult anyanyelvhasználat által kevésbé válik lehetővé a köznyelv grammatikai szabályainak megismerése, a kodifikált norma teljes mértékű elsajátítása (Göncz 2004: 143).

8.15. ábra. Egyetemes nemstandard változók elfogadása célcsoport szerinti bontásban

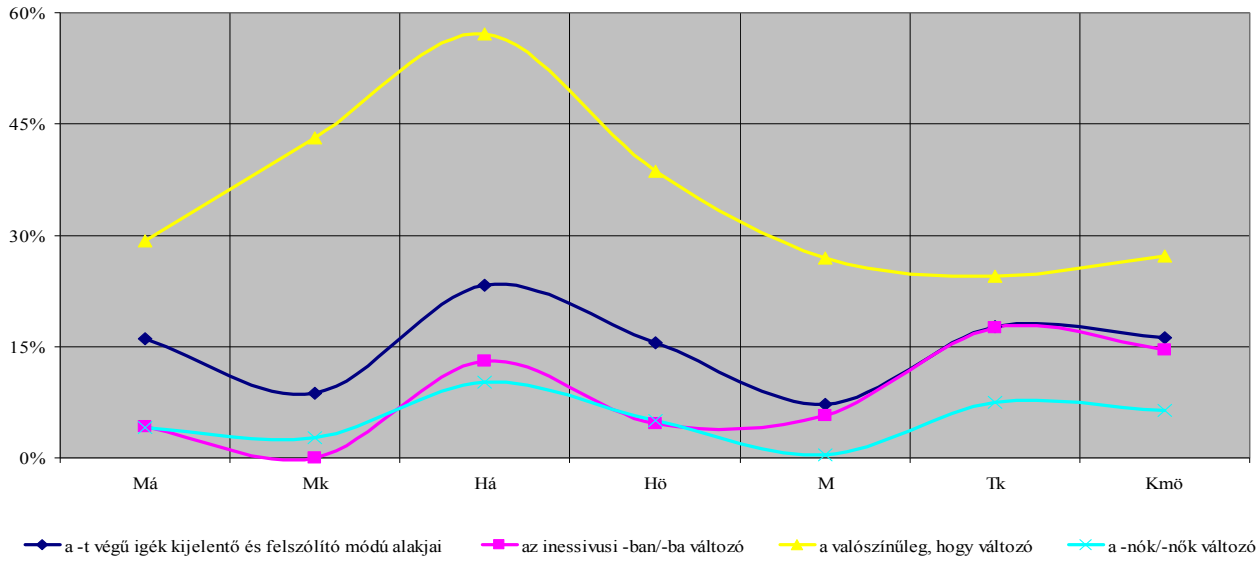

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt).

Az egyetemes változók és a szociolingvisztikai ismérvek összefüggésének együtthatói leginkább alacsony – csupán néhány esetben közepes – mértékű korrelációt mutatnak, vagyis az adatközlők neme, anyanyelve, édesanyjuk, valamint édesapjuk iskolázottsága és a vizsgált nyelvi jelenségek között kevésbé kifejezett tendenciaszerű normakövetési irányultság látható *(6. számú melléklet: 8.13. táblázat)*. Tehát a változók ugyan összefüggésben állnak, de befolyásoló hatásuk viszonylag alacsony szintű a tanulók standard változat elfogadására, illetve elutasítására.

8.5. Nyelvi jelenségek nyelvhasználati megnyilvánulásai

Minden élő természetes nyelvre jellemző a változás és a változatosság, a természetes nyelv pedig az ember konstitutív tulajdonságaként elválaszthatatlan komponense, mely az interperszonális kommunikáción túl az interperszonális kogniciót is biztosítja (Bańczerowski 2008: 17). A beszélők mindennapi kommunikációjuk folyamán nyelvi repertoárjuknak megfelelően alkalmazzák a rendelkezésükre álló variábilis készletet, s ennek megfelelően, mint ahogy „nincs két azonos anyanyelvi ember a világon, aki ugyanazon helyzetekben mindig ugyanúgy beszélne vagy írna”, úgy egy stílusváltozatot

beszélő sem létezik (Kiss 2002: 59, Wardhaugh 2005: 12). A tényleges nyelvhasználatban az egyes egyének nyelve létezik és funkcionál, az idiolektusoknak pedig csak egy rétege közös, amely az adott nyelvi közösséghez tartozó egyének minden idiolektusában állandóan ismétlődik (Bańczerowski 2000: 342). A beszélők a nyelvi kompetenciájukon túl kommunikatív kompetenciájuk ismeretében mindazon társadalmi és kulturális tudással rendelkeznek, amely által minden beszédhelyzetben használni és társadalmilag értelmezni is tudják a megfelelő nyelvi kódot. Egy kétnyelvű közösség nyelvválasztási gyakoriságának és alkalmazott stratégiáknak, valamint a repertoárban lévő kódok eloszlásának vizsgálati leírásával összefüggésbe hozható az egyes nyelvek ismeretének fokával, s így a kétnyelvűség stabil vagy átmeneti állapotával, azaz a nyelvmegtartás–nyelvcsere kontinuummal (Bartha 1999: 91). A nyelv belső sokszínűségének következtében társadalmi és természeti tényezők függvényeként nyelvváltozatok formájában létezik, „ezek a változatok nem különülnek el élesen egymástól, hanem folytonos jellegűek, vagyis nem diszkrét egységekben állnak egymás mellett, hanem kontinuumot alkotnak”, s természetes velejárója ha „bizonyos nyelvi formák használata visszaszorul, majd megszűnik és feladatukat más nyelvi forma látja el” (Sándor K. 2001a: 86). Bartha (1999: 87) kiemeli, hogy „a nyelvi heterogenitás azonban nem jelent korlátlan «szabadságot», a sokféleségnek strukturált, korlátai vannak”, melyek bizonyos csoportnormák és interakciós szabályszerűségek által meghatározottak. A csoportnormák viszont nem statikus képződmények, hiszen a helyi kapcsolati hálók által determinált nyelvválasztási stratégiák történetileg és közösségről közösségre is változnak (Bartha 1999: 88–9). Minden kultúra és történelmi korszak sajátos dialógusmodellt, azaz kommunikációs együttműködés modellt hoz létre, amelynek összetevői meghatározzák és szabályozzák a beszélők, illetve a nyelvi közlések formáját, a használt nyelv leírásával pedig közelebb kerülünk a nyelv igazi funkciójának megértéséhez (Bańczerowski 2004: 29; Nyomárkay 2004a: 173–4).

A kétnyelvűség mindenkori állapotát a labilitás jellemzi – nyelvhasználattól és a nyelv beszélőitől determinált –, azaz valamelyik nyelv dominanciájának irányába mozog, a Kárpát-medencei magyar kisebbség túlnyomó többsége pedig az egyoldalú kétnyelvűség viszonyai között él, vagyis államnyelvi anyanyelvű környezetük nagyrészt nem tud magyarul (Kiss 1994: 102). Ilyen helyzetben pedig elkerülhetetlen „a két nyelv bizonyos interferenciája, a két nyelv közötti szó- és kifejezés kölcsönzések, sőt grammatikai és fonetikai kölcsönhatások” (É. Kiss 2004: 98). Győri-Nagy (1991: 11–2) a Kárpát-medencei nemzetiségek kétnyelvűségének változathatásának elemzésénél kiemeli, hogy „a második

világháború utáni jellegzetessége – a korábbi anyanyelvdominanciás, szilárd diglossziás kétnyelvűség helyett – egy olyan kétnyelvűségdinamika, amelyet a generációról generációra csökkenő anyanyelvi s az ezzel fordított arányban növekvő többségi nyelvi kompetencia jellemez", amellett „hogy másodnyelvi készleteik viszonylag alacsony szinten fosszilizálódtak". A dominancia-viszonyváltást pszicholingvisztikai szempontból magyarázza, miszerint a kogniciós fejlődés vezérlői szerepkörének megcserélődéseként tekinti, vagyis ha a kétnyelvű tudatot korai anyanyelvi rétegeit növekvő veszteségek érik, „e rétegek valamennyi újabb heterogén változatkiegyenlítődési lépcső után – minden nyelvműködési szinten – egyre jobban meggyengülnek, s így egyre mélyebbre kerülnek a spontán anyanyelvi beszédprodukciós felidézhetőség szintjétől" (Győri-Nagy 1991: 12–3). A kétnyelvű régiók beszélői kisebbségi helyzetükből jelentkező nyelvi hiány által jelentősen határozottabban a nemstandard nyelvi megoldások felé hajlanak az egynyelvű magyarországi kontrollcsoporthoz képest, hiszen a kontaktusváltozók esetében tizedével, az egyetemes változók elfogadásában kétszeresen sűrűbben alkalmaznak nemstandard formákat. Ez az elvárásokkal összhangban áll, mivel egynyelvű környezetben jelentkező kontaktushatás csupán általános indoeuropeizmusként értelmezhető, kétnyelvű helyzetben pedig a másodnyelvvel való állandó kapcsolat a magyar kontaktusváltozatban idegenszerűbb alakok preferálását eredményezheti.

8.16. ábra. Nemstandard változat elfogadása százalékos megoszlásban célcsoportok szerinti bontásban

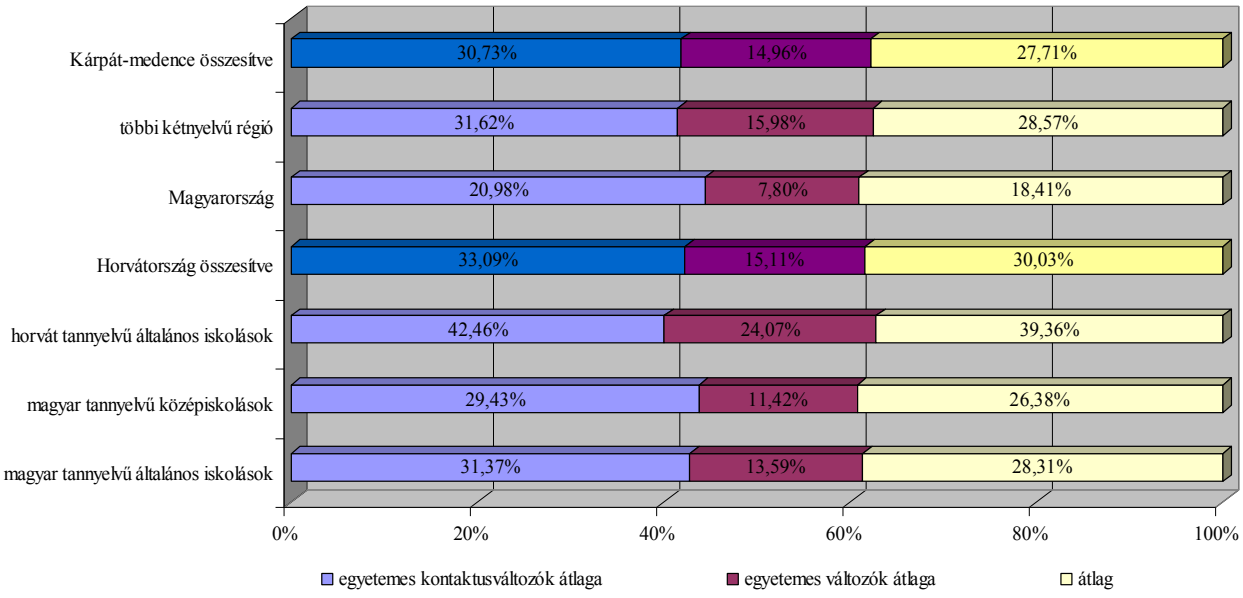

A nyelvi rendszer egészét tekintve a vizsgált jelenségek elenyésző mértékűek és ezen belül a kontaktusjelenségek megnyilvánulása kevésbé számottevő, hiszen egyetlen esetben sem tapasztalható a standard forma eltűnése. Lanstyák–Szabómihály (1997: 141) kiemeli, hogy a másodnyelv hatása csak ott tud töretlenül érvényesülni, ahol az összhangban van az egynyelvű változat fejlődési tendenciáival, vagy pedig ezek kézenfekvő továbbfejlesztéseként, de hatása viszonylag elszigetelt és nem érint egész nyelvi kategóriákat vagy részrendszereket. A határon kívüli magyar nyelvhasználat minden jellegzetességét tévedés lenne kizárólag a kétnyelvűség természetes következményeként magyarázni – vagy a másodnyelv szoros kontaktushatásából adódó sajátosságokkal –, hiszen a társadalmi változásokkal folyamatos innovációk által nyelvi feladatként szükségessé válik a terminológiafejlesztés „szavak, kifejezések sokasága születik meg, amelyek egy-egy országban akár általános használatúvá is válhatnak" és megfelelő jelentésbeli magyarországi terminusai nem adaptálhatók a különböző országok eltérő szerkezeti rendszerébe (Szilágyi 2008: 111–3). A valós nyelvhasználat megszámolhatatlan variációjából adódóan, az alkalmazott kérdőíves eljárásból nem lehetséges egyértelműen általánosítani az adott nyelvi jelenség terjedelmére egy beszélőközösségben, valamint az adatközlők „önbevallásaira, önértékeléseire, beszámolóira épít, a tényleges nyelvhasználatról, az emberek verbális viselkedéséről csak meglehetősen korlátozott érvényű információkat lehet gyűjteni, és ezek az információk semmiképpen sem helyettesítik a spontán nyelvi mintákat", viszont rendszerszerű összehasonlításra, illetve az egyezések és különbségek kimutatására a vizsgált csoportok nyelvi viselkedése között alkalmasnak bizonyul, amellett, hogy nagyobb minta nyelvi adataira támaszkodva kiszűrhetők a tendenciaszerű változások (Terestyéni 1990: 32). A módszer hátránya ellenére az adatközlők a kérdőív válaszadásával a változatok használati preferálása mellett döntöttek normaismeretüknek megfelelően, ezáltal a nyelvi változók variánsainak megoszlásából következtethető a releváns nyelvi jelenség dinamikája. A nyelvváltozathoz kötődő nyelvhasználati normák és szabályok ismeretében a nyelvek közötti funkcionális elkülönülés következtében „a beszélők nem egyszerűen reprodukálják a normákat, hanem a nyelvi formákhoz, változatokhoz, stílusokhoz vagy nyelvekhez társadalmi jelentéseket rendelnek, s e jelentések értelmezésével és újraértelmezésével maguk alakítják őket" (Bartha 1999: 88). A nyelvtervezés, illetve „a hatékony nyelvművelés előfeltétele pedig a devianciák feltérképezése széles körű és korrekt helyzetfelmérésekkel, vagyis alapjául csakis a tudományos kutatások standardjait követő vizsgálatok szolgálhatnak, amelyek megismételhetők és így az eredmények verifikálhatók" (Göncz 1999: 140).

Az utóbbi időszak szociolingvisztikai kutatásai igazolják, hogy a magyar nyelv megőrizte viszonylagos szerves egységét, állami változatainak szétfejlődése csekély mértékű, hiszen a standardtól való eltérések csak néhány szakregiszterben számottevőek és a kisebbségi változatokat inkább a nyelvi rendszer eróziója, a nyelvi hiány és leépülés, a funkcionális térvesztés veszélye fenyegeti (Lanstyák 2000: 229; Péntek 2009: 19, 2011: 104). A domináns államnyelvi hatás mellett a magyar nyelv korlátozott használati körűvé válik, egyre több színtérről szorul ki aszimmetrikus (felcserélő) kétnyelvűséget okozva, s ennek következtében nyelvi leépülést (pl. regisztervesztést) eredményez, mely „szegényíti a nyelvet, szemben a kontaktusjenségekkel, amelyek vagy gazdagítják (ha nem szorítanak háttérbe más nyelvi elemet vagy nyelvtani jelenséget), vagy pedig egyszerűen megváltoztatják" (Lanstyák–Szabómihály 1997: 141–2). A kisebbségi közösségeket jellemző anyanyelv–államnyelv típusú szubtraktív kétnyelvűsödés „nem szükségszerűen vezet el nyelvcseréhez, de szükségszerűen megelőzi, bevezeti a nyelvcserét, a nyelvi asszimilációt" (Péntek 2008: 149). Emellett a kodifikált norma hiányos elsajátítása szempontjából lényegesnek minősül, hogy „Magyarországon kívül egyik országban sincs teljes körű és minden szintű anyanyelvű oktatás", ezáltal az oktatási intézmények nem biztosítják egészében „a magyar szakkifejezések elsajátításának lehetőségét, sem a különböző szakmák, sem a tudományok terén" (Szilágyi 2008: 114). A globális nyelvpiacon közgazdasági szemléletű megközelítésből a nyelvek egymáshoz viszonyított használati értéke egyenlőtlen verseny része, a nyelvek belső piacán pedig „a kisebbségi nyelvek már közel száz éve egyenlőtlen versenyben vannak az államnyelvekkel, és ennek következményeivel kell szembesülniük a kisebbségi közösségeknek" (Péntek 2009: 20). Kétnyelvű helyzetben az anyanyelvi versenyképesség fenntartása viszont csak társadalmi szintű tudatos értékmegőrző szemléletű megközelítéssel valósítható meg, melynek szerepe hatványozottan felértékelődik szórvány beszélőközösségek esetében. A magyar nyelv teljesítőképességének megőrzése minden egyént érintő társadalmi jelentőségű tudatos folyamat, hiszen egy beszélőközösség addig őrzi meg anyanyelvét „ha saját belső piacán megtartja, biztosítja teljes körű használatát azzal, hogy tagjai a társadalmi élet minden szintjén és színterén használják" (Kiss 2009: 69).

A vázolt eredmények és az összevont átlag alapján a horvátországi minta nem különbözik lényegesen a többi kétnyelvű magyar beszélőközösségtől, viszont a célcsoportok szerint jelentkező eltérések differenciált nyelvhasználatot tükröznek, mely egyértelműen utal az iskola tanítási nyelvének kiemelt szerepére a standard magyar nyelvváltozat elsajátításában, hiszen mindennapi beszédprodukciójuk leggyakoribb

fordulataira a másodnyelv akár észrevétlenül is hat. A horvátországi magyar nyelvben a nemstandard változat preferenciája leghangsúlyosabb a Há csoportjánál – tizedével több a többi kisebbséghez és kétszerese a magyarországi kontrollcsoporthoz viszonyítva –, a magyar tannyelvű iskolások eredményei pedig kedvezőbben alakultak, hiszen valamivel kevésbé alkalmaznak nemstandard formákat a többi kétnyelvű régió átlagához képest. Az anyanyelv az informális színtérre korlátozott használata fokozatosan nyelvleépülést eredményez, hiszen „a kevesebb gyakorlási lehetőség miatt a nyelvhasználat bizonyos területeken – különösen a formálisabb stílusrétegekben – elbizonytalanodhat, az egynyelvű változatokra is jellemző lapszusok gyakoribbá válhatnak" (Lanstyák–Szabómihály 1997: 6). Az oktatás tannyelvének befolyásoló hatása a tanulók nyelvhasználatára, illetve a helyes nyelvi norma elsajátítására kétségtelen és ebben figyelembeveendő tényező az is, ha „minél kevesebb változatát ismeri egy […] beszélő anyanyelvének, annál gyakrabban érzi anyanyelvi kompetenciájának hiányos voltát, s annál szívesebben fordul másodnyelvéhez, ha abban birtokolja a kívánt nyelvi eszközöket. S minél nagyobb teret nyer nyelvhasználatában a másodnyelv, s minél inkább visszaszorul az anyanyelve, annál nagyobb a dominanciaváltás s végül a nyelvvesztés veszélye" (É Kiss 2004: 99). A dominanciaváltáshoz és a nyelvcseréhez vezető folyamat megakadályozásában meghatározónak bizonyul a család nyelvi környezete mellett az iskola oktatási nyelve, hiszen elemi nyelvtervezési feladata a magas szintű balansz kétnyelvűség kialakítása, ahol „az anyanyelv megőrzi alapvető kognitív és szocializációs szerepet, a második nyelv és a további nyelvek biztosítják a versenyképességet az adott országon belül és a globalizációval rohamosan táguló világban" (Péntek 2008: 149–50). Kétnyelvű környezetben és főként szórványhelyzetben az iskolának az első nyelvi dominancia támogatására kellene törekednie, mivel „a tágabb társadalmi közeg államnyelvűsége e nyelv megerősödésének kedvez, s gyakran idéz elő a beszélőkben – az iskolától függetlenül is – balansz kétnyelvűséget, sőt mindinkább másodnyelvi dominanciát" (Lanstyák 1998d: 68). A nyelvi változatosság szemszögéből az anyanyelvi nevelés legfontosabb célkitűzése az anyanyelv többféle változatának tudatosításán túl, az egyetemes magyar standard használati szabályainak elsajátításának biztosítása, mivel kisebbségi helyzetben „a gyermekek anyanyelve kisebb vagy nagyobb mértékben veszélyben van, az iskolának fontos feladata, hogy egyrészt (létrehozza) erősítse a diákok pozitív viszonyulását anyanyelvükhöz, másrészt hozzájáruljon anyanyelvük megerősödéséhez, kiteljesedéséhez", azaz a tanuló „meglévő változatkészletét egy újabb változattal gazdagítja" (Lanstyák 1998d: 46–7, 2011: 12).

9. Összegzés

A múlt század folyamán végbement demográfiai, gazdasági, politikai, szociális, területi és társadalomszerkezeti változások következtében a horvátországi magyar kisebbség a hetedére csökkent, ezáltal a leggyorsabban fogyatkozó közösséggé vált – Szlovéniát követően – a Kárpát-medencei magyarság viszonylatában, egyre szűkülő homogén nyelvi életterük pedig alapjául szolgál a statisztikailag úgy tűnik megállíthatatlan asszimilációs folyamatnak, s felcserélő kétnyelvűségi helyzetnek. Látványos demográfiai eróziójuk serkentő tényezője az elszórt területi koncentráltságból származó szórványhelyzetük – oktatási intézmények hiánya –, s identitásgyengülés következtében rohamos etnikai asszimilációjuk erőteljes nemzetváltási hajlandóságot hordoz, mivel a magyar nemzetiségűek negyede már más anyanyelvűnek vallja magát. Annak ellenére, hogy a hatályban lévő horvát törvények a nemzeti kisebbség nyelvén folyó oktatást a horvátnál kisebb tagozat részére is engedélyezik, napjainkra létszámhiány – igényhiány – okán a magyar tannyelvű oktatási intézmények megszűnése, s ezzel párhuzamosan a másodnyelvű oktatást választó – a magyar nyelvet csupán fakultatív anyanyelvápolásként tanulhatják – iskolások számának növekedése tapasztalható. A másodnyelvű oktatás keretében zajló anyanyelvápolás következményei lényegében megegyeznek a befullasztási program hatásaival távlati egynyelvűséget okozva a többségi nyelven, a kisebbség nyelvén folyó oktatás pedig az anyanyelv megtartása és fejlesztése – valamint a többségi nyelv magas szintű kompetenciák kialakítása – szempontjából leghatékonyabb nyelvmegőrzést célzó program kétnyelvűséget eredményezve (kétnyelvűségi oktatási programok Skutnabb-Kangas-féle tipológia alapján In: Göncz 1999: 105; Kiss 2002: 225–6). A kétnyelvű helyzetek mindenkori állapotát a labilitás jellemzi – nyelvhasználattól és a nyelv beszélőitől determinált –, dinamikus ütemű fogyatkozásuk pedig kedvezőtlen jövőbeli megmaradási perspektívát tükröz, így kérdésessé válik, hogy a felnövekvő generáció gyermekei beszélik-e még szüleik anyanyelvét.

A primer és szekunder kvantitatív kutatáson alapuló vizsgálat folytán gyűjtött nyelvi korpusz a tanulók nagyszámú részvétele által – a magyar nyelvű oktatásban részesülők egészét tekintve – átfogó betekintést nyújt a horvátországi magyar fiatal korosztály nyelvi helyzetébe szinkrón nyelvállapot leírásával. A felmérésben résztvevő tanulók gyermekkori horvát–magyar kétnyelvű mintát alkotnak – eltekintve a másodlagos szocializálódásuk folyamán tanult harmadik nyelvtől, illetve többnyelvűségtől –, a

kétnyelvű nyelvelsajátítás pedig „az egynél több nyelvvel való igen korai, egyidejű, rendszeres és folyamatos érintkezés eredménye” (De Houwer 1995 In: Bartha 1999: 189–90). Az elsődleges szocializáció szakaszában háromnegyedük első nyelvként a magyart sajátította el és ezt követően a horvát nyelvet, a második nyelv elsajátításában viszont – a horvát és a magyar nyelvnél is – az elsődleges és másodlagos szocializációjuk színterei, azaz a család és az iskola megközelítőleg azonos súlyú forrásként szerepelt, a korai szukcesszív periódusban zajló nyelvelsajátítás pedig elősegíti az anyanyelvi szintű nyelvi, illetve kommunikatív kompetenciájuk kialakulását. A szülők anyanyelvére vonatkozó eredmények szinte összhangban álltak a tanulók válaszaival, azaz gyermekeik számára az elsődleges szocializáció folyamán biztosították a nyelvi továbbörökítést. Anyanyelvük ellenére azonban lényegesen kevesebben részesültek magyar tannyelvű oktatásban – kimagaslóan a horvát tannyelvű tanulók szülei –, így nem váratlan az oktatási program tannyelvének választása gyermekeik számára a másodlagos szocializációjuk folyamán. A tanulók többnyire azonos nemzetiségű szülők gyermekei és a célcsoportokon belül is az azonos anyanyelvű, illetve nemzetiségű házasságok dominálnak. A vegyes házasságú szülők gyermekei is viszont túlnyomórészt magyar anyanyelvűnek tartják magukat és nagy többségük az édesanyjuk anyanyelvét tekinti saját anyanyelvének, a kisebbségi nyelv átadásának pedig általában nagyobb az esélye, ha annak hordozója az anya (Bartha 1999: 141).

Közvetve a tanulók környezetében használt nyelvek gyakoriságából lehetséges következtetni a nyelvrendszerük fejlettségi fokára – nyelvi dominancia vagy nyelvi egyensúly –, a bilingvista gyermeknél azon nyelv lesz domináns, melyre a gyermeknek nagyobb szüksége van, vagy a könnyebben elsajátítható nyelvi formák nyelve, emellett a nyelvek különböző ismerete eltérő nyelvi viselkedést eredményez, ez pedig megkülönböztető hatást fejthet ki a személyiségvonás alakulására is (Grosjean (1982) In: Bartha 1999: 184-5; Göncz 1985: 17). A nyelvismereti szint alacsonyabb és magasabb kategóriájú csoportosításában, a magyar és a horvát nyelvtudásukat magas – a magyar anyanyelvi, a horvát jó – nyelvismereti szintűnek minősítették, ahol a célcsoportok között jelentkező eltérések – a magyar tannyelvű iskolások *sokkal, illetve valamivel a magyar nyelvismeretüket* értékelték jobbnak és csupán *alacsony hányadban a horvátot*, a horvát tannyelvű tanulók pedig az *azonos mértékű nyelvtudást* és *legkevésbé a magyart* – az iskola nyelvi szocializációjának következményét jelzik. A kutatási eredmények egyértelműen alátámasztják az oktatás tannyelvének befolyásoló hatását a nyelvhasználati kompetenciák alakulására, hiszen a magyar tannyelvű iskolásoknál erőteljesen a magyar

nyelv dominál, a horvát tannyelvű általános iskolások viszont a horvát nyelvet preferálják a vizsgált alapkészségekben, azaz az értés és a beszéd a családi színtérből származik, az írás és az olvasás pedig egyértelműen az iskola nyelvi szocializációjának következménye.

Kétnyelvű közösségek érintkezésének nyelvi következménye az egyik nyelv dominanciája, mely fokozatosan nyelvváltást eredményez(het), hiszen ha az eredetileg domináns anyanyelvből korlátozott használati körű nyelv lesz, idővel a másodnyelv válik dominánssá, ez pedig a többségi nemzet irányába történő nyelvi és kulturális asszimiláció jeleként legtöbbször az egyik nyelv teljes feladásával jár. Egy nyelv visszaszorulásával párhuzamosan terjed a domináns nyelv, hosszútávon pedig két nyelv rendszeres használata csak akkor tartható fenn, ha a nyelvek között bizonyos funkcionális megoszlások vannak, hiszen a nyelvhasználat általában különféle szituációknak és társadalmi funkcióknak megfelelően oszlik, ezáltal különféle tevékenységekhez különböző színtereken más-más nyelv kötődhet. A nyelvhasználati színterek elemzésében látható, hogy a tanulók nyelvi repertoárjában a magyar nyelv túlnyomórészt erős szerepet tölt be az informális és formális színtereken túl az egyszemélyes nyelvhasználatukban is. Az anyanyelvű oktatásban részesülő iskolások egyöntetűen magyardomináns kétnyelvű csoportot alkotnak – magyar tannyelvű középiskolásoknál kiemelkedően magyar nyelvhatás érvényesül –, hiszen a nyilvánossági fok növekedésével nő a magyar nyelv preferálása és csökken a horvát nyelv használata. A többségi nyelven tanulók balansz kétnyelvű csoportot képeznek, akiknél anyanyelvű nyelvhasználat mellett a horvát nyelv magas mértékben preferált több színtéren – már az egyszemélyes nyelvhasználatukban is –, a nyilvánossági fok növekedésével pedig csökken a magyar nyelv használata a horvát nyelvközösségű szocializálódásuk következtében. Hosszú távon az anyanyelv kizárólag a családi színtérre való visszaszorulásával néhány generáción belül fennáll a nyelvvesztés, illetve nyelvcsere veszélye, hiszen az informális szférára korlátozott nyelvhasználatnál gyakran megszűnik a stilisztikai változatosság, ezáltal funkcionális nyelvrendszeri változások történnek, így kérdéses milyen irányú folyamatok – nyelvcsere vagy nyelvmegtartás – kezdeményei. A különböző generációs csoportok nyelvválasztási szokásainak vizsgálatával leginkább tetten érhető a nyelvi asszimiláció folyamata, mivel a nemzedékek nyelvhasználatában jelentkező különbségek kimutatásával, a különféle nyelvhasználati színtereken gyökeresen eltérő nyelvválasztás a fokozatos nyelvcserefolyamat jele, azaz az egyik nyelvi egynyelvűségből átmeneti kétnyelvű szakaszon a többségi nyelvű egynyelvűség felé (Bartha 2007: 219–20). A magyar tannyelvű iskolások szülei kifejezettebben csak a magyar nyelvet választják, míg a horvát tannyelvű tanulók szülei gyakrabban alkalmazzák a magyar nyelvet

gyermekeikhez viszonyítva – a baráti és szomszédi érintkezéseikben kizárólag már a horvát nyelvet – a vizsgált színtereken, mely egyrészt jelzi a környezet nyelvének domináns helyzetű szerepkörét, másrészt a tudatosan választott oktatási program általi nyelvtervezési stratégiával bekövetkezett nemzedéki változást a másodlagos szocializáció folyamán.

A nyelvválasztást számos tényező közvetlenül vagy közvetve együttesen befolyásolja, kétnyelvű beszélőközösségben a nyelvi attitűdvizsgálatok, illetve a kisebbségi nyelvhez fűződő viszonyulás döntő szerepet játszik annak megmaradásában vagy visszaszorulásában, azaz elsajátításának hatékonyságában és használatának mértékében, vagyis a nyelvi változások kimenetelében. A vizsgálatban résztvevő tanulók a horvát és a magyar nyelvhez egyaránt túlnyomóan kedvezően viszonyulnak és csak elenyésző mértékű a negatív nyelvi attitűd, a megismerő és értékelő komponenseket feltáró kérdések alapján. Az érzelmi tényezőre vonatkozólag azonban sokkal kevésbé kötődnek a magyar nyelvhez, a horvát nyelv – legnagyobb részük nem birtokolja anyanyelvi kompetenciákkal – pedig viszonylag magas szerepet tölt be nyelvi értékítéletükben – legjellemzőbb a magyar tannyelvű iskolásokra –, annak ellenére, hogy többségük magyar anyanyelvű, magyar nyelvű iskolában szocializálódik, könnyebb kifejezőeszköznek tekinti a magyar nyelvet és kommunikációjában ismeretlenek számára észrevehető a kétnyelvűsége. Ez viszont a környezet nyelvének presztízsnövekedésének, s párhuzamosan a magyar nyelv presztízsvesztésének tulajdonítható, a nyelvhasználó pozitív vagy negatív beállítódása pedig jelentősen meghatározza az általa ismert nyelvekhez való viszonyulását, ezáltal nyelvválasztását.

A tanulókat a horvát nyelvtudásuk javítására többnyire a területi és nemzeti kötődés szülőhazájukhoz, valamint a magasabb szintű nyelvtudással könnyebb társadalmi érvényesülés, illetve a kommunikáció általi indokok ösztönzik, míg a magyar nyelvhez pozitívan viszonyulók a nyelv- és beszédfejlesztés tökéletesítésével, valamint a kommunikációval, a két- vagy többnyelvűség hasznosságával, illetve szükségszerűségével az életben magyarázták és kevésbé az immanens anyanyelvi identitáselemmel. A célcsoportok eredményei attitűdbeli ingadozás jeleit hordozzák, vagyis egyfajta ellentétes irányú differenciált viszonyulási beállítottságot jeleznek, hiszen a horvát nyelvhez leginkább a horvát általános iskolások és középiskolások, a magyar nyelvhez pedig a magyar általános iskolás tanulók viszonyulnak negatívan. Anyanyelvükhöz leghatározottabb pozitív viszonyulás a középiskolások csoportjánál tapasztalható, hiszen azon korosztályt képviselik kik beszédhelyzetnek megfelelően kialakult nyelvhasználati

szokásokkal rendelkeznek informális és formális színtéren egyaránt, így nyelvi beállítottságuk ugyancsak érzékelhetően nagymértékben stabilizálódott – az általános iskolás tanulókhoz viszonyítva –, az életkorral pedig általában lineárisan arányos az anyanyelv használata. A nyelvi sztereotípia vizsgálatára vonatkozólag a tanulók jelentős része esztétikailag a magyarországi standard magyar nyelvváltozatot minősítette szebbnek – leginkább a horvát tannyelvű általános iskolások –, ahol az anyanyelvre, a nemzetiségre, valamint az államnyelvre utaltak kifejtett magyarázataikkal, a választékosabb és gazdagabb nyelvváltozat mellett. Ez viszont jelzi a saját nyelvváltozatukra, illetve közösségükre leértékelő viszonyulásmódot, míg az alacsony számú horvátországi magyar nyelvváltozatot kedvelő a kiejtéssel, a hangsúlyozással, a tájszólás jellegével, valamint az érzelmi kötődéssel támasztotta alá válaszát. A horvát és a magyar nyelv akusztikai minősítésére vonatkozó válaszok szintén a horvát nyelv viszonylag magas társadalmi presztízspozíciójára utalnak, mivel az elvontabb, illetve komolyabb párbeszédek lebonyolítására egyértelműen a másodnyelvet értékelik megfelelőbbnek, a szleng, a viccek és a vulgarizmusok mellett, anyanyelvüket pedig általában a gazdag szókinccsel, a választékos beszéddel, valamint a szépirodalom, a vallás és a tiszteletadás nyelvével azonosítják, azaz a kulturális értékek hordozójaként.

A tanulókat hétköznapi érintkezéseikben közegüktől és az oktatás tannyelvétől függően különböző intenzitású nyelvi hatás éri, ahol a formális és az informális színtéren egyaránt három – magyar standard, magyar kontaktusváltozat, horvát – nyelvváltozatot alkalmaznak, beszédhelyzetnek megfelelően mindennapi nyelvhasználatukban nyelvi készletüknek megfelelően kódot választanak, illetve váltanak. Nyelvi helyzetüket a diglosszia fergusoni értelmezésének sajátságos vonásai jellemzik, azaz célcsoporttól függően a magyar standard változat a formális beszédhelyzetben alkalmazott (iskola) emelkedett és presztízzsel bíró, a horvátországi magyar szubstandard az informális színtérhez (család) kapcsolódó közönséges nyelvváltozat funkcióját tölti be. Emellett jelen van a fishmani diglosszia tágabb értelmezett állapota is a horvát és a magyar változat viszonylat vonatkozásában, hiszen a horvát nyelv képviseli az emelkedett presztízzsel rendelkező formális színtéren alkalmazott kódot és ehhez képest a magyar a közönséges vernakuláris változatot.

A társadalmi változások a nyelvben – a társadalmi interakció legfontosabb eszközeként – is azonnal érzékelhető változásokat eredményeznek, kisebbségi helyzetben pedig az anyaországitól eltérő politikai, gazdasági, kulturális körülmények bizonyos nyelvi különbségek kialakulásához vezetnek. Két- vagy többnyelvű helyzetben az érintkező

nyelvek szoros együttélésének természetes következménye a nyelvek folyamatos kölcsönhatása a nyelv bármely nyelvi síkját érintve, az alkalmi interferenciajelenségek beépülésével a beszélők anyanyelvi rendszerébe állandósult kölcsönzésként kontaktusváltozat létrejöttét idézik elő (Csernicskó–Szabómihály 2010: 182–3; Sándor K. 2001a: 94). A nyelvi többközpontúság szemlélet alapján, miszerint a több önálló országban emelkedett funkcióban használt állami változatokkal rendelkező standard nyelveket többközpontú nyelveknek nevezzük, a horvátországi magyar beszélőközösség az anyaországitól eltérő baranyai nyelvváltozata a standard magyar nyelv kezdetleges központú állami változatának tekinthető (Kiss 1994: 93; Kontra 2003a: 303; Lanstyák 1998d: 159; Pete 1988: 780).

A magyar tannyelvű tanulóknak anyanyelvi nevelés folytán intézményesen lehetővé válik a standard magyar nyelvváltozat normájának elsajátítása kétnyelvű környezetben, míg a horvát tannyelvű iskolások többségi egynyelvű környezetük a fakultatív anyanyelvápolási órák kivételével nem biztosítja a standard magyar nyelv megfelelő gyakorlását intézményi keretek között. A kétnyelvűek nyelvhasználatában kétnyelvű normák érvényesülnek, nyelvváltozatuk az érintkezés erősségétől függően kontaktusjelenségek előfordulásával szükségszerűen eltér a magyarországi magyar nyelvváltozattól, jelentős egyéni különbségeket mutatva a kétnyelvűség helyzetétől és típusától függően (Kontra 1990: 95). A vizsgált egyetemes kontaktusváltozók – *analitizálódás, felesleges névmások, többes szám, szórend, kicsinyítő képzők, hasonlítás, feminizálás* – az indoeurópai nyelvekre jellemző megoldások használata átlageredmények alapján hasonlóképpen alakult a horvátországi minta és a többi kétnyelvű beszélőközösség körében, szemben az egynyelvű magyarországi kontrollcsoporttal. Figyelembe véve a célcsoportok részeredményeit viszont a horvát tannyelvű tanulóknál kimagaslóan érvényesül a másodnyelv hatása, azaz leggyakrabban alkalmaznak kontaktusváltozatot, míg a magyar tannyelvű iskolások leginkább standardkövetőnek – *feminizálás* kivételével – minősülnek a vizsgált nyelvi jelenségek alapján az egész Kárpát-medencei magyar beszélőközösség viszonylatában. Kárpát-medencei szintű kontaktushatás azonban csupán *az analitizálódás, a feminizálás* és *a kicsinyítő képzők* esetében látható, legkevésbé pedig *a szórend* és *a hasonlításra* alkalmazott formákban, hiszen minden kétnyelvű régió eredménye lényegesen eltér az egynyelvű adatközlőktől. A horvátországi magyar kontaktusváltozatban – és a többi kétnyelvű beszélőközösség nyelvváltozataiban is – a nyelvi jelenségek jelentős elfogadása által felvetődik, hogy ez még az interferenciajelenség megnyilvánulási formája vagy közösségi szinten normatívvá vált kölcsönzés kategóriája,

hiszen a kontaktusban lévő nyelvek genetikailag és struktúráiban jelentősen különböznek, viszont „a mai módszertani eljárásaink nem teszik lehetővé a kontaktusjelenségek kiszűrését a velük ható és a nyelvi eredményben megmutatkozó más nyelvi és nyelven kívüli hatások együtteséből" (Göncz 2004: 142). Ugyanakkor *a feminizálás* és *a felesleges névmáshasználat* nagymértékű alkalmazása a kontaktushatás érvényesülése mellett a fokozott normakövetésnek is tulajdonítható, hiszen a másodnyelvből származó redundáns formák használata helyesebbnek tűnhet, ezáltal presztízsváltozatként használva őket. Az egész magyar nyelvterületre vonatkozó a kontaktusnyelvben közvetlen párhuzammal nem rendelkező vizsgált egyetemes nyelvi változók – *-t végű igék kijelentő és felszólító módú alakjai, inessivusi -ban/-ba, valószínűleg, hogy, -nók/-nők* változók – nemstandard változata ugyan kevésbé érvényesül az egyetemes kontaktusváltozókhoz képest, de kétnyelvű környezetben szinte azonos mértékben van jelen, kétszeresen sűrűbben az egynyelvű magyarországi minta viszonylatában. Az egyetemes változók elfogadásában a horvát tannyelvű tanulók legkevésbé – *inessivusi -ban/-ba* változó kivételével –, a magyar tannyelvű iskolások pedig leginkább preferálják a kodifikált normát – *valószínűleg, hogy* változó kivételével – a többi kétnyelvű beszélőközösséghez képest. A nyelvhelyességi eltérések feltehetően nem nyelvi kontaktusból, hanem a kisebbségi helyzet háttérkörülményeiből származnak, a formális színtérről kiszorult anyanyelvhasználat együtt járó folyománya a fokozatos nyelvleépülés, a köznyelv, illetve a kodifikált norma grammatikai szabályainak alacsonyabb ismerete, a sajátos nyelvi kifejezőeszközök használatának megritkulása által pedig gyakori következmény, hogy mindkét nyelvben „elhalványodnak a kifejezés legjellegzetesebb formái, s leegyszerűsödik, színtelenebbé válik a két nyelv" (Kossa 1978: 238-9). A vizsgált jelenségek azonban a nyelvi rendszer egészéhez viszonyítva töredéket képeznek, a kontaktusjelenségek megnyilvánulása pedig kevésbé számottevő, hiszen egyetlen esetben sem tapasztalható a standard norma eltűnése.

A határon túli magyar beszélőközösség nyelvhasználatában a domináns államnyelvi hatás jelenléte mellett az anyanyelv használatának beszűkülése presztízscsökkenéshez és felcserélő kétnyelvűségi helyzetnek kedvez, hiszen a nyelvi bizonytalanság – nyelvi lapszus, nyelvi hiány, nyelvbotlás, elakadás és hezitáció kiküszöbölése, illetve a metalingvisztikai tudatosság, a hiperkorrekció és a normatúlteljesítési törekvés – következtében az átmeneti kódváltáson túl nyelvváltozatuk idővel a többségi nyelv sajátos vonásaival bővül, kontaktusjelenségek és szubstandard elemek elterjedésével. A nyelvi interferencia valamennyi nyelvi szinten előfordulhat a nyelvi rendszer egészére vonatkoztatva, a változás pedig a nyelv elemi tulajdonságaként nem csupán a kétnyelvű

régiókat érintő tünet, hiszen a nyelv belső változatai is távolodnak egymástól. Az anyanyelv hiányos ismerete hosszú távon nyelvi deficit kialakulását eredményezi, hiszen a beszélő beszédhelyzetnek megfelelően az első nyelvéből hiányzó kifejezéseket (szerkezeteket) másodnyelvéből pótolja, melynek állandósulásával alkalmi kódváltással az anyanyelv kerülése nyelvcseréhez vezet, a kétnyelvűségen belüli dominanciaváltás következtében az anyanyelvéhez frusztráció és szégyenérzet is párosulhat. A presztízsvesztett anyanyelv dominanciáját felváltó államnyelv-dominancia folyamata némelykor generációs alapon történik, de végbemehet akár egyéni kétnyelvűség változásában, szórványhelyzetben pedig különösen veszélyes, hiszen a nyelvvesztés és asszimilációnak leginkább kitett közösséget képviselik (Péntek 2008: 149).

Az empirikus kutatás eredményei differenciált nyelvhasználatot jeleznek a horvátországi magyar fiatal generáció nyelvhasználatában, heterogén, illetve homogén életterük hatással van nyelvi rendszerükre, azaz az egyetemes és az egyetemes kontaktusváltozók használatának gyakoriságára, a célcsoportok között jelentkező eltérések a standard magyar nyelvváltozat elsajátításában pedig az iskola tannyelvének függvénye. Egy-, illetve kétnyelvű környezeti szocializálódásuk következtében nyelvi hátterüknek megfelelően érvényesül nyelvhasználatukban a másodnyelv hatása, ezáltal beszédtevékenységük nyelvhasználati és nyelvismereti tekintetben is eltér az egynyelvű közösségektől, sőt a többi kétnyelvű magyar kisebbségtől is. A beszélőközösségen belüli már lezajlott és folyamatban lévő tendenciaszerű nyelvi változások terjedésdinamikájának feltáró összehasonlítására és szisztematizálására vonatkozólag célszerű lenne további szociolingvisztikai kutatást elvégezni szélesebb korstruktúrájú nemzedéki mintára és nyelvi jelenségre kiterjesztve, a nyelvrendszerbeli sajátosságok kronologikus szinkrón vetületének következetes megállapítása érdekében.

A téma újszerű és átfogó betekintést nyújt egy eddig még feldolgozatlan területbe, aktualitását tekintve pedig össztársadalmi fontosságú, mivel a jelen társadalom – egyéni és közösségi szinten egyaránt – felelősségtudatosságának függvénye az anyanyelv megtartását támogató nyelvművelés, a nyelvcsere megakadályozását célzó megfelelő értékmegőrző stratégia nyelvi tervezése és gyakorlati alkalmazása, a hozzáadó kétnyelvűségi körülmények biztosításával a magas szintű hozzáadó kétnyelvűség kifejlesztésének érdekében, s ebben az anyanyelvű oktatásnak a család nyelvi környezete mellett egyértelműen kiemelt jelentőségű szerepe van. A társadalmi kommunikáció univerzális eszközeként értelmezett nyelv pedig „a kultúra átadásának fő biztosítéka, amely őrzi a nemzeti azonosságot, tudatot, erősíti a kultúrkompetenciát és a nemzeti

tradíciót egyaránt” (Bańczerowski 2004: 43). A statisztikai elemzésből és a szubjektív önértékelésből nyert nyelvi adatok nem feltétlenül prognosztizálják meg egy beszélőközösség jövőbeni nyelvhasználatának alakulását és mechanizmusait, viszont hosszútávon a vázolt tendenciák folytatásával kérdéses milyen irányú változások előidéző tényezői a tanulók későbbi nyelvválasztására és nyelvhasználatára. A magyar nyelvű oktatási rendszer az anyanyelvmegtartás és -átörökítés (szoros összefüggésben az identitástudat is) szempontjából a kisebbségi nyelv fennmaradásának biztosítéka, használati értékének tudatosítása és kulturális hozadékának felismerése pedig a beszélőközösség minden tagjának társadalmi felelőssége, hiszen „a közösséget alkotó alapvető értékek egyike maga a nyelv”, a gyermek pedig „ennek a nyelvnek fontos társalkotója” (Bańczerowski 2004: 25).

Szakirodalom

Arday Lajos 1994. A horvátországi magyarok története. In: Arday Lajos (szerk.) *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből (tanulmányok).* Budapest: Teleki László Alapítvány Közép-Európai Intézete. 9–42.

Arday Lajos 2002. *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában.* Budapest: BIP.

Bańczerowski Janusz 1998. Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről? *Magyar Nyelv.* 94: 16–31.

Bańczerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései.* Nyomárkay István (szerk.) Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet. Lengyel Filológiai Tanszék.

Bańczerowski Janusz 2004. A nyelvi kommunikációs viselkedés aktuális kérdései. In: Balázs Géza (szerk.) *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 25–46.

Bańczerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Baranyai Júlia 1977. *Vízbe vesző nyomokon. Fejezetek a Dráva-szög történetéből.* Szabadka: Forum Könyvkiadó.

Barić, Eugenija–Lončarić, Mijo–Malić, Dragica–Pavešić, Slavko–Peti, Mirko–Zečević, Vesna–Znika, Marija 1997. *Hrvatska Gramatika.* II. promijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bartha Csilla 2007. A magyar nyelv megőrzésének lehetőségei és korlátai a Muravidéken egy szociolingvisztikai vizsgálat tükrében. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. MTA Nyelvtudományi Intézet. *Kisebbségkutatás.* 2: 214–240.

Borbély Anna 1998. A nyelvcsere folyamata és kutatása. *Nyelvtudományi Közlemények.* 98: 193–215.

Buda Béla 1994. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei.* Budapest: Magyar Pszichiátriai Társaság. Animula Egyesület.

Crystal, David 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 2004**.** A magyar nyelv kárpátaljai helyzetéről. *Magyar Tudomány.* 4: 473–480.

Csernicskó István–Szabómihály Gizella 2010. *Hátrányból előnyt: A magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól.* Bitskey Botond (szerk.) A határon túli magyarság a 21. században. Köztársasági Elnöki Hivatal. 167–198.

Deme László 1970. *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról.* Bratislava: Madách Kiadó.

Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2004. Magyar Tudományos Akadémia. Web: adatbazis.mtaki.hu (látogatás ideje: 2012. 08. 15.)

É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról.* Budapest: Osiris Kiadó.

Faragó Ferenc 1998. *A horvátországi magyarság oktatásügye 1945–1995.* Eszék: HunCro. Web: public.carnet.hr/maho/hmtc.html (letöltés ideje: 2011. 11. 15.)

Fodor Katalin–Huszár Ágnes 1998. A magyar nyelvjárások presztízsének rangsora. *Magyar Nyelv.* 196–210.

Földes Csaba 2006. *Kisebbségi közösségek nyelvének kutatása és kontaktusnyelvészet mint insztrumentárium.* In: Eruditio–Eductio. A Selye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos folyóirata 1: 78–88.

Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio.* 1: 66–76.

Gereben Ferenc 1995. Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. Empirikus vizsgálat hat közép-európai ország magyar nemzetiségű lakossága körében. *Protestáns Szemle*. 3: 197–216.

Gereben Ferenc 1996. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében. In: *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. 113–128.

Gereben Ferenc 1998. *A horvátországi magyarok azonosságtudata (Egy szociológiai felmérés alapján).* Web: public.carnet.hr/maho/gereben.html (letöltés ideje: 2011. 11. 15.)

Gereben Ferenc 2005. *Olvasáskultúra és identitás.* A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata. Budapest.

Gósy Mária 1999. *Pszicholingvisztika.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Corvina.

Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája.* Újvidék: Forum Könyvkiadó.

Göncz Lajos 1991. A vajdasági magyar–szerbhorvát kétnyelvűség pszichológiai kutatásai. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Budapest: Széchényi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola. 88–99.

Göncz Lajos 1995. A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In: Kassai Ilona (szerk.) *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 65–81.

Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások.* Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Grétsy László–Kovalovszky Miklós 1985. *Nyelvművelő kézikönyv 2.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Győri-Nagy Sándor 1991. Változathatás a Kárpát-medencei kétnyelvű kisebbségek anyanyelv-dinamikájában. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Budapest: Széchényi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola. 6–20.

Győri-Nagy Sándor 1992. Kétnyelvű kiegyenlítődés a magyarban. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II.* Budapest: Széchényi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola. 109–119.

Hablicsek László 2004. A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása 1991-től 2021-re. In: *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései 78. 25–82.

Hadrovics László 1944. *Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok.* Budapest. Magyar Szemle Társaság.

Herman József 1987. Gondolatok a közösségi kétnyelvűségről. *Magyar Nyelv*. 4: 448–454.

Herman József–Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány.* 44/32: 513–531.
Hunjadi, Mirko 1989. *Baranja – putopisi.* Osijek.
H. Tóth Imre 1996. *Bevezetés a szláv nyelvtudományba.* Szeged: JATE-Press.
Imre Samu 1963. Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr.* 279–283.
Jarovinszkij Alekszandr 1995. Korai szókincs a gyermeknyelvben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok.* XVIII: 91–101.
Juhász József 1999. *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története.* Budapest: Aula Kiadó.
Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Kiss Jenő 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv.* 92: 138–151.
Kiss Jenő 1997. A magyar nyelvről – nyelvpolitikai megközelítésben. *Magyar Tudomány.* 8: 957–969.
Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Kiss Jenő 2004. Nyelvjárásművelés. In: Balázs Géza (szerk.) *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 229–244.
Kiss Jenő 2009. A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány.* 170: 67–74.
Kniezsa István 1974. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I–II.* Budapest.
Kocsis Károly 2003a. *A Kárpát-medence etnikai földrajza.* Web: www.uni-miskolc.hu/~foldrajz/hallgato/.../Karpetnogeo896-2003.doc (letöltés ideje: 2012. 08. 06.)
Kocsis Károly 2003b. A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989-2002). *Kisebbségkutatás* 12/4: 706–725.
Kontra Miklós 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? *Magyar Nyelv.* 224–232.
Kontra Miklós 1998. Gondolatok a (-bVn) és a (-bV) nyelvi változókról. In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelvi változó – Nyelvi változás.* A 9. Élőnyelvi Konferencia (Szeged, 1996. augusztus 22–24.) előadásai. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 9–23.
Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
Kontra Miklós 2003a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc–Siptár Péter (szerk.) *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 301–321.
Kontra Miklós 2003b. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. In: Kiefer Ferenc–Siptár Péter (szerk.) *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 325–337.
Kossa János 1978. *A mi nyelvünk.* Újvidék: Forum Könyvkiadó.
Labov, William 1975. A nyelvi változás mechanizmusáról. In: Pap–Szépe (szerk.) *Társadalom és nyelv.* Budapest: Gondolat. 253–285.
Lanstyák István 1991. Töprengések a szlovákiai magyarok kétnyelvűségéről. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.* Budapest: Széchényi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola. 20–29.

Lanstyák István 1992. A magyar–szlovák kétnyelvűség kutatásának néhány módszertani kérdéséről. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II.* Budapest: Széchényi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola. 35–48.

Lanstyák István 1994. Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom.* 5/4: 90–116.

Lanstyák István 1998a. A magyar–magyar diglosszia néhány kérdéséről. In: Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris Kiadó. 166–183.

Lanstyák István 1998b. Diglosszia és kettősnyelvűség. In: Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris Kiadó. 125–144.

Lanstyák István 1998c. Kétnyelvűség és nemzeti nyelv. Néhány gondolat a standard nyelvváltozatnak kétnyelvűségi helyzetben való elsajátításáról. In: Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris Kiadó. 183–197.

Lanstyák István 1998d. *Nyelvünkben – otthon.* Dunaszerdahely: Nap Kiadó.

Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Kontra Miklós (szerk.) Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Lanstyák István 2002. A magyar nyelv határon túli változatai – babonák és közhelyek. In: Lanstyák István–Szabómihály Gizella (szerk.) *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 200–211.

Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Lanstyák István 2011. Nyelvi problémák a szlovákiai magyar beszélőközösségben. In: Csanda Gábor (szerk.) Somorja: *Fórum. Társadalomtudományi Szemle.* 2: 3–25.

Lanstyák István–Simon Szabolcs 2002. A magyar és a szlovák nyelv választása három szlovákiai magyar településen. *Kisebbségkutatás.* 11/ 2: 344–358.

Lanstyák István–Szabómihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Lanstyák István–Szabómihály Gizella 1998. Nyelvi változók a magyar nyelv szlovákiai változataiban. In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelvi változó – nyelvi változás.* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 99–112.

Lanstyák István–Szabómihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Lanstyák István–Szabómihály Gizella 2011. Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben. In: Lanstyák István–Szabómihály Gizella (szerk.) *Nyelv. Magyarok Szlovákiában* VII. kötet. Somorja: Fórum. Kisebbségkutató Intézet. 511–515.

Lábadi Károly 1993. *Oskolák a régi Drávaszögben.* Pécs: Pannónia könyvek.

Lábadi Károly 1994. Magyarlakta települések Horvátországban. In: Arday Lajos (szerk.) *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből (tanulmányok).* Budapest: Teleki László Alapítvány Közép-Európai Intézete. 161–174.

Lábadi Károly 2003. Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban. In: Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 176–189.

Lábadi Károly 2011. *Kárpát-medencei ismeretek.* Eszék: Pragma.

Merki Ferenc 1979. *Magyar tannyelvű oktatási intézmények a Horvát Szocialista Köztársaságban.* Eszék: Horvátországi Magyarok Szövetsége 1.

Merki Ferenc 2011. A Horvát Szocialista Köztársaság magyar nemzetiségi iskolahálózatának fejlődése 1968–1984 (részletek). In: Kovácsevity Anna (szerk.) *Merki Ferenc munkásságára emlékezünk. Pedagógus Fórum. A horvátországi magyar szülők és pedagógusok folyóirata.* 1/1. Eszék: Tiskara Admiral. Cerna. 13–41.

Merki Ferenc után negyed századdal 2011. In: Kovácsevity Anna (szerk.) *Merki Ferenc munkásságára emlékezünk. Pedagógus Fórum. A horvátországi magyar szülők és pedagógusok folyóirata.* 1/1. Eszék: Tiskara Admiral. Cerna. 75–80.

Mirnics Károly 1998. Asszimilációs tényezők és asszimilációs politika Jugoszláviában (Vajdaságban). *Regio. Kisebbség, politika, társadalom.* 9/2: 41–63.

Mrdjen, Snježana 2002. Narodnost u popisima. Promjenjiva i nestalna kategorija. *Stanovništvo* 1–4: 77–103.

Nyomárkay István 2004a. *Nyelveink múltja és jelene.* Budapest: ELTE BTK. Szláv Filológiai Tanszék.

Nyomárkay István 2004b. *Nyelvi kölcsönhatás a szavak tükrében (A magyar–horvát nyelvi kapcsolatok múltja és jelene).* MTA székfoglaló előadás. Elhangzott: 2004. november 15-én. Web: www.mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000853.pdf (letöltés ideje: 2012. 03. 21.)

Nyomárkay István 2007. *Rövid horvát és szerb nyelvtörténet.* Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet.

Oksaar, Els 1992. *Mehrsprachigkeit*. In: IDS-Sprachreport 2-3/1996.

Pavličević, Dragutin 1994. *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavličević.

Perić, Ivo 1997. *Povijest Hrvata.* Zagreb.

Pete István 1988. A magyar nyelv állami változatai. In: Kiss Jenő–Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegeződése II.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 779–789.

Péntek János 2001. *A nyelv ritkuló jellege. Szociolingvisztikai dolgozatok.* Kolozsvár: Komp-Press–Korunk Baráti Társaság.

Péntek János 2004. A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában. In: Balázs Géza (szerk.) *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője II.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 213–228.

Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia–Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 136–153.

Péntek János 2009. *Változatok és változások a mai magyar nyelvben.* Magyar Nyelvtudományi Társaság 105. közgyűlésén 2009. december 9. 14–23. Web: www.c3.hu/~magyarnyelv/10-01/pentekj_101.pdf (letöltés ideje: 2012. 02. 15.)

Péntek János 2011. *Változó korunk – változó nyelvünk.* Keszeg Anna (szerk.) Kolozsvár: Komp-Press Kiadó.

Pléh Csaba 1990. *A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról.* In: Balogh Lajos–Kontra Miklós (szerk.) Élőnyelvi tanulmányok. MTA Nyelvtudományi Intézet. 55–75.

Popis stanovništva 2001. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Web: www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/Hdefault.html (letöltés ideje: 2012. 08. 15.)

Pusztai Ferenc 1999. Magyarul és magyarán. In: Glatz Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 91–98.

Sándor Anna 2000. *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Sándor Anna 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv.* 87–95.

Sándor Klára 2001a. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás.* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 83–111.

Sándor Klára 2001b. Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás.* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 153–216.

Sebők László 1994. A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. In: Arday Lajos (szerk.) *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből (tanulmányok).* Budapest: Teleki László Alapítvány Közép-Európai Intézete. 135–160.

Sebők László 2002. A határokon túli magyarság néhány népességszerkezeti jellemzője és perspektívái. *Kisebbségkutatás*. 2. sz. 237–246.

Sebők László 2003. A 2001-es horvátországi népszámlálás magyar szempontból. In: Gyurgyik László–Sebők László (szerk.) *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002.* Budapest: Teleki László Alapítvány. 135–150.

Sebők László 2004. A délvidéki demográfiai folyamatok – elsősorban a magyarok vonatkozásában. In: Kiss Tamás (szerk.) *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben.* Kolozsvár: Kriterion. 308–340.

Sebők László 2006. *A szlavóniai magyar szórványok. Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében.* In: Bakó Boglárka–Szoták Szilvia (szerk.) Budapest: Gondolat Kiadó. MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 179–194.

Sebők László. *Határon túli magyar helységnévszótár.* Erdélyi Magyar Adatbank 1999-2012. Web: sebok2.adatbank.transindex.ro/index.php (látogatás ideje: 2012. 08. 15.)

Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Budapest: Teleki László Alapítvány.

Skutnabb-Kangas, Tove 1998. Oktatásügy és nyelv. Többnyelvi sokféleség vagy egynyelvi redukcionizmus? *Regio. Kisebbség, politika, társadalom.* 9/3: 3–35.

Sokcsevits Dénes 1993. A horvátok az államalapítástól 1918-ig. In: Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly. *Déli szomszédjaink története.* Budapest: Bereményi Könyvkiadó. 81–172.

Sokcsevits Dénes 2011. *Horvátország a 7. századtól napjainkig.* Budapest: Mundus Novus Könyvek.

Sršan, Stjepan 1993. *Baranja*. Osijek: Matica Hrvatska.

Statističke informacije 2011. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Zagreb. Web: www.dzs.hr/Hrv_Eng/StatInfo/pdf/StatInfo2011.pdf (letöltés ideje: 2012. 08. 14.)

Statističke informacije 2012. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Zagreb. Web: www.dzs.hr/Hrv_Eng/StatInfo/pdf/StatInfo2012.pdf (letöltés ideje: 2012. 08. 14.)

Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2011. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Zagreb. Web: www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2011/SLJH2011.pdf (letöltés ideje: 2012. 02. 06.)

Szilágyi Imre 1993. A jugoszláv eszme kialakulásának vázlatos története. In: Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly. *Déli szomszédjaink története.* Budapest: Bereményi Könyvkiadó. 217–225.

Szilágyi Károly 1993. A második Jugoszlávia 1941–1991. In: Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly. *Déli szomszédjaink története.* Budapest: Bereményi Könyvkiadó. 263–302.

Szilágyi N. Sándor 2002. Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség.* 4: 64–96.

Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia–Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–118.

Šašlin, Pavao 2005. *Stanovništvo Baranje – obilježja i procesi*. Samobor: Meridijani.

Šanjek, Franjo 2003. *Susret hrvata s kršćanstvom u novijoj domovini.* In: Šanjek Franjo (szerk.) Povijest Hrvata. Srednji vijek. Školska knjiga.

Šišić, Ferdo 2004a. *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskoga naroda 600.-1526.* I. dio. Split: Marjan tisak.

Šišić, Ferdo 2004b. *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskoga naroda 1526.-1918.* II. dio. Split: Marjan tisak.

Terestyéni Tamás 1990. Beszédszokások (Egy szociolingvisztikai adatfelvétel néhány előzetes eredménye). In: *Élőnyelvi tanulmányok.* Balogh Lajos–Kontra Miklós (szerk.) Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 32–54.

Težak, Stjepko–Babić, Stjepan 1994. *Gramatika hrvatskoga jezika.* Zagreb: Školska knjiga.

Tolcsvai Nagy Gábor 1998. Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvi tervezés.* Budapest: Universitas Kiadó. 253–264.

Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Nyelv, érték, közösség.* Budapest: Gondolat Kiadó.

Tolnai Vilmos 1921. A nyelvek szépségéről. *Magyar Nyelv.* 17: 28–32.

Trudgill, Peter 2001. A tankönyvek és a nyelvészeti ideológia – szociolingvisztikai szempontból. In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás.* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 133–145.

Ustav Republike Hrvatske 2011. Web: www.usud.hr/uploads/Redakcijski%20prociscen%20tekst%20Ustava%20Republike%20Hrvatske,%20Ustavni%20sud%20Republike%20Hrvatske,%2023.%20ozujka%202011.pdf (letöltés ideje: 2012. 08. 09.)

Vetési László 2000. Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. *Magyar Kisebbség*. 2: 172–214.

Wardhaugh, Ronald 2005. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.

Zoltán András 1996. A magyar–szláv érintkezések kezdetei és fázisai. Szombathely: *Életünk* 6–7: 634–648.

Zsilák Mária 1992. Identitástudat – nyelvátörökítés. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II.* Budapest: Széchényi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola. 28–34.

2006. évi jelentés a horvátországi magyarság helyzetéről. Web: nemzetpolitika.gov.hu/data/files/84190209.pdf (letöltés ideje: 2012. 08. 06.)

Melléklet

1. Horvátország népességstatisztikai adatai – a magyarok demográfiai jellemzése

3.1. táblázat. Horvátország lakosságának nemzetiségi megoszlása az 1971., 1981., 1991. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján

Nemzetiség	1971		1981		1991		2001	
	lakosság száma (fő)	arány (%)	lakosság száma (fő)	arány (%)	lakosság száma (fő)	arány (%)	lakosság száma (fő)	arány (%)
horvát	3 513 647	79,38	3 454 661	75,08	3 736 356	78,1	3 977 171	89,63
albán	4 175	0,09	6 006	0,13	12 032	0,25	15 082	0,34
osztrák	352	0,01	267	0,01	214	0	247	0,01
bosnyák[1)]	…	…	…	…	…	…	20 755	0,47
bolgár	676	0,02	441	0,01	458	0,01	331	0,01
cseh	19 001	0,43	15 061	0,33	13 086	0,27	10 510	0,24
magyar	35 488	0,8	25 439	0,55	22 355	0,47	16 595	0,37
macedón	5 625	0,13	5 362	0,12	6 280	0,13	4 270	0,1
montenegrói	9 706	0,22	9 818	0,21	9 724	0,2	4 926	0,11
német	2 791	0,06	2 175	0,05	2 635	0,06	2 902	0,07
lengyel	819	0,02	758	0,02	679	0,01	567	0,01
roma	1 257	0,03	3 858	0,08	6 695	0,14	9 463	0,21
román	792	0,02	609	0,01	810	0,02	475	0,01
orosz	1 240	0,03	758	0,02	706	0,01	906	0,02
ruszin	3 728	0,08	3 321	0,07	3 253	0,07	2 337	0,05
szlovák	6 482	0,15	6 533	0,14	5 606	0,12	4 712	0,11
szlovén	32 497	0,73	25 136	0,55	22 376	0,47	13 173	0,3
szerb	626 789	14,16	531 502	11,55	581 663	12,16	201 631	4,54
olasz	17 433	0,39	11 661	0,25	21 303	0,45	19 636	0,44
török	221	0	279	0,01	320	0,01	300	0,01
ukrán	2 793	0,06	2 515	0,05	2 494	0,05	1 977	0,04
oláh	13	0	16	0	22	0	12	0
zsidó	2 845	0,06	316	0,01	600	0,01	576	0,01
egyéb[2)]	103 427	2,34	404 450	8,79	152 803	3,19	21 801	0,49
nem nyilatkozott	15 798	0,36	25 790	0,56	118 869	2,48	89 130	2,01
ebből regionális hovatartozás	...[3)]	...	8 657	0,19	45 493	0,95	9 302	0,21
ismeretlen	18 626	0,42	64 737	1,41	62 926	1,32	17 975	0,41
összesen	**4 426 221**	**100**	**4 601 469**	**100**	**4 784 265**	**100**	**4 437 460**	**100**

Megjegyzés: 1) Nemzetiségi kisebbségként csupán a 2001. évi népszámláláson mutatták ki;
2) Többek között jugoszlávok és muzulmánok;
3) Az 1971. évi népszámláláson nem létezett ez a kategória.
Forrás*:* Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2011: 107

3.2. táblázat. A horvátországi magyarok számának alakulása területegységenkénti bontásban az 1890 és 2001 közötti népszámlálások adatai alapján

		Muraköz	Baranya	Kelet-Horvátország	Nyugat-Horvátország	Dalmácia+	Isztria#	Horvátország összesen
1890	összlakosság	77 803	48 612	794 672	1 143 598	…	…	2 855 000
	magyar	4 267	17 184	52 080	3 372	…	…	78 000*
1900	összlakosság	83 963	48 612	890 939	1 246 985	…	…	3 162 000
	magyar	5 290	17 325	69 548	5 937	…	…	101 000*
1910	összlakosság	93 283	51 434	1 006 860	1 321 620	…	…	3 461 000
	magyar	7 706	20 348	79 799	7 695	…	…	123 000*
1921	összlakosság	96 892	49 452	985 170	1 367 769	641 274	286 711	3 427 268
	magyar	1 904	16 638	55 206	2 683	70	…	80 000*[0]
1948	összlakosság	110 686	53 502	1 113 697	1 489 197	713 449	299 327	3 779 858
	magyar	244	16 945	32 245	1 425	91	500	51 450*
1961	összlakosság	112 073	56 090	1 279 581	1 552 321	835 997	323 572	4 159 634
	magyar	162	15 303	23 811	1 645	399	1 027	42 347
1971	összlakosság	115 660	56 322	1 289 183	1 764 000	849 567	351 489	4 425 221
	magyar	149	13 473	18 479	1 784	549	1 054	35 488
	(jugoszláv)	(346)	(1 046)	(28 298)	(26 257)	(16 141)	(12 030)	(84 118)
1981	összlakosság	116 825	54 409	1 277 941	1 819 946	921 698	410 650	4 601 469
	magyar	119	9 920	12 258	1 642	563	937	25 439
	(jugoszláv)	(2 175)	(8 397)	(139 496)	(108 005)	(65 047)	(55 937)	(379 057)
1991	összlakosság	119 866	54 265	1 298 083	1 874 664	997 013	440 374	4 784 265
	magyar	91	8 956	9 821	1 613	799	1 075	22 355
	(jugoszláv)	(625)	(4 265)	(39 093)	(31 666)	(14 252)	(16 140)	(106 041)
2001	összlakosság	118 426	42 633	981 710	1 867 683	915 159	511 849	4 437 460
	magyar	73	7 041	6 535	1 368	526	1 052	16 595

Magyarázat:

* Sebők becslése az ismert adatok alapján

\+ Dalmácia Ausztriához tartozott, magyar lakossága alig volt.

\# Isztria Ausztriához tartozott, magyar lakossága alig volt (Fiume és környékének magyar lakossága: 1890 – 1 162 fő, 1900 – 3 037 fő, 1910 – 6 882 fő).

[0] Isztriához (Fiume környékéhez) az 1925-ös olasz népszámlálás adatai alapján, magyar lakossága 1921-re kb. 3 500 fő.

A területegységek a következő területrészeket tartalmazzák:

Muraköz – mai székhelye Čakovec (Csáktornya);

Baranya – mai székhelye Beli Manastir (Pélmonostor);

Kelet-Horvátország – egykori Belovár-Kőrös, Verőce, Pozsega megyék és Szerém Horvátországhoz került részei;

Nyugat-Horvátország – a régi Horvátország többi része;

Dalmácia – a tengerpart Horvátországhoz került része;

Isztria-Fiume környéke (székhelye Rijeka) és a félsziget mai horvátországi része.

Forrás: Sebők (1994: 138–9; 2003: 144), Popis stanovništva 2001.

3.3. táblázat. A horvátországi magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek számának alakulása megyénként a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Megye	lakosság száma	ebből magyar nemzetiségű		ebből magyar anyanyelvű	
	fő	fő	%	fő	%
Zagrebačka županija	309 696	158	0,05	120	0,04
Krapinsko-zagorska županija	142 432	25	0,02	19	0,01
Sisačko-moslovačka županija	185 387	148	0,08	80	0,04
Karlovačka županija	141 787	32	0,02	25	0,02
Varaždinska županija	184 769	56	0,03	53	0,03
Koprivničko-križevačka županija	124 467	108	0,09	92	0,07
Bjelovarsko-bilogorska županija	133 084	1 188	0,89	295	0,22
Primorsko-goranska županija	305 505	516	0,17	461	0,15
Ličko-senjska županija	53 677	18	0,03	12	0,02
Virovitičko-podravska županija	93 389	255	0,27	197	0,21
Požeško-slavonska županija	85 831	221	0,26	92	0,11
Brodsko-posavska županija	176 765	81	0,05	43	0,02
Zadarska županija	162 045	89	0,05	83	0,05
Osječko-baranjska županija	330 506	9 784	2,96	8 307	2,51
Šibensko-kninska županija	112 891	68	0,06	59	0,05
Vukovarsko-srijemska županija	204 768	2 047	1	1 190	0,58
Splitsko-dalamtinska županija	463 676	262	0,06	221	0,05
Istarska županija	206 344	536	0,26	430	0,21
Dubrovačko-neretvanska županija	122 870	89	0,07	74	0,06
Međimurska županija	118 426	73	0,06	107	0,09
Grad Zagreb	779 145	841	0,11	690	0,09
összesen	**4 437 460**	**16 595**	**0,37**	**12 650**	**0,29**

Forrás: Popis stanovništva 2001.

3.4. táblázat. A horvátországi magyarok általános demográfiai jellemzése a 1991. és 2001. évi népszámlálás alapján

	férfiak	nők	együtt
1991. évi létszám	10 713	11 642	22 355
átlagnépesség 1991-1995	10 127	10 990	21 117
élveszületések 1991-1995	503	480	983
halálozások 1991-1995	665	664	1 329
vándorlások: Magyarországra, 1991-2000 (-)	517	451	968
vándorlások: Magyarországról, 1991-2000 (+)	346	168	514
egyéb változás (vándorlás, identitásváltás, egyéb), 1991-2000 (+)	-935	-928	-1 863
1999. évi létszám	9 445	10 247	19 691
átlagnépesség 1999-2000	8 723	9 519	18 242
élveszületések 1996-2000	414	394	808
halálozások 1996-2000	687	679	1 366
vándorlások: Magyarországra, 1991-2000 (-)	479	418	897
vándorlások: Magyarországról, 1991-2000 (+)	121	58	179
egyéb változás (vándorlás, identitásváltás, egyéb), 1991-2000 (+)	-914	-907	-1 821
2001. évi létszám	7 900	8 695	16 595
élveszületések 1991-2000	917	874	1 791
halálozások 1991-2000	1 352	1 343	2 695
vándorlások: Magyarországra, 1991-2000 (-)	996	869	1 865
vándorlások: Magyarországról, 1991-2000 (+)	467	226	693
egyéb változás (vándorlás, identitásváltás, egyéb), 1991-2000 (+)	-1 849	-1 835	-3 684
a népesség változása	-2 813	-2 947	-5 760

Forrás: Hablicsek 2004: 93

3.5. táblázat. A magyarok számának változása a Kárpát-medence egyes országaiban az 1880 és 2001 közötti népszámlálások adatai alapján

év	Románia	Szlovákia	Szerbia	Ukrajna	Horvátország	Szlovénia	Ausztria
1880	1 045 098	574 862	265 287	105 343	78 000	13 221	11 162
1910	1 658 045	881 320	425 672	185 433	123 000	20 737	26 225
1930	1 480 712	585 434	376 176	116 548	66 341	15 050	10 442
1941	1 711 851	761 434	465 920	233 840	64 431	16 510	2 500
1949	1 481 903	354 532	428 554	139 700	51 450	10 246	5 251
1960	1 616 199	518 782	442 560	146 247	42 347	9 899	5 642
1970	1 625 702	552 006	423 866	151 949	35 488	9 064	5 673
1980	1 691 048	559 801	385 356	158 446	25 439	8 617	4 147
1990	1 604 266	567 296	339 491	155 711	22 355	7 637	6 763
2001	1 416 844	520 528	290 207	151 516	16 595	5 386	6 641

Forrás: 1880–1990. évi magyar (anyanyelv), 1930., 1941., 1950., 1961., 1970.,1980., 1991. évi csehszlovák, szlovák (nemzetiség), 1950., 1959., 1970., 1979., 1989. évi szovjet (nemzetiség), 1930., 1941., 1948., 1956.,1966. (anyanyelv), 1977., 1992. évi román (nemzetiség), 1931. (anyanyelv), 1948., 1961., 1971., 1981., 1991. évi jugoszláv (nemzetiség), 1934. (anyanyelv), 1951., 1961., 1971., 1981., 1991. évi osztrák (környezeti nyelv) népszámlálások eredményei. In: Kocsis (2003: 6, 13), Sebők (1994: 138–9; 2003: 144), Popis stanovništva 2001.

3.9. ábra. A magyarság létszámváltozása országonként az 1990-es években

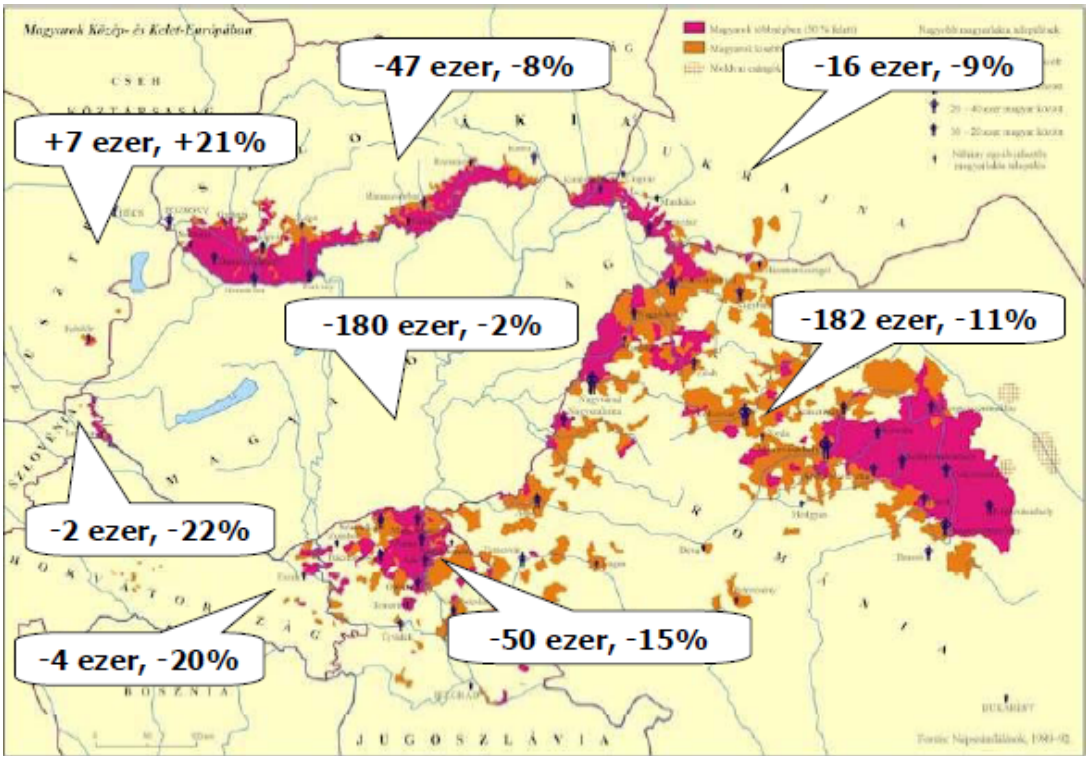

Forrás: Hablicsek 2004: 66

2. A horvátországi magyar tannyelvű oktatási intézmények

4.4. táblázat. A horvátországi magyar tannyelvű, kéttannyelvű, illetve anyanyelvápoló oktatási intézmények tanulóinak létszáma a 2010/2011-es tanévben

Intézménytípus, az iskola neve és székhelye	**Tanulók száma (fő)**
Óvodák	**148**
Anyanyelven folyó oktatás (A modell)	**128**
Grlica óvoda, Bellye – Kopács	18
Grlica óvoda Bellye – Várdaróc	19
Grlica óvoda, Bellye – Laskó	9
Zeko óvoda, Hercegszőlős – Csúza	10
Zeko óvoda, Hercegszőlős – Vörösmart	14
HMOMK (Bóbita óvoda) – Eszék	37
Potočnica óvoda, Zágráb	21
Anyanyelvápolás (C modell)	
Radost óvoda, Dárda	**20**
Általános iskolák	**930**
Anyanyelven történő oktatás (A modell)	**215**
Vörösmarti Általános Iskola, Vörösmart	56
- Csúzai kihelyezett alsó tagozat	4
- Sepsei kihelyezett alsó tagozat	11
- Újbezdáni kihelyezett Általános Iskola	33
Laskói Általános Iskola, Laskó	32
- Várdaróci kihelyezett alsó tagozat	16
- Kopácsi kihelyezett alsó tagozat	4
Kórógyi Általános Iskola, Kórógy	24
HMOM Központ Általános Iskola, Eszék	35
Kéttannyelvű oktatás (B modell)	
Ivan Gundulić Általános Iskola, Zágráb	**8**
Anyanyelvápoló intézmények (C modell)	**707**
Vörösmarti Általános Iskola, Vörösmart	14
- Újbezdáni tagozati iskola	2
- Csúzai tagozati iskola	6
Laskói Általános Iskola, Laskó	23
- Kopácsi tagozati iskola	5
Antunovaci Általános Iskola, Antunovac	23
- Tagozati iskola Ivanovac	9

Frana Krste Frankopana Általános Iskola, Eszék	18
Franje Krežme Általános Iskola, Eszék	35
Dr. Franjo Tuđman Általános Iskola, Pélmonostor	53
Bellyei Általános Iskola, Bellye	70
Dályi Általános Iskola, Dály	15
- Erdődi tagozati iskola	12
- Tagozati iskola Almás	1
Hercegszőllősi Általános Iskola, Hercegszőllős	47
Kácsfalusi Általános Iskola	3
Dárdai Általános Iskola, Dárda	103
Darázsi Általános Iskola, Darázs	17
- Kiskőszegi tagozati iskola, Kiskőszeg	41
Szentlászlói Általános Iskola, Szentlászló	69
Mate Lovrak Általános Iskola, Vladislavci	73
Vladimir Nazor Általános Iskola, Đakovo	21
- Tagozati iskola Ivanovci, Ivanovci	32
Ivan Gundulić Általános Iskola, Zágráb	15
Középiskolai oktatás	**68**
Anyanyelven történő oktatás (A modell)	**57**
Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ Középiskola	
Általános Gimnázium	18
Szálloda és Idegenforgalmi Technikus	28
Bolti eladó	11
Anyanyelvápolás (C modell)	
Ivan Gundulić Általános Iskola, Zágráb	**11**
Felsőoktatás	**142**
Bölcsészettudományi Kar – Zágráb, Hungarológiai Tanszék	90
J. J. Strossmayer Egyetem – Eszék, Bölcsészettudományi Kar – Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék	32
J. J. Strossmayer Egyetem – Eszék, Bölcsészettudományi Kar – Idegen nyelvi tanszék	20
Összesen:	**142**

Forrás: Merki Ferenc után negyed századdal 2011: 75-80

4.5. táblázat. A horvátországi magyar oktatási intézmények és tanulók létszámának alakulása

Tanév	Óvodák[1)]		Általános iskolák[2)]		Középiskolák[3)]		Anyanyelvápoló általános iskolák		Összesen	
	intézmények száma (db)	gyerekek száma (fő)	intézmények száma (db)	tanulók száma (fő)	intézmények száma (db)	tanulók száma (fő)	intézmények száma (db)	tanulók száma (fő)	intézmények száma (db)	tanulók száma (fő)
1967/68	4	142	15	1106	-	-	2	42	19	1 290
1972/73		132		967	1	72	21	957		2 128
1977/78	6	156	14	859	1	158	25	1167	46	2 340
1982/83		160		718	1	161	19	808		1 847
1987/88	9	186	13	671	1	149	22	1375	45	2 381
1989/90	10	234	11	661	1	149	19	1008	41	2 052
2007/08	7	168	9	264	1	66	15	729	32	1 227
2008/09	4	160	8	233	1	65	15	753	28	1 211
2010/11	7	128	9	215	1	57	16	867	33	1 267

Megjegyzés: 1) A 2010/11 tanévben 1 óvodában zajlik anyanyelvápolás 20 óvodással (C modell).
2) 8, 6, illetve 4 osztályos iskolák egybevont eredménye.
A 2007/08-as tanévtől 1 kétnyelvű általános iskola működik (1–4. osztály): 2007/08-ban 14, 2008/09-ben 14 és 2010/11-ben 8 tanulóval (B modell).
3) A pélmonostori Középiskolai Központ 1969–2001 tanévek között működött, 1999-től pedig megnyílt az eszéki Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ középiskolája. A 2010/11-es tanévben 1 középiskolában zajlik anyanyelvápolás 11 tanulóval (C modell).

Forrás: Faragó (1998: 17-8); Merki (2011: 33–8), Merki Ferenc után negyed századdal (2011: 75–80); Statistički ljetopis Republike Hrvatske (2011: 473)

3. A kutatás kérdőív mintája

Dátum: Nem: nő / férfi

I.

1. Név: _____
2. Iskola és osztály: _____
3. Mikor születtél? _____
4. Milyen nyelvű óvodába jártál?_____
5. Melyik nyelvet tartod anyanyelvednek?_____
6. Tavalyi átlagosztályzatod: _____
7. Tavalyi osztályzatod magyar nyelvből: _____
8. Tavalyi osztályzatod horvát nyelvből: _____

9. Édesanyád születési helye:_____
   származási helye: _____
   életkora: _____
   anyanyelve: _____
   iskolai végzettsége: _____
   foglalkozása: _____
   Milyen tannyelvű általános iskolába járt? _____

10. Édesapád születési helye:_____
    származási helye: _____
    életkora: _____
    anyanyelve: _____
    iskolai végzettsége: _____
    foglalkozása: _____
    Milyen tannyelvű általános iskolába járt? _____

II. Nyelvhasználat színterei

Válaszolj a következő kérdésekre úgy, hogy a felajánlott öt lehetőség közül minden sorban kiválasztod a rád vonatkozót, és azt bekarikázod. A lehetőségek a következők:

A = mindig magyarul
B = többnyire magyarul, de néha horvátul is
C = egyforma gyakran magyarul és horvátul
D = többnyire horvátul, de néha magyarul is
E = mindig horvátul

1. Melyik nyelven beszélsz a következő egyénekkel?

édesanyáddal	A	B	C	D	E
édesapáddal	A	B	C	D	E
anyai nagyanyáddal	A	B	C	D	E
anyai nagyapáddal	A	B	C	D	E
apai nagyanyáddal	A	B	C	D	E
apai nagyapáddal	A	B	C	D	E
testvére(i)ddel	A	B	C	D	E
rokonaiddal	A	B	C	D	E
barátaiddal	A	B	C	D	E
szomszédokkal	A	B	C	D	E
tanáraiddal	A	B	C	D	E
osztálytársaiddal	A	B	C	D	E

2. Melyik nyelven beszélnek hozzád a következő egyének?

édesanyád	A	B	C	D	E
édesapád	A	B	C	D	E
anyai nagyanyád	A	B	C	D	E
anyai nagyapád	A	B	C	D	E
apai nagyanyád	A	B	C	D	E
apai nagyapád	A	B	C	D	E
testvére(i)d	A	B	C	D	E
rokonaid	A	B	C	D	E
barátaid	A	B	C	D	E
szomszédok	A	B	C	D	E
tanárok	A	B	C	D	E
osztálytársaid	A	B	C	D	E

3. Melyik nyelven beszél édesanyád a következő egyénekkel?

saját szüleivel	A	B	C	D	E
édesapád szüleivel	A	B	C	D	E
édesapáddal	A	B	C	D	E
testvére(i)ddel	A	B	C	D	E
rokonokkal	A	B	C	D	E
barátokkal	A	B	C	D	E
szomszédokkal	A	B	C	D	E

4. Melyik nyelven beszél édesapád a következő egyénekkel?

saját szüleivel	A	B	C	D	E
édesanyád szüleivel	A	B	C	D	E
édesanyáddal	A	B	C	D	E
testvére(i)ddel	A	B	C	D	E
rokonokkal	A	B	C	D	E
barátokkal	A	B	C	D	E
szomszédokkal	A	B	C	D	E

5. Melyik nyelven beszél(nek) testvére(id) a következő egyénekkel?

veled	A	B	C	D	E
édesanyáddal	A	B	C	D	E
édesapáddal	A	B	C	D	E
anyai nagyanyáddal	A	B	C	D	E
anyai nagyapáddal	A	B	C	D	E
apai nagyanyáddal	A	B	C	D	E
apai nagyapáddal	A	B	C	D	E
rokonokkal	A	B	C	D	E
barátokkal	A	B	C	D	E
szomszédokkal	A	B	C	D	E

6. Melyik nyelven olvasol újságot, folyóiratot vagy szépirodalmat?

A B C D E

7. Milyen nyelvű rádióműsorokat hallgatsz?

A B C D E

8. Milyen nyelvű tévéműsorokat nézel?

A B C D E

9. Milyen nyelvű könyvek vannak a családodban?

A B C D E

10. Szoktad-e olvasgatni őket? Igen / Nem

11. Melyik nyelven szoktál …?

imádkozni	A	B	C	D	E
gondolkozni	A	B	C	D	E
számolni	A	B	C	D	E
káromkodni	A	B	C	D	E
állatokhoz szólni	A	B	C	D	E

III. Nyelvtudás

1. Milyen a nyelvtudásod?
   a) sokkal jobban tudok magyarul, mint horvátul
   b) valamivel jobban tudok magyarul, mint horvátul
   c) nagyjából egyformán tudok magyarul és horvátul
   d) valamivel jobban tudok horvátul, mint magyarul
   e) sokkal jobban tudok horvátul, mint magyarul
   f) csak magyarul tudok

2. A veled egykorúakhoz viszonyítva milyen mértékben *értesz, beszélsz, olvasol* és *írsz* magyarul, illetve horvátul? Karikázd be mind a négy esetben a rád vonatkozó választ!

A. a) Sokkal jobban *értek* magyarul, mint horvátul
   b) Egy kicsit jobban *értek* magyarul, mint horvátul
   c) Egyformán *értek* magyarul és horvátul
   d) Egy kicsit jobban *értek* horvátul, mint magyarul
   e) Sokkal jobban *értek* horvátul, mint magyarul

B. a) Sokkal jobban *beszélek* magyarul, mint horvátul
   b) Egy kicsit jobban *beszélek* magyarul, mint horvátul
   c) Egyformán *beszélek* magyarul és horvátul
   d) Egy kicsit jobban *beszélek* horvátul, mint magyarul
   e) Sokkal jobban *beszélek* horvátul, mint magyarul

C. a) Sokkal jobban *olvasok* magyarul, mint horvátul
   b) Egy kicsit jobban *olvasok* magyarul, mint horvátul
   c) Egyformán *olvasok* magyarul és horvátul
   d) Egy kicsit jobban *olvasok* horvátul, mint magyarul
   e) Sokkal jobban *olvasok* horvátul, mint magyarul

D. a) Sokkal jobban *írok* magyarul, mint horvátul
   b) Egy kicsit jobban *írok* magyarul, mint horvátul
   c) Egyformán *írok* magyarul és horvátul
   d) Egy kicsit jobban *írok* horvátul, mint magyarul
   e) Sokkal jobban *írok* horvátul, mint magyarul

E. Ha mindkét nyelven tudsz írni, mit szoktál írni?
   magyarul:_____
   horvátul: _____

3. Milyen szinten beszéled a következő nyelveket? A megfelelő rubrikába tegyél egy X-et!

	magyarul	horvátul	egyéb nyelven
6) Anyanyelvi szinten			
5) Nagyon jól			
4) Jól			
3) Nem nagyon jól			
2) Alig néhány szót			
1) Nem beszélek, csak értek			
0) Sehogy			

IV. Nyelvi attitűd

1. Melyik nyelvet tanultad meg először?
   a) magyar
   b) horvát
   c) egyéb: _____

2. Mikor tanultad meg a második nyelvet? _____
   Melyik az? a) magyar
   b) horvát
   c) egyéb: _____
   Kitől?_____

3. Milyen nyelven beszélsz még esetleg? _____
   Hol és kitől tanultad meg?_____
   Mikor?_____

4. Melyik nyelvet szereted jobban?
   a) magyar
   b) horvát
   c) egyéb: _____

5. Melyik nyelven tudod könnyebben kifejezni magad?
   a) magyar
   b) horvát
   c) egyéb: _____

6. Ismeretlenek észreveszik, hogy kétnyelvű vagy? Igen / Nem

7. Ha nem vagy gyengén tudsz horvátul, szívesen megtanulnál, vagy szeretnéd a tudásodat javítani?
   Igen / Nem
   Miért?_____

8. Szerinted jó, hasznos az, ha tud valaki horvátul? Igen / Nem
   Miért?_____

9. Tetszik neked a horvát nyelv? Igen / Nem
   Miért?_____

10. Ha nem vagy gyengén tudsz magyarul, szívesen megtanulnál, vagy szeretnéd a tudásodat javítani?
    Igen / Nem
    Miért?_____

11. Szerinted jó az, ha tud valaki magyarul? Igen / Nem
    Miért?_____

12. Tetszik neked a magyar nyelv? Igen / Nem
    Miért?_____

13. Hol beszélnek szebben magyarul?
    Magyarországon. Miért? _____
    Horvátországban. Miért? _____

14. Vannak olyan dolgok, amelyek jobban hangzanak horvátul? Igen / Nem
    Mondjál néhány példát: _____

15. Vannak olyan dolgok, amelyek jobban hangzanak magyarul? Igen / Nem
    Mondjál néhány példát: _____

16. Előfordult már, hogy valaki Rád szólt, hogy ne beszélj magyarul? Igen / Nem

Ha igen, mi történt:_____
_____
_____

V. Nyelvhasználati kérdőív

A. Az alábbi mondatok közül karikázd be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzed.

1. a) A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
   b) A Péterrel való találkozást jó jelnek tartotta.

2. a) Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjatok meg.
   b) Valószínűleg késni fogok egy kicsit, várjatok meg.

3. a) Befizetted már az idei tagsági díjat?
   b) Befizetted már az idei tagdíjat?

4. a) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét?
   b) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?

5. a) Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!
   b) Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!

6. a) A mai gyerekek attól válnak önzőkké, hogy mindent megkapnak.
   b) A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.

7. a) Unom már ezt a sok utazást busszal.
   b) Unom már ezt a sok buszozást.

8. a) Ezzel a lehetőséggel is kell számolni.
   b) Ezzel a lehetőséggel is számolni kell.

9. a) A bejárat az épületbe a másik oldalon van.
   b) Az épület bejárata a másik oldalon van.

10. a) Hahó! Itt vagyok! Látsz?
    b) Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?

11. a) Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.
    b) Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyegeket is lehet vásárolni.

12. a) Valószínűleg külföldre fognak költözni.
    b) Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni.

13. a) Tanárnő, fáj a fejem. Kimehetek?
    b) Tanárnő, fáj a fejem. Ki tudok menni?

14. a) Tegnap láttalak a tévében.
    b) Tegnap láttalak téged a tévében.

B. Karikázd be az a)-t vagy a b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

1. A képviselők az okokat … tartották.
   a) komolyaknak b) komolynak

2. Miért sírsz kis bogaram? Megütötted a …
   a) kezecskédet? b) kis kezedet?

3. A repülőgépek megsértették Svájc …
   a) légi terét. b) légterét.

4. Az autós moziban az utasok … ülve nézhetik a filmet.
   a) autókban b) autóban

5. Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután …
   a) hegedűn játszott. b) hegedült.

6. Fiúk, nem attól váltok …, hogy elvégzitek az iskolát, hanem attól, hogy tűzet oltotok.
   a) tűzoltókká b) tűzoltóvá

7. Mindjárt kész az ebéd …
   a) ne légy türelmetlen! b) ne türelmetlenkedj!

8. Itt van még Péter? – Itt, de már …
   a) készül menni. b) menni készül.

9. Az osztályban senki sem …
   a) magasabb, mint ő. b) magasabb nála.

10. A fiúk még tavaly jelentkeztek …
    a) tűzoltóknak. b) tűzoltónak.

11. Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy … – mondta a háziasszony kedves mosollyal.
    a) kávécska b) kávé

12. A tükör előtt hosszan …
    a) szépítette magát. b) szépítkezett.

13. Kár, hogy már nem megy a moziban a Superman, mert szívesen ...
    a) megnéznénk. b) megnéznők.

14. Találkoztam Hedviggel, s …, hogy vegyen nekem egy kiflit.
    a) megkértem b) megkértem őt

C. Írj a vonal helyére (ha szükségesnek érzed!) egy odaillő végződést vagy szót!

1. Patricia magasabb Klaudiá_____, pedig egy évvel fiatalabb.
2. Azt akarom, hogy ő nyi_____ ki az ajtót.
3. Középiskolánk_____ sok szakképzetlen pedagógus tanít.
4. A főnök_____ jöttem, panaszt szeretnék tenni.
5. Kovács József azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és _____ (megválasztani).
6. Erzsinek fáj _____a szív_____, Katinak meg a láb_____ is fáj_____.
7. Mi is megven_____ azt a malacot, de egy kicsit drágán adják.
8. Ha Péter rosszul váloga_____ meg a barátait, pórul jár.
9. Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhala_____ a döntéseket.

D. Írj a vonalra egy odaillő foglalkozásnevet!

1. Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát _____.
2. Tavaly kinevezték az iskola élére, tehát már _____ is.
3. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a _____.
4. A kórházban Szabó Magdolna operált, ő tehát _____.
5. A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a _____.

Milyen észrevételeid, megjegyzéseid vannak a kérdőívvel és a kétnyelvűséggel kapcsolatban?

_____
_____
_____
_____
_____

6.3. táblázat. A horvát–magyar nyelvhasználat színtereinek százalékos megoszlása

A tanulók nyelvhasználatának színterei	A	B	C	D	E	BS
Melyik nyelven beszélsz a következő egyénekkel?						
édesanyáddal	66,13	10,75	6,99	3,23	12,9	38,63
édesapáddal	62,64	12,07	6,9	5,17	13,22	52,87
anyai nagyanyáddal	73,86	3,92	2,61	3,27	16,34	56,42
anyai nagyapáddal	71,43	4,76	3,97	3,17	16,67	55,56
apai nagyanyáddal	72,92	5,56	6,25	1,39	13,89	61,11
apai nagyapáddal	72,65	4,27	3,42	3,42	16,24	56,84
testvére(i)ddel	56,89	14,97	13,77	5,39	8,98	52,69
rokonaiddal	29,83	29,28	29,83	3,31	7,73	35,08
barátaiddal	24,73	30,22	21,7	7,97	15,38	20,47
szomszédokkal	44,66	19,94	14,04	7,3	14,04	36,94
tanáraiddal	23,74	42,46	12,57	14,53	6,7	22,33
osztálytársaiddal	48,35	17,03	11,54	6,59	16,48	37,09
Melyik nyelven beszélnek hozzád a következő egyének?						
édesanyád	60,8	16,48	7,95	3,98	10,8	56,25
édesapád	55,37	13,56	10,17	8,47	12,43	45,61
anyai nagyanyád	77,92	5,19	1,3	1,3	14,29	40,11
anyai nagyapád	68,52	9,63	2,22	2,96	17,04	54,44
apai nagyanyád	72,97	7,43	5,41	1,35	12,84	63,18
apai nagyapád	69,13	10	3,48	3,48	13,91	58,48
testvére(i)d	55,26	16,08	14,04	5,85	8,77	51,61
rokonaid	29,73	27,03	28,65	9,73	4,86	33,51
barátaid	20,27	30	25,95	10,81	12,97	16,89
szomszédok	36,87	22,91	16,76	8,94	14,53	24,97
tanárok	19,61	40,05	20,44	14,92	4,97	27,21
osztálytársaid	46,15	19,78	10,99	6,59	16,48	36,26
A családtagok nyelvhasználatának színterei	A	B	C	D	E	BS
saját szüleivel	70,63	6,25	5	2,5	15,63	39,81
édesapád szüleivel	69,13	1,34	6,71	2,01	20,81	47,99
édesapáddal	68,85	4,92	5,74	0,82	19,67	51,23

testvére(i)ddel	65,06	10,24	6,02	3,61	15,06	53,31
rokonokkal	34,25	27,07	22,65	2,76	13,26	33,15
barátokkal	25,28	31,94	19,44	8,89	14,44	22,36
szomszédokkal	42,54	19,34	10,5	6,63	21	62,35

Melyik nyelven beszél édesapád a következő egyénekkel?

saját szüleivel	70,2	4,64	7,28	2,65	15,23	55,96
édesanyád szüleivel	67,97	5,23	4,58	0,65	21,57	48,69
édesanyáddal	62,28	8,38	7,19	3,59	18,56	46,11
testvére(i)ddel	58,75	13,13	9,38	3,13	15,63	48,13
rokonokkal	31,25	26,7	25	5,11	11,93	30,11
barátokkal	20,29	34	21,71	10,86	13,14	18,71
szomszédokkal	40,57	21,14	14,86	5,14	18,29	30,29

Melyik nyelven beszél(nek) testvére(id) a következő egyénekkel?

veled	56,9	13,22	13,79	3,45	12,64	49,14
édesanyáddal	66,08	9,94	5,26	2,92	15,79	53,8
édesapáddal	66,27	7,83	6,02	4,22	15,66	52,41
anyai nagyanyáddal	77,7	3,38	1,35	1,35	16,22	62,5
anyai nagyapáddal	74,8	4,88	1,63	1,63	17,07	60,66
apai nagyanyáddal	76	2,67	3,33	1,33	16,67	59,2
apai nagyapáddal	69,23	3,42	2,56	2,56	22,22	47,44
rokonokkal	34,5	28,65	23,39	2,92	10,53	36,84
barátokkal	26,18	26,18	24,42	8,82	14,71	20,15
szomszédokkal	35,53	21,71	18,42	4,61	19,74	24,34

Az egyszemélyes nyelvhasználat fontosabb színterei	A	B	C	D	E	BS
Melyik nyelven olvasol újságot, folyóiratot vagy szépirodalmat?	14,04	26,32	28,07	12,28	19,3	3,26
Milyen nyelvű rádióműsorokat hallgatsz?	18,75	20,17	26,7	11,36	23,01	0,14
Milyen nyelvű tévéműsorokat nézel?	18,41	24,73	34,62	13,74	8,52	15,38
Milyen nyelvű könyvek vannak a családodban?	26,63	23,91	31,52	10,33	7,61	25,82
Melyik nyelven szoktál …?						
imádkozni	69,94	5,2	11,56	1,16	12,14	59,83
gondolkozni	47,28	17,93	19,02	5,98	9,78	43,48
számolni	53,53	9,78	16,85	5,43	14,4	41,3
káromkodni	19,23	23,67	30,77	12,43	13,91	10,95
állatokhoz szólni	46,49	17,3	19,46	5,95	10,81	41,35

Magyarázat: A=mindig magyarul; B=többnyire magyarul, de néha horvátul is; C=egyforma gyakran magyarul és horvátul; D=többnyire horvátul, de néha magyarul is; E=mindig horvátul; BS=nyelvi egyensúlymutató.

5. A nyelvi attitűd nyelvszociológiai változóinak részeredményei

7.3. táblázat. A nyelvi attitűd vizsgálata szociológiai változók alapján százalékos megoszlásban

A horvát és a magyar nyelvváltozatok megítélése		nem		anyanyelv			édesanyák végzettsége			édesapák végzettsége		
		lány	fiú	magyar	horvát	mindkettő	A	K	F	A	K	F
Melyik nyelvet szereted jobban?	magyar	51,14	50	60,87	26,67	50	54,55	51,52	41,18	54,84	53,61	45,45
	horvát	37,5	30,95	28,26	60	0	29,55	39,39	41,18	37,71	32,99	54,55
	mindkettő	5,68	9,41	4,35	0	0	6,82	1,52	11,76	6,45	5,15	0
	egyéb	5,68	9,41	6,52	13,33	50	9,09	7,58	5,88	0	8,25	0
Melyik nyelven tudod könnyebben kifejezni magad?	magyar	61,25	58,82	75,36	7,41	50	71,11	57,58	64,71	70,97	64,58	54,55
	horvát	33,75	32,94	18,84	88,89	50	20	34,85	54,55	29,03	29,17	36,36
	mindkettő	2,5	3,53	1,45	0	0	4,44	3,03	0	0	1,04	0
	egyéb	2,5	4,71	4,35	3,7	0	4,44	4,55	0	0	5,21	9,09
Ismeretlenek észreveszik, hogy kétnyelvű vagy?	igen	70,79	59,76	68,38	56	100	84,09	60,94	40	64,52	65,63	54,55
	nem	29,21	40,24	31,62	44	0	15,91	39,06	60	35,48	34,37	45,45
Viszonyulás a horvát nyelvhez												
Szívesen megtanulnál horvátul, vagy javítanád tudásodat?	igen	91,98	79,71	85	82,35	50	89,19	83,33	85,71	88,89	84,71	87,5
	nem	8,11	20,29	15	17,65	50	10,81	16,67	14,29	11,11	15,29	12,5
Jó vagy hasznos, ha valaki tud valaki horvátul?	igen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	nem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tetszik a horvát nyelv?	igen	91,67	92,68	91,11	96	100	97,73	93,65	93,75	96,55	93,75	100
	nem	7,5	7,32	8,89	4	0	2,27	6,35	6,25	3,45	6,25	0

A horvát és a magyar nyelvváltozatok megítélése			nem		anyanyelv			édesanyák végzettsége			édesapák végzettsége		
			lány	fiú	magyar	horvát	mindkettő	A	K	F	A	K	F
Viszonyulás a magyar nyelvhez													
Szívesen megtanulnál magyarul, vagy javítanád tudásodat?	igen		77,59	78,79	78,09	89,47	100	78,79	85,11	75	72,73	82,67	77,78
	nem		22,41	21,21	21,9	10,53	0	21,21	14,89	25	27,27	17,33	22,22
Jó vagy hasznos, ha valaki tud magyarul?	igen		97,67	97,53	98,47	95,24	0	100	96,67	100	100	97,8	100
	nem		2,33	2,47	1,53	4,76	100	0	3,33	0	0	2,2	0
Tetszik a magyar nyelv?	igen		95,18	89,02	93,13	78,26	100	90,7	90	93,75	96,55	93,55	81,82
	nem		4,82	10,98	6,87	21,74	0	9,3	10	6,25	3,45	6,45	18,18
Nyelvi sztereotípia vizsgálata													
Hol beszélnek szebben magyarul?	Magyarországon		84,42	75	85	63,64	100	81,08	81,03	75	75	87,36	72,73
	Horvátországban		11,68	17,11	13,33	27,27	0	13,51	18,97	12,5	17,86	11,49	27,27
	mindenhol		3,9	7,89	1,67	0	0	5,41	0	12,5	7,14	1,15	0
	nem tetszik egyik sem		0	0	0	4,55	0	0	0	0	0	0	0
	nem tudom		0	0	0	4,55	0	0	0	0	0	0	0
Vannak olyan dolgok, amelyek jobban hangzanak…	*horvátul?*	igen	78,95	55,26	67,19	80	100	67,57	66,67	64,29	53,85	72,62	50
		nem	21,05	44,74	32,81	20	0	32,43	33,33	35,71	46,15	27,38	50
	magyarul?	igen	79,49	67,11	77,31	66,67	100	76,32	73,58	66,67	68	78,31	60
		nem	20,51	32,89	22,69	33,33	0	23,68	26,42	33,33	32	21,69	40
Előfordult már, hogy valaki Rád szólt, hogy ne beszélj magyarul?	igen		54,88	40,74	48,09	45,45	0	45	38,71	50	53,33	45,16	27,27
	nem		45,12	59,26	51,91	54,55	100	55	61,29	50	46,67	54,84	72,73

6. Az egyetemes kontaktusváltozók és az egyetemes változók használati gyakoriságának vizsgálati eredményei

8.10. táblázat. A vizsgált nyelvi változók változatainak használati gyakorisága az összesített eredmények alapján

Nyelvi jelenségek		**Standard elfogadása**							**Nemstandard elfogadása**						
		I.				**II.**			**I.**				**II.**		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
Analitikus szerkezetek	N	413	216	129	759	3 230	597	4 586	209	100	113	422	1 861	147	2 430
	%	66,4	68,35	53,31	64,24	63,45	80,24	65,36	33,6	31,65	46,69	35,76	36,55	19,76	34,64
Felesleges névmások	N	165	91	54	310	1 284	195	1 789	93	43	50	186	906	123	1 215
	%	63,95	67,91	51,91	62,5	58,63	61,3	59,55	36,05	32,09	48,08	37,5	41,37	38,7	40,45
Többes szám	N	449	246	159	854	3 972	640	5 466	252	110	113	475	1 821	206	2 502
	%	64,05	69,1	58,46	64,26	68,57	75,65	68,57	35,95	30,9	41,54	35,74	31,43	24,35	31,4
Szórend	N	389	213	130	732	2 948	456	4 136	63	18	40	121	700	74	895
	%	86,06	92,21	76,47	85,81	80,81	86	82,21	13,94	7,79	23,53	14,19	19,19	14	17,79
Kicsinyítő képzők	N	177	88	52	317	1 668	262	2 247	98	50	52	200	516	55	771
	%	64,36	63,77	50	61,32	76,37	82,65	74,45	35,64	36,23	50	38,68	23,6	17,35	25,55
Hasonlítás	N	149	73	42	264	1 140	193	1 597	23	15	26	64	301	21	386
	%	86,63	82,95	61,76	80,49	79,11	90,19	80,53	13,37	17,05	38,24	19,51	20,89	9,81	19,47
Feminizálás	N	157	73	48	278	1 535	331	2 144	130	81	59	270	1 189	84	1 543
	%	54,7	47,4	44,86	50,73	56,35	79,76	58,18	45,3	52,6	55,14	49,27	43,65	20,24	41,82
Egyetemes kontaktusváltozók átlaga	**N**	**1 899**	**1 000**	**614**	**3 514**	**15 777**	**2 674**	**21 965**	**868**	**417**	**453**	**1 738**	**7 294**	**710**	**9742**
	%	**68,63**	**70,57**	**57,54**	**66,91**	**68,38**	**79,02**	**69,27**	**31,37**	**29,43**	**42,46**	**33,09**	**31,62**	**20,98**	**30,73**

Nyelvi jelenségek		Standard elfogadása							Nemstandard elfogadása						
		I.				II.			I.				II.		
		Má	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**	**Tk**	**M**	**Kmö**
A *-t végű igék* kijelentő és felszólító módú alakjai	N	225	125	76	426	2 253	371	3 050	43	12	23	78	484	29	591
	%	83,96	91,24	76,77	84,52	82,32	92,75	83,77	16,04	8,76	23,23	15,48	17,68	7,25	16,23
Az *inessivusi -ban/-ba* változó	N	69	33	20	122	581	98	801	3	0	3	6	124	6	136
	%	95,83	100	86,96	95,31	82,41	94,23	85,49	4,17	0	13,04	4,69	17,59	5,77	14,51
A *valószínűleg, hogy* változó	N	63	25	15	103	548	76	727	26	19	20	65	178	28	271
	%	70,79	56,82	42,86	61,31	75,48	73,08	72,85	29,21	43,18	57,14	38,69	24,52	26,92	27,15
A *-nók/-nők* változó	N	139	73	53	265	1 313	212	1 790	6	2	6	14	107	1	122
	%	95,86	97,33	89,83	94,98	92,46	99,53	93,62	4,14	2,67	10,17	5,02	7,54	0,47	6,38
Egyetemes változók átlaga	**N**	**496**	**256**	**164**	**916**	**4 695**	**757**	**6 368**	**78**	**33**	**52**	**163**	**893**	**64**	**1 120**
	%	**86,41**	**88,58**	**75,93**	**84,89**	**84,02**	**92,2**	**85,04**	**13,59**	**11,42**	**24,07**	**15,11**	**15,98**	**7,8**	**14,96**
Átlag	**N**	**2 395**	**1 256**	**778**	**4 430**	**20 472**	**3 431**	**28 333**	**946**	**450**	**505**	**1 901**	**8 187**	**774**	**10 862**
	%	**71,69**	**73,62**	**60,64**	**69,97**	**71,43**	**81,59**	**72,29**	**28,31**	**26,38**	**39,36**	**30,03**	**28,57**	**18,41**	**27,71**

Magyarázat: Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, M=Magyarország, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátországgal együtt), N=adatközlők száma. I. oszlop adatai saját kutatás eredményei. II. oszlop adatai Göncz (1999: 173–96, 2004: 137–70) felmérése alapján kiszámított eredmények.

8.11. táblázat. A vizsgált nyelvi változók változatainak használati gyakoriságának összesített eredményei ország szerinti bontásban

Nyelvi jelenségek		**Standard elfogadása**										**Nemstandard elfogadása**									
		F	**K**	**E**	**V**	**M**	**A**	**Tkny**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**F**	**K**	**E**	**V**	**M**	**A**	**Tkny**	**Tk**	**M**	**Kmö**
Analitikus szerkezetek	N	515	594	918	697	260	258		3230	597	3827	235	413	583	271	189	158		1861	147	2008
	%	68,7	59	61,2	72	57,9	62		63,5	80,2	65,6	31,3	41	38,8	28	42,1	38		36,6	19,76	34,41
Felesleges névmások	N	188	153	384	310	140	109		1284	195	1479	136	279	260	106	54	71		906	123	1029
	%	58	35,4	59,6	74,5	72,2	60,6		58,6	61,3	59	42	64,6	40,4	25,5	27,8	39,4		41,4	38,7	41
Többes szám	N	621	612	1183	814	385	358		3972	640	4613	240	537	530	275	126	113		1821	206	2027
	%	72,1	53,3	69,1	74,8	75,3	76		68,6	75,7	69,5	27,9	46,7	30,9	25,2	24,7	24		31,4	24,3	30,5
Szórend	N	462	249	851	646	282	236		2948	456	3404	78	471	219	4	43	62		700	74	774
	%	85,6	65,4	79,5	92,9	86,8	79,2		80,8	86	81,5	14,4	34,6	20,5	7,1	13,2	20,8		19,2	14	18,5
Kicsinyítő képzők	N	232	300	503	334	156	143		1668	262	1933	92	132	142	78	37	35		516	55	571
	%	71,6	69,4	78	81,1	80,8	80,3		76,4	82,7	77,2	28,4	30,6	22	18,9	19,2	19,7		23,6	17,35	22,8
Hasonlítás	N	190	176	337	219	110	108		1140	193	1333	26	110	89	48	17	11		301	21	322
	%	88	61,5	79,1	82	86,6	90,8		79,1	90,2	80,5	12	38,5	20,9	18	13,4	9,2		20,9	9,8	19,5
Feminizálás	N	**181**	**373**	**379**	**324**	**139**	**139**		**1535**	**331**	**1866**	**231**	**193**	**446**	**152**	**78**	**89**		**1189**	**84**	**1273**
	%	**43,9**	**65,9**	**45,9**	**68,1**	**64,1**	**61**		**56,4**	**79,8**	**59,4**	**56,1**	**34,1**	**54,1**	**31,9**	**35,9**	**39**		**43,6**	**20,2**	**40,6**
Egyetemes kontaktusváltozók átlaga	N	**2389**	**2457**	**4555**	**3344**	**1472**	**1351**		**15777**	**2674**	**18455**	**1038**	**2135**	**2269**	**934**	**544**	**539**		**7294**	**710**	**8004**
	%	**69,7**	**53,5**	**66,8**	**78,2**	**73**	**71,5**		**68,4**	**79,04**	**69,8**	**30,3**	**46,5**	**33,3**	**21,8**	**27**	**28,5**		**31,6**	**20,96**	**30,25**

Nyelvi jelenségek		**Standard elfogadása**										**Nemstandard elfogadása**									
		F	**K**	**E**	**V**	**M**	**A**	**Tkny**	**Tk**	**M**	**Kmö**	**F**	**K**	**E**	**V**	**M**	**A**	**Tkny**	**Tk**	**M**	**Kmö**
A *-t végű igék* kijelentő és felszólító módú alakjai	N				450	167		1636	2253	371	2624				35	34		415	484	29	513
	%				92,8	83,1		79,8	82,3	92,7	83,9				7,2	16,9		20,2	17,7	7,3	16,1
Az *inessivusi -ban/-ba* változó	N				195	56		708	959	156	1115				59	64		334	457	54	511
	%				76,8	46,7		67,9	67,7	74,3	68,6				23,2	53,3		32,1	32,3	25,7	31,4
A *valószínűleg, hogy* változó	N				109	46		393	548	76	624				30	19		129	178	28	206
	%	79	78	74	78,4	70,8	70	75,3	75,5	73,1	75,2	21	22	26	21,6	29,2	30	24,7	24,5	26,9	24,8
A *-nók/-nők* változó	N				262	117		934	1313	212	1525				3	3		101	107	1	108
	%				98,9	97,5		90,2	92,5	99,5	93,4			18-19	1,1	2,5		9,8	7,5	0,5	6,6
Egyetemes változók átlaga	N				**1016**	**386**		**3671**	5073	**815**	**5888**				**127**	**120**		**979**	**1226**	**112**	**1338**
	%				**88,9**	**76,3**		**79**	80,5	**87,92**	**81,5**				**11,1**	**23,7**		**21,1**	**19,5**	**12,08**	**18,52**
Átlag	**N**				**4360**	**1858**			**20850**	**3489**	**24343**				**1061**	**664**			**8520**	**822**	**9342**
	%				**80,4**	**73,7**			**71**	**80,93**	**72,3**				**19,6**	**26,3**			**29**	**19,07**	**27,73**

Magyarázat: F=Felvidék; K=Kárpátalja; E=Erdély; V=Vajdaság; M=Muravidék; A=Ausztria; Tkny=többi kétnyelvű régió, M=Magyarország, Tk=többi kétnyelvű régió összevont eredménye, Kmö=Kárpát-medence összevont eredménye (Horvátország nélkül), N=adatközlők száma.
A feltüntetetett adatok Göncz (1999: 173–96, 2004: 137–70) felmérése alapján kiszámított eredmények.

8.12. táblázat. A vizsgált egyetemes kontaktusváltozók és a nyelvszociológiai változók összefüggése

	Nyelvszociológiai változók	*S-NS között*	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**
Analitikus szerkezetek	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	1,836	0,134	0,218	1,394
		Cramer	0,054	0,022	0,03	0,035
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	0,026	0,204	0,997	0,168
		Cramer	0,007	0,028	0,066	0,012
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	1,93	0,884	2,06	0,328
		Cramer	0,064	0,079	0,115	0,021
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,053	0,138	3,026	0,356
		Cramer	0,013	0,053	0,151	0,027
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	0,586	1,175	7,301	1,017
		Cramer	0,043	0,098	0,28	0,044
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	0,004	0,082	4,14	0,318
		Cramer	0,003	0,021	0,144	0,019
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,063	1,943		0,18
		Cramer	0,018	0,197		0,025
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	0,111	2,742		0,009
		Cramer	0,017	0,132		0,004
Felesleges névmások	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	2,73	1,914	0,929	6,657
		Cramer	0,102	0,128	0,096	0,118
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	2,421	0,17	1,172	1,397
		Cramer	0,098	0,039	0,11	0,055
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	0,09	0,147	3,596	1,243
		Cramer	0,021	0,049	0,235	0,062
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,878	0,236	1,167	1,199
		Cramer	0,08	0,106	0,167	0,078
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	0,512	0,587	0,064	0,11
		Cramer	0,062	0,105	0,038	0,022
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	2,092	0,082	0,032	1,348
		Cramer	0,104	0,033	0,019	0,061
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	1,292	0		0,451
		Cramer	0,125	0		0,062
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	0,011	0,018		20,98
		Cramer	0,008	0,016		0,248
Többes szám	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	13,476	1,128	1,066	8,559
		Cramer	0,139	0,06	0,063	0,082
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	0,243	1,097	0,002	0,012
		Cramer	0,031	0,1	0,004	0,005
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	0,058	0,0002	1,872	1,275

	Nyelvszociológiai változók	*S-NS között*	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**
		Cramer	0,01	0,001	0,104	0,038
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	4,853	0,183	0,748	1,377
		Cramer	0,115	0,058	0,071	0,049
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	5,602	0,233	0,091	4,132
		Cramer	0,126	0,041	0,028	0,082
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	0,534	7,608	3,426	5,704
		Cramer	0,032	0,1899	0,124	0,077
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	2,659	6,452		0,041
		Cramer	0,108	0,339		0,011
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	6,081	2,897		3,437
		Cramer	0,116	0,131		0,065
Szórend	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	10,312	0,463	0,074	7,058
		Cramer	0,151	0,048	0,021	0,093
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	3,224	0,208	6,903	5,214
		Cramer	0,111	0,043	0,267	0,105
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	2,403	0,041	0,786	3,735
		Cramer	0,084	0,02	0,081	0,081
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,032	2,2	1,518	0,004
		Cramer	0,012	0,254	0,156	0,003
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	45,013	3,021	3,633	1,723
		Cramer	0,441	0,186	0,212	0,066
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	1,123	0,002	0	0,162
		Cramer	0,058	0,004	0	0,016
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	2,68	0,354		3,281
		Cramer	0,138	0,101		0,129
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	1,179	0,342		2,916
		Cramer	0,063	0,055		0,074
Kicsinyítő képzők	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	0,349	0,976	0,368	0,05
		Cramer	0,036	0,091	0,06	0,01
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	0,221	0,005	1,235	0,422
		Cramer	0,029	0,006	0,111	0,035
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	2,957	0,865	0,274	1,92
		Cramer	0,121	0,119	0,066	0,077
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	2,336	1,89	0,877	0,09
		Cramer	0,13	0,3	0,12	0,02
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	289,319	0,709	0,139	0,523
		Cramer	1,459	0,117	0,062	0,048
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	3,062	16,147	0,702	1,423
		Cramer	0,125	0,592	0,09	0,062

		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	1,035	1,303		1,783
		Cramer	0,11	0,243		0,122
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	0,041	1,753		0,502
		Cramer	0,016	0,162		0,04
Hasonlítás	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	0,008	1,664	0,963	1,888
		Cramer	0,007	0,145	0,12	0,077
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	0,284	0,201	0,385	0,015
		Cramer	0,041	0,052	0,078	0,007
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	0,519	1,081	0,613	0,068
		Cramer	0,062	0,164	0,111	0,017
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	1,632	7,5	0,028	0,018
		Cramer	0,13	0,707	0,04	0,012
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	1,761	7,543	0,265	0,001
		Cramer	0,143	0,464	0,086	0,003
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	0,0003	3,411	0,012	2,016
		Cramer	0,002	0,249	0,015	0,091
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	2,88		0,008	0,724
		Cramer	0,223		0,025	0,092
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	2,922	0,598	0,0003	3,25
		Cramer	0,162	0,115	0,002	0,124
Feminizálás	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	2,484	14,403	7,808	3,529
		Cramer	0,091	0,317	0,273	0,08
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	0,051	1,121	1,699	0,031
		Cramer	0,019	0,131	0,186	0,011
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	1,478	0,382	0,855	1,236
		Cramer	0,082	0,073	0,1	0,057
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,1	0,891	0,513	0,219
		Cramer	0,024	0,217	0,133	0,032
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	0,408	0,427	1,355	0,088
		Cramer	0,052	0,082	0,146	0,018
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	0,158	0,446	0,109	0,0003
		Cramer	0,026	0,069	0,033	0,001
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,001	3,163		0,529
		Cramer	0,004	0,371		0,061
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	0,082	2,528		0,688
		Cramer	0,02	0,182		0,044

Magyarázat: S=standard változat, NS=nemstandard változat, Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye. $\chi^2>0$, minél nagyobb pozitív eredmény szorosabb kapcsolatot feltételez, mivel ha $\chi^2=0$ független, vagyis nincs kapcsolat. $0\leq$Cramer-féle asszociációs együttható≤ 1 (V=0 érték esete a függetlenség jele).

8.13. táblázat. A vizsgált egyetemes változók és a nyelvszociológiai változók összefüggése

	Nyelvszociológiai változók	S-NS között	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**
***A -t végű igék* kijelentő és felszólító módú alakjai**	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	1,076	0,005	0,83	2,427
		Cramer	0,06	0,005	0,086	0,067
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	0,067	0,069	0,015	0,131
		Cramer	0,015	0,023	0,012	0,016
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	1,887	0,932	0,029	0,443
		Cramer	0,09	0,115	0,018	0,034
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	3,59	0,369	0,597	4,804
		Cramer	0,15	0,127	0,137	0,149
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	37,316	1,026	0,659	3,547
		Cramer	0,494	0,131	0,107	0,114
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	1,49	4,352	0,0002	2,987
		Cramer	0,08	0,21	0,002	0,084
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	3,909	0,902		4,996
		Cramer	0,189	0,194		0,184
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	1,716	0,249		2,093
		Cramer	0,091	0,055		0,076
***Az inessivusi -ban/-ba* változó**	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	3,499		0,491	1,219
		Cramer	0,22		0,146	0,099
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	0,532		0,165	0,911
		Cramer	0,088		0,087	0,088
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	1,65		2,872	0,143
		Cramer	0,178		0,424	0,042
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,799			0,932
		Cramer	0,141			0,127
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	5		2,5	1,321
		Cramer	0,383		0,408	0,147
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	2,839		0,623	0,03
		Cramer	0,231		0,176	0,018
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,745			0,568
		Cramer	0,176			0,135
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$				0,469
		Cramer				0,075
***A valószínűleg, hogy* változó**	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	0,09	0,248	0,94	0,001
		Cramer	0,032	0,081	0,164	0,003
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	0,543	0,003	0,531	1,148
		Cramer	0,079	0,009	0,077	0,074
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	1,442	0,7875	0,005	1,037
		Cramer	0,146	0,194	0,013	0,095

	Nyelvszociológiai változók	S-NS között	**Má**	**Mk**	**Há**	**Hö**
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,173	2,1	0,563	0,081
		Cramer	0,063	0,548	0,25	0,037
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	20,44	1,125	0,616	0,88
		Cramer	0,667	0,25	0,18	0,103
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	1,07	0,283	3,275	0,428
		Cramer	0,127	0,101	0,336	0,059
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	3,5	0,467		0,608
		Cramer	0,354	0,258		0,125
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	1,631	0,804		0,174
		Cramer	0,168	0,187		0,041
***A -nők/-nők* változó**	Az adatközlő neme	$\chi^2_{\text{lány-fiú}}$	2,22	1,678	3,248	7,378
		Cramer	0,122	0,156	0,229	0,163
	Anyanyelve	$\chi^2_{\text{magyar-horvát}}$	2,953	5,786	0,522	4,548
		Cramer	0,143	0,294	0,096	0,13
	Édesanyja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	0,006		0,168	0,0003
		Cramer	0,007		0,06	0,001
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,384		0,302	1,003
		Cramer	0,069		0,133	0,096
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	3,29		0,206	0,993
		Cramer	0,211		0,078	0,085
	Édesapja iskolai végzettsége	$\chi^2_{\text{alapfok-középfok}}$	0,445	0,34	0,071	0,017
		Cramer	0,063	0,084	0,037	0,009
		$\chi^2_{\text{alapfok-felsőfok}}$	0,574			0,807
		Cramer	0,107			0,107
		$\chi^2_{\text{középfok-felsőfok}}$	0,23	0,057		0,905
		Cramer	0,049	0,039		0,071

Magyarázat: S=standard változat, NS=nemstandard változat, Má=magyar tannyelvű általános iskolások, Mk=magyar tannyelvű középiskolások, Há=horvát tannyelvű általános iskolások, Hö=horvátországi tanulók összevont eredménye. $\chi^2>0$, minél nagyobb pozitív eredmény szorosabb kapcsolatot feltételez, mivel ha $\chi^2=0$ független, vagyis nincs kapcsolat. $0\leq$Cramer-féle asszociációs együttható≤ 1 (V=0 érték esete a függetlenség jele).